

2017

XLV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

30 – 31 грудня 2017 р.

Секції:

Біологічні науки

Географія та геологія

Державне управління

Екологія

Економіка

Історія

Математика

Мистецтво

Педагогіка

Політологія

Право

Психологія

Соціологія

Сучасні інформаційні технології

Соціальні комунікації. Медіа.

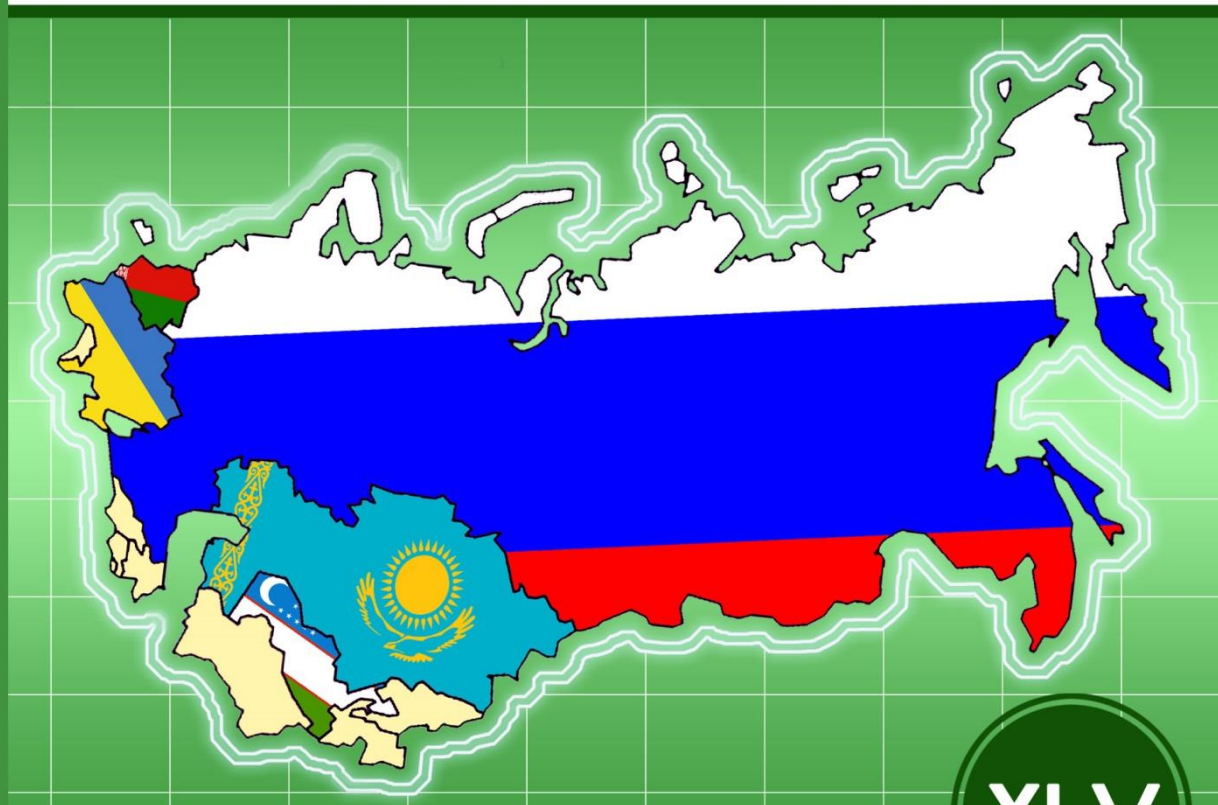
Технічні науки

Фізична культура та спорт

Філологічні науки

Філософія

**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
НАУКИ НА ПОЧАТКУ ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ
У КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА АЗІЇ**

**Переяслав-Хмельницький
2017**

XLV

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

XLV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у
країнах Європи та Азії»**

30 – 31 грудня 2017 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

XLV Международной научно-практической интернет-конференции
**«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в
странах Европы и Азии»**

30 – 31 декабря 2017 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Матеріали XLV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2017 р. – 219 с.

Материалы XLV Международной научно-практической интернет-конференции «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии» // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2017 г. – 219 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Т.М. Боголіб – д.е.н., професор;

Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;

Н.В. Ігнатенко – к.п.н., професор;

В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;

В.А. Вінс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Т.М. Боголіб – д.э.н., профессор;

Г.Л. Токмань – д.п.н., профессор;

Н.В. Игнатенко – к.п.н., профессор;

В.В. Куйбида – к.биол.н., доцент;

В.А. Винс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровник – к.и.н.;

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

І.В. Тиха,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:

И.В. Тыха,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

І.В. Тиха,

А.М. Вовкодав.

Составители сборника:

И.В. Тыха,

А.М. Вовкодав.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**Михайло Васильєв
(Одеса, Україна)****АНТИМІКРОБНІ ВЛАСТИВОСТІ ПРИРОДНИХ ПОРФІРИНІВ**

Пошук і створення нових засобів лікування інфекційних захворювань, зокрема тих, збудники яких характеризуються зростаючою стійкістю до сучасних антибіотичних засобів, є актуальним напрямком мікробіологічних та біотехнологічних досліджень. Антибіотичні засоби, які використовуються в терапії, на сьогодні все більш втрачають свою ефективність, через появу резистентних штамів мікроорганізмів та небажану побічну дію цих речовин на імунну систему. Тому необхідно використовувати альтернативні більш безпечні препарати. Одним з нових підходів в лікуванні інфекційних захворювань є терапія з використанням тетрапірольних сполук порфіринового ряду [1].

Сьогодні порфірини все більш використовуються для боротьби і знищення патогенних мікроорганізмів. Встановлено, що ріст культур *Staphylococcus aureus*, *Bacillus subtilis*, *Escherichia coli*, *Salmonella enteritidis*, *Proteus vulgaris*, *Pseudomonas aeruginosa* in vitro пригнічується порфіриновими сполуками. Було показано, що дія порфіринів не залежить від антибіотикочутливості штамів мікроорганізмів: однакові ефекти спостерігаються при дослідженні дії порфіринів на чутливі штами *S. aureus* ATCC 25923, *E. coli* ATCC 25922, *P. vulgaris* ATCC 6896, *P. aeruginosa* ATCC 27853 та відповідні полірезистентні штами, а також їх клінічні ізоляти [4].

Ефективність антимікробних властивостей порфіринів, в значній мірі залежить від їх структури. Молекулярний заряд молекули порфірину має важливу роль в антимікробній активності, і позитивно заряджені групи порфірину є більш значущими в антимікробній дії і грають головну роль в інтеграції молекули в шар фосфоліпідів плазматичної мембрани. Нейтральні і аніонні групи порфірину відіграють меншу роль в ураженні бактеріальних клітин, але є важливим в антимікробній дії проти клітин еукаріотів, таких як гриби та пухлинні клітини [3].

Різниця у чутливості між двома типами бактерій, грамнегативними і грампозитивними, пояснюється на основі відповідних структурних особливостей клітинної стінки. Грампозитивні бактерії мають клітинну стінку, що складається з негативно заряджених тейхоевих кислот, організованих у множинних шарах пептидоглікана, що сприяє закріпленню і проникненню порфірина в клітину. У грамнегативних бактерій наявність внутрішньої та більш складної зовнішньої мембрани у клітинній стінці, що складається з фосфоліпідів, ліпополісахаридів та ліпопротеїдів, ускладнює проникнення порфірину в клітину. Але з часом взаємодія між позитивно зарядженими групами порфірину і негативно зарядженими компонентами клітинної стінки бактерії, викликає електростатичні взаємодії, які сприяють дестабілізації нативної організації стінки, що дозволяє в результаті проникнути молекулам порфірину в клітину [5].

Завдяки своїй циклічній структурі, ще однією властивістю порфіринової молекули, є здатність утворювати надміцні комплекси практично з усіма металами періодичної системи. Тому при вбудовуванні порфірину у клітину стінку, він активно зв'язує іони Ca^{2+} та Na^+ , через це проникність мембрани порушується, завдяки чому він легко проникає в клітину [9].

Після проникнення порфіринових молекул в клітину, вони розходяться по субклітинним мішеням. Головним чином це мішені, що несуть в своїй структурі заряджені групи, до таких мішеней відносяться білки, нуклеїнові кислоти та мембранні органели (для еукаріотичних клітин). Взаємодіючи з білками, порфірини блокують їх природні функції, таким чином клітина лишається без ферментів і не здатна виконувати свої каталітичні функції. Найбільш велику шкоду порфіринові сполуки наносять клітині, коли взаємодіють з ДНК по механізму інтеркаляції, викликаючи не оборотні зміни в структурі нуклеїнової кислоти. Зазвичай молекули порфірину викликають інсерцію в складі послідовності нуклеотидів, а саме взаємодіючи з молекулою гуанозину дезактивують його, із-за чого виникає зсув рамки зчитування. Такі зміни призводять до помилкового синтезу амінокислотного складу білків, що веде до загибелі клітини [7].

Ще одним напрямом антимікробної дії порфіринів є використання їх в якості фотосенсибілізаторів. Фотосенсибілізатори – це молекули, які здатні поглинати світло і індукувати хімічні реакції, які в їх відсутність не відбуваються. Останні дослідження вказують на можливість істотного розширення області застосування фотосенсибілізаторів для лікування інфекційних захворювань, викликаних бактеріальними, вірусними та грибковими збудниками [2].

Механізм фотосенсибілізації полягає у комбінуванні джерела світла, окиснювача і власне порфіринового циклу, здатного поглинати і передавати енергію джерела світла в електрони молекули, викликаючи окислення кисню, що приводить до утворення високоцитотоксичних сполук, що ушкоджують і руйнують клітини мікроорганізмів. Генерація цих активних форм кисню може відбуватися за двома механізмами, відомих як тип I і тип II, які вимагають присутності кисню. Механізм типу I полягає в тому, що електрони порфірину в основному стані поглинають фотон, при цьому переходять в збуджений синглетний стан. Потім вони можуть втратити енергію, повертаючись до синглетному основному стану з флуоресцентним випромінюванням, або, можуть перейти в довгоіснуючий триплетний стан. Цей збуджений триплетний стан розпадається на основний стан за допомогою випромінювання фосфоресценції або може реагувати з субстратом, а саме з молекулою-донором електрона. В цьому

випадку може відбутися утворення іонів, що призводять до утворення радикалів, які реагують з киснем, утворюючи його активні форми. При механізмі типу II електрони порфірину у збудженому триплетному стані переводить енергію безпосередньо кисень. Обидва механізми можуть спостерігатися одночасно, але тип II є, в загальному, переважаючим. Активні форми кисню можуть викликати незворотні пошкодження білків, нуклеїнових кислот і ліпідів [6].

Антимікробна терапія з використанням порфіринових сполук має ряд переваг перед традиційною антибіотикотерапією. Перш за все, це більш широкий спектр дії, ефективність інактивації багатьох стійких до антибіотиків штамів патогенних мікроорганізмів. Унікальність порфіринів і їх здатність зв'язуватися відразу з безліччю мішеней в клітині патогенна, не дозволяє бактеріальним клітинам виробити резистентність до них, на відміну від сучасних антибіотичних препаратів [8].

Отже, використання порфіринів демонструє високий потенціал, як альтернативний антимікробний засіб для лікування інфекційних захворювань. Саме тому треба продовжувати дослідження в цій області.

Література:

1. Казарян Р.К., Саакян Л.А., Товмасян А.Г., Мовсисян Л.Д., Амбарцумян А.Ж. Новые противомикробные агенты на основе природных и синтетических металлопорфиринов // Нов. мед. журнал. – 2008. – Т. 2, № 4. – С. 40–48.
2. Салмин Р.М., Стенько А.А., Жук И.Г., Брагов М.Ю. Основные направления фотодинамической терапии в медицине // Новости хирургии. – 2008. – № 3. – С. 155–162.
3. Сташевский А.С., Галиевский В.А., Кнюкшто В.Н., Казарян Р.К., Гюльханданян А.Г., Гюльханданян Г.В., Джагаров Б.М. Водорастворимые катионные пиридинные порфирины: флуоресцентные характеристики и фотосенсибилизированное образование синглетного кислорода // Журнал прикладной спектроскопии. – 2013. – Т. 80, № 6. – С. 823–833.
4. Almeida J., Cavaleiro J., Rocha C., Carvalho L., Costa E., Alves A., Cunha J., Tomé M., Faustino A., Tomé Z., Lin J. Nanomagnet-porphyrin hybrid materials: synthesis and water disinfection application // Port. Patent. – 2009. – Vol. 103. – P. 824–828.
5. Costa L., Alves E., Carvalho C., Tomé P. C., Faustino M. A. F., Tomé A. C., Cavaleiro J. A. S., Cunha A., Almeida A. Sewage bacterio-phage photoinactivation by cationic porphyrins: a study of charge effect // Photochem. Photobiol. Sci. – 2008. – Vol. 7. – P. 415–417.
6. Foote C. S. Definition of type I and type II photosensitized oxidation // Photochem. Photobiol. – 2011. – Vol. 154. – P. 659–661.
7. Girotti A. W. Photosensitized oxidation of membrane lipids: reaction path-ways, cytotoxic effects, and cytoprotective mechanisms // J. Photochem. Photobiol. – 2011. – Vol. 63. – P. 103–108.
8. Kharkwal G. B., Sharma S. K., Huang Y.-Y., Dai T., Hamblin M. R. Photodynamictherapy for infections: clinical applications // Laser. Surg. Med. – 2011. – Vol. 43. – P. 755–759.
9. Luksiene Z. Novel approach to control pathogenic and harmful microorgan-isms in non-thermal way: photosensitization // Novel. Food Techn. – 2014. – Vol. 32. – P. 184–186.

Науковий керівник: кандидат біологічних наук, доцент кафедри мікробіології, вірусології та біотехнології Русакова Марія Юріївна.

Сергій Овчинніков
(Одеса, Україна)

ЧУТЛИВІСТЬ МІКРООРГАНІЗМІВ ДО ДІЇ СВІТЛА

Загальна характеристика впливу сонячного опромінення на біологічні об'єкти

Фотодинамічний вплив (ФДВ) базується на взаємодії світла певної довжини хвилі та фотосенсибілізатора (ФС), яка призводить до утворення активних форм кисню (АФК), які, як відомо, є цитотоксичними агентами, що викликають структурні пошкодження клітин і призводять до їх загибелі [1].

Проте одними з недоліків двохкомпонентного ФДВ, тобто використання фотосенсибілізатора та світла, є неселективна взаємодія окремих сполук із певними бактеріями або інфікованими тканинами, через що відбувається накопичення застосованих речовин у здорових клітинах організму. Ці «побічні» ефекти фотоантимікробної терапії сприяють спробам самостійного, без додавання екзогенних ФС, використання світла як протибактеріального засобу [2].

Відомо, що спектр сонячного випромінювання, яке досягає поверхні Землі, коливається у межах від 290 нм до 2500 нм та може бути розділено на різні області в залежності від довжини хвилі: ультрафіолетове випромінювання (УФ, 100-400 нм), видиме світло (400-700 нм) та інфрачервоне випромінювання (> 700 нм) [11]. УФ-частина поділяється на два діапазони довжин хвиль: УФ-А (320-400 нм) та УФ-В (280-320 нм), при цьому остання вважається найбільш біологічно небезпечною частиною сонячного спектру. Діапазон УФ-С (100-280 нм) повністю поглинається в атмосфері й, таким чином, не

досягає поверхні Землі. Спектр видимого світла знаходиться у межах від 400 нм до 710 нм та поділяється на синє (400–495 нм), зелене (495–570 нм), жовте (570–590 нм) та червоне (590–710 нм) світло [9].

Сонячне випромінювання може мати досить сильний антибактеріальний ефект. Так, більш ніж 99,9 % клітин штаму *Escherichia coli* з порушеннями у механізмах репарації гинуть після опромінення сонячним світлом впродовж 3 хвилин. При цьому більш 80 % летальних пошкоджень пов'язано з дією світла з довжиною хвилі менше 400 нм, тобто УФ-випромінюванням. Так, при УФ-А освітленні рухливих клітин *E. coli* та *Salmonella typhimurium* спочатку спостерігається збільшення частоти перевертань клітин, тобто репелентний ефект, але потім перевертання повністю зникають та розвивається параліч джгутиків – світло викликає порушення механізмів руху та таксису. В сублетальних дозах УФ-А викликає уповільнення росту культур, головним чином, через подовження лаг-фази. Швидкість поділу клітин також знижується, пригнічується індукція ферментів. Ці ефекти визначаються головним чином поглинанням УФ-променів 4-тіоуридином – основою, яка присутня у складі багатьох т-РНК прокариотів. Збуджений світлом 4-тіоуредин утворює зшивки з цитозином, який також входить до складу т-РНК, що перешкоджає зв'язуванню т-РНК з амінокислотами та призводить до підвищення синтезу гуанозин-трифосфату на рибосомах й призупинення синтезу білка [11].

Молекули ДНК інтенсивно поглинають УФ-промені в області 240-300 нм, тобто у діапазоні УФ-В та УФ-С, з максимумом поглинання 254 нм. Цим пояснюється висока мутагенна та летальна ефективність відповідного опромінення. Утворення піримідинових димерів у ДНК є основним механізмом, який обумовлює загибель мікроорганізмів. Під впливом УФ-опромінення відбувається також гідроксилування цитозина і урацила, формування цитозин-тимінових аддуктів, зшивок ДНК з білком, утворення поперечних зшивок ДНК, розриви ланцюгів та денатурація ДНК. Значення таких пошкоджень зростає при підвищенні інтенсивності опромінення [7].

Ультрафіолетове опромінення широко застосовується у знищенні мікроорганізмів під час обеззаражування повітря приміщень, води, відходів виробництва [5].

Дія видимого світла викликає взагалі, менш ніж 1 % летальних пошкоджень у мікроорганізмів, а короточасне опромінення міцелію деяких видів дейтеромицетів світлом у діапазоні червоних хвиль характеризувалося, навпаки, підвищенням антагоністичної активності щодо багатьох прокариотів [8]. Зелене світло не викликає змін рівня цієї активності або пригнічує її. Світлові хвилі довжиною 550 нм ініціюють фотолізис клітин *Mucosoccus xanthus*. Існують окремі повідомлення про бактерицидну дію опромінення з довжиною хвилі 630 нм щодо *Pseudomonas aeruginosa* і *E. coli* [10]. Деякими дослідниками виявлено, що навіть висока потужність 780 нм лазерного діода (100 мВт/см²) не знищує *Staphylococcus aureus*, проте поєднання синього і червоного світла було ефективним проти *S. aureus* та *P. aeruginosa* [3].

Останнім часом зросла кількість повідомлень про бактерицидний ефект саме синьої частини спектру видимого світла (400-495 нм), що призводить до загибелі досить широкого кола патогенних мікроорганізмів. Наприклад, широкопалубові сині LED здійснюють фототоксичний вплив на *Porphyromonas gingivalis* та *Fusobacterium nucleatum*, проте опромінення за допомогою аргонного лазера (488-514 нм) – на *Prevotella spp.*, які є грамнегативними бактеріями [4].

Взагалі, грампозитивні бактерії, успішна інактивація багатьох з яких була продемонстрована *in vitro*, вважаються більш сприйнятливими до дії синього світла, ніж грамнегативні [10]. Так, грампозитивні представники мікробіоти ротової порожнини у чистих культурах і в зразках зубного нальоту було знищено опроміненням з інтенсивністю 4,2 Дж/см², у той час як для *Pseudomonas melaninogenica* було потрібно 21 Дж/см². *Propionibacterium acne* також інактивується синім світлом без додавання екзогенних фотосенсибілізаторів [8].

У дослідженнях з використанням ксенонової лампи високої інтенсивності було показано чутливість *S. aureus* до видимого світла, а також визначено максимуми довжини хвиль з найвищим бактерицидним ефектом [4, 19]. З отриманих результатів зрозуміло, що синє світло має найбільшу протимікробну активність при 405±5 нм. Саме при цій довжині LED світлодіоди мають фототоксичний ефект на різні види бактерій, включаючи такі грампозитивні бактерії, як *Staphylococcus epidermidis*, *Staphylococcus pyogenes*, *Clostridium perfringens*. Грамнегативні мікроорганізми *Acinetobacter baumannii*, *P. aeruginosa*, *E. coli*, *Proteus vulgaris* та *Klebsiella pneumoniae* виявились чутливими до опромінення з більш високими значеннями довжин хвиль (довше за 430 нм), яке, у свою чергу, не впливало на життєздатність клітин *S. aureus* [7].

Поряд із активністю щодо грампозитивних та грамнегативних бактерій, ФДВ є ефективним проти грибкових, вірусних та протозойних агентів, здійснюючи свій пригнічуючий вплив більш швидко, ніж традиційні препарати [7].

Блакитне світло вважають одним з основних індукторів безстатевого розвитку спор грибів, поєднання якого з деякими фоточутливими барвниками призводить до фунгіцидної дії, зокрема щодо представників роду *Candida* [19].

Також ФДВ однаково ефективний як при гострих, так й при хронічних інфекціях [11].

Механізм антимікробного ефекту світла видимої області поки що остаточно не вивчено. Світло індуктує конфірмаційні зміни у фоторецепторному домені, які трансдукуються у вихідний домен, який може або пов'язаний з фоторецептором відповідного білка, або бути окремою молекулою. У всіх фоторецепторів первинна фотохімічна реакція призводить до утворення сигнального стану, яке може відбуватися від 1 до 10⁻⁴ с, до моменту перетворення у вихідний стійкий стан [9].

Відомо, що фотоактивація запускає специфічну серію процесів, унікальних для кожного з шести типів фоточутливих білків, та може бути заснована на вихідних фотохімічних явищах з фотоізомеризацією подвійного зв'язку C=C, переносу електронів або утворенні хімічно реактивного триплетного стану. Так, встановлено, що синє світло має аналогічний з УФ-опроміненням вплив на ДНК, тобто поглинається у межах подвійних зв'язків піримідинових основ ДНК, таких як тимін і цитозин. Також видиме світло з довжиною хвилі 450 нм індукує заміну пар основ та мутації типу зсуву рамки зчитування у *E. coli* [8].

Найбільш поширене пояснення впливу сонячного світла, зокрема видимої області, на мікроорганізми полягає у тому, що відповідне опромінення збуджує ендогенні фотосенсибілізатори, зокрема внутрішньоклітинні порфірини, що призводить до розвитку реакцій за участю високо цитотоксичних АФК, включаючи синглетний ($^1\text{O}_2$) та пероксиди [7, 10]. Вони, як правило, мають високу реакційну здатність через наявність неспарених електронів оболонки. Взаємодіючи з білками та іншими макромолекулами, синглетний кисень запускає каскад вільно радикальних реакцій, в результаті яких ушкоджуються біологічні структури. Ці процеси власно є основою явищ деструкції у ФДВ.

До першого типу (I тип) відносять усі реакції, в яких відбувається пряма взаємодія збудженого фотосенсибілізатора з субстратом та утворення вільних радикалів, які потім взаємодіють з молекулярним киснем.

У фотодинамічних реакціях другого типу (II тип), які відбуваються при ФДВ, перенос енергії здійснюється зі збудженого триплетного стану фотосенсибілізатора на молекулярний кисень. У біологічних системах утворюється синглетний кисень ($^1\text{O}_2$), який реагує з біомолекулами.

Окислювальні механізми, що обумовлюють фотоінактивацію мікроорганізмів, належать як до I, так й до II типів, та призводять до утворення таких радикалів – синглетний кисень, пероксид гідрогену, супероксид та гідроксид, що спричиняють незворотні пошкодження клітинних структур [5].

Не зважаючи на те, що швидкість утворення цих реакційно здатних проміжних продуктів може бути низькою та їх існування коротко тривалим, загальна кількість АФК, що утворюються в клітині, через певний час може стати досить суттєвою та призвести до окислювального пошкодження. При цьому роль синглетного кисню є однією з найголовніших при руйнуванні клітин, оскільки $^1\text{O}_2$ є основним агентом, що здійснює їх деструкцію. Оцінка кількісних показників генерації синглетного кисню є важливим показником при підборі параметрів та матеріалів для метода ФДВ [6].

Утворені активні радикали можуть взаємодіяти з різними мішенями – молекулами білків, ліпідів, вуглеводів, нуклеїнових кислот. Такий широкий спектр мішеней впливу передбачає той факт, що мікроорганізми не зможуть виробити резистентність до ФДВ [2].

Таким чином, необхідно підкреслити, що проникнення ФС не є обов'язковою умовою для загибелі мікробних клітин, що спостерігалось *in vitro* за допомогою серії інкубацій бактерій за присутності сублетальних концентрацій ФС. А це, в свою чергу, додатково запобігає виникненню резистентності у мікроорганізмів. Також ФДВ, опосередкований активними формами кисню, не змінює чутливість мікроорганізмів до традиційних антибактеріальних препаратів [1, 10].

Література:

1. Ashkenazi H., Malik Z., Harth Y., Nitzan Y. Eradication of *Propionibacterium acnes* by its endogenic porphyrins after illumination with high intensity blue light // *FEMS Immunol. Med. Microbiol.* – 2003. – Vol. 35. – P. 17 – 24.
2. Bache S. E., Maclean M., MacGregor S. J., Anderson J. G., Gettinby G., Coia J. E., Taggart I. Clinical studies of the high-intensity narrow spectrum light environmental decontamination system (HINS-light EDS), for continuous disinfection in the burn unit inpatient and outpatient settings // *Burns.* – 2012. – Vol.38. – P.69–76.
3. Boateng J. S., Matthews K. H., Stevens H. N. E., Eccleston, G. M. Wound healing dressings and drug delivery systems: A review // *J. Pharm. Sci.* – 2008. – Vol. 97. – P. 2892 – 2923.
4. Bowler P. G., Duerden B. I., Armstrong D. G. Wound microbiology and associated approaches to wound management // *Clin. Microbiol. Rev.* – 2001. – Vol. 14. – P. 244 – 269.
5. Dai T., Gupta A., Murray C. K., Vrahas M. S., Tegos G. P., Hamblin M. R. Blue light for infectious diseases: *Propionibacterium acnes*, *Helicobacter pylori* and beyond? // *Drug Resist. Updat.* – 2012. – Vol. 15. – P. 223 – 236.
6. Dai T., Gupta A., Huang Y. Y., Sherwood M. E., Murray C. K., Vrahas M. S., Kielian T., Hamblin M. R. Blue light eliminates community-acquired methicillin-resistant *Staphylococcus aureus* in infected mouse skin abrasions // *Photomed. Laser Surg.* – 2013. – Vol. 31. – P. 531 – 538.
7. Dai T., Gupta A., Huang Y. Y., Yin R., Murray C. K., Vrahas M. S., Sherwood M., Tegos G. P., Hamblin M. R.. Blue light rescues mice from potentially fatal *Pseudomonas aeruginosa* burn infection: efficacy, safety, and mechanism of action // *Antimicrob. Agents Chemother.* – 2013. – P.57. – P. 1238 – 1245.
8. Dancer S. J. Controlling hospital-acquired infection: focus on the role of the environment and new technologies for decontamination // *Clin. Microbiol. Rev.* – 2014. – Vol. 2. – P. 665 – 690.
9. Wainwright M. Photodynamic antimicrobial chemotherapy // *J. Antimicrob. Chemother.* – 1998. – Vol. 42. – P. 13 – 28.
10. Yin R., Dai T., Avci P., Jorge A. E., de Melo W. C., Vecchio D., Huang Y. Y., Gupta A., Hamblin M. R.. Light based anti-infectives: ultraviolet C irradiation, photodynamic therapy, blue light and beyond // *Curr. Opin. Pharmacol.* – 2013. – Vol. 13. – P. 731 – 762.

11. Zhang Y., Zhu Y., Gupta A., Huang Y., Murray C. K., Vrahas M. S., Sherwood M. E., Baer D. G., Hamblin M. R., Dai T. Antimicrobial blue light therapy for multidrug-resistant *Acinetobacter baumannii* infection in a mouse burn model: implications for prophylaxis and treatment of combat-related wound infections // *J. Infect. Dis.* – 2014. – Vol. 209. – P. 1963 – 1971.

Науковий керівник:

кандидат біологічних наук, доцент Русакова Марія Юріївна.

Катерина Савіцька
(Одеса, Україна)

ВЗАЄМОДІЯ МІКРООРГАНІЗМІВ

Протягом багатьох років бактерії розглядалися переважно як автономні одноклітинні організми з невеликим потенціалом для колективної поведінки. Проте, зараз зростає розуміння, що бактеріальні клітини насправді, дуже комунікабельні [13]. Тому виникає необхідність переходу від традиційного уявлення про бактерій як строго одноклітинних організмів до визначення мікробних спільнот як цілісних структур, що регулюють свої поведінкові реакції залежно від зміни умов існування [5].

Мікроорганізми рідко зустрічаються у вигляді популяцій окремих видів, проте спостерігаються у багатьох господарів/середовищах. Отже, існує велика різноманітність типів мікробних взаємодій. Взаємодії бактерія-бактерія, бактерія-гриб, гриб-рослина/тварина, бактерія-рослина/тварина і бактерія-гриб-рослина/тварина, в тому числі паразитична і мутуалістична взаємодії включають безліч механізмів, які активно досліджуються вже тривалий час, що дозволяє розробляти стратегії управління цими взаємодіями [11, 7].

Так, дослідження в різних середовищах існування показали, що мікробні взаємодії є невід'ємною частиною адаптації популяцій в навколишніх середовищах, таких, як: ґрунт, тварини і рослини, в тому числі і гриби або найпростіші. Багато років ко-еволюція призводить до адаптації і спеціалізації різних видів і призводить до появи великої різноманітності взаємин, які можуть сприяти різним типам співіснування, таким як мутуалістичні і ендосимбіотичні взаємини, конкурентні, антагоністичні, патогенні і паразитичні взаємовідносини [9].

Великої уваги заслуговують дослідження з мікробних взаємодій в галузі охорони здоров'я людини. Мікробні взаємодії мають вирішальне значення для успішного встановлення і підтримання колонізації та інфекції. Крім того, істотну роль також відіграють протимікробні засоби захисту господаря і фактори навколишнього середовища. Комунікація між мікроорганізмами дозволяє популяції колективно регулювати експресію генів у відповідь на сигнали господаря і навколишнього середовища, які продукуються тим же видом або навіть різними видами мікроорганізмів, що дозволяє досягти «успішних» патогенних результатів, яких неможливо досягти окремим клітинам [14].

Отже, знання механізмів, що беруть участь в мікробних взаємодіях може бути мішенню для розробки специфічних агентів, які можуть запобігти або порушити зв'язок мікроорганізмів під час інфекції і, діятимуть на зменшення факторів патогенності збудника, для отримання принципово нових підходів лікування та діагностики інфекційних захворювань [14].

Дослідження в області міжвидових конкурентних стратегій показали, що існують різні механізми, за допомогою яких бактеріальні види можуть співіснувати або домінувати над іншими організмами, конкуруючи за той же пул ресурсів.

Більшість випадків взаємодії між двома мікроорганізмами відбувається за рахунок передачі певних сигналів. Звичайно такі сигнали поділяються на дві групи: відомі метаболіти (такі як пептидоглікан, антибіотики), які спричиняють несподівані відповідні реакції з боку інших видів мікроорганізмів, а також нові вторинні метаболіти. [9]

Екологічна роль сполук, які в даний час визначаються як протимікробні препарати, тривалий час була предметом суперечок. Після вивчення транскрипційної відповіді чутливих бактерій до субінгібуючих концентрацій антибактеріальних препаратів, деякі дослідники запропонували, що функцією цих молекул в природі є дія в якості сигнальних молекул усередині і між видами. Оскільки визначення сигналювання (обміну сигналами) є надто точним, щоб включити більшість протимікробних препаратів та інших вторинних метаболітів, то ці молекули можуть діяти як вектори або хімічні оператори, а також виконувати інші функції, такі як зміни центральних метаболічних шляхів, сприяння здобуванню поживних речовин або участь у регуляції різноманітних шляхів розвитку. Наприклад, різноманітні дрібні молекули, що викликають витік калію з клітини (деякі з яких є протимікробними), також стимулюють формування біоплівки *B. subtilis* шляхом активації компонентів позаклітинного матриксу. Аналогічним чином відбувається вплив редокс-активних протимікробних молекул, включаючи феназинове похідне – піоціанін, який виробляється клітинами *P. aeruginosa* [9].

Процес інформаційного обміну бактеріальних клітин між собою отримав назву «*quorum sensing*» (QS) – «почуття кворуму». Загальний термін «почуття кворуму» був прийнятий для опису механізмів зв'язку бактеріальних клітин, які координують експресію генів, зазвичай, при досягненні високої щільності клітин у

популяції. Феномен регулювання був виявлений при вивченні біолоюмінесценції у морської бактерії *Vibrio fischeri*. Довгий час вважалося, що QS використовується тільки цією бактерією і тільки для регуляції процесу біолоюмінесценції. Однак з'ясувалося, що QS регулювання широко поширене серед різних грамнегативних і грампозитивних бактерій, і на даний час виявлено більш ніж у 50 видів бактерій [5].

Системи типу QS відіграють ключову роль у багатьох процесах бактеріальної клітини і функціонують як глобальні фактори регуляції. Прикладами процесів, що протікають лише при досить високій щільності клітинної популяції, служать наступні явища:

- споруляція у бацил і актиноміцетів;
- стимуляція росту у стрептококів і ряду інших мікроорганізмів;
- кон'югація з перенесенням плазмід у *Enterococcus faecalis* і споріднених видів, а також у бактерій роду *Agrobacterium*;
- синтез екзоферментів та інших факторів вірулентності у фітопатогенів (*Erwinia carotovora*, *E. hyacinthii* та ін.) та патогенів тварин (*Pseudomonas aeruginosa*, *Staphylococcus aureus*);
- утворення антибіотиків представниками роду *Streptomyces*;
- формування біоплівки *P. aeruginosa* та іншими мікроорганізмами [5]

Мікроорганізми в біоплівці демонструють зміну фенотипу, що виражається зміною параметрів зростання та експресії специфічних генів [2] Можна також виявити, що бактеріальні клітини фізично взаємодіють один з одним і підтримують "близькі" відносини [4, 10].

Але, навіть без фізичного контакту, бактерії, що живуть в одному суспільстві, швидше за все виділяють невеликі позаклітинні молекули для взаємодії один з одним [10].

Формування, ріст, міграція планктонних форм клітин для колонізації в біоплівках регулюються на рівні популяції за допомогою механізмів міжклітинної комунікації [1].

Дослідження виявили, що при переході бактерій від планктонного фенотипу до формування біоплівки, процеси їх біосинтезу радикально змінюються. Клітини починають синтезувати полімери, що захищають їх і пов'язують між собою та підлеглою поверхнею. Крім того, клітини (навіть різних видів) обмінюються між собою інформацією за допомогою феромонів і інших сигнальних молекул. Скоординована активність спільноти мікробів робить біоплівки майже не вразливими для факторів захисту макроорганізму, що підвищує інтерес дослідників у медичних напрямках та охороні здоров'я [3].

Крім взаємодії «прокаріот—прокаріот» існують різноманітні варіанти систем «мікроорганізм-еукаріот». Вони включають цілий спектр можливих зв'язків: бактерія-гриб, гриб-рослина/тварина(людина), бактерія-рослина/тварина(людина) і бактерія-гриб-рослина/тварина. Кожна із цих взаємодій заслуговує на окрему увагу і ґрунтовне дослідження. Найбільш відомим варіантом такого зв'язку є мікробіота людини, яке має велике значення для захисту господаря від багатьох захворювань, спричинених патогенними мікроорганізмами або фізіологічними порушеннями; моделює імунну систему, фізіологічні та морфологічні аспекти макроорганізму [7].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Висока здатність бактеріальних популяцій координувати свою поведінку за допомогою клітинної спілкування наразі є чітко встановленим явищем. Існує значна кількість опублікованих робіт, що визначають молекулярні механізми, за допомогою яких бактеріальні клітини «спілкуються». Однак, більшість бактеріальних видів не живуть в ізоляції тому, не дивно, що сигнальні молекули Quorum sensing впливають як на інші мікроби так і вищі організми (рослини і тварини).

Активне вивчення усіх можливих форм, видів взаємодій мікроорганізмів (як між собою, так і з еукаріотами), дослідження механізмів цих зв'язків, їх поширеність та особливості, відкривають широкі можливості для пошуку принципово нових підходів (та вдосконалення вже існуючих методів) у діагностиці бактеріальних захворювань та їх лікуванні, створенні нових препаратів; для вирішення екологічних проблем, потреб промисловості та ін..

Література:

1. Винник Ю. С., Серова Е. В., Андреев Р. И., Перьянова О. В., Рукосуева Т. В., Лейман А. В., Мичуров Е. И. Особенности формирования микробных биоплёнок на различных субстратах. возможность изучения биоплёнок на желчных конкрементах // ВДХУ: Биология. – 2014. – Т. 21, № 2. – С. 1–8.
2. Воробей Є. С., Воронкова О. С., Вінніков А. І. Бактеріальні біоплівки. Quorum sensing – «відчуття кворуму» у бактерій в біоплівках // Вісник Дніпропетровського університету. Біологія. Екологія. – 2012. – Т. 1, № 20. – С. 13–22.
3. Сідашенко О. І., Воронкова О. С., Сіроковаша О. А., Вінніков А. І. Біоплівка як особлива форма організації бактерій та її роль в інфекційних процесах // Вісник проблем біології і медицини. – 2013. – Т. 2 (103), № 3. – С. 36 – 41.
4. Хмель А. М., Белик А. С., Зайцева Ю. В., Данилова Н. Н. Quorum sensing и коммуникация бактерий // Вестн. Моск. Ун-та. Сер.: Биология. – 2008. – № 1. – С. 33-39.
5. Шуб Г. М. Микробные сообщества // Саратовский науч.-мед. журн. – 2010. – Т. 6, № 2. – С. 245–247.
6. Cugini C., Calfee M. W., Farrow J.M. 3rd, Morales D.K., Pesci E.C, Hogan D.A. Farnesol, a common sesquiterpene, inhibits PQS production in *Pseudomonas aeruginosa* // Mol. Microbiol. – 2007. – Vol. 65. – P. 896 – 906.

7. DiGiulio D. B. Diversity of microbes in amniotic fluid // *Semin. Fetal. Neonatal. Med.* – 2012. – Vol. 17. – P. 2–11.
8. E. H., Fuqua C., Parsek M. R. Bacterial competition: surviving and thriving in the microbial jungle // *Nat. Rev. Microbiol.* – 2010. – Vol. 8, № 1. – P. 15 – 25.
9. Eliz A. S., Kolter R. New developments in microbial interspecies signaling // *Curr. Opin. Microbiol.* – 2009. – Vol. 12, № 2. – P. 205–214.
10. Evab B., Meehan C. J., Whidden C. Interactions in the microbiome: communities of organisms and communities of genes // *FEMS Microbiol. Rev.* – 2014. – Vol. 38. – P. 90 – 118
11. Jimenez P.N., Koch G., Thompson J.A., Xavier K.B., Cool R.H., Quax W.J. The multiple signaling systems regulating virulence in *Pseudomonas aeruginosa* // *Microbiol Mol Biol Rev.* – 2012. – № 76. – P.46 – 65.
12. Rickard A. H., Palmer R. J., Blehert D. S. Autoinducer 2: a concentration-dependent signal for mutualistic bacterial biofilm growth // *Mol. Microbiol.* – 2006. – Vol. 60. – P. 1446 – 1456.
13. Williams, P. Bacterial cell-to-cell communication [Текст] / P. Williams // *Phil. Trans. R. Soc. B.* – 2007. – № 362. – P. 1119–1134.
14. Yung H. Li, Tian X. Quorum sensing and bacterial social interactions in biofilms // *Sensors.* – 2012 – Vol. 12. – P. 2519 – 2538.

Науковий керівник:
кандидат біологічних наук, доцент Русакова М. Ю.

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Дар'я Борщевська
(Одеса, Україна)

АНАЛІЗ ДИНАМІКИ УРОЖАЙНОСТІ КУКУРУДЗИ В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У сучасних умовах при вирішенні задачі раціонального розміщення культур вже недостатньо визначення лише ареалів можливого їх вирощування. Необхідною є отримана на основі інформації про клімат оцінка економічної доцільності вирощування тієї чи іншої культури. Треба цілком обґрунтовано віддавати перевагу одним культурам за рахунок скорочення посівних площ під іншими в конкретному регіоні. Успішне вирішення цих та інших прикладних задач тісно пов'язане з необхідністю розробки нових агрокліматичних показників і вдосконалення методів агрокліматичного районування сільськогосподарських культур.

Багатьма дослідженнями підтверджується, що кращим інтегральним показником ступеня сприятливості ґрунтово-кліматичних умов тієї чи іншої території для вирощування культурних рослин є їх врожайність. Вперше П.І. Колосков запропонував використовувати врожайність польових культур як найважливіший агрокліматичний показник. Їм спільно з В.А. Смирною та А.Т. Никифоровою було виконано агрокліматичне районування території колишнього СРСР за врожайністю одинадцяти зернових культур. Для вирішення цієї задачі були використані дані держсортодільниць та агрометеорологічних станцій за 50-60-ті роки минулого сторіччя [1, ст. 56]

Географічні особливості в розподілі врожаїв польових культур були розглянуті в тісному взаємозв'язку із зональною мінливістю показників тепла (сумами середньодобових температур повітря вище 5, 10°C) і вологи (сумами опадів і коефіцієнтом зволоження). Було встановлено, що продуктивність культурних рослин зменшується в напрямку з північного заходу на південь і південний схід по мірі зростання сухості клімату.

Визначивши корисність та інформативність інтегрального показника ступеня сприяння клімату у вигляді врожайності, необхідно зазначити наступне. На абсолютну величину врожайності тієї чи іншої культури впливають не тільки кліматичні умови. Визначальним чинником є й культура землеробства, яка залежить, у свою чергу, від рівня селекційної роботи, енергозабезпеченості сільського господарства, вдосконалення агротехнічних прийомів (забезпеченості добривами, меліоративних заходів).

Кукурудза є однією з найбільш високопродуктивних злакових культур універсального призначення, яку вирощують для продовольчого, кормового і технічного використання.

В Україні основні площі посіву кукурудзи на зерно розміщують в Степу та Лісостепу, на силос і зелений корм – в усіх зонах. Оптимальна площа посіву кукурудзи на зерно і силос в Україні є в межах 3 млн.га. Урожайність кукурудзи на силос досягає 600-700 ц/га.

При вирішенні практичних питань часто виникає необхідність роздільної оцінки ступеня впливу на урожайність як рівня культури землеробства, так і умов погоди.

Продуктивність сільськогосподарських культур залежить від відповідності кліматичних ресурсів біологічними особливостями та агротехніці вирощування культури. Тобто урожайність є інтегральним показником, який висвітлює вплив всього комплексу умов сільськогосподарського виробництва.

Для оцінки урожайності сільськогосподарських культур у різних регіонах або прогнозування тенденції урожайності на найближчі роки в практиці агрометеорології найчастіше застосовують два методи - найменших квадратів і гармонійних зважувань.

Метод гармонійних зважувань вперше був запропонований З. Хельвігом. Пізніше цей метод набув подальшого розвитку у дослідженнях А.А. Френкеля, А.М. Польового та інших. Основна ідея методу гармонійних зважувань (МГЗ) полягає в тому, що в результаті зважування певним чином окремих спостережень часового ряду, більш пізнім спостереженням часового ряду надаються більші ваги. При використанні МГЗ як деяке наближення істинного $f(t)$ тимчасового ряду урожайності сільськогосподарських культур береться ламана лінія U_t ($t = 1, 2, 3, \dots, n$), що згладжує задане число точок тимчасового ряду U_t [2, ст. 85].

Нами із застосуванням методу гармонійних зважувань було проаналізовано часові ряди урожайності кукурудзи в Сумській області, побудована лінія тренду та розраховані відхилення урожайності від лінії тренду. Для аналізу використовувалися багаторічні середньообласні дані по урожайності кукурудзи в Сумській області за період з 1999 по 2015 роки. Результати цієї роботи представлені на рис.1 та 2. На рисунках плавна лінія характеризує тренд врожайності, а ламана лінія - щорічні коливання врожайності за рахунок різних факторів, основу яких становить клімат.

Аналіз середньообласної урожайності кукурудзи в Сумській області (рис.1) свідчить, що протягом 17 досліджуваних років урожайність коливалася у дуже широких межах. Наприклад, з 1999 до 2015 року відбувалось поступове прямулінійне збільшення трендової компоненти, що свідчить про підвищення рівня культури землеробства за цей період. Так, на початку періоду дослідження урожайність за трендом складала 23,2 ц/га, а до 2015 року зросла до 80 ц/га, тобто більш ніж на 60%.

Середня за роки досліджень урожайність склала 45,6 ц/га. Тенденція урожайності, визначена за допомогою методу гармонійних вагів, додатна і складає 3 ц/га.

За досліджуваний період спостерігається зростання трендової компоненти, що свідчить про суттєве підвищення рівня культури землеробства за період дослідження. Найбільш активно це зростання відбувається протягом останніх п'яти років. Наприклад, лише в 2013, 2014 та 2015 урожайність піднялась вище 70 ц/га. У 1999, 2001 рр. було зібрано найменші урожаї – 22 та 24 ц/га відповідно. У 2014 та 2015 рр. спостерігалися найвищі урожаї – 82,1 та 76,6 ц/га відповідно. Тобто, за останні 5 років відбувається такий же за величиною ріст урожайності, як і протягом попередніх десяти років (з 1999 по 2009 рр. урожайність за трендом виросла з 23,2 до 48,5 ц/га).

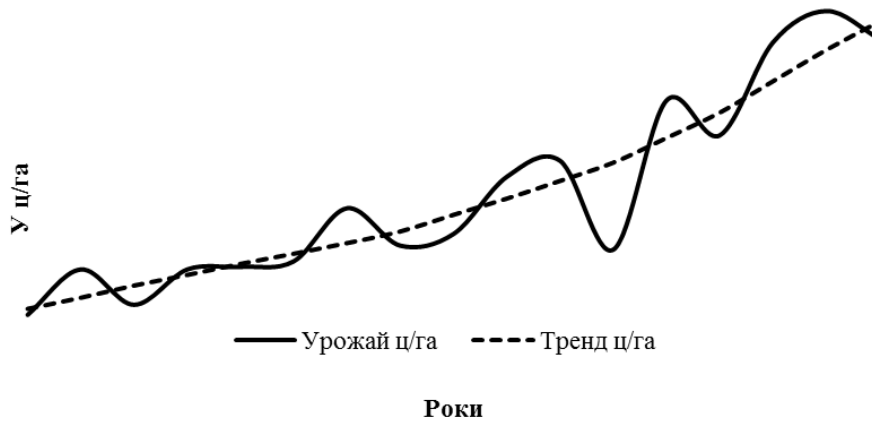

Рисунок 1 – Динаміка урожайності зерна кукурудзи та лінія тренду в Сумській області

Для виявлення в чистому виді впливу погодних умов окремих років на формування врожаю кукурудзи в Сумській області, розглянемо відхилення фактичних урожаїв від лінії тренду (рис. 2). Найбільш несприятливими для вирощування кукурудзи був 2010 рік, саме у цей рік спостерігалось найбільш від'ємне відхилення від лінії тренду –17,2ц/га. Це свідчить про несприятливі погодні умови, що склалися протягом цього року. У роки ж з додатними відхиленнями від лінії тренду збільшення врожаю отримувалося за рахунок сприятливих погодних умов. Найбільш сприятливим для вирощування кукурудзи в Сумській області був 2013 та 2014 рр., коли додатне відхилення від лінії тренду склало 7,7 ц/га.

Як можна бачити з рисунка, також великі прирости урожаю за рахунок сприятливих погодних умов було отримано у 2005 р. – 6,9 ц/га, у 2000 р. – 5,6 ц/га та у 2011 р. – 7,4 ц/га.

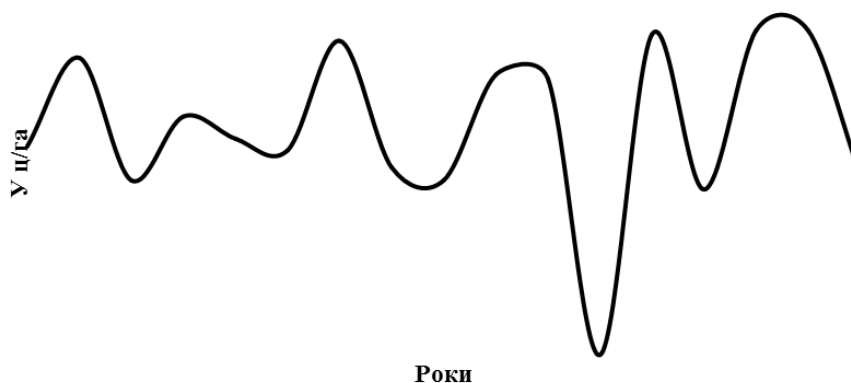

Рисунок 2 – Відхилення урожайності зерна кукурудзи від лінії тренду в Сумській області

Таким чином, можна зробити висновок, що залежність урожаю кукурудзи в Сумській області від кліматичних умов є значною, хоча відбувається суттєвий ріст культури землеробства, особливо, протягом останніх п'яти років.

Література:

1. Полевой А.Н. Теория и расчет продуктивности сельскохозяйственных культур. – Л.: Гидрометеоиздат, 1983. - 175 с.
2. Український гідрометеорологічний журнал, 2011, №8 – 252 с.

Науковий курівник:
кандидат географічних наук, доцент Вольвач Оксана Василівна.

Оксана Вольвач, Уляна Федюшина, Алла Андронакі
(Одеса, Україна)

АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ УМОВИ ВЕГЕТАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ ВИРОЩУВАННЯ СОНЯШНИКУ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Соняшник – основна олійна культура в Україні. В порівнянні з іншими олійними культурами, він дає найбільший вихід олії з одиниці площі. Насіння соняшнику сучасних сортів та гібридів вмістить 50-54 % жиру з високими їстівними та смаковими якостями.

Соняшник є чудовою медоносною культурою. Соняшник використовують дуже різноманітно: як олійну культуру, як зелене добриво або навіть як декоративну квітку. Кольорові соняшникові поля є прикрасою будь-якого ландшафту, завдяки тривалому періоду вегетації вони також привабливі для ентомофагів. Ця культура розрихлює ґрунт у зернових сівознах.

Фізіологічні процеси, що протікають в організмах рослин – фотосинтез, дихання, транспірація, живлення та інші, відбуваються за певних рівнів температури та умов зволоження. Вимоги рослин до тепла змінюються в досить широких межах і визначаються перш за все біологічним мінімумом – температурою, нижче якої рослина не розвивається. Потреба рослин в теплі характеризується сумами активних температур, тобто сумами середніх за добу температур після їх переходу через біологічний мінімум. Значення біологічних мінімумів та інших показників теплового режиму вегетаційного періоду провідних сільськогосподарських культур були визначені ще у 50-60-х роках минулого століття у роботах В.М. Степанова [1].

Тому, на нашу думку, актуальним є питання уточнення вимог сільськогосподарських культур до тепла у нових температурних умовах. На території Харківської області за 20-річний період (1989-2009 рр.) були проведені дослідження агрометеорологічних умов вирощування соняшника за періоди: сівба - сходи, сходи – цвітіння, цвітіння - дозрівання за весь вегетаційний період.

Залежність сум активних температур від тривалості періоду сівба – сходи є прямолінійною і, згідно [2] визначається за наступним рівнянням:

$$\sum t_{акт} = 13 N_1 + 14,$$

де $\sum t_{акт}$ – сума активних температур, °С; N_1 – тривалість періоду, днів; 13 – уточнене значення біологічного мінімуму, °С.

Залежність сум активних температур від тривалості періоду сівба-сходи представлена на рис. 1

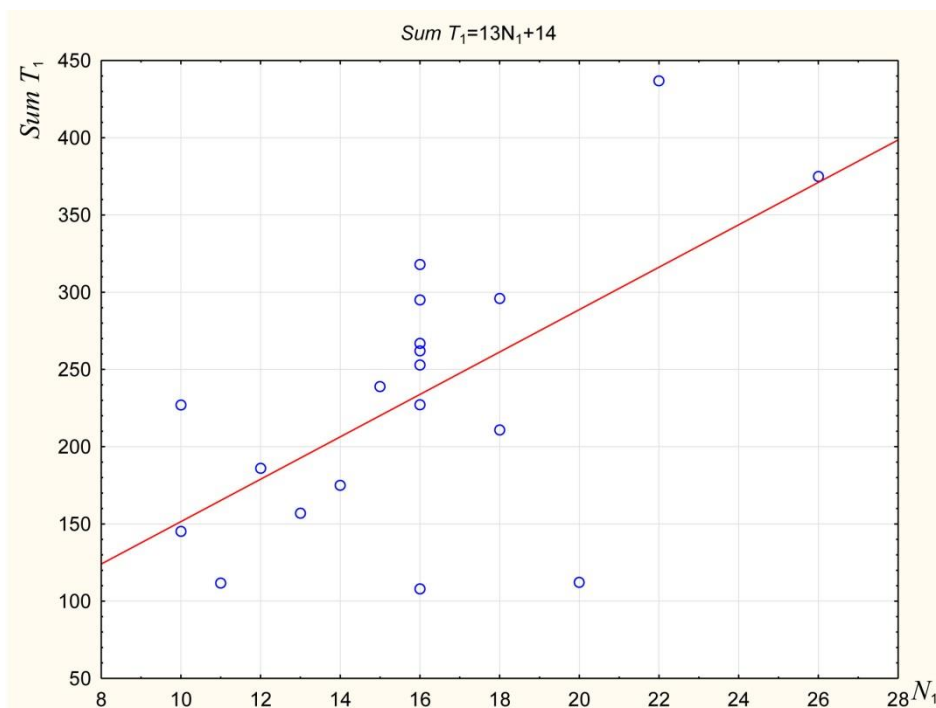

Рисунок 1 – Графік залежності сум активних температур за період сівба-сходи соняшника від тривалості періоду

Залежність сум активних температур від тривалості періоду сходи -цвітіння визначається за наступним рівнянням:

$$\sum t_{акт} = 17 N_2 + 6,$$

де $\sum t_{акт}$ – сума активних температур, °С; N_2 – тривалість періоду, днів; 17 – уточнене значення біологічного мінімуму, °С.

Залежність сум активних температур від тривалості періоду сходи-цвітіння представлена на рис. 2

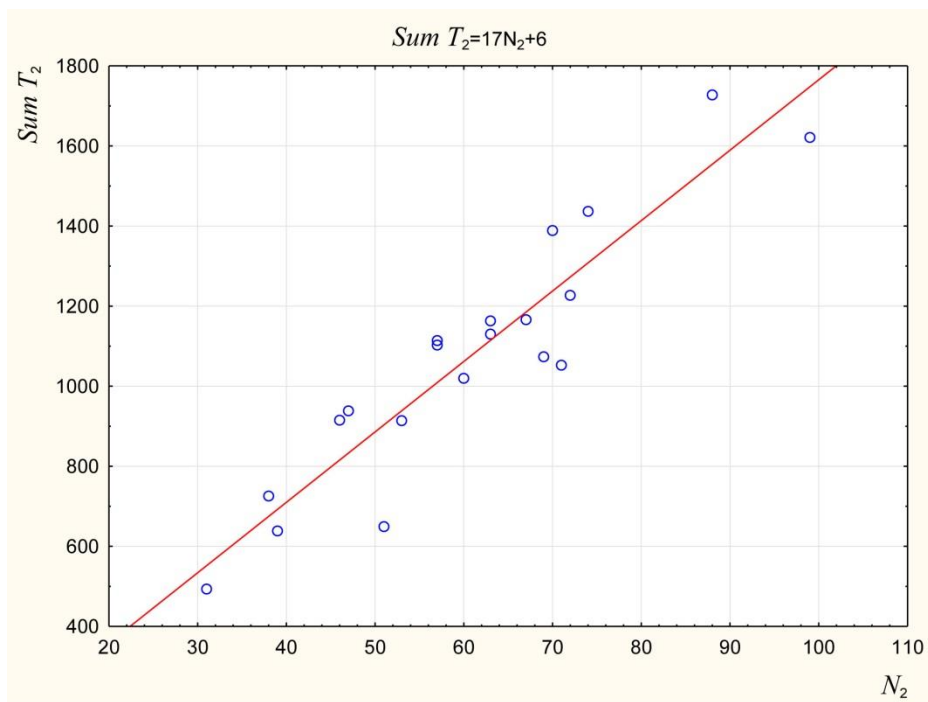

Рисунок 2.– Графік залежності сум активних температур за період сходи – цвітіння від тривалості періоду

Залежність сум активних температур від тривалості періоду цвітіння – дозрівання визначається за наступним рівнянням:

$$\sum t_{акт} = 13 N_3 + 194,$$

де $\sum t_{акт}$ - сума активних температур, °С; N – тривалість періоду, днів; 13- уточнене значення біологічного мінімуму, °С.

Залежність сум активних температур від тривалості періоду цвітіння – дозрівання представлена на рис. 3.

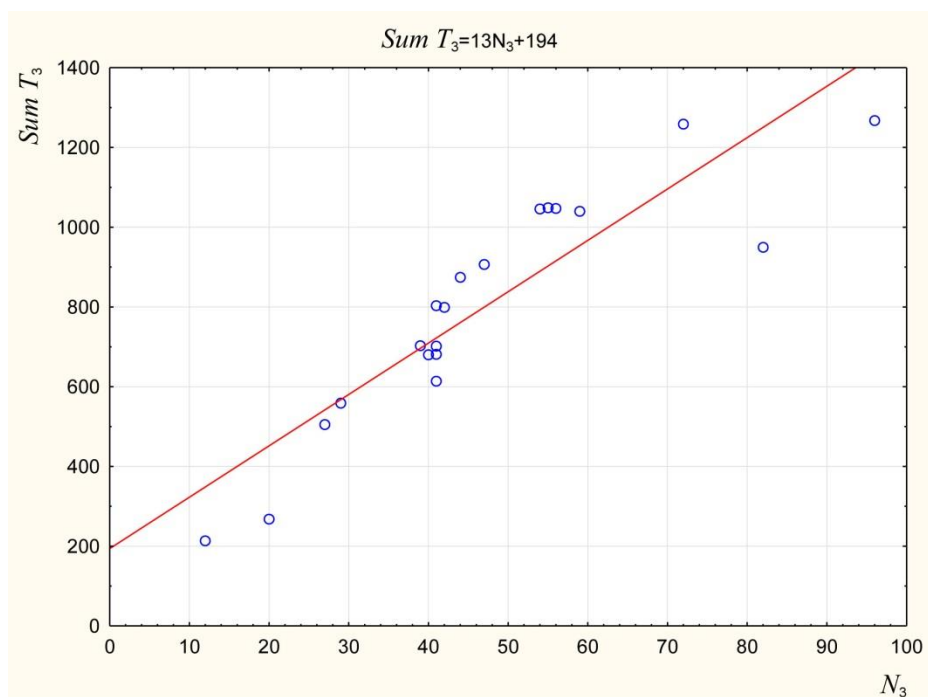

Рисунок 3 – Графік залежності сум активних температур за період цвітіння – дозрівання від тривалості періоду

Таким чином, можна зробити висновок, що біологічний мінімум соняшника не є постійним протягом усього періоду вегетації. Потреби у теплі, і, відповідно, значення біологічного мінімуму, найвищі у період формування генеративних органів (насіння), а у період дозрівання потреби у теплі у культури дещо зменшуються.

Уточненні дані щодо біологічного мінімуму соняшнику по періодах вегетації треба враховувати для визначення термінів сівби та збирання культури, особливо в нинішніх умовах зміни клімату.

Література:

1. Основи агрометеорології: Підручник / Польовий А.М., Божко Л.Ю., Вольвач О.В.; Одеськ. Держ. Екологічний Університет. – Одеса: ТЕС, 2012. – 250 с.
2. Уланова Е.С., Сиротенко О.Д. Методы статистического анализа в агрометеорологии. – Л.: Гидрометеиздат, 1969. – 198 с.

Ганна Лебеденко
(Одеса, Україна)

СТАТИСТИЧНА СТРУКТУРА РОЗПОДІЛУ ВИСОТИ СНІГОВОГО ПОКРИВУ НА СТАНЦІЯХ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Сніговий покрив є шаром снігу на поверхні землі, який утворюється в результаті випадання опадів [1, с. 24]. Спостереження за сніговим покривом складаються з щоденних спостережень за зміною снігового покриву і періодичних снігозйомок. При щоденних спостереженнях за сніговим покривом визначають: ступінь покриття околиці станції сніговим покривом (бал); характер залягання снігового покриву на місцевості; структуру снігу; висоту снігового покриву (см) на метеорологічному майданчику або на вибраній ділянці поблизу станції. Ступінь покриття снігом околиці станції, характер залягання снігового покриву і структура снігу оцінюються спостерігачем при візуальному огляді околиці станції відповідно до прийнятих шкал. Висота снігового покриву визначається на підставі вимірювань відстані від поверхні землі до поверхні снігового покриву. Щоденні вимірювання висоти снігового покриву відбуваються по трьох снігомірних рейках, які встановлюються на метеорологічному майданчику. Середню висоту снігового покриву дістають діленням сумарної висоти по трьох снігомірних рейках за одне спостереження на кількість рейок. Щоденні спостереження за сніговим покривом повинні проводитися за будь-яких погодних умов в строк, найближчий до 8 г зимового часу, відповідно до порядку проведення спостережень на станції [2, с. 173].

Сніговий покрив утворюється в результаті акумуляції снігу на ґрунті в процесі відкладення твердих опадів (сніжинки, крижаний дощ, іній і ожеледь), випадання дощу, коли більша частина опадів згодом замерзає, а також відкладення домішок. Структура, стратиграфія і геометричні характеристики снігового покриву вкрай мінливі в просторі і в часі. Така мінливість обумовлена безліччю факторів: великою різноманітністю метеорологічних умов під час випадання опадів і відразу після сніговідкладення (зокрема, характеристик вітру, температури і вологості повітря); характером і частотою хуртовинних процесів у період сніговідкладення; метеорологічними умовами в періоди між снігопадами (у цьому випадку радіаційний обмін визначає зміна структури, щільності та оптичних властивостей снігового покриву, а вітрова діяльність може сприяти виникненню процесів сальтації і перевідкладення снігу, і також зміни його щільності і структури); характером процесів метаморфізму і абляції, які визначають зміну фізичних характеристик снігового покриву в порівнянні з характеристиками свіжовипавшого снігу; поверхневим рельєфом, фізико-географічними умовами та рослинним покривом. До основних факторів, що визначають характеристики снігового покриву, входять форма рельєфу і експозиція поверхні з різними тепловими властивостями і шорсткістю. У районах поширення снігового покриву найбільша товщина снігу характерна для підвітряного боку відкритих водних просторів і навітряних схилів, де снігонакопичення відбувається найбільш інтенсивно. Найменша товщина снігу спостерігається на невеликій висоті на підвітряних південних схилах, на яких найбільше ймовірно втрати снігу на танення. У разі пересіченої місцевості вплив вітру приводить до вкрай неоднорідного розподілу товщини снігового покриву [1, с. 151].

Фізичні параметри стану атмосфери та гідросфери Землі складають гідрометеорологічну інформацію. Ясно, що емпіричні дослідження в гідрометеорологічних науках мають першорядне значення. На їх основі встановлюються закономірності, які притаманні певним характеристикам атмосфери чи гідросфери. Емпіричні дані є критеріями істинності закономірностей, рівнянь гідродинаміки, особливостей атмосферних чи гідрологічних процесів та тому інше. Таким чином, гідрометеорологічна інформація має важливі особливості, які обумовлюються характером процесів, що спостерігаються в цих сферах Землі. Особливості об'єктів, що досліджуються, і методів дослідження підкреслюють важливість систем збирання і накопичення гідрометеорологічної інформації та систем забезпечення доступу до неї багатьох користувачів. Збирання даних про атмосферу і гідросферу здійснюється, по-перше, з метою оперативного доведення інформації до підрозділів гідрометеорологічної служби, які займаються обслуговуванням різних галузей господарства (прогнози погоди, штормові попередження, тощо) і, по-друге, для накопичення, з метою узагальнювання даних про гідрометеорологічний режим та наукових досліджень. Гідрометеорологічні дані - це кількісні характеристики стану атмосфери і гідросфери. Внаслідок значної мінливості у просторі і за часом фізичних параметрів атмосфери і гідросфери, для спостереження за їх станом з метою вивчення закономірностей процесів, що відбуваються, і, найголовніше, з метою їх прогнозування необхідні численні вимірювання стану цих середовищ. Відомо, що основним джерелом

гідрометеорологічної інформації є результати термінових і спеціальних метеорологічних та гідрологічних спостережень і вимірювань, дані аерологічного зондування атмосфери, дані експедиційних досліджень і тому інше. Кожний фізичний параметр атмосфери чи гідросфери залежить один від одного, а також від зовнішніх впливів і випадковим чином змінюється за часом та у просторі, утворюючи випадкові поля або послідовності. Обробка і аналіз систем випадкових величин проводиться за допомогою спеціально розробленого апарату досліджень, що складає методи математичної статистики. Тому гідрометеорологічна інформація повинна задовольняти вимогам, котрі пред'являються до статистичної інформації [3, с. 17]. З теорії ймовірностей відомо, що властивості випадкових величин можуть характеризуватися початковими (ν), центральними (μ) та основними (r) моментами різних порядків (l). В гідрометеорологічних дослідженнях, як правило, використовуються перелічені моменти перших чотирьох порядків, які відбивають фізичні властивості процесів, що досліджуються. Початковий момент першого порядку:

$$\nu_1 = \int_{-\infty}^{\infty} x f(x) dx = m_x \quad (1)$$

є матсподівання випадкової величини X . Знайдемо оцінку першого початкового моменту:

$$\hat{\nu}_1 = \hat{m}_x = \bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k \tilde{x}_i m_i \quad (2)$$

Очевидно, вона є середнім значенням величини. Отже, середнє значення є статистичною оцінкою математичного сподівання випадкової величини X .

Центральний момент першого порядку дорівнює нулю. Таке ж значення має його оцінка $\mu_1 = 0$. Як відомо,

$$\mu_2 = \int_{-\infty}^{\infty} (x - m_x)^2 f(x) dx = \sigma_x^2 \quad (3)$$

є дисперсією випадкової величини X . Отже оцінка його

$$\hat{\mu}_2 = \hat{\sigma}_x^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k (\tilde{x}_i - \bar{x})^2 m_i \quad (4)$$

є оцінкою дисперсії: $\hat{\mu}_2 = \hat{\sigma}_x^2$; а $\hat{\sigma}_x = \sqrt{\hat{\sigma}_x^2}$ називається оцінкою середнього квадратичного відхилу.

За означенням основним моментом l -того центрального моменту до l -того ступеня середнього квадратичного відхилу:

$$r_l = \frac{\mu_l}{\sigma_x^l} \quad (5)$$

Як правило, оскільки $r_1 = 0$, а $r_2 = 1$, використання основних моментів обмежується лише третім та четвертим (r_3 і r_4). Ці моменти дають важливу інформацію про характер розподілу випадкових величин. Третій основний момент відбиває характер асиметрії кривої розподілу. Тому його називають коефіцієнтом асиметрії: $r_3 = A_s$. При $r_3 = 0$, крива розподілу є симетричною відносно центру розподілу. Як відомо, гауссовий (нормальний) розподіл є симетричним відносно матсподівання і для нього $r_3 = 0$. Крім асиметрії крива розподілу характеризується сплюснутістю або витягнутістю, тобто коефіцієнтом ексцесу E . Коефіцієнт ексцесу має такий зв'язок з четвертим основним моментом:

$$E = \hat{r}_4 - 3. \quad (6)$$

Для нормального розподілу $r_4 = 3$ і $E=0$. При $E > 0$ крива розподілу є вигнутою, при $E < 0$ - сплюснутою. Для розрахунку статистичних оцінок третього та четвертого основних моментів використовуються формули:

$$\hat{r}_3 = \frac{\hat{\mu}_3}{S_x^3}, \quad (7)$$

$$\hat{r}_4 = \frac{\hat{\mu}_4}{S_x^4}. \quad (8)$$

Оцінка дисперсії випадкової величини, котра отримується за допомогою формул (3) та (4), при $l=2$ не є незсуненою. Для того, щоб отримати незсунену оцінку дисперсії треба помножити оцінку другого центрального моменту μ_2 на множник Бесселя $\frac{n}{n-1}$. Тобто незсунена оцінка дисперсії, позначимо її S_x^2 , дорівнює:

$$S_x^2 = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^k (\tilde{x}_i - \bar{x})^2 m_i \cdot \quad (9)$$

Середнє квадратичне відхилення розраховується за формулою:

$$S_x = \sqrt{S_x^2} \cdot \quad (10)$$

За даними про розподіл середньої висоти снігового покриву на 8-ми метеорологічних станціях Кіровоградської області було розраховано статистичні характеристики: середнє арифметичне значення ($\bar{X}$, см), середній квадратичний відхил (S_x , см), коефіцієнт асиметрії (A_S) та коефіцієнт ексцесу (E). Результати розрахунків наведено в табл. 1.

Таблиця 1 – Статистичні параметри розподілу середньої висоти снігового покриву на станціях Кіровоградської області

Станція	$\bar{X}$, см	S_x , см	A_S	E	Мінімум	Максимум
Ново-Миргород	12	10,1	0,9	0,9	0	70
Знам'янка	11	11,3	1,6	2,8	0	61
Світловодськ	7	6,5	1,7	3,7	0	43
Кіровоград	9	9,0	1,3	1,2	0	40
Гайворон	9	6,9	1,4	2,2	0	39
Помошна	9	8,9	1,2	0,8	0	46
Долинська	8	7,7	1,9	5,0	0	59
Бобринець	13	11,4	0,6	-0,9	0	43

З таблиці видно, що максимальне середнє значення спостерігається на станції Бобринець і дорівнює 13,0 см, мінімальне - на станції Світловодськ і становить 7,0 см. Середнє квадратичне відхилення також максимальне на станції Бобринець -11,4 см, мінімальне на станції Світловодськ і становить 6,5 см. Коефіцієнт асиметрії на всіх станціях має додатні значення. З цього випливає, що крива розподілу має правосторонню асиметрію. Отже, найбільш ймовірні, тобто модальні, значення висоти снігового покриву завжди менші, ніж середні значення. Мінімальна асиметрія спостерігається на станції Бобринець - 0,6, максимальна має місце на станції Долинська і становить 1,9. Коефіцієнт ексцесу має додатні значення на всіх станціях Кіровоградської області, крім станції Бобринець (-0,9). Отже, крива розподілу має витягнуту форму і невеликий розкид висот снігового покриву відносно середнього значення. Максимальне значення коефіцієнта ексцесу спостерігається на станції Долинська і становить 5,0. Максимальне значення максимуму висоти снігового покриву на станції Ново-Миргород – 70,0 см, а мінімальне з максимумів спостерігається на станції Гайворон і становить 39,0 см. Мінімальні значення на всіх станціях дорівнюють 0 см.

Література:

1. Грей Д. М., Мэйл Д. Х. Снег. Справочник: пер. с англ. – Л.: Гидрометеоздат, 1986. – 751 с.
2. Наставление гидрометеорологическим станциям и постам. Выпуск 3, часть I / под ред. Г.И. Слабкович. – Л.: Гидрометеоздат, 1985. – 301 с.
3. Школьный Е. П. Обработка та анализ гидрометеорологической информации / Е. П. Школьный, И. Д. Лоева, Л. Д. Гончарова. – О.: ТЕС, 1999. – 600 с.

Науковий керівник:

кандидат географічних наук, Недострелова Лариса Василівна.

Володимир Мисько

(Кам'янець-Подільський, Україна)

ЕКОЛОГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ У ДОЛИНИ Р. СМОТРИЧ

За останні роки все більшого занепокоєння викликає стан річки Смотрич, яка втрачає свою принадливість, природну красу, замулюється, заростає рослинністю. На сьогодні факти свідчать про те, що екологічна ситуація у долині Смотрича є досить критичною. Основними чинниками погіршення ситуації є: кар'єрні розробки вапняку і будівельного каменю, нагромадження сміття, несистемне ведення сільського господарства на схилах каньйону.

Найбільшу увагу у науковців та екологів привертає найголовніша ділянка Смотрича – геологічна пам'ятка загальнодержавного значення – Смотрицький каньйон, який є одночасно й водно-болотним угіддям міжнародного значення, що охороняється згідно з Рамсарською конвенцією.

Останнім часом найбільш небезпечним для стану екосистеми р. Смотрич є саме засмічення. У багатьох місцях рослини засипають побутовим сміттям, заливають стічними водами, випалюють.

Найтиповішим є механічне руйнування екотопів: розкопування земельних ділянок, засаджування хвойних рослин, під покривом яких усі степові види гинуть [6, с. 233].

Це років 20 тому лівий берег річки у районі цукрового заводу між селами Цибулівкою та Зюбрівкою був виключно мальовничим, напрочуд багатим степовим різнотрав'ям та наскельною рідкісною рослинністю. Гірничі роботи і видобуток каменю, які відбуваються тут, посилюють ерозійні процеси, змив та зсув ґрунту, забруднення річки та повне знищення рослинного покриву.

У районі Жовтневого масиву, Польських і Руських фільварків, Старого міста різними відходами захарашені цілі ділянки каньйону, а це в свою чергу, сприяє сильному росту бур'янів, антисанітарії [6, с. 234].

Великої шкоди стану річки Смотрич завдає Довжоцький спиртовий завод. Стічні води, що надходять у річку від миття, дезінфекції та стерилізації технологічного устаткування і продуктивних трубопроводів у цехах заводу, а також води від замочування зерна на солод, гідротранспорту солоду, від ректифікації спирту, забруднені органічними та мінеральними домішками [4, с. 16].

Ці домішки знаходяться у твердому, розчиненому і колоїдному станах. Вони легко окислюються, починають бродити і загнивають, характеризуються підвищеним вмістом солей і відхиленням рН середовища від оптимального.

Забруднення виступають у ролі пускових механізмів біологічних і біохімічних процесів, які послаблюють і порушують розвиток водних організмів, підвищують чутливість до кліматичних змін, роблять їх нестійкими до шкідників-грибків, бактерій та ін. [3, с. 150-153].

Для водойм, що містять більше 30 мг/дм³ природних мінеральних речовин, припускається збільшення концентрації зважених речовин у воді в межах 5%. Тобто, як показують дані аналізу стічних вод спиртового заводу, показник зважених речовин, а саме 5800 мг/дм³ перевищує встановлені норми [4, с. 16-17].

Джерелами забруднення вод важкими металами служать також стічні води підприємств та заводів. Важкі метали входять до складу добрив і пестицидів і можуть потрапляти у водойми разом зі стоками з сільськогосподарських угідь. На березі р. Смотрич також досі є залишки хімічних складів заводу «Електроприлад». Насичені різними хімічними сполуками ґрунтові шари не були дезактивовані і вивезені з прибережної зони. У межах каньйону відбувається також скидання комунально-побутових та тваринних фекальних стоків від неканалізованих осель, які також призводять до забруднення ґрунтів.

В межах Смотрицького каньйону проявляється природна водна та вітрова ерозії, які у більшості випадків поєднуються і процеси руйнування гірських порід в результаті їх дії посилюються.

Проведені дослідження ерозійних процесів в каньйоні р. Смотрич дозволили виявити велику різноманітність її прояву.

Карстова ерозія є типовим проявом водної ерозії на досліджуваній території. Серед поверхневих форм карсту переважають мікроформи (кари різних видів). В районі Біланівської набережної є невеличка печера, площа її становить 6 м². Стіни покриті тріщинами, переважають горизонтальні, вертикальних менше, але вони мають більш значні розміри.

Бічна ерозія – це руйнування схилів річкової долини через підмивання берегів. В межах долини Смотрича цей вид ерозії зустрічається в місцях, де берегова лінія сформована з глинистого ґрунту.

Вітрова ерозія в межах каньйону проявляється на тих ділянках, де зустрічаються скелі-останці. Різноманітні форми («гриб», «голова») є свідченням тривалої дії вітрової ерозії. Найчастіше вони зустрічаються в районі Біланівки.

Лінійна (або глибинна) ерозія – тип схилової, водної ерозії, при якій ґрунт розмивається вглиб концентрованими потоками води, утворюючи ярки, яри і балки. В районі Біланівської набережної знаходиться яр, який спричинений виключно людською діяльністю. Бажаючи зберегти асфальтне покриття та власне дорогу від розмивання, була встановлена труба діаметром 400 см. Концентрований потік води зруйнував схил, непокритим рослинністю залишився ґрунт. Аналізуючи схили яру можна припустити, що він закінчує свій ріст і поступово переходить у стадію балки [3, с. 140-142].

Оскільки тут відсутні зливово каналізаційна система чи відповідні канали, атмосферні опади рухаються вздовж вулиць із твердим покриттям, і спрямовуються до річки. Цьому сприяє форма рельєфу (крутизна схилу становить до 30°).

На схилах р. Смотрич (села Цибулівка, Кубачівка, Пудлівці) розробляють городні ділянки не лише на рівнинних ділянках, але й на крутосхилах, у прируслової зоні. Населення проводить різноманітні агротехнічні заходи, які призводять до зміни структури ґрунту і провокують руйнування та знесення ґрунтового шару водними потоками, видування вітром [6, с. 234].

Чітко вирізняються невеликі яри, які виникли на закинутих городах та нижче розроблюваних ділянок. В районі Руських фільварок спостерігається знесення ґрунту до прируслової тераси, де проглядається намівання.

Бічна ерозія в межах Смотрицького каньйону переважно спровокована діяльністю людини. На початку 90-х років в межах Турецького мосту проводилися пошуки скарбів, що нібито колись затопили турки під час втечі з міста. Під час пошуків, внаслідок відведення річкового рукава у нове русло, відбулось значне руйнування русла річки. По новому водотоку спостерігається бічна ерозія, яка постійно прогресує. Спостерігається зміна русла, формується невеличка меандра.

Транспортна ерозія зустрічається по всій території нашого дослідження. Причиною такої ерозії є вузькі та широкі стежки, ґрунтові і тверді дороги із вапнякової породи, із штучним покриттям та всипані щебенем. Населення міста та навколишніх сіл, що прилягають до Смотрицького каньйону, постійно використовують для свого переміщення (на велосипедах, автомобілях, гужовому транспорті) схили та прируслові тераси річки.

В районі Зінковецької набережної дорога без твердого покриття, всипана лише щебенем. В процесі руйнування дороги, значна частка ерозійного впливу припадає й на транспортні засоби, особливо великих розмірів (вантажних машин, тракторів, екскаваторів тощо). Вони руйнують цілісність рівного полотнища шляху, утворюючи вибоїни.

Транспортна ерозія продовжує завдавати руйнівних дій, внаслідок чого заглибини збільшуються. Попередити такі прояви ерозії, яка в свою чергу породжує водну, можна вчасно поновлюючи насипи щебеню, для запобігання збільшення росту та кількості вибоїн.

Із автодоріг змиваються різні хімічні речовини, що використовуються при виготовленні асфальту, при посипанні його солями, піском. Дороги, що спрямовані до осель, розміщених на схилах каньйону є шляхом для руху водних потоків, які спричиняють ерозійні процеси. Це добре видно в районі Старого міста, Польських та Руських фільварок, с. Кубачівки.

Не зважаючи на спад виробництва, гідрохімічний стан річки Смотрич практично не покращується. Це зумовлено дією антропогенних чинників (скид забруднювачів, відсутність прибережних захисних смуг, відсутність системного вивезення побутового сміття, забруднений поверхневий стік тощо).

Виходячи з вищевикладеного, для поліпшення екологічного стану прибережних захисних смуг та водоохоронних зон долини р. Смотрич, ми пропонуємо:

- розвивати серед туристів екотуристичну діяльність;
- проводити еколого-освітні акції;
- припинити несанкціоноване розорювання прибережних смуг;
- поступово виводити із річкової долини господарські та житлові будівлі, що мають шкідливий вплив на р. Смотрич;
- впроваджувати екологічні стежки, відроджувати деревні насадження у річковій долині (наприклад, відновлення садів Яна де-Вітте).

Унікальний природний ландшафт, м'який помірний клімат, зручне місце розташування та наближеність до визначних для центрально-західної частини нашої держави природних об'єктів, роблять Кам'янець-Подільський одним із найбільш привабливих туристичних центрів України.

Дієвим засобом покращення екологічної ситуації є заходи із зацікавлення та інформування населення щодо стану навколишнього середовища. Одним із таких методів є екологічний туризм, що охоплює різні мандрівки, які орієнтовані на збереження природного довкілля, налагодження гуманних стосунків з місцевим населенням та органами самоврядування.

Долина р. Смотрич володіє мальовничими та привабливими з точки зору естетики, місцями для рекреації. Відпочинок на Смотричі – поширене явище. Тут можна не лише досхочу наплаватися і позасмагати, але й добре порибалити та здійснити еколого-пізнавальні екскурсії. Смотрицький каньйон слугує місцем відпочинку для туристів, фотографів, рибаків. Останніх можна зустріти як у літній, так і в зимовий період. Поширені методи ловлі риби – спінінг, поплавочна вудка, а також вертикальна ловля з кивком в прибережній рослинності.

Річка придатна для сплаву від смт Смотрич до гирла[5, с. 98]. Подорожувати можна по р. Смотрич на надувних байдарках. Сплав на байдарці каньйоном Смотрича – це нагода побачити Старе місто із зовсім іншого ракурсу. Розпочати сплав можна від Замкового мосту. В залежності від рівня води та побажань учасників сплав може відбуватись за наступними еколого-пізнавальними маршрутами:

1. Окремими ділянками Смотрицького каньйону. Тут можна побачити безліч старовинних фортифікаційних споруд, ознайомитись із гідротехнічною системою захисту міста, проплисти під Новопланівським мостом та сфотографуватись на фоні скель Смотрицького каньйону.

2. Лань, що біжить. Маршрут можна розпочати із огляду дерев'яної Хрестовоздвиженської церкви на Карвасарах. Далі маршрут веде вниз по течії в напрямку Дністра. На байдарках за годину можна дійти до мосту «Лань, що біжить». Сплав відбувається в більш природній атмосфері, довкола височать мальовничі скелі каньйону.

Туристи, прогулюючись закинутим міським парком уздовж каньйону, зможуть побачити Гончарну башту і розташовану поруч із нею, колишню робочу синагогу віч-на-віч. Біля найбільшої башти – Стефана Баторія з Вітряною брамою, можна побачити старий пивзавод, який запрацював на вулиці Руській у 1872 році і був першою пивоварнею в місті.

Під час проходження еколого-пізнавальних маршрутів, екскурсанти мають змогу не лише відпочивати й милуватись краєвидами, алей засвоїти правила поведінки природі, навчитися бережливому ставленню до неї, дізнатися про екологічні проблеми на цій території та про шляхи їх вирішення.

Результатом екотуристичної діяльності у долині р. Смотрич, яка охоплює екскурсії, подорожі, експедиції та зорієнтована на збереження природного довкілля, налагодження гуманних стосунків із місцевим населенням та органами самоврядування, була б сформована екологічна культура туристів.

Література:

1. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / Редкол. ... О. М. Маринич (відповід. ред.) та ін. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1993. Т. 3: П-Я. – 412 с.: іл. – (В опр.).
2. Заставецька О.В., Заставецький Б.І., Дітчук І.Л. Географія Хмельницької області. Навчальний посібник. – Тернопіль: Терноп. обл. друкарня, 1995. – 96 с.
3. Літопис природи НПП «Подільські Товтри». Том XVII за 2014 р. – м. Кам'янець-Подільський: ПП Д.Г. Зволейко. – 380 с.
4. Методика екологічної оцінки якості поверхневих вод за відповідними категоріями. – К.: Символ – Т, 1998. – 28 с.
5. Природа Хмельницької області / За ред. Геренчука К.І. – Львів: Вищашкола, 1980. – 152 с.
6. Радомська М.М., Колотило О.А. Екологічні проблеми та розвиток екотуристичного потенціалу Смотрицького каньйону / М. М. Радомська, О. А. Колотило // Науковий вісник НЛТУ України. – 2016. – Вип. 26.8. – С. 232-238. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnlitu_2016_26.8_38

Вікторія Українець
(Одеса, Україна)

АНАЛІЗ ДИНАМІКИ УРОЖАЙНОСТІ ЦУКРОВОГО БУРЯКУ В МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Цукрові буряки (*Beta vulgaris saccharifera*) — одна з основних технічних культур. Цукор є цінним продуктом харчування. Він легко засвоюється організмом, висококалорійний. Фізіологічно обґрунтована норма цукру для людини не перевищує 100 г на добу. За поживністю цукрові буряки значно перевищують кормові [1, с. 339].

Урожайність цукрових буряків коливається в значних межах і залежить від відповідності кліматичних умов території вирощування біологічними особливостями культури[2, с. 546].

Для аналізу динаміки урожайності цукрового буряку були використані щорічні середні обласні дані по урожайності даної культури на території Миколаївської області за період з 1999 по 2013 роки, за даними обласного управління статистики. Розрахунок трендів здійснювався за методом гармонійних вагів, який в агрометеорології вперше запропонував А.М. Польовий.

Як видно з рис. 1, з 1999 до 2013 року відбувалось поступове майже експонентне збільшення трендової компоненти, що свідчить про підвищення рівня культури землеробства за цей період. Так, на початку періоду дослідження урожайність за трендом складала 12,2 ц/га, а до 2013 року зросла до 49,1 ц/га, тобто збільшилася в 4 рази.

Середня за роки досліджень урожайність складала 24,9 ц/га. Тенденція урожайності, визначена за допомогою методу гармонійних вагів, додатна і складає 0,36 ц/га.

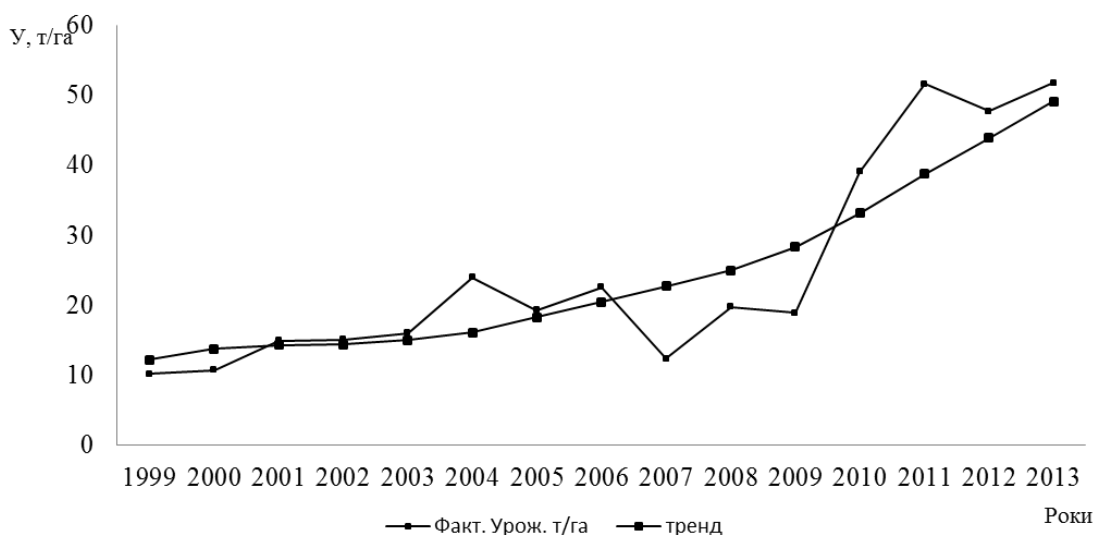

Рисунок 1- Динаміка урожайності цукрового буряку та лінія тренду в Миколаївській області
Джерело: авторські дослідження

Протягом зазначеного періоду спостерігалися значні коливання фактичної урожайності цукрового буряку на досліджуваній території, особливо в період 2010-2013 рр. В період з 1999 по 2004 рр. відбувався поступовий ріст урожайності культури від 10,2 до 24,0 т/га. В період з 2005 року по 2009 рік відбувалися значні коливання урожайності цукрового буряку в сторону її зменшення. За цей період урожайність коливалася від 12,4 т/га (2007 рік) до 22,6 т/га (2006 рік). В період з 2010 по 2013 рр. спостерігався різкий ріст урожайності цукрового буряку від 39,1 т/га у 2010 році до 51,8 т/га у 2013 році.

Для виявлення в чистому виді впливу погодних умов окремих років на формування врожаю цукрового буряку в Миколаївській області, розглянемо відхилення фактичних урожаїв від лінії тренду (рис. 2). Найбільш несприятливими для вирощування цукрових буряків були 2007, 2008 та 2009рр., саме у ці роки спостерігалися найбільші від'ємні відхилення від лінії тренду – 10,3, 5,2 та 9,4 т/га відповідно. Це свідчить про несприятливі погодні умови, що склалися протягом цього року.

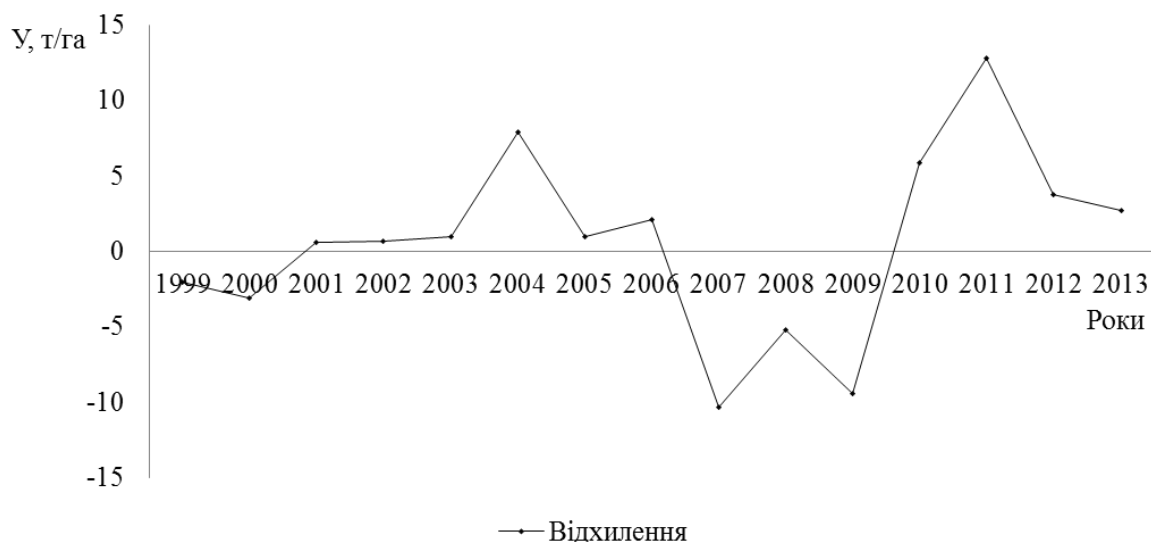

Рисунок 2 – Відхилення урожайності цукрового буряку від лінії тренду в Миколаївській області
Джерело: авторські дослідження

У роки ж зі сприятливими погодними умовами вдавалося отримати збільшення врожаю за їх рахунок і відхилення від лінії тренду мали додатні значення. Найбільше додатне відхилення лінії тренду спостерігалося у 2011 році – 12,8т/га.

Як видно з рисунка 2, також прирости урожаю за рахунок сприятливих погодних умов було отримано у 2001, 2002, 2003, 2004, 2005 та 2006 рр. і складали 0,6, 0,7, 1,0, 7,9, 1,0, 2,1 т/га відповідно, а також у 2010, 2012 та 2013 рр. – 5,9, 3,8, 2,7 т/га відповідно.

Також була проведена ймовірнісна оцінка урожайності культури на даній території. Результати розрахунків представлені в таблиці 1.

За цими даними було побудовано криву сумарної ймовірності можливих урожаїв цукрового буряку щодо середніх багаторічних значень (рис.3). При цьому ставилася задача виявити особливості в розподілі можливих урожаїв різної забезпеченості в порівнянні з середньою багаторічною величиною. Потім з кривої сумарної ймовірності знімалися значення урожаю цукрового буряку різної забезпеченості з кроком 5, 10, 20, ... 90, 95%. Результати цієї роботи були представлені в табл. 2.

Таблиця 1 – Розрахунок ймовірності урожаїв цукрового буряку в Миколаївській області

Рік	N	Ряд урожайності, ц/га		P _x , %
		Фактичний	Ранжований	
1999	1	10,2	51,8	5
2000	2	10,7	51,6	11
2001	3	14,9	47,7	18
2002	4	15,1	39,1	24
2003	5	16	24	31
2004	6	24	22,6	37
2005	7	19,3	19,8	44
2006	8	22,6	19,3	50
2007	9	12,4	18,9	56
2008	10	19,8	16	63
2009	11	18,9	15,1	69
2010	12	39,1	14,9	76
2011	13	51,6	12,4	82
2012	14	47,7	10,7	89
2013	15	51,8	10,2	95

Джерело: авторські дослідження

В Миколаївській області урожаї цукрового буряку порядку 51,7 т/га отримують з ймовірністю 5 % (тобто 3 рази в п'ятнадцять років), урожай у 19,5 т/га у 50 % років, тобто кожні 2 роки, а щорічно тут забезпечені лише урожаї порядку 10 т/га.

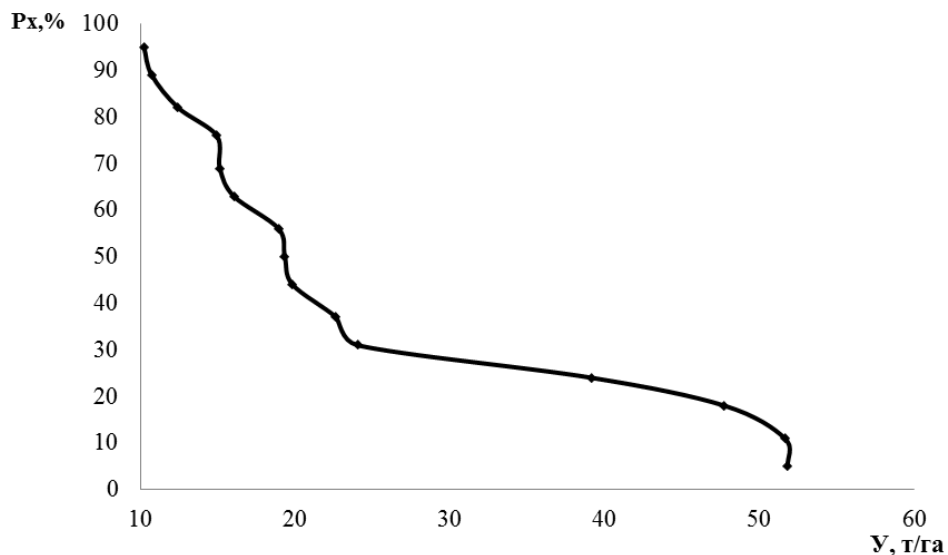

Рис.3 - Графік сумарної ймовірності урожаїв цукрового буряку в Миколаївській області
Джерело: авторські дослідження

Таблиця 2 - Забезпеченість урожаїв цукрового буряку (т/га) в Миколаївській області

$\bar{y}$, т/га	Забезпеченість, %										
	5	10	20	30	40	50	60	70	80	90	95
24,9	51,7	51,5	46,0	24,5	21,5	19,5	17,0	15,0	13,2	10,3	10,0

Джерело: авторські дослідження

З аналізу матеріалів по характеристиці ймовірності фактичних урожаїв цукрового буряку в Миколаївській області України можна зробити висновок, що за період 1999-2013 рр. урожайність цукрового буряку збільшилася майже у два рази у порівнянні з середньо багаторічною урожайністю. Тому при вирощуванні цукрового буряку необхідно детально оцінювати агрокліматичні ресурси території.

Література:

1. Рослинництво: Підручник / О. І. Зінченко, В. Н. Салатенко, М. А. Білоножко; За ред. О. І. Зінченка. — К.: Аграрна освіта, 2001.
2. Польовий А.М. Сільськогосподарська метеорологія. — Одеса: ТЕС, 2012. — 628 с.

Науковий керівник:

доктор географічних наук Польовий Анатолій Миколайович.

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯТатьяна Макаренко, Артём Дымов
(Гомель, Беларусь)**ОСОБЕННОСТИ НАКОПЛЕНИЯ ХРОМА В ТКАНЯХ МОЛЛЮСКОВ, ОБИТАЮЩИХ
В ВОДОЁМАХ Г. ГОМЕЛЯ**

Пресноводные моллюски играют существенную роль в водных экосистемах. Они являются природными биофильтраторами, и соответственно обеспечивают очистку природной воды, способствуя тем самым самоочищению водоема. Моллюски также выступают в качестве биоиндикаторов состояния водоемов. Использование моллюсков в исследовании оценки степени загрязнения ТМ нужно для того, что бы изучить воздействие и степень накопления ТМ в живом организме. Являясь биоиндикаторами состояния водоёма моллюски подходят для данного рода исследований [1].

С целью выявления степени загрязненности водоемов г. Гомеля тяжелыми металлами проведен анализ уровня накопления хрома мягкими тканями пяти видов моллюсков, обитающих в различных водоемах городской черты. Также задачей этих исследований было выявление видов моллюсков, пригодных для использования в качестве индикаторов загрязненности водоема хромом.

Сбор особей моллюсков проводился ручным способом и с помощью дночерпателя на глубоких частях водоемов.

Подготовка тканей моллюсков для анализа включала следующие операции: отделение от раковины, высушивание в сушильном шкафу при температуре 105°C, сухое озоление в муфельной печи при постепенном увлечении температуры до 450°C в течении 6-20 часов.

Содержание хрома определялось при помощи метода эмиссионного спектрального анализа, позволяющего определить в одной пробе несколько элементов одновременно. Его достоинствами являются многоэлементность определения, доступность и надёжность оборудования, осуществление анализа по единой методике [2].

Из полученных результатов видно, что наиболее активным концентратором хрома является брюхоногий моллюск живородка. В среднем содержанием хрома в ее тканях составляет – 100,98 мг/кг.

Следом за живородкой по способности накапливать хром располагаются прудовик и катушка, в тканях которых содержится хрома 68,44 и 42,76 мг/кг соответственно. Обнаружено, что содержание хрома в тканях двустворчатых моллюсков в среднем в 2-5 раз ниже, чем у брюхоногих. Так, перловица и беззубка характеризуются сравнительно невысоким накоплением хрома, концентрация этого металла в их тканях составляет всего лишь 21,44 и 19,6 мг/кг.

Обобщая вышеприведенные данные следует отметить, что в целом, среднее содержание хрома у брюхоногих моллюсков, обитающих в водоемах г. Гомеля составляет 72,96 мг/кг, тогда как ткани двустворчатых содержат лишь 20,52 мг/кг меди.

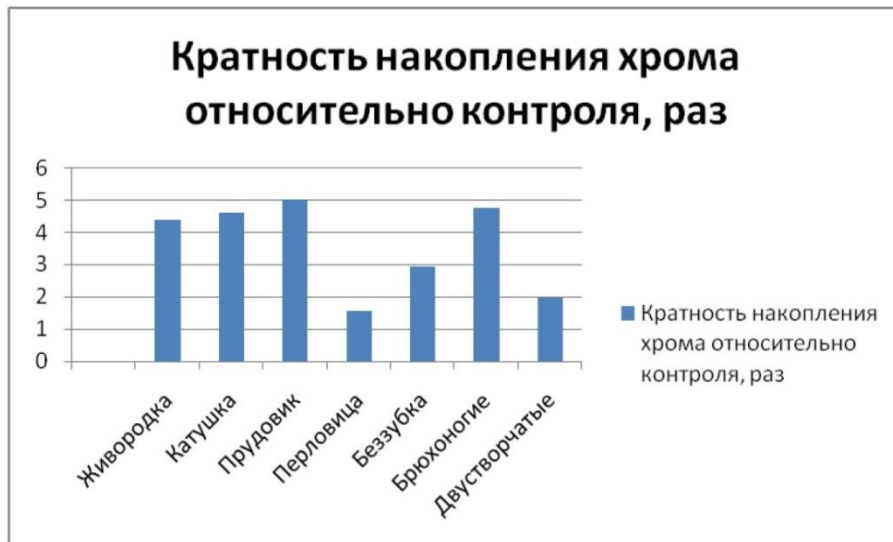
В таблице 1 приведены величины, характеризующие уровень превышения накопления хрома моллюсками водоемов г. Гомеля относительно значений контрольной группы особей, обитающих вне пределов города. Данный показатель рассчитывался по следующей формуле:

$$\text{Кратность накопления} = \frac{\text{Содержание хрома у моллюсков из водоемов г.Гомеля, мг/кг}}{\text{Содержание хрома у моллюсков контрольной группы, мг/кг}}$$

Таблица 1 - Кратность накопления хрома в тканях моллюсков, обитающих в водоемах г.Гомеля относительно контрольной группы

в

Вид моллюска	Кратность накопления хрома относительно контроля, раз
Живородка	4,36
Катушка	4,58
Прудовик	5,00
Перловица	1,54
Беззубка	2,94
Брюхоногие	4,74
Двустворчатые	1,98

Рисунок 1 - Кратность накопления хрома в тканях моллюсков, обитающих в водоемах г.Гомеля относительно контрольной группы

Приведенные в таблице расчеты показывают, что наиболее заметны различия в накоплении хрома по сравнению с контролем у представителей брюхоногих: живородки, прудовика и катушки. По содержанию хрома контрольный водоём можно использовать как водоём-сравнения, т.к. в моллюсках, обитающих в водоёме содержание хрома минимально, за исключением перловицы. В данном случае брюхоногие, обитающие в водоемах г. Гомеля накапливают в среднем в 2 – 2,5 раза больше хрома, чем особи этих же видов, обитающие в контрольном водоеме вне зоны влияния техногенного и антропогенного факторов.

Напротив, содержание хрома у двустворчатого моллюска беззубки из водоемов г. Гомеля лишь незначительно превышает таковое для особей контрольной группы (не более чем в 1,5 раза). У двустворчатой перловицы даже отмечена противоположная тенденция: представители этого вида в контрольной группе в среднем содержат в 1,3 раза больше данного металла, чем моллюски из городских водоемов.

На основании этих результатов можно сделать вывод о том, что в качестве биоиндикаторов загрязненности водоемов хромом прежде всего необходимо использовать представителей брюхоногих, обладающих избирательной способностью концентрировать этот металл в своих тканях.

Таким образом, нашими исследованиями установлено, что в целом концентрация хрома в тканях брюхоногих моллюсков из водоемов г. Гомеля в 2-4 раза больше, чем у моллюсков контрольной группы. Полученные результаты говорят о том, что все водоемы, находящиеся на территории г. Гомеля подвергаются в той или иной мере загрязнению тяжелыми металлами, в нашем случае – соединениями хрома.

Сопоставление уровней накопления хрома в раковинах различных видов моллюсков показало, что данный элемент в максимальной степени концентрируется в раковинах прудовика (таблица 2).

Наибольшее содержание хрома отмечено в раковинах прудовика (28,26 мг/кг). Минимальное содержание хрома установлено в створках перловицы.

Таблица 2 - Содержание хрома в раковинах моллюсков, обитающих в водоемах г. Гомеля

Вид	Содержание меди, мг/кг
Катушка	11,92
Прудовик	28,26
Беззубка	11,02
Перловица	8,60

При сравнительном анализе накопления хрома раковинами и телами моллюсков отмечено, что в целом характерен более низкий уровень аккумуляции этого элемента в раковинах, по сравнению с телами. Так, выявлено, что содержание хрома в раковинах ниже в 1,7-8,7 раза по сравнению с телами. Максимальная степень различия между накоплением хрома тканями и раковинами отмечена для живородки, минимальная – для беззубки.

Литература:

1. Линник, П.Н., Набиванец Б.И. Формы миграции металлов в природных водах. Л.: Гидрометеоздат, 1986. 271 с.
2. Кузяков Ю. Я., Семененко К. А., Зоров Н. Б. Методы спектрального анализа. М., 1990. 212 с.

Т.В. Макаренко, Алексей Иванов
(Гомель, Беларусь)

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ МЕДИ И ХРОМА В ВОДНЫХ РАСТЕНИЯХ ВОДОЕМОВ Г. ГОМЕЛЯ И ПРИЛЕГАЮЩЕЙ ТЕРРИТОРИИ

Загрязнение водных экосистем тяжелыми металлами является одной из глобальных проблем современности. Для сохранения устойчивости водных экосистем, способности к самовосстановлению и саморегуляции, в условиях постоянного техногенного воздействия, наряду с контролем содержания тяжелых металлов в компонентах экосистем, необходимо изучать особенности их аккумуляции и миграции.

Целью данной работы являлось: определение содержания меди и хрома в водных растениях водоемов г. Гомеля и прилегающих территорий, испытывающих различную антропогенную нагрузку.

Для исследования были выбраны водоемы, испытывающие различную антропогенную нагрузку, в качестве фонового водоема у нас был выбран старичный комплекс реки Сож, расположенный на 15 км. выше города и не испытывающий видимой антропогенной нагрузки. Раньше в компонентах данного соединения металла находились в незначительных количествах. По данным гидрометцентра вода в реке Сож снизилась на 1 метр, в связи с этим водоем утратил связь с рекой Сож и превратился в стоячий водоем, где полностью отсутствует течение, это явилось причиной зарастания водоема, образования большого количества илистых отложений, изменились физико-химические показатели состояния водоема, в связи с этим, было отмечено вторичное загрязнение, металлы из донных отложений стали переходить в водные массы, скорее в доступных для растений форме, т.к. содержание металла в донных отложениях снизилось, а в растениях наблюдалось увеличение содержания металлов. Растения фонового водоема незначительно загрязнены соединениями меди, однако содержание данного металла в макрофитах фонового водоема выше, чем в растениях некоторых городских водоемов. В литературе известны случаи, когда в незагрязненных водоемах растения поглощали все доступные формы металлов, тогда как в загрязненных водоемах растения включали механизмы блокировки поступления тяжелых металлов в свой организм. Именно поэтому во многих водоемах с низкой степенью загрязнения содержание металла может превышать таковое в растениях загрязненных водоемов [1].

Таблица 1 – Содержание тяжелых металлов в растениях водоемов г. Гомеля и прилегающей территории

Водоём	Cu, мг/кг	Cr, мг/кг
оз. Шапор	10,82	0,49
оз. У-образное	10,93	2,38
оз. Волотовское	13,51	8,65
оз. Малое	13,60	6,99
оз. Дедно	17,26	2,74
оз. Володькино	5,70	1,54
Фоновый водоём	4,82	1,04

На первом месте по загрязнению медью располагаются растения оз. Дедно, в настоящий момент на прямую контактирующим с водоемом принимающим стоки 11 промышленных предприятий города. Возможно это послужило причиной высокого содержания металла. Высокое содержание меди определены так же в оз. У-образное и Волотовское, которые раньше представляли единую водную систему и принимали стоки ПО «Коралл». В донных отложениях водоемов металл содержится в значительных количествах что и повлияло на концентрацию меди в растениях водоема. Оз. Малое располагается в городской зоне отдыха и не контактирует со сточными водами, однако принимает поверхностный сток, стекающий с территории коптильного цеха, троллейбусного парка и железной дороги, проходящей практически у уреза воды. Все выше названные предприятия располагаются у уреза воды.

Высокой концентрацией меди характеризуются растения оз. Шапор, ранее принимавшего стоки предприятия «Гомельдрев». Повышенное содержание тяжелых металлов в воде данного водоема может способствовать поступлению их в растения. Оз. Володькино представляет собой расширение коренного русла р. Сож, сравнение с городом располагается выше города по течению и не принимает стоки предприятий, содержание меди в растениях данного водоема незначительно превышает фоновую величину.

Высокое содержание хрома в растениях изучаемых водоемов города по сравнению с фоновым может быть связано как с аэральным поступлением токсикантов в водоемы, так и с загрязнением поверхностного стока соединениями вышеуказанного металла, поступающими в водоемы. В оз. Шапор содержание хрома в 2 раза меньше по сравнению с фоновым водоемом. Растения оз. Малое содержат повышенное количество соединений хрома, что так же отмечено для соединений меди. Кроме того, пути поступления металла в организмы растений различны. Вероятно, что в оз. Малом растения поглощают все доступные формы хрома, что может быть причиной повышенного содержания изучаемого металла.

Максимальное содержание ионов меди было определено в донных отложениях озер Волотовское и У-образное, ранее составлявших единую систему и раньше принимали промышленные стоки ПО «Коралл», превышение составляет 2 и 1,5 раза, соответственно. Озеро Малое незначительно превышает фоновый показатель. Минимальное же содержание отмечено для оз. Володькино, что располагается в загородной черте города. Возможно, что ионы меди, осаждаются при подходе к данному водоему.

Минимальное содержание хрома отмечено в оз. Шапор. Фоновый водоем незначительно загрязнен соединениями данного элемента, в отличии от других водоемов. Максимальное содержание было зафиксировано в оз. Володькино и Малое (3 и 3,5 раза).

Таблица 2 - Содержание тяжёлых металлов в донных отложениях водоёмов г. Гомеля и прилегающих территорий

Водоём	Cu, мг/кг	Cr, мг/кг
оз. Шапор	13,8	9,9
оз. У-образное	32,8	26,3
оз. Волотовское	44,8	28,4
оз. Малое	28,4	36,5
оз. Дедно	24,4	11,7
оз. Володькино	8,17	33,3
Фоновый водоём	23,4	11,2

Коэффициент накопления элемента - это величина, которая рассчитывается как отношение концентрации элемента в золе водных растений к его содержанию в донных отложениях:

$$K_H = \frac{C_x}{C_y},$$

где K_H – коэффициент накопления;

C_x – концентрация металла в растениях изучаемого водоема;

C_y – концентрация металла в донных отложениях изучаемого водоема.

Коэффициент накопления свидетельствует о наличии факта «контроля» со стороны растений за поступлением загрязнителей в метаболически важные центры и позволяет косвенно судить о степени доступности элемента в среде обитания для растительных организмов и о поведении поллютантов в системе «среда обитания – растение» [2].

Таблица 3 - Коэффициенты накопления тяжёлых металлов в группы водоёмов г. Гомеля и прилегающих территорий

Водоём	Cu, мг/кг	Cr, мг/кг
оз. Шапор	0,78	0,08
оз. У-образное	0,33	0,09
оз. Волотовское	0,30	0,30
оз. Малое	0,47	0,19
оз. Дедно	0,70	0,23
оз. Володькино	0,69	0,04
Фоновый водоём	0,20	0,10

По величине коэффициентов накопления, рассчитанной по соотношению с содержанием тяжёлых металлов в донных отложениях, изученные металлы располагаются в следующем порядке: $Cu > Cr$. По величине содержания в растениях изучаемые тяжёлые металлы расположены следующим образом: $Cu > Cr$. Коэффициент накопления меди выше, чем у хрома. Это означает, что соединения меди аккумулируются в тканях выбранных для исследования растений в большей степени.

На основании полученных нами данных можно утверждать, что изученные растения являются деконцентраторами соединений меди, хрома и свинца, так как коэффициент накопления данных металлов $K_H < 1$.

Наиболее загрязненными растениями соединения меди явились такие водоемы как оз. Дедно, оз. Волотовское и Малое. Так в них содержания металла, по сравнению с фоновым водоемом превышает в более в чем 3 раза. Значение содержания металла в оз. Володькино близко к фоновому водоему. Соединения хрома наименее всего загрязнены растения оз. Шапор. К более загрязненным водоемам можно отнести такие как, о. Волотовское и оз. Малое. Значения превышают показания в фоновом водоеме в 8 и 6 раз соответственно.

Литература:

1. Фокин, А.Д. Биофильность и ксенобиотичность как факторы корневого по-ступления и распределения элементов по органам растений / А.Д. Фокин, А.А. Лурье // Экология. – 1996. - №6. – с. 415-419.
2. Орлов, Л.С. Экология и охрана биосферы при химическом загрязне-нии / Л.С. Орлов. – М.: Высшая школа, 2002. – 334 с.

Научный руководитель:

кандидат биологических наук, доцент Т.В.Макаренко.

**Татьяна Макаренко, Анна Штанько
(Гомель, Республика Беларусь)****ОЦЕНКА СОДЕРЖАНИЯ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ В ПОВЕРХНОСТНЫХ ПРИРОДНЫХ ВОДАХ Г. ГОМЕЛЯ**

В настоящее время все водные объекты Республики Беларусь испытывают в той или иной степени антропогенное влияние. Развитие промышленности и сельского хозяйства в последние десятилетия шло в основном с использованием традиционных методов без особого учета современных экологических требований. Все это привело к проблеме качества водных ресурсов, так как они наиболее подвержены антропогенному прессу [1].

Именно по этой причине в последние годы в большинстве стран мира защита водных экосистем от различных источников загрязнения стала во главу водоохранной деятельности. Республика Беларусь также ставит такую деятельность в приоритетное положение.

Широкое использование ресурсов поверхностных вод в различных отраслях промышленности и сельского хозяйства, развитие хозяйственно-бытового водоснабжения, воздействие глобальных потоков загрязняющих веществ обусловили многообразие антропогенных нагрузок на водные объекты. Всё это обусловило необходимость изучения, оценки и прогноза качества поверхностных вод [2].

Одним из разнообразных аспектов деятельности человека, а часто и ее последствиями, является загрязнение окружающей среды различными химическими соединениями и веществами, наиболее опасными из которых являются тяжелые металлы, потому что они практически не изымаются из системы, однажды попав в нее.

Загрязнение поверхностных вод тяжелыми металлами – одно из сильнейших по действию на живые организмы и наиболее распространенное химическое загрязнение. Тяжелые металлы при попадании в организм остаются в нем навсегда, а при достижении определенной концентрации в нем, они начинают свое губительное воздействие – вызывают отравления и мутации [3]. Особую опасность представляют ионы цинка, меди, никеля, ртути, кадмия, свинца и хрома. Однако, следует отметить, что в микроколичествах тяжелые металлы (за исключением ртути, кадмия и свинца) – естественная и даже необходимая составная часть живой клетки.

В специальной литературе в последние годы особое внимание уделяется усилению поступления и накопления в водных экосистемах различного типа ионов тяжелых металлов, которые относят к группе наиболее опасных видов антропогенного воздействия на окружающую среду.

Целью данной работы мы ставили определение уровня загрязнения поверхностных вод г. Гомеля и близлежащих территорий, а также выявление основных загрязнителей данных вод из группы тяжелых металлов.

В качестве объектов исследования выступили водоемы г. Гомеля и близлежащих территорий. В их числе:

- озера: Дедно, Шапор, Любенское, Володькино, Малое, Круглое, У-образное, Волотовское;
- Гребной канал;
- река Сож (выше и ниже черты города).

Старое русло р. Сож (Ветковский район) было выбрано нами в качестве контрольного водоема.

Отбор проб воды на различных участках указанных водоемов проводился батометром ежемесячно. На ААС «PerkinElmer – 406» атомно-абсорбционным методом определялось содержание тяжелых металлов в исследуемых образцах поверхностных вод[4].

В ходе исследования нами было выяснено, что концентрация тяжелых металлов в изучаемых поверхностных водах имеет различные значения не только в различных водоемах, но и в пределах одного и того же водоема.

Оценочным показателем степени изменчивости является коэффициент вариации:

$$V = \frac{S \times 100\%}{\bar{x}}, \quad (1)$$

где V – коэффициент вариации;

$\underline{S}$ – стандартное отклонение;

$\bar{x}$ – среднее значение ряда вариантов.

Анализируя полученные данные, содержание тяжелых металлов в исследуемых образцах поверхностных вод относительно значения норматива можно распределить в следующем порядке: марганец > медь > цинк > кобальт > хром > свинец.

Критерием оценки загрязнения вод тем или иным веществом является его предельно допустимая концентрация (ПДК), установленная для водных объектов рыбохозяйственного назначения. В данной работе мы приводим данные о превышениях тяжелых металлов (таблица 1).

Таблица 1. Превышения нормативных уровней концентрации (для объектов рыбохозяйственного назначения) тяжелых металлов в водоемах г. Гомеля и прилегающих территорий

	Уровень превышения ПДК, раз					
	Свинец	Медь	Цинк	Марганец	Кобальт	Хром
Оз. Малое	0.10	11.35	14.17	12.99	1.50	0.18
Оз. Круглое	0.10	10.59	10.03	20.16	1.74	0.20
Оз. У-образное	0.08	13.43	15.36	17.50	1.58	0.22
Оз. Волотовское	0.09	19.64	12.23	19.33	0.96	0.79
Оз. Шапор	0.10	14.20	6.33	16.40	1.40	0.18
Оз. Дедно	0.09	16.38	9.17	18.57	2.08	0.21
Оз. Любенское	0.11	15.43	7.29	17.59	1.60	0.23
Гребной канал	0.13	16.65	5.11	14.72	1.41	0.37
Оз. Володькино	0.09	6.70	9.44	14.51	1.19	0.09
Р. Сож	0.09	14.07	9.92	15.31	1.46	0.09
Контрольный водоем: Старое русло р. Сож (Ветковский район)	0.08	8.06	9.36	12.18	0.71	0.08

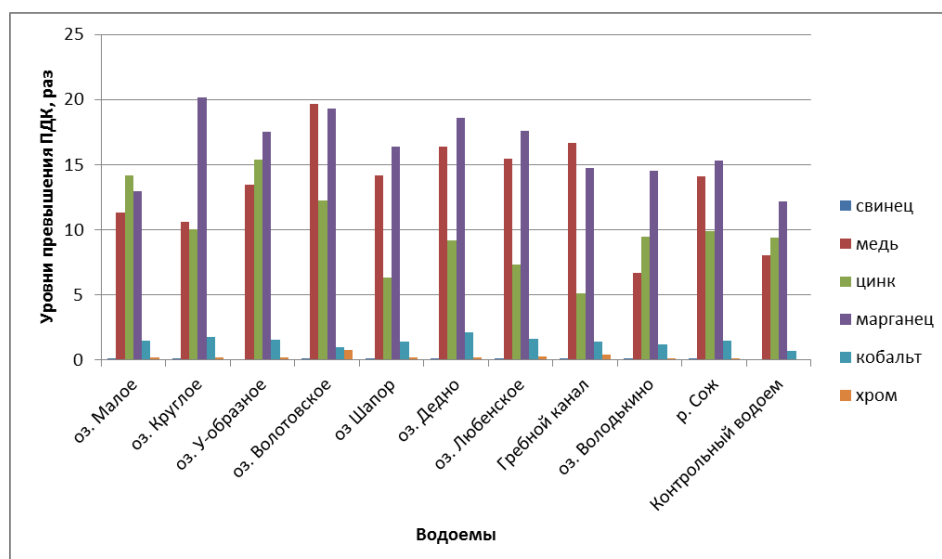
Как видим из таблицы по всем ионам тяжелых металлов во многих исследуемых пробах поверхностных вод наблюдается превышение ПДК. Наименьшим значением превышения ПДК обладает кобальт (не более, чем в два раза), а в Волотовском озере и контрольном водоеме превышения концентрации данного элемента вообще нет.

Для остальных же тяжелых металлов превышение допустимо предельных концентраций варьирует от 5 до 20 раз.

Максимальная величина коэффициента вариации определена для никеля (392.61), далее идут кобальт и хром (163.23 и 150.2 соответственно). Незначительные различия в значении коэффициента вариации характерны для меди, марганца и цинка (131.29, 119.93 и 108.85 соответственно). Минимальный размах варьирования концентраций определен для свинца (63.18). Наибольшая степень изменчивости концентраций металлов в пределах одного водоема характерна для марганца и цинка, наименьшая вариабельность — хрому и свинцу.

Среди водоемов наибольший размах колебаний содержания элементов определен для оз. У-образное. Максимальный уровень содержания характерен для марганца (оз. Круглое), минимальный — для хрома (оз. Шапор) (рисунок 1).

В целом существует два механизма антропогенного загрязнения поверхностных вод: первичный (связан с ухудшением качества водной среды за счет поступлений загрязняющих веществ из антропогенных источников) и вторичный (связан с процессами перераспределения элементного запаса в системе «вода-донные отложения» при изменении гидрохимического режима и трофности водоема).

Рисунок 1. Уровни превышения ПДК тяжелых металлов в поверхностных водах г. Гомеля и близлежащих территорий

По этой причине наиболее подверженными загрязнению будут водоемы с малой площадью и низкой проточностью, т.к. такие водные объекты могут оказаться под влиянием обоих механизмов одновременно.

Литература:

1. Понятие и влияние тяжелых металлов на здоровье человека / А. А. Кузнецова, Н. В. Сивицкий // Экология и охрана труда. — 2017. — № 6. — С. 15-18
2. Новиков, Ю. Ф. Вода и жизнь на Земле / Ю. Ф. Новиков. — Москва, 1981. — 50 с.
3. Будников, Г.К. Тяжелые металлы в экологическом мониторинге водных систем / Г.К. Будников // Соросовский образовательный журнал. — 2016. — №5. — С. 23–29
4. Никаноров, А.М., Биомониторинг тяжелых металлов в пресноводных экосистемах / А. М. Никаноров, А. В. Жулидов, А. Д. Покаржевский. — Ленинград, 1985. — 155 с.

Татьяна Макаренко, Коляда Юлия
(Гомель, Беларусь)

СОДЕРЖАНИЕ ХРОМА В ДОННЫХ ОТЛОЖЕНИЯХ ВОДОЁМОВ Г. ГОМЕЛЯ И ПРИЛЕГАЮЩИХ ТЕРРИТОРИЙ

Донные отложения играют огромную роль в формировании гидрохимического режима и качества вод в водоёме [1]. В зависимости от условий, сложившихся в водоёме, они являются либо источником поступления химических соединений в толщу воды, либо их аккумулятором [2].

Изучение накопления тяжелых металлов и их миграции в донных отложениях является одной из важных задач контроля загрязнения водоемов. Металлы в природной среде, а особенно в донных отложениях, находятся в непрерывном процессе миграции, которая может осуществляться как в механической форме (вместе со слагающими частями осадка), так и в растворенной и коллоидальной форме, причем при этом происходит непрерывный обмен между гидросферой и литосферой через одну из известнейших геохимических барьерных зон «дно–вода» [3].

Объектом исследования были выбраны донные отложения. В ходе исследований были изучены 10 водоемов с различным уровнем антропогенного воздействия. Также для исследования был взят участок р. Сож ниже города и участок р. Сож выше города по течению.

Донные отложения отбирали в летнюю межень (июль-август) с использованием дночерпателя Боруцкого и Петерсена. Каждый образец составлялся из 5 частных проб с однородного участка. Отобранные в полиэтиленовые емкости образцы в дальнейшем высушивались до воздушно-сухого состояния. Ситовым методом выделялись для исследования фракция менее 1 мм, и пробы озольались при 450 °С. Содержание органического вещества оценивалось по потерям в массе после прокаливания (ППП) воздушно-сухих образцов при температуре 450 °С в течении 8 часов.

Содержание тяжелых металлов в донных отложениях определялось атомно-эмиссионным спектральным методом на спектрофотометре PGS- 2 в лаборатории РУП «Белорусский научно-исследовательский геологоразведочный институт» [4].

Результаты анализа содержания тяжелых металлов в донных отложениях представлены в таблице 1.

Содержание хрома в донных отложениях колеблется от 8,2 мг/кг до 35,5 мг/кг

Таблица 1– Содержание хрома в донных отложениях водоёмов г. Гомеля и прилегающих территорий (мг/кг)

Водоёмы	Содержание хрома
У-образное	26,3
Волотовское	28,4
Дедно	11,7
Шапор	9,9
Участок р. Сож (выше города)	19,5
Участок р. Сож (ниже города)	26,8
Малое	35,5
Круглое	31,0
Фон	8,2

Фоновый водоём испытывает минимальную антропогенную нагрузку, как следствие содержит минимальную концентрацию изучаемого материала. Это можно объяснить тем, что фоновый водоём не имеет видимых антропогенных нагрузок и находится на значительном удалении от дороги. Учитывая вышеперечисленное фоновый водоём можно использовать как водоем сравнения.

Содержание хрома в оз. Малое является максимальным в сравнении с городскими водоемами, и составляет 35,5 мг/кг, т.к. в озеро поступают поверхностные стоки с территории коптильного цеха и троллейбусного парка.

Ближайший к максимальному уровень содержания хрома определен в отложениях озер У-образное и Волотовское, расположенных рядом друг с другом в городской зоне отдыха. В оз. У-образное поступает

поверхностный сток Прудковского рынка, автостоянки и крупных автомагистралей города. Объяснить высокую концентрацию хрома в отложениях оз. Волотовское можно только как остаточное явление длительного сброса стоков предприятий в водоем и накопления металла в донных отложениях в недоступных для биоты форме.

Высокая концентрация исследуемого металла выявлена в озерах Круглое и на участке р. Сож ниже города, содержание хрома составило 26,33 мг/кг и 26,8 мг/кг соответственно. Объяснить этот факт в отложениях оз. Круглое можно тем, что озеро расположено на выезде из Гомеля и туда поступает поверхностный сток из крупных автодорог расположенных вокруг города. Возможно водоем загрязняется газо-пылевыми частицами и расположенными не по далёку предприятиями северно-промышленного узла города.

Минимальная концентрация хрома (9,9 мг/кг) наблюдается в донных отложениях оз. Шапор, которое принимает поверхностный сток с территории ОАО «Гомельдрев», а также в донных отложениях оз. Дедно, которое контактирует с водами принимающими стоки. Содержание хрома в оз. Дедно незначительно отличается от фонового водоема, хотя водоем испытывает значительную нагрузку. Причиной этого может быть малое содержание хрома в городских стоках.

При сравнении содержания хрома с фоновым водоемом, который выступает в роли контрольного, можно заметить, что максимальной концентрацией металла характеризуется оз. Малое: количество хрома здесь составляет 35,5 мг/кг, что в 4,3 р выше содержания хрома в контрольном водоеме. Содержание хрома в оз. У-образное и на участке р. Сож ниже города, характеризующихся высокими концентрациями металла, превысило контрольный водоем в 3,2 и 2,3 р соответственно. Минимальные превышения, по сравнению с контрольным водоемом, установлены в оз. Шапор и Дедно, которое напрямую контактирует с водоемом принимающим стоки 11 предприятий города.

Проанализировав содержания хрома в различных водоемах г. Гомеля можно сказать, что максимальное содержание хрома в донных отложениях в оз. Малое 35,5 мг/кг превышает кларковые значения данного элемента в литосфере в 388,4 раза.

Из полученных данных можно сделать вывод, что в водоемах принимающих стоки, меньше металла чем в водоемах города, что требует дальнейшего изучения.

Литература:

1. Дабахов, М.В. Тяжелые металлы: экотоксикология и проблемы нормирования / М.В. Дабахов, Е.В. Дабахва, В.И. Титва. – Н. Новгород: Изд-во ВВАГС, 2005. – 165 с.
2. Жидков, М.В. Накопление тяжелых металлов в высшей водной растительности Озернинского водохранилища / М.В. Жидков // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2009. – №1 (3). – С. 292 – 294.
3. Макаренко, Т.В. Загрязнение высших водных растений водоемов и водотоков Гомеля и прилегающих территорий / Т.В. Макаренко // Известия ГГУ им. Ф. Скорины. – 2013. – № 5. – С. 112 – 121.
4. Макаренко, Т.В. Содержание тяжелых металлов в донных отложениях и воде водоемов и водотоков г. Гомеля / Т.В. Макаренко, Н.М. Силивончик // Экологический вестник. – 2016. – №1 (35). – С. 111 – 117.
5. Титов, А.Ф. Устойчивость растений к тяжелым металлам / А.Ф. Титов, В.В. Таланова, Н.М. Казнина, Г.Ф. Лайдинен. – Петрозаводск: Карельский научный центр РАН, 2007. – 172 с.

Татьяна Макаренко, Василий Михаленко
(Беларусь, Гомель)

ОСОБЕННОСТИ НАКОПЛЕНИЯ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ БРЮХОНОГИМИ МОЛЛЮСКАМИ В ВОДОЕМАХ Г. ГОМЕЛЯ

Экологические условия среды обитания во многом являются определяющими для здоровья современного человека. В настоящее время, одной из глобальных экологических проблем является загрязнение биосферы – поступление в природную среду веществ, биологических агентов и различных видов энергии в количествах и концентрациях, превышающих естественный для нее уровень.

Целью данной работы являлось: изучение возможности использования брюхоногих моллюсков в качестве индикаторов загрязнения гидросферы тяжелыми металлами.

Для исследования были выбраны водоемы, находящиеся в зоне аэральных выбросов отходов промышленных и сельскохозяйственных предприятий г. Гомеля. В качестве фонового водоема был выбран старичный комплекс р. Сож, расположенный на 15 км выше города по течению и не испытывающий видимой антропогенной нагрузки. В процессе работы велось изучение особенностей содержания тяжелых металлов мягкими тканями пресноводных моллюсков. Исследования показали, что моллюски, обитающие в водоемах, различающихся по степени антропогенной нагрузки и по гидрологическим условиям, характеризовались близким составом и соотношением концентрации микроэлементов. Однако имелись специфические особенности в содержании тяжелых металлов телами моллюсков в различных водоемах г. Гомеля испытывающих различную антропогенную нагрузку.

Результаты исследования за 2016 год (таблица 1) показали, что различные металлы неодинаково накапливаются в тканях исследуемых моллюсков. Интересно отметить, что все исследуемые виды брюхоногих моллюсков в наибольших количествах накапливают цинк.

Таблица 1 – Содержание тяжелых металлов в тканях брюхоногих моллюсков

Объект исследования	Cu, мг/кг	Zn, мг/кг	Cd, мг/кг
Живородка (<i>Viviparus viviparus</i>)	0,24±0,08	15,86±3,08	0,06±0,003
Прудовик (<i>Limnaea stagnalis</i>)	0,78±0,19	9,31±2,1	0,17±0,08

По абсолютному содержанию в телах моллюсков исследуемые металлы (марганец, медь, свинец, цинк, хром, никель, кобальт) подразделяются на три группы: элементы повышенной концентрации – марганец и цинк; средней – медь; низкой – никель свинец, хром и кобальт (таблица 2).

Таблица 2 – Видовые различия в содержании тяжелых металлов в мягких тканях моллюсков водоемов г. Гомеля

Вид	Параметр	Содержание, мг/кг сухого вещества						
		Pb	Cu	Zn	Mn	Co	Cr	Ni
Живородка	Среднее	2,09	38,65	96,61	480,56	0,73	2,54	3,77
	Мин	следы	5,34	1,84	160,00	следы	следы	следы
	Макс.	10,26	94,69	203,22	992,00	1,37	10,76	6,55
Прудовик	Среднее	3,39	46,18	74,31	430,70	1,48	4,50	7,89
	Мин	следы	3,25	15,08	175,80	следы	1,15	2,16
	Макс.	10,24	92,37	148,62	918,48	3,58	70,00	64,30
Катушка	Среднее	4,97	21,29	82,64	281,66	1,08	2,54	3,97
	Мин	1,52	6,51	следы	102,50	следы	следы	1,64
	Макс.	11,25	53,79	125,00	520,80	2,90	4,18	11,00

Данная градация показывает, что высокий уровень содержания характерен для жизненно необходимых элементов, тогда как для свинца, никеля, хрома и кобальта (элементов с невыясненной до конца физиологической ролью) отмечаются низкие значения концентраций [1]. Сходные данные приведены в работе Д. Райта, в которой была рассмотрена физиология поглощения тяжелых металлов водными беспозвоночными [2]. Показано, что особенно интенсивно в организме могут накапливаться элементы необходимые для его жизнедеятельности. Однако не исключена возможность значительного биоаккумуляции ряда металлов, не относящихся к группе биологически активных.

Согласно литературным данным, при загрязнении водоемов металлами размах варьирования содержания элементов в гидробионтах гораздо шире, чем при отсутствии такового [3, 4].

Следует отметить, что среди всех металлов особым характером аккумуляции и самыми выраженными колебаниями отличается марганец. Максимальное количество отмечено для живородки, минимальное для катушки.

Исследования различных видов моллюсков по характеру аккумуляции в мягких тканях позволили построить ряды содержания для каждого вида:

Живородка Mn > Zn > Cu > Cr > Ni > Pb > Co
 Прудовик Mn > Zn > Cu > Ni > Cr > Pb > Co
 Катушка Mn > Zn > Cu > Pb > Ni > Cr > Co

Для представленных видов характерны схожие ряды содержания металлов, особенно для тех, которые активно участвуют в метаболических процессах. Разные виды моллюсков вырабатывают различную способность адаптации (в том числе и биохимическую) к действию тяжелых металлов, чем и объясняются межвидовые различия в поглощении элементов из окружающей среды. Для оценки степени загрязнения ТМ, наиболее четкую картину загрязнения будут отражать два представителя класса брюхоногих моллюсков живородка и катушка. За весь период исследования отмечались различия в содержании тяжелых металлов. Наиболее загрязненными необходимо отметить водоемы, находящиеся в зоне выбросов промышленных предприятий.

Заключение

Полученные данные позволяют рекомендовать использовать малакофауну при оценке экологического состояния водотоков. Для повышения самоочищающей способности водных экосистем можно рекомендовать заселение их рекультивированной малакофауной: при высоком и умеренном уровне загрязнения – брюхоногими моллюсками родов *Limnaea*, *Viviparaea*. Полученные результаты могут рассматриваться как базовые для дальнейших экологических исследований водоемов и водотоков г. Гомеля.

Литература:

1. Макаренко, Т.В. Накопление тяжелых металлов в тканях моллюсков водоемов и водотоков Гомеля и прилегающих территорий / Т.В. Макаренко // Экологический вестник. – 2011. – № 2(16). – С. 113–119.
2. Wright, D. A. Heavy metal accumulation by aquatic invertebrates / D. A. Wright // Appl. Biol. - №3. – P. 331 – 394.
3. Макаренко, Т.В. Анализ факторов, определяющих степень накопления меди и кобальта в донных отложениях водоемов г. Гомеля и прилегающих территорий / Т.В. Макаренко // Известия Гом. гос. ун-та им. Ф. Скорины. – 2008. – № 5 (50). – С. 168–174.
4. Макаренко, Т. В. Особенности накопления тяжелых металлов моллюсками водоемов и водотоков г. Гомеля и прилегающих территорий / Т. В. Макаренко // Известия Гом. гос. ун-та. – Гомель, 2007. – С. 120 – 126.

**Татьяна Макаренко, Татьяна Зайцева
(Гомель, Беларусь)**

СОДЕРЖАНИЕ ХРОМА В ВОЗДУШНО-ВОДНЫХ РАСТЕНИЯХ ВОДОЕМОВ Г. ГОМЕЛЯ И ПРИЛЕГАЮЩИХ ТЕРРИТОРИЙ

Среди многочисленных загрязнителей окружающей среды особое место занимают тяжелые металлы. Считается, что именно тяжелые металлы являются наиболее токсичными для живых организмов, в том числе для растений [5]. Их токсичность обусловлена определенными физическими и химическими особенностями: электронной конфигурацией, электроотрицательностью, ионизацией, величиной окислительно-восстановительного потенциала, сродством к отдельным химическим группам, а также способностью проникать через клеточную оболочку и образовывать прочные соединения на поверхности и внутри клетки. В отличие от органических токсикантов тяжелые металлы не подвергаются распаду и, попав в биогеохимический цикл, остаются в нем, включаясь в круговорот веществ [3].

Высшие водные растения в процессе своей жизнедеятельности поглощают растворенные в воде вещества различной химической природы, в том числе и тяжелые металлы, попадающие в водоемы в результате хозяйственной деятельности человека. Изучение способности макрофитов накапливать загрязняющие вещества особенно в условиях воздействия на водные экосистемы в течение летнего периода представляет научный интерес [2].

Объектом исследования была выбрана IV экологическая группа водных растений, представителями которой являются частуха подорожниковая (*Alisma plantago-aquatica*), стрелолист обыкновенный (*Sagittaria sagittifolia*), сусак зонтичный (*Bulmus umbellatus*), рогоз узколистный (*Typha angustifolia*), тростник обыкновенный (*Phragmites communis*), манник наплывающий (*Gluceria fluitans*).

Отбор проб производился с июня по август 2016 года в период летней вегетации растений, когда накопление металлов в тканях макрофитов максимально. В ходе исследований были изучены растения из 10 водоемов г. Гомеля, испытывающих различную антропогенную нагрузку. Содержание соединений хрома в образцах определялось атомно-эмиссионным спектральным методом на спектрофотометре PGS-2 в лаборатории РУП «Белорусский научно-исследовательский геологоразведочный институт».

Соединения Cr (VI) особенно токсичны и обладают канцерогенным действием. В поверхностные воды соединения трех- и шестивалентного хрома попадают в результате выщелачивания из пород (хромит, крокоит, уваровит и др.). Некоторые количества поступают в процессе разложения организмов и растений, из почв. Значительные количества могут поступать в водоемы со сточными водами гальванических цехов, красильных цехов, текстильных предприятий, кожевенных заводов и предприятий химической промышленности [1].

В результате исследования были получены данные по содержанию хрома в растениях IV экологической группы, представленные на рисунке 1.

Рисунок 1 – Содержание хрома в растениях водоемов г. Гомеля

Старичный комплекс р. Сож, ранее используемый как водоем сравнения, (на рисунке обозначен как «контрольный водоем») не имеет видимых антропогенных нагрузок и находится на значительном удалении от д. Поляновка и г. Ветка, а также различных сельхозугодий. По отсутствию видимой антропогенной нагрузки нами предполагалось, что водоем будет содержать минимальное количество элементов, однако, содержание металла в данном водоеме не является минимальным. Данный факт можно объяснить тем, что в настоящее время в водоеме отсутствует течение, которое было ранее, водоем полностью стал зарастать растениями. На дне появилось много илистых отложений, и содержание металлов в растительности водоема значительно увеличилось. Идет вторичное заражение водоема, когда из донных отложений металлы начинают выходить в водную среду в доступной для организмов форме, и поглощаются макрофитами. Об этом свидетельствует снижение содержания металлов в донных отложениях [4].

На сегодняшний день данный водоем проблематично использовать для анализа растений в качестве водоема сравнения. Содержание хрома в контрольном водоеме составило 10 мг/кг. Такими же показателями содержания металла характеризуются растения оз. Волотовского и р. Сож ниже города.

Максимальное содержание металла наблюдается в растениях оз. У-образного – 30,3 мг/кг, что превышает в 3,03 раза значение контрольного водоема, а также оз. Волотовского, которое находится. Причиной высокого содержания металла в растениях оз. У-образного может служить принятие стоков с территории Прудковского рынка, а также близкое расположение крупных автомагистралей и автостоянок.

Содержание металла в растениях оз. Дедно в 2 раза выше, чем в оз. Волотовском, и составляет 20 мг/кг. Причиной данного содержания служит то, что озеро напрямую контактирует с водоемом-отстойником, принимающим стоки предприятий города.

Близкое к оз. Дедно значение по содержанию металла характерно для растений оз. Круглого, расположенного за пределами города, в котором концентрация металла составляет 18 мг/кг. Объяснить данное содержание металла сложно, так как на сегодняшний день водоем не контактирует со стоками.

Оз. Володькино и Малое характеризуются близкими значениями накопления металла с участком р. Сож ниже города. Содержание металла в них соответственно составляет 12,7 и 11,4 мг/кг. Озеро Володькино является расширением коренного русла р. Сож, принимающим воду р. Ипуть, в которую выше по течению поступают поверхностные стоки с территории г. Добруша и бумажной фабрики. Однако растения данного водоема имеют сравнительно невысокие значения содержания хрома. Водоем имеет сильное течение, видимо, поэтому содержание металла в растениях низкое.

Минимальная концентрация хрома – 8 мг/кг – наблюдается в растениях оз. Шапор, которое принимает поверхностный сток с территории ОАО «Гомельдрев». Данный факт требует дальнейшего изучения.

Содержание хрома в растениях на участке реки выше города составляет 10 мг/кг, что количественно совпадает с его содержанием в фоновом водоеме и оз. Волотовском. В водоеме, находящимся ниже черты города, количество металла составило 12,5 мг/кг. Данный факт служит подтверждением влияния Гомельской городской агломерации на речную систему Сожа.

Из полученных данных можно сделать вывод, что уровень содержания металла зависит не только от антропогенной нагрузки, содержания в абиотических компонентах, но и от природы металла и формы его нахождения в окружающей среде. Оценить доступные формы металлов в водоеме можно с помощью животных и растительных организмов.

Литература:

1. Дабахов, М.В. Тяжелые металлы: экотоксикология и проблемы нормирования / М.В. Дабахов, Е.В. Дабахва, В.И. Титва. – Н. Новгород: Изд-во ВВАГС, 2005. – 165 с.
2. Жидков, М.В. Накопление тяжелых металлов в высшей водной растительности Озернинского водохранилища / М.В. Жидков // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2009. – №1 (3). – С. 292 – 294.
3. Макаренко, Т.В. Загрязнение высших водных растений водоемов и водотоков Гомеля и прилегающих территорий / Т.В. Макаренко // Известия ГГУ им. Ф. Скорины. – 2013. – № 5. – С. 112 – 121.
4. Макаренко, Т.В. Содержание тяжелых металлов в данных отложениях и воде водоемов и водотоков г. Гомеля / Т.В. Макаренко, Н.М. Силивончик // Экологический вестник. – 2016. – №1 (35). – С. 111 – 117.
5. Титов, А.Ф. Устойчивость растений к тяжелым металлам / А.Ф. Титов, В.В. Таланова, Н.М. Казнина, Г.Ф. Лайдинен. – Пертрозаводск: Карельский научный центр РАН, 2007. – 172 с.

Татьяна Макаренко, Александр Косматьков
(Гомель, Беларусь)

ИЗУЧЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ТЯЖЁЛЫХ МЕТАЛЛОВ В ВЫСШИХ ВОДНЫХ РАСТЕНИЯХ И ДОННЫХ ОТЛОЖЕНИЯХ ВОДОЁМОВ Г. ГОМЕЛЯ

В ходе исследования были отобраны растения, относящиеся к III-ей экологической группе – гидрофиты погруженные или почти погруженные: рдест пронзеннолистный (*Potamogeton perfoliatus L.*), элодея канадская (*Elodea canadensis Rich.*), роголистник погруженный (*Ceratophyllum demersum L.*), уруть колосистая (*Myriophyllum spicatum*). Данные виды растений могут поглощать вещества для жизнедеятельности как из водных масс, так и из донных отложений. В литературе часто встречается информация о влиянии водных масс на содержание загрязнителей в погруженных растениях, поэтому в настоящих исследованиях проводилось сравнение концентрации металлов в растениях и донных отложениях [1, с. 23].

Пробы растений после тщательного ополаскивания последовательно высушивали до воздушно-сухого, затем абсолютно сухого состояния и озоляли до белой золы в муфельной печи при 450 °С.

Образцы донных отложений отбирались с использованием дночерпателя Боруцкого и Петерсена. Каждый образец составлялся из 5 проб с однородного участка. Отобранные в полиэтиленовые ёмкости пробы в дальнейшем высушивались до воздушно-сухого состояния. Затем производилось их озоление при 450°С. Содержание органического вещества оценивалось по потерям в массе после прокаливания (ППП) воздушно-сухих образцов при температуре 450 °С в течение 8 часов.

Содержание металлов в золе растений и донных отложениях определяли атомно-эмиссионным спектральным методом на спектрофотометре PGS-2 на базе Республиканского унитарного предприятия «Белорусский научно-исследовательский геологоразведочный институт».

Таблица 1 – Содержание тяжёлых металлов в погруженных растениях водоёмов г. Гомеля и прилегающих территорий

Водоём	Cu	Zn	Co	Pb
Р. Сож (выше города по течению)	49,640±7,446	128,120±20,499	0,080±0,011	0,090±0,014
Оз. Шапор	59,860±8,979	194,570±29,185	1,250±0,187	0,450±0,067
Оз. У-образное	129,100±19,365	334,780±53,564	1,760±0,246	3,650±0,547
Оз. Волоотовское	127,530±17,854	160,750±24,112	1,780±0,249	3,640±0,546
Оз. Малое	68,140±10,221	89,850±12,579	1,070±0,160	0,050±0,007
Р. Сож (ниже города по течению)	28,100±4,215	90,830±12,716	0,930±0,148	0,160±0,024
Оз. Дедно	69,680±10,452	171,850±24,059	1,570±0,235	0,650±0,097
Оз. Володькино	36,670±5,500	161,080±22,551	1,510±0,226	0,220±0,033
Фоновый водоём	33,070±5,291	128,910±19,336	1,520±0,197	0,050±0,007

За последние несколько лет фоновый водоём потерял связь с руслом р. Сож, что связано с уменьшением количества осадков [2, с. 316]. Благодаря этому изменился водный режим и физико-химические условия в водоёме, что повлияло на процессы накопления тяжёлых металлов растениями. Концентрация меди в донных отложениях данного водоёма минимальна, однако в растениях её соединения накапливаются в значительных количествах. В литературных источниках известны случаи, когда в незагрязнённых водоёмах растения поглощали все доступные формы металлов, тогда как в загрязнённых водоёмах растения включали механизмы блокировки поступления тяжёлых металлов в свой организм [3, с. 417]. Именно поэтому во многих водоёмах с низкой степенью загрязнения содержание металла может превышать таковое в растениях загрязнённых водоёмов. В донных отложениях фонового

водоёма находится значительное количество соединений цинка, однако, коэффициент накопления его достаточно низок, что указывает на наличие механизмов блокировки корневого поступления металла в организм растений. Растения и донные отложения характеризуются минимальным содержанием свинца из всех изученных водоёмов. Степень накопления свинца также очень мала, что объясняется высокой токсичностью токсичностью его для растений [4, с. 383].

Для растений оз. У-образное и Волотовское характерны максимальные концентрации всех изучаемых металлов. Раньше данные водоёмы представляли единую водную систему и принимали стоки ПО «Коралл». Поэтому в донных отложениях водоёмов металлы содержатся в значительных количествах, что и повлияло на их концентрацию в растениях. Первое место по содержанию соединений цинка, меди и свинца занимает оз. У-образное. Максимальное содержание соединений кобальта характерно для оз. Волотовское, однако оно превышает фоновый показатель лишь в 1,1 раза. Низкие значения коэффициентов накопления металлов растениями данных водоёмов при высоком содержании в донных отложениях может указывать на: 1) избирательность накопления соединений некоторых металлов; 2) наличие механизмов блокировки корневого поступления металлов в организмы растений; 3) накопление металлов может идти по безбарьерному типу.

Оз. Малое располагается в природной зоне отдыха и не контактирует со сточными водами, однако содержание меди в растениях в 2 раза выше, чем в фоновом водоёме. Это может быть связано с тем, что водоём находится рядом с оживлённой транспортной магистралью, что приводит к аэральному загрязнению оз. Малое. Однако, содержание цинка в растениях оз. Малое минимально (данный показатель в 1,4 раза ниже фоновой величины), тогда как в донных отложениях отмечена максимальная концентрация металла. Возможно, что соединения цинка в оз. Малое находятся в недоступных для растений формах. Этим можно объяснить и низкое накопление соединений кобальта и свинца при повышенном содержании их в донных отложениях водоёма.

Повышенной концентрацией меди характеризуются растения оз. Шапор, ранее принимавшего стоки предприятия «Гомельдрев». Значительное содержание тяжёлых металлов в воде данного водоёма может способствовать поступлению их в растения. Растения оз. Шапор содержат высокое количество соединений цинка, что не отмечено для соединений меди. Возможно, металлы в этом водоёме находятся в разных биологически доступных формах. Кроме того пути поступления металла в организмы растений различны. Концентрация кобальта приближается к фоновой величине. Достаточно велико содержание свинца в тканях растений и донных отложениях данного водоёма. Высокий, в сравнении с фоновым показателем, коэффициент накопления указывает на повышенную биологическую доступность форм свинца в оз. Шапор, что требует дополнительных исследований.

Оз. Володькино является расширением коренного русла р. Сож, располагается выше города по течению и не принимает стоки предприятий, содержание меди в растениях данного водоёма незначительно превышает фоновую величину, однако коэффициент накопления указывает на высокую доступность соединений меди для растений в данном водоёме. Концентрация цинка в макрофитах оз. Володькино выше фоновой величины и равна концентрации металла в донных отложениях. Вероятно, что в оз. Володькино растения поглощают все доступные формы цинка, что может быть причиной повышенного содержания изучаемого металла. Теми же причинами можно объяснить и значительную степень накопления соединений кобальта растениями оз. Володькино. Свинец мало накапливается водными растениями этого водоёма.

Для водных растений оз. Дедно характерны повышенные, в сравнении с фоновыми, концентрации изучаемых металлов. В донных отложениях оз. Дедно соединения тяжёлых металлов содержатся в значительных количествах, что обусловлено тем, что в настоящий момент водоём принимает стоки промышленных предприятий города. Коэффициенты накопления как цинка, меди и кобальта, так и свинца достаточно велики, что говорит о наличии большого количества биологически доступных форм.

В растениях русла р. Сож ниже города по течению определено минимальное количество соединений меди. Данный факт, по нашему мнению, может быть объяснён следующими причинами: 1) р. Сож имеет значительное количество водных ресурсов для разбавления поверхностного стока города, поступающего в реку; 2) сточные воды станций аэрации сбрасываются ниже, чем выбранная точка отбора проб растений. Возможно также, что на данном участке реки соединения меди находятся в недоступной для растений форме, о чём можно судить по низкому значению коэффициента накопления. Количество меди в речных растениях, взятых выше города по течению, почти в 1,50 раза превышает величину, определённую в фоновом водоёме и колеблется в тех же пределах, что и в городских водоёмах. Причиной этого может служить поверхностный сток, поступающий с сельхозугодий и огородов частного сектора, подходящих очень близко к урезу воды. Растения речной системы р. Сож также характеризуются малым содержанием цинка. Причем в растениях, отобранных на участке ниже города по течению, содержание изучаемого металла было не так значительно, как на участке до принятия поверхностного стока города. Этот факт указывает на отсутствие загрязнения р. Сож стоком с территории города. Также, для растений русла р. Сож ниже города по течению характерна низкая концентрация соединений кобальта, тогда как содержание его в донных отложениях в 7,5 раз выше, чем в макрофитах. В то же время, малое значение коэффициента накопления доказывает малую биологическую доступность кобальта в данном водоёме. Русло р. Сож выше города по течению характеризуется наименьшим содержанием соединений кобальта как в тканях растений, так и в донных отложениях. Эти показатели

ниже даже фоновых величин. Концентрация свинца в растениях русла р. Сож почти в 100 раз ниже, чем в донных отложениях, степень его накопления очень мала. Как было указано выше, это может объясняться высокой токсичностью соединений свинца для организмов растений.

Донные отложения большинства городских водоёмов значительно загрязнены соединениями изучаемых металлов, что доказывает сильное влияние антропогенных факторов на накопление тяжёлых металлов в водных экосистемах. Высокие концентрации тяжёлых металлов характерны для водоёмов принимавших или по сей день принимающих стоки промышленных предприятий. Донные отложения русла р. Сож как выше, так и ниже города по течению мало загрязнены тяжёлыми металлами (табл. 2).

Таблица 2 – Содержание тяжёлых металлов в донных отложениях водоёмов г. Гомеля и прилегающих территорий

Водоём	В мг/кг			
	Cu	Zn	Co	Pb
Р. Сож (выше города по течению)	20,730±3,109	163,120±22,836	0,440±0,066	11,430±1,828
Оз. Шапор	36,050±5,407	219,000±30,660	6,310±0,946	27,070±3,519
Оз. У-образное	241,330±36,199	271,000±37,940	11,730±1,759	194,820±31,171
Оз. Волоотовское	173,250±25,987	239,000±33,460	27,800±3,614	164,200±24,630
Оз. Малое	41,750±6,262	442,000±61,880	10,720±1,608	41,760±6,264
Водоём	Cu	Zn	Co	Pb
Р. Сож (ниже города по течению)	28,680±4,302	136,000±19,040	7,000±1,120	14,860±2,229
Оз. Дедно	42,400±5,936	213,000±31,950	10,910±1,636	32,580±4,561
Оз. Володькино	8,170±1,062	164,310±24,646	5,200±0,780	12,870±1,801
Фоновый водоём	6,230±0,934	179,000±26,850	3,000±0,450	7,470±1,120

Литература:

1. Лукина, Л.Ф. Физиология высших водных растений / Л.Ф. Лукина, Н.Н. Смирнова. – Киев: Навук. думка, 1988. – 184 с.
2. Обметка, А.Н. Динамика температуры воздуха и осадков на территории Беларуси / А.Н. Обметка, Я.К. Еловичева // Материалы 72-й Университетской студенческой научно-практической конференция, Минск, 14 апреля 2015 г. – Мн.: БГУ, 2015. – С. 314–318.
3. Фокин, А.Д. Биофильность и ксенобиотичность как факторы корневого поступления и распределения элементов по органам растений / А.Д. Фокин, А.А. Лурье // Экология. – 1996. – №6. – С. 415–419.
4. Байсеитова, Н.М. Фитотоксичное действие тяжелых металлов при техногенном загрязнении окружающей среды / Н.М. Байсеитова, Х.М. Сартаева // Молодой ученый. – 2014. – №2. – С. 382–384.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Володимир Бобрович
(Чернівці, Україна)

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АВТОМОБІЛЬНИХ ДОРІГ УКРАЇНИ

Мережа автомобільних доріг України – це не тільки наше національне надбання, а, перш за все, найважливіша складова економіки держави. Від транспортно-експлуатаційного стану доріг значною мірою залежать збитки на перевезення вантажів і пасажирів, економічні витрати від дорожньо-транспортних пригод. Транспортні витрати збільшують собівартість вітчизняної продукції, зменшують її конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Згідно до Концепції Державної цільової економічної програми розвитку автомобільних доріг загального користування на 2013-2018 рр. [1, с. 294], Транспортної стратегії України на період до 2020 року [2], Транспортної політики України та її наближення до норм Європейського Союзу (ЄС) [3], розвиток автомобільних доріг загального використання повинен здійснюватися в напрямку їх інтеграції до Європейської транспортної мережі, що спрямована на приведення стану доріг до відповідних міжнародних вимог. В цих нормативних документах зазначаються наступні проблеми розвитку автомобільних доріг, а саме:

- недостатній ступінь використання геополітичного положення України та можливостей її транспортних комунікацій для міжнародного транзиту вантажів територією України [2];
- незадовільний транспортно-експлуатаційний стан автодоріг [2];
- невідповідність технічних стандартів автомобільних доріг України стандартам ЄС за якістю та ваговими навантаженнями [3];
- незадовільний рівень безпеки дорожнього руху [3];
- відставання розвитку автомобільних доріг загального користування від темпів автомобілізації країни [2, 3];
- низький рівень сервісного обслуговування користувачів [2];
- недостатній обсяг фінансування та інвестицій у розбудову доріг і розвиток галузі [1, с.294].

Для визначення сучасних проблем та перспектив розвитку мережі автомобільних доріг України загального користування першочергово необхідно здійснити характеристику та аналіз її поточного стану у порівнянні з даними європейських автомагістралей.

Відповідно до бюлетеня Державного агентства автомобільних доріг України „Протяжність і характеристика автомобільних доріг загального користування [4] та інформаційних даних Державної служби статистики України [5] довжина автомобільних доріг загального користування складає 169693,9 км. В структурі доріг загального користування переважають дороги місцевого значення (148367,3 км; 87,43%). Найбільш розповсюдженими є районні та обласні автомобільні дороги протяжність яких складає 121496 км (71,6%).

За забезпеченістю дорогами в розрахунку на 1000 км² території та на 1000 мешканців, Україна посідає одне з останніх місць серед європейських країн.

Існуючий низький рівень забезпеченості автомобільних доріг України загального користування практично не змінюється вже достатньо тривалий час, у зв'язку з дуже малими обсягами будівництва нових доріг. Так, за останні десять років було побудовано лише 1460 км. автомобільних доріг загального користування [10].

Значення автомобільних доріг для соціально-економічного розвитку країни правильно розуміли наші батьки і діди. Тому автомобільні дороги в Україні інтенсивно почали будувати у важкі повоєнні роки. Як наслідок – економічні показники вже через п'ять-десять років перевершили довоєнний рівень. На жаль, ми не хочемо скористатися історичним досвідом Сполучених Штатів Америки, Німеччини та інших країн, що процвітають завдяки тому, що їх керівництво для подолання важкої кризи 30-х років усі зусилля спрямувало на будівництво автомобільних доріг.

Так, на сьогоднішній день в Україні витрати на дорожню галузь у кілька разів менші, ніж у розвинутих країнах. У Швеції на один кілометр доріг витрачається у цілому в 4,4 рази більше коштів, ніж в Україні. У США – більше ніж у 4,3 рази, у Німеччині – більше ніж в 11 разів, у Швейцарії – більше ніж у 19,8 рази, в Японії – більше ніж у 25 разів. Крім того, у розвинутих країнах на будівництво нових і реконструкцію існуючих доріг використовується від 50 до 84 % коштів. В Україні внаслідок недостатнього фінансування дорожнього господарства більше 80 % коштів витрачається на збереження існуючої мережі доріг і штучних споруд від руйнувань [6, с. 8].

Споживчі якості автомобільних доріг внаслідок недостатнього фінансування та зменшення обсягів дорожніх робіт поступово погіршуються. Це призвело до зменшення швидкості перевезень вантажів і пасажирів, підвищення аварійності, внаслідок чого збільшилися витрати на автомобільні перевезення, зросли економічні збитки держави і суспільства. Оптимальний рівень фінансування дорожнього господарства, який включає економічні збитки держави від незадовільного стану доріг, становитиме 5,5 млрд. гривень на рік. Мінімальний рівень фінансування дорожнього господарства становить 4,3 млрд. гривень.

При такому рівні фінансування ще можна зберегти існуючу мережу доріг. Нескладно підрахувати, що збільшення фінансування до оптимального рівня дозволяє державі отримати на кожну гривню, спрямовану на дорожнє господарство, майже 6 гривень доходу. Ці розрахунки правильні тільки на сьогоднішній день. Але вже через два-чотири роки мережу доріг при існуючому рівні фінансування не зберегти. Її оновлення для держави буде коштувати на порядок більше.

Для того, щоб зробити Україну привабливою для іноземних перевізників та покращити якість руху по мережі автомобільних доріг вітчизняних користувачів, необхідно створити правові, економічні, технічні, організаційно-технологічні, екологічні умови, максимально наближені до європейських. Розробка відповідних заходів повинна базуватися на вирішенні всього комплексу сучасних проблем, які стають перешкодою в процесі розвитку мережі автомобільних доріг загального користування [10].

На думку третини українців (32,8%), головною проблемою вулиць великих міст України є стан автомобільних доріг. Другу позицію в рейтингу займає санітарний стан вулиць (14,7%), третю - паркування автомобілів на тротуарах та газонах (13,5 %) про це свідчать результати соціопитування, проведеного компанією GfK Ukraine [7]. Разом з тим, жителі різних українських міст різною мірою оцінюють важливість певних проблем.

У 2017 р. 97 % українських доріг знаходяться у поганому стані та потребують ремонту. Для покращення стану доріг необхідне велике фінансування [8].

З 2018 р. покроково розпочнеться реформування автомобільної галузі. Воно включає в себе передачу місцевих доріг на місцеві рівні, реструктуризацію ПАТ ДАК «Автомобільні дороги України», пришвидшення тендерних процедур. Також з метою ефективного використання бюджетних коштів Укравтодор готує Стратегічний план розвитку дорожньої мережі на 2018-2022 рр. Для більш раціонального та оперативного співробітництва з МФО розробляються нові ТОП-20 проектів, які пов'яжуть дорожню мережу України за маршрутним принципом. Також, важливою є й підготовка нових технічних стандартів, створення так званої Green Book, де будуть зібрані всі технічні вимоги для дорожнього будівництва. Це спростить підхід підрядників до тендерних процедур, зробить їх більш зрозумілими [9].

Стан автомобільних доріг потрапляє до топ-3 проблем усіх найбільших міст України, які було охоплено дослідженням. Однак ця проблема є найбільш актуальною для Чернівців та Чернівецької області яка розташована за 40 км від кордону з Румунією. Саме місто Чернівці знаходяться на перетині транспортних артерій, зокрема Європейський маршрут Е 85 це європейський автошлях, що бере свій початок в литовській Клайпеді і закінчується у грецькому Александруполісі. В Україні починається на кордоні з Білоруською біля населеного пункту Доманове й закінчується на пропускному пункті «Порубне» (Чернівецька область), на кордоні з Румунією. Автошлях Н 03 (Житомир-Чернівці) – автомобільний шлях національного значення на території України. Проходить територію Житомирської, Хмельницької та Чернівецької областей. Починається в Житомирі, проходить через Чуднів, Любар, Старокостянтинів, Хмельницький, Ярмолинці, Дунаївці, Кам'янець-Подільський, Хотин та закінчується в місті Чернівці. Автошлях Н 10 – автомобільний шлях національного значення на території України, Стрий – Івано-Франківськ – Чернівці – пропускний пункт Мамалига (Чернівецька область). Проходить територію Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей. Починається у Стрию, проходить через Болехів, Долину, Калуш, Івано-Франківськ, Коломию, Заболотів, Снятин, Чернівці, Новоселицю, і закінчується на пропускному пункті Мамалига на кордоні з Республікою Молдова,

Через поганий стан доріг у Чернівцях, мешканці міста вимагають, аби ремонт автівок їм компенсували з міського бюджету. Якщо порівнювати з Івано-Франківськом, то навіть другорядні дороги у кращому стані, ніж головні дорожні артерії у Чернівцях. Найгірша ситуація спостерігається у Заставнівському, Путильському та Герцаївському районах області. Ці райони доволі привабливі для туристів з різних куточків України, з огляду на їх територіальне розташування. Проте, через критичний стан дорожнього покриття, омріяна мандрівка часто перетворюється на серйозне випробування для автомобіля та подорожуючого.

Отже, кошти на ремонт є, але не можуть ніяк їх освоїти на будівництво/ремонт доріг з тих чи інших причин і вони розміщені на депозитах. Все це призводить до щоденних витрат власників транспортних засобів на їх ремонт, особливо на ремонт ходової частини. Мешканці міста - власники автомобілів є по замовчуванню платниками податків і вже заплатили кошти у бюджет, які мали б піти на ремонт.

Таким чином, встановлені проблеми розвитку автомобільних доріг України, дозволяють здійснити розробку ефективної системи заходів для їх вирішення. Це призведе до поліпшення взаємозв'язків між суб'єктами господарювання як всередині країни, так і за її межами, підвищення якісних та кількісних показників країни, збільшення надходжень до бюджету держави від транспортування вантажів.

Література:

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України „Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми розвитку автомобільних доріг загального користування на 2013 - 2018 роки” від 3 вересня 2012 р. № 719-р // Офіційний вісник України від 05.10.2012. - 2012. - № 73. - С. 2943.
2. Транспортна стратегія України на період до 2020 року / Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2010 року №2174-р [Електронний ресурс]: Міністерство інфраструктури України. - Режим доступу: <http://www.mintrans.gov.ua/uk/discussion/15621.html>

3. Транспортна політика України та її наближення до норм Європейського Союзу / [Т. Сирийчик, А. Фургальські, Ч. Клімкевич, М. Камола та інш.]; за ред. Марчіна Свенціці. - К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2010. - 102 с.
4. Протяжність і характеристика автомобільних доріг загального користування на 01.01.2013 року: [бюлетень] / [Електронний ресурс]: Державне агентство автомобільних доріг України „Укравтодор” (офіційний сайт). - Режим доступу: <http://www.ukravtodor.gov.ua/clients/ukravtodor.nsf/0/F1075DA5B62B391AC22572BB0042F76C>.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ukrstat.org/>.
6. Інтерактивний моніторинг автомобільних доріг: монографія / В. О. Алексієв, О. П. Алексієв, А. А. Видмиш, В. О. Хабаров. – Вінниця: ВНТУ, 2012. – 144 с.с.8
7. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://mresearcher.com/tag/gfk-ukraine>
8. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://ukravtodor.gov.ua/press/news/slavomir_novak_prezentuvav_stratehichni_napriamky_roboty_ukravtodor_u_u_2017_rotsi.html
9. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://ukravtodor.gov.ua/press/news/slavomir_novak_prezentuvav_stratehichni_napriamky_roboty_ukravtodor_u_u_2017_rotsi.html
10. Сучасний стан та перспективи розвитку мережі автомобільних доріг загального користування // Дмитрієв І.А., Бурмака М.М., Електронний ресурс. Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент Скляр Євгенія Володимирівна.

Інна Гура
(Ірпінь, Україна)

ПРОЦЕС ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОГО СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Глобалізація економіки – це неминуче явище в історії людства, яке заключається в тому, що світ в результаті обміну товарами і продуктами, інформацією, знаннями та культурними цінностями стає більш взаємопов'язаним. Саме глобалізація економіки включає в себе створення і розвиток транснаціональних корпорацій (ТНК), діяльність яких дозволяє обійти багаточисленні бар'єри [2].

Проблеми формування, розвитку та ефективності функціонування ТНК у свої працях досліджували такі вчені, як: Н. Болгарова, М. Бикова, О. Воронова, Н. Верхоглядова, В. Ковалевський, Ю. Козак, С. Лебедива, І. Сазонець, С. Січко, Т. Циганкова, М. Яглов [3].

Транснаціоналізація економіки – це один з найбільш впливових процесів сьогодення, що забезпечує збільшення масштабів і ефективності виробництва, розширення географічних меж коопераційних зв'язків, удосконалення механізмів акумуляції капіталу і ресурсів розвитку, уніфікацію економічного простору і одноманітності в споживчих перевагах через домінування світових брендів і стандартів.

Причини становлення і розвитку ТНК дуже різноманітні, але всі вони в тій чи іншій мірі пов'язані з недосконалістю ринку, існуванням обмеженої на шляху до розвитку торгівлі, сильною монопольною владою виробників, валютним контролем, значними транспортними витратами, відмінностями в податковому законодавстві різних країн.

Варто зазначити, що в ході глобалізації відбулася еволюція ТНК: якщо першочергово їх діяльність була пов'язана з розробкою сировинних ресурсів і виробництвом воєнно-технічної продукції, то в останні два десятиліття на світовій арені закріпилися глобальні ТНК з планетарним веденням ринків та процесів конкуренції.

Перше покоління ТНК (з періоду зародження до 1918 р.) займалося в основному розробкою і добуванням сировинних ресурсів в колоніальні країни Азії, Африки, Латинської Америки, а також їх переробкою в країнах-власницях колоній. ТНК представляли собою картелі та синдикати.

Друге покоління ТНК (1918-1939 рр.) займалися виробництвом зброї і воєнної техніки для потреб країн Європи, Америки та Японії. Ці ТНК формувалися у вигляді трестів.

Третє покоління ТНК (1945-1960 рр.). ТНК зупинились на науково-технічних досягненнях в областях новітніх галузях науки і промисловості (атомна енергетика, електроніка, космос та ін.). ТНК представляли собою концерни та конгломерати.

Четверте покоління ТНК почало формуватися у 1970-1980 рр. Саме в цей період прискорився процес злиття і поглинання, які сприяли концентрації капіталу та виробництва у ТНК, найбільш успішно розвиваючих великий міжнародний бізнес.

П'яте покоління ТНК розвивається на початку XXI ст. в умовах прискорених процесів регіональної економічної інтеграції, особливо в Європі, Північній та Південній Америці, Азії. Для ТНК присутня опора на сучасну науку та інноваційний бізнес, що робить їх головними генераторами наукових ідей та концепцій [4].

На сьогоднішній день ТНК контролюють більш ніж 50% світового промислового виробництва, більш ніж 60% світової зовнішньої торгівлі, а також близько 80% світової бази патентів і ліцензій на нову техніку, технології та ноу-хау [5].

ТНК здійснюють інвестиції, приносять нові технології виробництва та управління, збільшують ВВП, позитивно впливають на платіжний баланс, збільшуючи експортну виручку або знижуючи імпорт – ці зміни укріплюють економіку країни, підвищують рівень життя її громадян.

Проте існують і загрози глобалізації та росту ТНК:

- монополізація ринку;
- загроза суверенітету малих держав;
- загроза екології та ін.

Поетапний аналіз розвитку ТНК дозволяє зробити висновок, що транснаціональні корпорації прискорюють просування світової економіки до глобалізації, що викликає істотні зміни її характеру в сучасних умовах. ТНК, нарощуючи свою економічну міць і здійснюючи все більший вплив на міжнародні економічні відносини та світову економіку в цілому, стають найважливішими економічними суб'єктами в світовій системі господарства.

Література:

1. Болгарова Н.К. Транснаціоналізаційні процеси в економіці України/ Н.К. Болгарова, Т.М. Паневник // Бізнес Інформ. – 2013. – № 12. – С. 33–38.
2. Михайлишин Л.І. Теорії транснаціоналізації: основи формування й критичні аспекти / Л.І. Михайлишин // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2015. – Вип. 5. – С. 117–122.
3. Січко С.М. Вплив транснаціонального капіталу на розвиток світової економіки / С.М. Січко // Глобальні та національні проблеми економіки. – Випуск 5. 2015. – С. 85–88.
4. Столярчук Я. Глобальні форми та механізми транснаціоналізації ринку об'єктів інтелектуальної власності / Я. Столярчук, О. Беленький, В. Столярчук // Міжнародна економічна політика. 2015. № 1 (22). – С. 54–73.
5. NationMaster: World Statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nationmaster.com>

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент Юр'єва Поліна Борисівна.

Рафаель Міщенко, Полина Юр'єва
(Ірпінь, Україна)

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Актуальність досліджуваної теми. Зміни, що відбуваються сьогодні у світі, дуже важливий крок на шляху переходу людства до нової цивілізації, що може бути сформована на шляхах вирішення глобальних проблем. Терміном "глобальні проблеми" (від лат. "глобус" - земля, земна куля) позначаються найважливіші загальнопланетарні проблеми сучасної епохи, що торкаються людства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням глобальних проблем сучасності та шляхів їх подолання займалися такі вчені як С.М. Внучко, В.І. Власов, В.А. Жадько, П.В. Володін та інші.

Мета дослідження. Висвітлити глобальні проблеми сучасності і розглянути шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Під глобальними проблемами сучасності слід розуміти сукупність проблем, від вирішення яких залежить подальше існування цивілізації. Глобальні проблеми породжуються нерівномірністю розвитку різних галузей життя сучасного людства і суперечностями породжуються в соціально-економічних, політико-ідеологічних, соціо-природних та інших відносинах людей. Ці проблеми зачіпають життя людства в цілому.

Глобальні проблеми людства - це проблеми, які зачіпають життєві інтереси всього населення планети і вимагають для свого рішення спільних зусиль усіх держав світу. До глобальних проблем сучасності належать: проблема Північ-Південь; проблема бідності; продовольча проблема; проблема екології і сталого розвитку; демографічна проблема (табл.1).

Таблиця 1

Глобальні проблеми людства

Проблеми	Зміст та значення
Проблема Північ-Південь	Ця проблема економічних відносин розвинених країн з країнами, що розвиваються.
Проблема бідності	Однією з головних глобальних проблем є проблема бідності. Під бідністю розуміється неможливість забезпечувати найпростіші і доступні для більшості людей в даній країні умови життя.
Продовольча проблема	Світова продовольча проблема полягає в нездатності людства до теперішнього часу повністю забезпечити себе життєво важливими продуктами харчування.
проблема екології і	Екологічний потенціал світової економіки все більше підривається

сталого розвитку	господарською діяльністю людства. Відповіддю на це стала концепція екологічно стійкого розвитку.
демографічна проблема	Демографічний вибух і демографічне старіння населення розвинених і перехідних країн.

Визначивши та окресливши проблеми, їх зміст та значення, запропонуємо сценарій їх вирішення, відображений у табл.2

Таблиця 2

Проблеми	Зміст та значення
проблема Північ-Південь	Для подолання розриву в рівнях соціально-економічного розвитку між розвиненими і країнами, що розвиваються останні вимагають от розвинених країн різних поступок, зокрема, розширення доступу своїх товарів на ринки розвинених країн, посилення припливу знань і капіталу (особливо в формі допомоги), списання боргів і інших заходів по відношенню до них.
проблема бідності	Під бідністю розуміється неможливість забезпечувати найпростіші і доступні для більшості людей в даній країні умови життя. Великі масштаби бідності, особливо в країнах, що розвиваються, представляють серйозну небезпеку не тільки для національного, а й для світового сталого розвитку.
продовольча проблема	Її рішення багато в чому залежатиме від ефективного використання природних ресурсів, науково-технічного прогресу в сфері сільського господарства і від рівня державної підтримки.
проблема екології і сталого розвитку	Найгірші показники в цьому плані демонструють країни, що розвиваються, які, проте, виступають основним джерелом поповнення світових трудових ресурсів. Саме це обумовлює глобальний характер проблеми розвитку людського потенціалу. Шляхом вирішення є розвиток усіх країн світу з урахуванням реальних потреб, але не підривати інтереси майбутніх поколінь.
демографічна проблема	Шляхом вирішення є підвищення темпів економічного зростання і зниження темпів зростання населення. Для других - еміграція та реформування пенсійної системи.

Висновки. Рішення названих проблем є сьогодні актуальним завданням для всього людства. Від того коли і як вони почнуть вирішуватися залежить виживання людей. Головна передумова успішного вирішення глобальних проблем — розгляд їх у взаємопов'язаній цілісності, тісному переплетенні економічних, політичних, соціальних, культурних, технологічних, екологічних, психологічних та інших процесів.

Водночас необхідно враховувати, що, незважаючи на міжнародний резонанс, глобальні проблеми сприймаються в різних країнах світу диференційовано, через призму національних інтересів та індивідуальних поглядів політичних лідерів і спільнот.

Література:

1. Власов В. Тенденції та проблеми глобальних процесів у світовій продовольчій сфері, 2006. – №3. – С. 75-80
2. Навчальні матеріали онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com>
3. Власов В.І. Глобалізація і глобальна продовольча проблема // Економіка АПК. -2004. -№ 1. - С. 15-22
4. Фідря Н. Глобальні проблеми людства та ідея сталого розвитку суспільства // Краєзнавство. Географія. Туризм.. -2005. -№ 33. - С. 17-21
5. Офіційний сайт бізнес-інкубатора InnovationBox [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.innovationbox.com.ua
6. Олійник Я. Глобальні проблеми людства: Контексти виникнення// Краєзнавство. Географія. Туризм.. - 2006. -№ 38. - С. 3-4
7. Міжнародна економіка: Навчальний посібник / За ред. Ю.Г. Козака, В.М. Новацького. - Київ: АртЕк, 2002. - 436 с.

Артем Сінковський
(Черкаси, Україна)

АНАЛІЗ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ТОВАРУ В СУСПІЛЬСТВІ ЗА ДОПОМОГО МОДЕЛІ ДИФУЗІЇ ІННОВАЦІЇ РОЗРОБЛЕНОЇ ФРЕНКОМ БАССОМ НА ОСНОВІ МОДЕЛІ ЕВЕРЕТТ РОДЖЕРСА

Термін інновація за своїм змістом багатозначний і набуває чітко визначеного значення лише в контексті в якому він використовується. В даному випадку інновація – нововведення в області техніки, технології, організації праці чи управління, що базується на використанні чи попереднього досвіду, котре забезпечує якісне підвищення ефективності виробничої системи чи якості самої продукції. Одним із аспектів інформаційної підтримки інновації являється методичне забезпечення оцінки їх ефективності [1].

В процесі існування інновації проходять через чотири ключових етапи:

- знання чи усвідомленість про інновації;
- визначення рентабельності за допомогою оцінки переваг інновацій;
- рішення про прийняття чи неприйняття нововведення;
- підтвердження правильності прийнятого рішення [2].

Основними методами для отримання для отримання таких оцінок являється моделювання реакції соціально – економічних систем на створений інноваційний продукт. Можна виокремити дві основні групи методів такого моделювання:

- перша група – аналітично-математичні методи моделювання;
- друга група – методи, котрі спираються на використання експертних знань.

Основними методами дослідження розповсюдження інновації в суспільстві являється поняття «дифузія інновації», яке ще в 1962 році однойменній книзі «Дифузія інновації», спробував пояснити Еверетт Роджерс, професор сільської соціології із Університету Огайо. В своїй книзі Еверетт Роджерс показує способи появи продукту на ринку, котрий буде прийнятий та розповсюджений в суспільстві. Її ключові поняття включають в себе:

- інновації – ідеї, процеси і технології, котрі користувачі вважають новими;
- користувачі – ті, хто приймають інновацію;
- критична маса – точка, коли людей, котрі прийняли інновацію, вистачає для її самодостатності;
- процес прийняття – п'ятиступінчатий процес (на думку Еверетт Роджерса), котрий призводить до прийняття чи не прийняття інноваційного продукту.

Користувачів Еверетт Роджерс поділяє на п'ять типів (Рис 1), які за своїм виглядом в суспільстві мають нормальний розподіл. Кожному сегменту, спираючись на стандартних девіаціях (відхиленнях параметрів від норми [3]) він дав власну назву та приблизну оцінку:

- новатори – тобто особи, які здатні на ризик та відкриті всьому новому (2,5%);
- ранні послідовники – особи, які являються джерелом інформації про нововведення та з їх думкою рахуються (13,5%);
- рання більшість – категорія людей, які не бажають приймати нові ідеї чи технології першими (34%);
- пізня більшість – особи, які скептично чи недовіжливо відносяться до переваг нововведення (34%);
- відстаючі – члени соціуму, котрі прив'язані до минулого, до традицій та неохоче приймають будь – що нове (16%) [2].

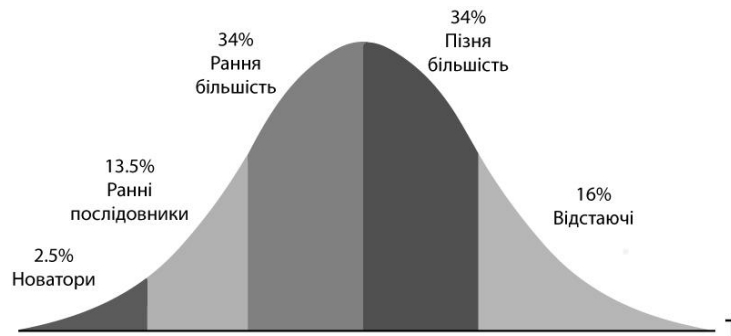

Рис. 1. П'ять типів користувачів в моделі Еверетта Роджерса [2]

Схожу за змістом дифузійну модель запропонував Френк Басса, проте її суть заключається в тому, що приріст кількості користувачів інноваційного продукту залежить від двох основних ефектів:

- ефекту реклами;
- ефекту особистісної комунікації.

На початковому етапі життєвого циклу продукту переважає ефект реклами проте з часом, коли відбувається приріст кількості потенційних користувачів більше роль починає відігравати ефект особистісної комунікації. На відміну від Еверетт Роджерса та Френк Басса виділив не п'ять а лише дві категорії людей (Рис 2):

– люди, котрі готові сприймати та пробувати новий товар чи послугу, самі знаходять інформації, та розповсюджувати чи ділитись інформацією або власною думкою (дія реклами в даному випадку грає одну і ключових ролей);

– люди, котрі дізнаються про новий продукт від першої категорії, прислуховуючись до їх думки. (дія реклами в даному випадку знижується в залежності від індивіда).

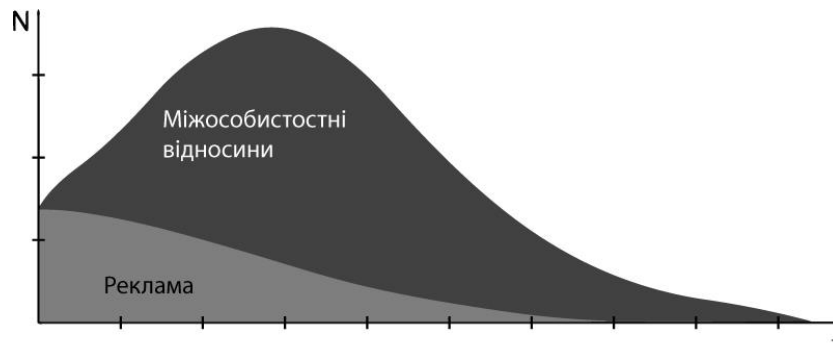

Рис 2. Результативність ефекту реклами та ефекту особистісної комунікації від часу за моделлю Ф. Басса [2]

$$n_t = (p + q \times \frac{N_t}{M}) \times (M - N_t)$$

Де:

n_t - кількість осіб, які прийняли інновацію в момент часу t ;

M – потенціал ринку;

N_t – сумарне число осіб, котрі прийняли інновацію в момент часу t ;

p – коефіцієнт зовнішнього впливу;

q - коефіцієнт внутрішнього впливу[2].

Модель представляє собою динаміку процесу перетворення потенціального покупця нового продукту у власника даного продукту. З самого початку товар нікому не відомий, і для того, щоб люди почали його купувати, він рекламується. В результаті люди купують продукт або під дією реклами, або, якщо дізнаються про даний продукт від знайомих. В свою чергу, ефект від поради людей, які вже купили даний товар залежить від їх кількості [4].

Для побудови даної моделі буде використане програмне середовище AnyLogic [5].

Накопичувачі (фонди) представляють собою такі об'єкти реального світу, в яких зосереджуються деякі ресурси. Їх значення змінюються безперервно [4].

Потоки – це активні компоненти системи, вони змінюють значення накопичувачів. Допоміжні змінні допомагають перетворювати одні числові значення в інші, вони можуть довільно змінювати свої значення або бути константами.

При створенні потокової діаграми виявляються змінні, які накопичують значення з плином часу. У даній моделі чисельності споживачів і потенційних споживачів продукту є накопичувачами, а процес придбання продукту – потоком.

В моделі розповсюдження товару по Френку Бассу (Bass Diffusion), нового продукту або інновації, потенціальні клієнти (Potential Adopters) стають клієнтами (Adopters) зі швидкістю дифузії (Adoption Rate), яка залежить від реклами та «усної реклами», тобто спілкування клієнтів з не клієнтами. Вплив реклами моделюється наступним чином: деякий постійний відсоток потенційних клієнтів (Advertising Effectiveness = 0,011) весь час стають клієнтами. Їх частка в Adoption Rate, дорівнює, відповідно, Potential Adopters * Advertising Effectiveness. Що стосується усної реклами, робиться припущення, що в даній групі людей всі контактують з усіма.

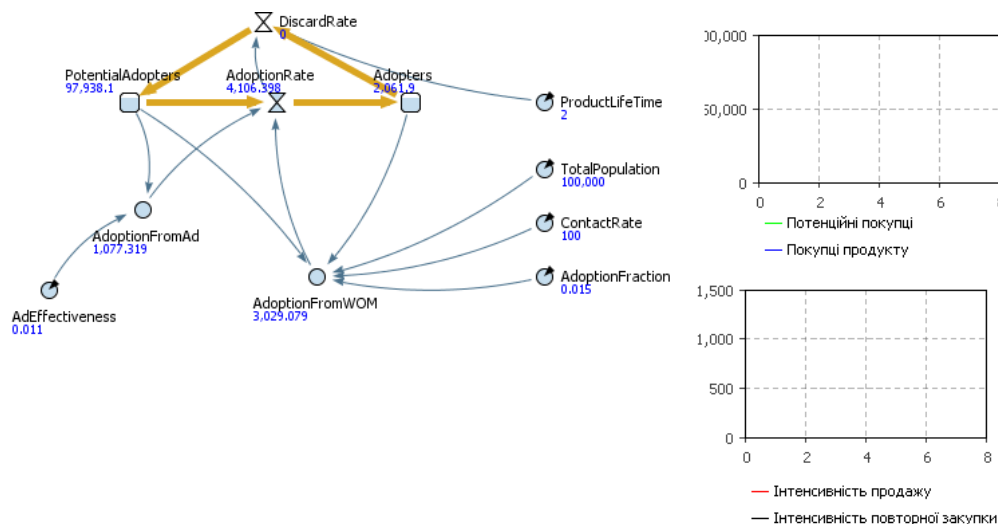

Рис. 3. Стартовий стан моделі розповсюдження товару по Френку Бассу

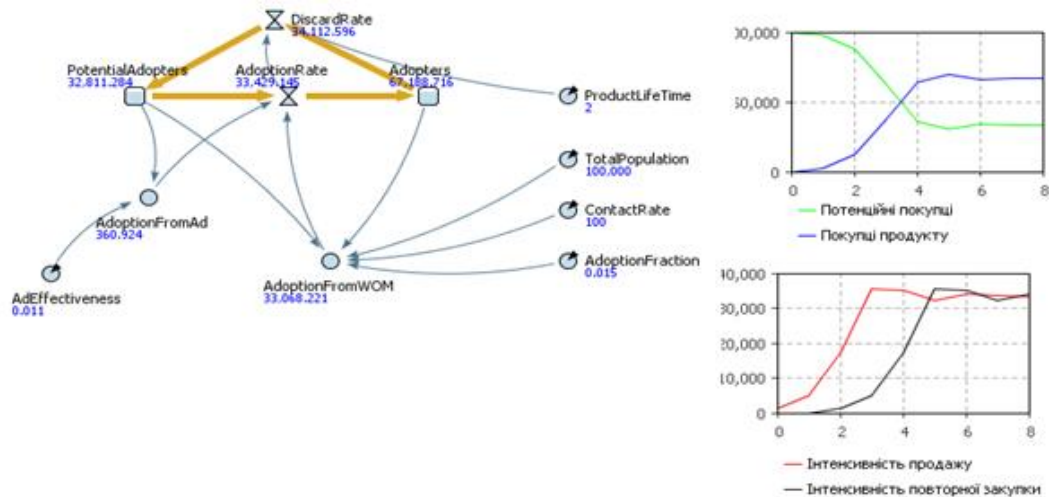

Рис. 4. Фінальний стан моделі розповсюдження товару по Френку Бассу

Кількість контактів людини в одиницю часу позначається як Contact Rate(100). В випадку, якщо клієнт спілкувався з потенційним клієнтом, останній стає клієнтом з імовірністю Adoption fraction(0,015). Таким чином, в одиницю часу всі клієнти стануть Adopters Contact Rate Adoption Fraction [Potential Adopters/(Potential Adopters + потенційних клієнтів в клієнти)]. Вираз в квадратних дужках – ймовірність того, що той, з ким був контакт у клієнта, ще не клієнт.

З часом продукт може бути витрачений або прийти в непридатність, що викличе необхідність його повторного придбання. Змоделюємо повторні покупки, вважаючи, що споживачі продукту знову стають потенційними споживачами, коли продукт, який вони придбали, стає непридатний. Тому потік припинення використання продукту є нічим іншим, як потоком придбання, затриманим на середній час придатності продукту.

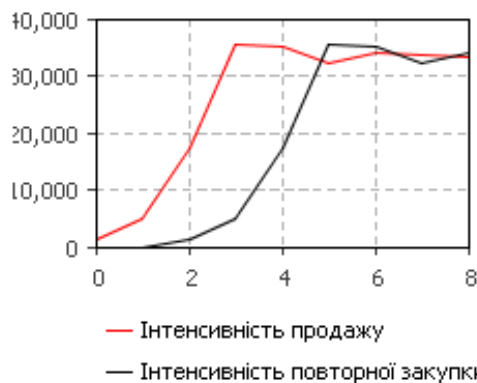

Рис. 5. Графік інтенсивності продажу та інтенсивності повторної закупки

На рис. 5 видно, що потік припинення використання продукту є потоком придбання продукту, затриманим на 2 роки термін придатності продукту.

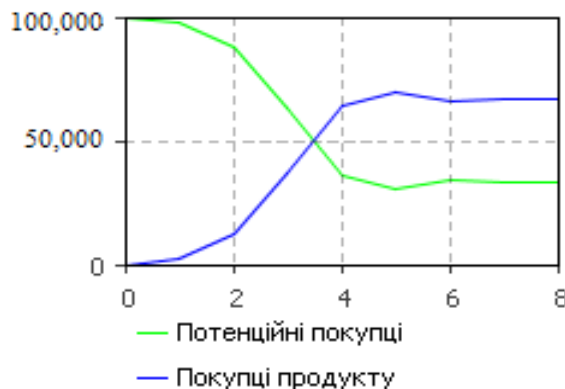

Рис. 6. Динаміка змін чисельності покупців.

На рис. 6 можна прослідкувати динаміку зміни чисельності покупців. Чисельність потенційних споживачів не зменшується до нуля, а постійно поповнюється по мірі того, як споживачі знову купують нові

продукти замінюючи непридатні до використання. Інтенсивність придбання продукту зростає, падає і в підсумку приймає певне значення, залежне від середнього життя продукту і параметрів, які визначають інтенсивність цього потоку.

У поточній моделі відсоток контактів споживачів продукту з потенційних споживачів, який призводить до продажів продукту та являється постійним.

З результатів даної моделі можемо бачити в який період часу і яка кількість агентів змінить свій стан з потенційних покупців (Potential Adopters) на покупців продукту (Adopters), як впливає термін придатності товару (даному випадку 2 роки) на інтенсивність продажу товару (AdoptionRate), та інтенсивність повторної закупки (DiscardRate).

Отже, використовуючи дифузійну модель розроблену Френком Бассом на основі моделі Еверетт Роджерса можемо дослідити розповсюдження інноваційного товару в суспільстві, що дасть можливість побудувати вигідну маркетингову стратегію для максимізації продажів і як наслідок максимізації прибутку.

Література:

1. Шишаев М.Г. Комплексная системно-динамическая модель рыночной диффузии инновационного продукта. Институт информатики и математического моделирования КНЦ РАН, Москва- [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.isa.ru/proceedings/images/documents/2009-44/223-244.pdf> (дата звернення 09.12.2017) – Назва з екрана
2. Полиенко М. Диффузия инноваций Marketopedia онлайн энциклопедия маркетинга - [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: (diffusion of innovation) <http://marketopedia.ru/77-diffuziya-innovacij-diffusion-of-innovation.html> (дата звернення 04.12.2017) – Назва з екрана.
3. Диффузные модели распространения инноваций [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://ru.science.wikia.com/wiki/> (дата звернення 04.12.2017) – Назва з екрана.
4. Борщёв А.В. Практическое агентное моделирование и его место в арсенале аналитика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gpss.ru/immod05/p/borshev/intro.html> (дата звернення 11.11.2017) – Назва з екрана.
5. Anylogic [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.anylogic.ru/> (дата звернення 11.11.2017) – Назва з екрана.

Науковий керівник:

професор, доктор педагогічних наук, кандидат фізико-математичних наук,
кандидат технічних наук, Триус Юрій Васильович.

Софія Федоряка
(Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ ТА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Питання забезпечення сталого розвитку на місцевому територіальному рівні є надзвичайно актуальними з огляду на потребу низовинної стабілізації соціально-економічного життя нашої держави в умовах економічної кризи та проведення реформи децентралізації. В процесі трансформації місцевого самоуправління принципове значення має належне забезпечення матеріально-фінансової автономії територіальних громад, яка можлива за умови реалізації конституційного принципу самостійності місцевих бюджетів.

Фінансова неспроможність територіальних громад в Україні спричинена, серед іншого, особливостями національної бюджетної системи, а саме обмеженістю дохідної бази місцевих бюджетів. В Європейській хартії місцевого самоврядування зазначається, що такі бюджети мають наповнюватися за рахунок місцевих податків та зборів, розмір яких місцева влада встановлює самостійно у межах належних їй повноважень. Тому виникає потреба у визначенні на довгостроковій основі джерел власних доходів місцевих бюджетів. Таким чином, гостро стоїть питання про збільшення обсягу фінансових ресурсів у розпорядженні органів місцевого самоврядування і формування фінансово спроможних територіальних громад. Це сприятиме створенню засад сталого розвитку об'єднаних територіальних громад через збалансування економічних, екологічних та соціальних інтересів місцево рівня.

Починаючи з 2014 року в Україні прийнято багато важливих нормативно-правових актів, які стосуються децентралізації та міжбюджетних відносин. Першою стала схвалена Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні та затверджено План заходів з її реалізації Урядом України 1 квітня 2014 року. Відповідно до цього плану було внесено зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України, якими здійснено перший етап бюджетної децентралізації. Так, зміни до Бюджетного кодексу фактично є основою для стимулювання громад до об'єднання та підвищення їхньої спроможності через механізм переходу бюджетів об'єднаних громад на прямі

міжбюджетні відносини з державним бюджетом. У разі об'єднання такі громади наділяються повноваженнями та ресурсами, як у міст обласного значення.

Але все ж таки головною рушійною силою процесу утворення об'єднаних спроможних територіальних громад є фінансове забезпечення їх діяльності, тобто отримання власних повноважень і фінансової бази на виконання цих повноважень. Змінами до Податкового кодексу України з 2015 року передбачено, що органи місцевого самоврядування встановлюють ставки та пільги по платі за землю не тільки в межах, але і за межами населених пунктів.

Децентралізація в Україні торкнулася і загальнодержавних податків, частина з яких має перерозподілятися до місцевих бюджетів, в деяких випадках лише об'єднаних територіальних громад.

Таким чином, податкові надходження до місцевих бюджетів об'єднаних територіальних громад згідно з Бюджетним кодексом є:

- 1) 60% податок на доходи фізичних осіб.
- 2) 25% екологічного податку.
- 3) 100% акцизного податку з реалізації підакцизних товарів.
- 4) 100% єдиного податку.
- 5) 100% на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності.
- 6) 100% податку на майно (нерухомість, земля, транспорт).

Крім того, встановлені наступні збори та інші платежі до місцевих бюджетів об'єднаних територіальних громад:

- 1) Державне мито.
- 2) Плата за надання адміністративних послуг, адміністративні штрафи та штрафні санкції.
- 3) Збір за місця паркування транспортних засобів.
- 4) Туристичний збір;
- 5) Плата за ліцензії та сертифікати на певні види господарської діяльності.
- 6) Надходження від орендної плати за користування майновим комплексом та ін. майном що перебуває в комунальній власності.
- 7) Рентні плати за користування надрами (в т.ч. для видобування корисних копалин), за спеціальне використання води та водних об'єктів, лісових ресурсів;
- 8) Орендна плата за водні об'єкти, їх частини.
- 9) Плата за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів (банківські депозити).
- 10) концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності.
- 11) 75% коштів відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва.
- 12) 50% грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього середовища внаслідок господарської та ін. діяльності.
- 13) 10% вартості питної води від суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють реалізацію питної води через системи централізованого водопостачання з відхиленням від відповідних стандартів.
- 14) 1,5% коштів від використання (реалізації) частини виробленої продукції, що залишається у власності держави відповідно до угод про розподіл продукції, та/або коштів на території громад, де знаходиться відповідна ділянка надр (газ, нафта).
- 15) 55% коштів від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності до розмежування земель державної і комунальної власності.
- 16) Плата за надання місцевих гарантій.

При формуванні бюджетів об'єднаних територіальних громад слід враховувати такі особливості:

- 1) Доходи цих бюджетів визначаються відповідно до ст. 64 та 691 БКУ.
- 2) Видатки та кредитування цих бюджетів визначаються відповідно до ст. 89 і 91 БКУ.
- 3) Відносини між цими бюджетами та державним бюджетом визначаються відповідно до ст. 97, 99, 100, 102, 1032, 1034 і 108 БКУ.
- 4) Місцеві запозичення здійснюються відповідно до ст. 16 і 74 БКУ[2].

Органи місцевого самоврядування в селах, селищах, містах районного значення, що не об'єдналися, позбавляються права на виконання делегованих державою повноважень (державних повноважень немає, за ними залишається лише місцеве самоврядування, участі у фінансовому вирівнюванні вони не беруть). Тобто, закріплені доходи за ними – це податок на нерухомість, податок на землю, єдиний податок. Видатками для таких місцевих бюджетів будуть утримання апарату ради та благоустрій території [3, с. 340].

В Україні запроваджена трирівнева система адміністративно-територіального устрою: регіон, район, громада із забезпеченням повсюдності місцевого самоврядування (табл. 1).

Стимулювання громад до об'єднання відповідно до Бюджетного Кодексу України:

- громади, об'єднані відповідно до критеріїв, визначених Законом про добровільне об'єднання територіальних громад, матимуть такі ж повноваження, як міста обласного значення;
- територіальні громади, які об'єднуються до 15 жовтня року, що передусє плановому, зможуть перейти на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом, починаючи з планового бюджетного періоду;
- органи місцевого самоврядування в селах, селищах, містах районного значення, що не об'єдналися, позбавляються права на виконання делегованих державою повноважень;

- систематизовано видаткові повноваження та закріплено за кожною ланкою самоврядування відповідні функції та фінансові ресурси, необхідні для їх реалізації;
- горизонтальне вирівнювання податкоспроможності бюджетів громад з одночасним стимулюванням до нарощування доходної бази [1, с. 243].

Таблиця 1

Модель системи територіальних органів влади України до та після 2015 року		
До 2015 року:		
Рівень регіону	Обласна державна адміністрація	Обласна рада
	Територіальні органи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади	
Рівень району	Районнадержавнаадміністрація	Районна рада
	Територіальні органи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади	
Рівень територіальних громад	Міський, сільський, селищний голова	Міська, сільська, селищна рада
	Виконавчі органи рад	
З 2015 року:		
Рівень регіону	Представник Президента в області	Обласна рада
	Територіальні органи центральних органів виконавчої влади	Виконавчий комітет обласної ради
Рівень району	Представник Президента в районі	Районна рада
	Територіальні органи центральних органів виконавчої влади	Виконавчий комітет районної ради
Рівень громади	Голова громади	
	Рада громади	Виконавчий комітет Радигромади
	Староста	

Основою фінансового забезпечення місцевого самоврядування являється сукупність фінансових ресурсів території, які можна визначити як фонди коштів, що створюються і використовуються на соціальний і економічний розвиток регіонів. До фінансових ресурсів регіону відносять всю сукупність фінансових ресурсів, які формуються та (або) використовуються для вирішення проблем, пов'язаних з процесами проектування, будівництва, розвитку, функціонування об'єктів та суб'єктів соціально-економічної та інженерно-виробничої інфраструктур регіону, суб'єктів підприємницької діяльності в регіоні. Фінансові ресурси регіону є одним із видів ресурсів, що забезпечують його функціонування і розвиток [4, с. 33].

Фінансове забезпечення та фінансова стійкість місцевого бюджету характеризується наявними ресурсами та відображає спроможність місцевих органів влади виконати покладені на них завдання відповідно до законодавства, тобто фінансову забезпеченість можна трактувати як збалансованість між потребами регіону та його можливостями.

Одним із головних завдань при формуванні бюджетів на сьогодні є забезпечення фінансової рівноваги в процесі їх розвитку. На даному етапі реформування місцевих бюджетів неабиякого значення набуває впровадження середньострокового бюджетного планування як дієвого механізму узгодження соціально-економічної та бюджетної політик. У зв'язку з цим особливо актуалізуються питання оцінки стійкості місцевого бюджету, повинна розглядатися як поточна, так і на довгострокову перспективу.

Характеристика поточної та довгострокової стійкості місцевих бюджетів:

1) Поточна стійкість - заснована на статистичному аналізі параметрів системи, на оцінці поточної господарської кон'юнктури. Означає здатність адаптуватися до змін зовнішнього середовища, що мають локальний характер. Збереження поточної стійкості бюджету може служити метою управління ресурсами в короткостроковому періоді. Рівень поточної стійкості бюджету можна оцінити по виконанню плану поточних платежів до бюджету, величині кредиторської заборгованості.

2) Довгострокова стійкість - Означає динамічну рівновагу системи в процесі її розвитку. Довгострокова фінансова стійкість повинна характеризуватися позитивною динамікою фактичних і прогнозних характеристик основних параметрів бюджету [5, с. 142].

Таким чином, стійкість місцевого бюджету як стан доходів і видатків бюджету, їх структуру і динаміку, які забезпечують органам місцевої влади можливість повного, своєчасного і незалежного від інших бюджетних рівнів виконання своїх зобов'язань, сприяє збалансованому розвитку економіки та соціальної сфери. Задля збереження стійкості місцевого бюджету його структура повинна забезпечувати необхідні потреби регіонального господарства і населення, а також ініціювати соціально-економічний розвиток територій.

Література:

1. Алексєєв І. В. Бюджетна система України: навч. посібник / І. В. Алексєєв, Н. Б. Ярошевич – К.: Хай-Тек Прес, 2008. – 376 с.
2. Бюджетний кодекс України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

3. Дем'янчук О. І. Місцеві фінанси: навч. посібник / О. І. Дем'янчук. – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – 340 с.
4. Загальна теорія фінансів / під. ред. Л. А. Дробозиной. - М.: Банки і біржі, Изд.об'єд. «ЮНИТИ», 1995. - 256 с.
5. Коритько Т.Ю. Методи оцінки фінансової стійкості місцевих бюджетів [Електронний ресурс] / Т.Ю. Коритько // Економічний простір. –2008. – №12. – С. 140 – 145. – Режим доступу:http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2008_12/1/koritko.pdf

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент Коренюк Людмила Володимирівна.

Санат Шакиєва
(Алматы, Қазақстан)

ЖАСЫРЫН ЖАРНАМА: ҚАЗАҚ КИНОСЫНДАҒЫ ЖАҢА ҮРДІС

Жасырын жарнама деген мағынаны білдіретін Product Placement термині маркетингің бір бөлшегі ретінде қалыптасып, кино, интернет, бұқаралық ақпарат құралдарының қызметіне толықтай енді. Мұның тарихы Америка Құрама Штаттарынан басталады. Тұтынушылардың әрекетін басқару ретінде туындаған Product Placement киностудияда қалыптасты.

Product Placement пайда болуы кино түсірудегі қаржылық қиындықпен тікелей байланысты. Киноиндустрияда жаңа фильмді түсіру үшін қаражат көзін іздеу үлкен мәселе. Сол ретте түрлі тауар өндірушілермен коммуникациялық байланыс орнату мәселені шешудің бір жолы. Әрине бартерлік негізде қызмет көрсету арқылы тауар өндіруші киноиндустрияның дамуына демеушілік жасайды әрі өз өнімінің жарнамасына инвестиция құяды. Киім, жиһаз, тамақ және тағы басқа да тұрмысқа қажетті заттарды өндіретін кәсіпорындар киноиндустрияның дамуына үлес қосты. Кино сюжетінің желісінде қандайда бір өнімді тұтыну көрерменнің көңіліне салынған жол деп айтуға болады. Product Placement тәсілін қолданған кино премьерасынан кейін, жасырын жарнамаланған өнімнің сатылымы күрт өссе, өндірушілердің табысы бірнеше есе артатыны анық.

Product Placement – өндіріс орындарының, компаниялардың қаржы және сату бөлімдері жұмысының жемісі. Компания өнімін пайдалана отырып, оған жарнама жасауға болатынына анық көз жеткенде өндірістің табысы артқан. Дегенмен жарнаманың бұл тәсілі бірден киноиндустрия саласында пайда болған жоқ. Ең алдымен радио хабар тарату желісі жаңалықтар топтамасы мен репортаждардың арасында Product Placement қолданылды. Таза ақпараттық саладан ойын-сауықтық деңгейге өткеннен кейін радио маркетингтердің қызығушылығын туындатқан ерекше салаға айналды. Ең бірінші радиожарнама 1922 жылы шықты деп белгіленген [1].

Product Placement – адам психологиясына әсер ететін ерекше құрал. Киноиндустрияда темекі өнімдерін жарнамалауда оның зияндылығын алдыңғы орынға шығару тиімді емес. Сол үшін темекі тарту сырбаздықтың белгісі ретінде көрсетіліп, жүйкесі тозған, ашулы күйден құтылудың жолы ретінде насихатталмауына мән берілген [2].

Америкада Product Placement тәсілінің қарқынды дамуы телевидение мен кинода қатар орын алған. 1940-1950 жылдары Голливуд киноларында Product Placement тәсілін өндірушілердің өздері пайдалана бастады. Автокөлігі мен автокөлікті жарнамалауға айрықша көңіл бөлді. 1949 жылы «Бақытты махаббат» фильмінде Mobil мұнай компаниясының логотипі көрсетілді. 1950 жылы жарық көрген «Африка ханшайымы» фильмінде Gordon's Gin компаниясы сусынның Product Placement тәсілімен жариялануы үшін толықтай қаржысын өтеді. Ал 1963 жылы шығарылған «Дүкен» фильмінде 20 бренд көрсетілген. Paramount студиясы фильмде көретілетін брендтерді өз кезегінде сол студияның фильмінің жарнамасына да енгізуді киноөндіріс технологиясына міндеттеген. Бұл тәсілден кейін Red Stripe сырасының сатылымы 50%-ға артқан [1].

Бүгінде Product Placement қолданылмаған фильм кем де кем. Киноиндустрияның да, өндірушінің де екіжақты тиімді байланысы деп айтуға әбден болады. Ольга Березкинаның «Product Placement – технология скрытой рекламы» атты кітабында Кеңес Одағында Product Placement тәсілінің даму тарихы ертеде басталған, алайда Кеңес Одағы кезінде ол коммерциялықтан гөрі, идеологиялық, сипатқа ие болды деп баға берілген. «Кеңес киносы брендтерді емес, идеологиялық және мемлекеттік құндылықтарды насихаттады» деп жазады Ольга Березкина [3].

Дегенмен қолданылу тәсілі Product Placement жататындай болды. Мысалы 1925 Сергей Эйзенштейн мемлекеттік тапсырысымен «Броненосец Потемкин» фильмінде жұмыс істеді. Монтаж үстелінде отырып Кеңес Одағының жалауын ақ-қара түсті фильмде қызыл түске бояп шықты. Бұл көрерменнің танымына әсер еткені анық. Сонымен қатар «Девушка с коробкой» атты фильм көпшілікті мемлекеттік облигацияны сатып алуға үндеді. Бастапқы кезеңдегі идеологиялық насихаттаудағы Product Placement тәсілі ерекше рөлін ойнаса, кейінгі шығарылған фильмдерде де қолданылды. Атап айтқанда «12 стульев», «Берегись автомобиля», «Спортлото – 82» сынды фильмдерде кеңес почтасы қызметінің сенімді

екені, спортлото ойнауға үгіттеу, кеңестік автомобиль жасау өнеркәсібін насихаттау жұмыстары кеңінен жүргізілді.

Қазақ киноиндустриясы Кеңес Одағымен тікелей байланысты. Саяси идеология, мемлекеттің ұстанымы міндетті түрде қазақ фильмдерінде көрініс тапты. Мысалы жазушы Дулат Исабековтың әңгімесінің желісімен жазылған «Гауһар тас» фильмі отбасылық қарым-қатынас, сыйластықты беретін өте шебер түсірілген. Режиссері Шәріп Бейсембаев болған бұл фильмде колхоздастыру, ұжымдастыру сынды кеңестік идеология жақсы көрсетілген. Product Placement жасырын үгіт-насихат ретінде қолданылған.

Ал XX ғасырдың 80-жылдардың аяғы мен 90-жылдардың басында түсірілген фильмдер кеңестік идеологияны жоққа шығаруға бағытталды. 1987 жылы түсірілген Құмшағыл оқиғасы», 1988 жылғы «Аралды жоқтау», 1989-1990 жылдардағы «Жоқтау. Өлі теңіз шежіресі», «Полигон» фильмдері арқылы әлеуметтік мәселелер көтеріліп, қоғамның санасына жаңаша жаңғырту алып келді [4].

Кеңес Одағы ыдырап, әр ел жеке-дара егеменді мемлекетке айналғанда жаңа қоғам орнады. Бұл кезең қоғамның барлық саласына әсер етті. Жеке кәсіппен айналысуға ден қойыла бастаған уақытта жеке меншіктегі кинобірлестіктер де құрыла бастады. Бұл киноиндустриядағы жаңа белес болды. Қазақ киносы ретінде режиссерлер өз еңбектерін халықаралық деңгейдегі кинофестивальдер мен байқауларға таныта бастады. Токио, Сан-Франциско, Турин, Стамбул, Париж, Бонн, Пекин, Брюссель, Мәскеу, Карловы Вары сынды үлкен қалаларда қазақ киносының күндері ұйымдастырылып, өзіндік бағасы беріліп жатты [5].

1990 жылдары жеке киноиндустрия саны 30-ға жуықтаған. Олардың экономикалық мүмкіндіктері шағын бюджеттік фильмдерді түсіруге ғана жетті. Қазақстандағы нарықтың экономикада киноиндустрия бизнес ретінде, табыс табудың көзі ретінде бірден қалыптасып кеткен жоқ. Сол себепті де мемлекеттік қолдау өте маңызды. 1990 жылы мемлекеттің қолдауымен және жеке кинобірлестіктің жұмысымен 14 көркемфильм түсірілсе, оның ішінде 2 фильм мемлекеттің есебінен жүзеге асырылған. 1992 жылы түсірілген 12 толықметражды фильмнің 10-ы жеке қаражат есебінен жарық көрген, ал 1993 жылы жалпы 15 фильмнің 13-іне жеке қаражат салынды. Дегенмен экономикадағы дағдарыс, қоғамдағы әлеуметтік-тұрмыс жағдайының төмендеуі киноиндустрияға ауыр тиді [6].

Ресейде Product Placement әдісінің коммерциялық сипаты 90-жылдардан бастау алып, нағыз Голливудтық сипатқа ене бастады. Көрші елдегі өзгерістердің Қазақстанға да ықпалы зор болғандықтан біздегі Product Placement тәсілі нағыз коммерциялық үрдісі әлеуметтік-экономикалық ахуал түзелгеннен кейін ене бастады.

Қазақ киноиндустриясы 1991-1997 жылдар аралығында қоғамдағы жағдайды, ұзақ жылдар бойы кеңес идеологиясымен жасырылған, айтылмай келген жайттарды ашық көрсетуге, саяси қуғын-сүргін тақырыптарын көтере бастады. Бұл фильмдердегі бюджет үлесінде мемлекеттің қаржысы болып әрі тақырыбы тарихи, деректі фильмдерге көбірек ұқсағандықтан, Product Placement тәсілінің дәл коммерциялық сипаты фильм барысында көрсетілмеді. Мысалы Суржекей — ангел смерти», «Жизнеописание юного аккордеониста», «Любое» фильмдерінде Орталық Азия аймағы халықтарының кеңестік замандағы қайғылы жағдайлары бірінші рет көрсетілген [7]. Осы жылдары қазақ киноиндустриясында тарихи әділеттілікті қайта қалпына келтіруге айрықша көңіл бөлінді. Кеңес кинематографиясынан алыстаған соң Қазақстанның кинематографистері ата тарих пен ұлттық тұлғалардың болмысын суреттеуге ден қойды, сонымен қатар саяси кезеңдердегі өзгерістерді үлкен экранға шығаруға мүмкіндік туды. Бұл әрекеттің барлығы да «Гибель Отрара», «Батыр Баян», «Юные годы Абая», «Қозы Көрпеш пен Баян сұлу», «Юность Жамбыла» және т.б. фильмдері мен дәлелденді.

Егемендік алғаннан кейін түсірілген фильмдер өз заманының рухы мен ахуалын көрсетеді. Кинотуындыларда Қазақстанның 1990 жылдардың басында тәуелсіздік алуы, 1997–1998 жж. шешілмеген әлеуметтік және экономикалық мәселелерден туындаған күйзеліске дейін қамтылды. Бұл кезеңдегі қазақ киносын Голливудтың киноиндустриясы тұрмақ, Ресейдің өзімен салыстыруға келмейді деп айтуға болады. Себебі елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдай тұрмысты қамтып, одан кейін ғана рухани құндылықтарды түгендеуге мәжбүрлегені анық [8].

Еліміздің экономикасы тұрақтап, даму қарқынын ала бастағанда режиссерлер кино түсіруге серпін алды. Киноның коммерциялық бағытын қолға алған жас режиссерлер өздерінің фильмдерінде демеушілердің өнімін, тауарлық белгісін жариялай бастады.

Қазақ киносының коммерциялық өнім ретінде қарастырылып, оның түсіру желісіне тауар өндірушілер мен қызмет көрсететін компаниялардың табыс көз ретінде қарауы 2000 жылдардан кейін белең ала бастады деп айтуға болады.

Жасырын жарнаманың басқа да коммуникациялық маркетингтен әсері оның технологиясында. Көркем образдар арқылы таным-түйсікке ықпал ету белгілі бір тауардың, бренді арқылы қоғамды жаппай қамтуға мүмкіндік береді. Көрермендерде кумирге еліктеу сезімі туындағанда оның пайдаланған өнімін де алғысы келетін ынтықтық артады.

Шетелдік киноларда Product Placement өзінің жасырын жарнамалық қызметін сәтті атқарып, көрерменнің көңіліне белгілі бір жайттар мен кейіпкерлер арқылы берілсе, Қазақстанда түсірілген кинолардан жобаны жүзеге асырудың тікелей демеушісі ретінде айқын көрсетіледі.

Мысалы «Жүрегім менің – Астана» фильміндегі Product Placement тәсіліне тоқталсақ. Фильмде тауарлар маркасының көптігі соншалық, көрермен жарнама көріп отырғандай әсерде қалары анық. «Корона» макароны, «3 желания» тұздықтары», «Айналайын» сүті, Juice шырыны секілді өнімдер бір сәтті асуден табылса, сюжет желісінде «Каспи Банк», «Цеснабанк», «Мегафон», «Базис», «KCell»,

«AstanaMotors», «Мега» секілді орындардың көрінуі әрі сол жерлерде түсірілуі көрермендерге кино демеушілер тізімін ашық таныстырады.

Көрерменнің қызығушылығын тудырған «Рэкетир 2» фильмінде де Product Placement қолдану әдісі дұрыс жүзеге асырылмаған деп айтуға болады. Мысалы «Цесна» маркалы ұнның түсірілуі өте көп. Басқа да брендтерді санамалап жатудың өзі қисынсыз. «Антрекот» дүкен, Hardees тағамдану орны, KinoPark кинотеатрлар желісі, «Сезон» журналы секілді брендтер эфирге шығарылған.

Қазақ киноларындағы брендтердің көптеп көрсетілуі және көрерменге оның таныс болуының басты себебі – біздің елімізде брендтер аз және ол көпшілікке таныс. Таныс дүниені қайтадан назарға ұсыну көрерменнің көкейінде «Демеуші болмағанда көрсетпес еді» деген пікірді тудырады. Елімізде «Мега» ойын-сауық орнында түсірілген фильмнен сол сауда орталығына баратын адам саны артып кетпесе де кемімеді. Дегенмен сол сауда орындарына қала тұрғындары да, қонақтары да бұрыннан барып жүрген, тек ыңғайлы локацияны сол сауда орны ұсына білген.

Product Placement көрерменді мезі етпеу керек. Жасырын немесе жасандылықсыз жарнама орынды пайдаланылғанда ғана көңілден шығады. Ер азаматтардың мінез-құлқын көрсететін «Рэкетир 2» фильмінде «Сезон» журналының оқылуы киноның мінезін жеңілдетіп жібереді. Сондықтан кинода жарнамалық брендті ірі планға шығару оның құрылымын, драматургиясын бұзады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. История радио рекламы // <http://profi-media.ru/istoriya-radio-reklamy/>
2. Психологическая идентификация зрителей с продуктами рекламы // <http://konspekts.ru/marketing/psixologicheskaya-identifikaciya-zritelej-s-produktami-skrytoj-reklamy/>
3. Ольга Березкина, «Product placement – технология скрытой рекламы», Санкт-Петербург, 2009 год
4. Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2005 ISBN 9965-26-095-8
5. Киноискусство Советского Казахстана. — Алматы: Өнер, 1994. — С. 95.
6. Киноискусство Казахстана. — Алма-Ата: Өнер, 1992. — 323 с
7. Кино Казахстана: Киносправочник. — Алматы: Жібекжолы, 2000.
8. Айнагулова К., Алимбаева К. Тенденции развития киноискусства Казахстана. — Алма-Ата: Ғылым, 1990.

Ғылыми жетекші:
PhD доктор Тойбаева Жадыра

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯГанна Гожа, Володимир Шевчук
(Мирогоща, Україна)**ТАРАКАНІВСЬКИЙ ФОРТ**

Форт-застава біля міста Дубна є доволі відомою пам'яткою фортифікації кінця XIX ст. Про нього йдеться у вітчизняних і зарубіжних виданнях, наприклад, таких, як „Військова енциклопедія”, що побачила світ у Варшаві на початку 1930-х років, у публікаціях дубенських краєзнавців, у спогадах відомих вчених, зокрема, випусника Дубенської гімназії 1935 року, доктора історичних наук І.К.Свешнікова, у публіцистичних статтях письменників та науковців, співробітників ДІКЗ міста Дубна.

В різних джерелах це укріплення називається по-різному:

- то форт-застава Дубно;
- то форт Загорці;
- то Тараканівський форт;

Науково обґрунтованими даними про передумови і причини виникнення цієї споруди, історію стратегічного об'єкту є дослідження колективу львівських вчених, співробітників Львівської комплексної архітектурно-реставраційної майстерні Українського спеціального науково-реставраційного проектного інституту „Укрпроектреставрація” Українського спеціального науково-реставраційного виробничого управління Держбуду УРСР, яке датоване 1983 роком.

Варті уваги й книги по фортифікації К. Величка, де чимало сторінок присвячено й нашому форту („Русские крепости в связи с операциями полевых армий в мировую войну”). Ленинград. – 1926; „Крепости до и после мировой войны 1914-918 гг” М.: Гл. Воен. – инж. Упр. РККА, 1922 – 112 с); а також монографія нашого земляка, колишнього дубенчанина, нині кандидата історичних наук, професора кафедри всесвітньої історії РДГУ Петра Савчука „Дубенський форт”, де вперше в обіг введено сотні архівних даних із Львівського державного історичного архіву та особливо – з Державного архіву Рівненської області.

Передісторія будівництва форту починається з моменту третього поділу Польщі в 1795 році, коли Дубно з околицями було приєднано до Росії і з 1797 року стало повітовим містом Волинської губернії та прикордонним містом. Оскільки кордон між Австро-Угорщиною і Російською імперією пройшов лінією Збараж-Броди-Берестечко-Сокаль, то Дубно стало прикордонним містом. У цей час, створена наприкінці XVIII століття, система інженерної оборони на заході Росії перестала відповідати новим умовам політичної карти держави.

Вже на початку XIX століття у зв'язку з цим при військовому міністерстві була створена інженерна експедиція, яка інспектувала інженерну оборону Росії. Особлива нарада під керівництвом Барклая де Толлі в 1810-1812 роках відмовилася від використання старих та іноземних фортець, які не відповідали потребам часу.

Франко-пруська війна 1870-1871 років підтвердила необхідність повного перегляду всієї системи інженерної оборони кордонів. Головною причиною змін військово-інженерної думки була поява залізниць і могутньої артилерії. На початку 70-х років XIX століття інженерний департамент військового міністерства, яким керував талановитий інженер-генерал Е. І. Тотлебен, враховуючи стратегічні завдання держави, подав на розгляд ідею прикордонних малих фортець із метою прикриття дисклокації і розгортання армій, які затримувалися з мобілізацією. Удогові він особливо підкреслював важливість побудови таких малих фортець у Дубні та Проскуріві, де, на випадок війни з Австро-Угорщиною, користуючись залізницею і Варшавсько-Київським шосе, буде важливим розташовувати під прикриттям цих фортець війська в Луцьку, Острозі, Меджибожі.

Планувалося побудувати фортеці на 4000 осіб. У 1871-1875 роки, за ініціативи Е. І. Тотлебена, були проведені детальні обстеження у Віленському і Київському військових округах з метою вибору найвигідніших пунктів, зайняття яких перешкоджало б ворогові скористатися залізницею.

У 1873 році на особливій нараді про стратегічне становище Росії, під головуванням імператора був прийнятий план Тотлебена, ключовими питаннями якого були:

- 1) підсилити Новогеорґіївськ, Івангород, Варшаву передовими укріпленнями і побудувати передові укріплення навколо Бреста для прикриття залізниць;
- 2) укріпити Гродно, Ковно, і позицію перед Вільном, звести укріплення біля містечка Осовець і забезпечити переправу через річку Західна Двіна Біля Риги;
- 3) побудувати укріплення перед Дубном і Проскурівим;
- 4) підсилити передовими укріпленнями Бендери та звести укріплення біля Очакова і Ямполья.

В першу чергу нарадою були визначені до будівництва Осовець і Дубно, форти у Варшавському військовому окрузі та Очаківські укріплення. На ці роботи планувалось асигнувати 37 млн рублів, але, через брак фінансів, протягом 1873 року було вирішено приступити лише до зйомки, розмітки місцевості і трасування вищезазначених укріплень. У Дубні це завдання виконував помічник начальника інженерів Київського військового округу О. П. Девп.

Відомий фортифікатор Л. І. Величко у своїй праці «Русские крепости в связи операциями полевых армий в мировую войну» (Ленинград, 1926. – С. 9, 11-15, 18-20) писав: «... наиболее стратегически обоснованное и продуманное решение можно найти лишь в записке военного министра

Д. А. Милютин, относящееся в 1881 г., в которой должно отметить попытку выделить из плана 1873 г. нужды наиболее настоятельные и осуществить их практически. Записку эту можно, по ясности мыслей в ней изложенных, поставить наряду с вышеупомянутой личной запиской Николая I, относящейся к маю 1843 г. Высокий интерес представляет содержание последней, которое и приводится ниже дословно: «Я не стану входить в подробный разбор нашей западной пограничной полосы, достаточно заметить, что это пространство состоит из двух отдельных районов, разобщенных болотами р. Припяти. Северный район обращен к Пруссии, южный - к Австрии, а далее на юг - к Турции. Оба района почти равны между собой, они соединяются в царстве Польском, кончаясь там долиною реки Вислы».

Форт біля Дубна був в основному побудований у 1885-1890 роках. У цей час винайшли фугасні бомби, яким могли протистояти бетон і залізобетон. Очевидно, з цієї причини форт отримав бетонні фортифікаційні стіни, каземати, траверси. Будівництвом керував інженер-полковник Борисов, під керівництвом якого у 1885-1890 роках була виконана вся основна забудова і проведено земляні роботи. У будівництві брав участь інженер-полковник Баумгартен.

У центрі чотирикутного в плані форту знаходилась двоповерхова казарма для господарських, складських і житлових приміщень гарнізону, який складався з артилерійської роти і штату коменданта. По периметру трапецієвидної форми казарми проходила полігональна за формою військова вулиця, яка відділяла її від казематів, що підтримували насип головного фортечного валу. На ньому знаходилась вогнева позиція з брустверів для гармат, банкетів для стрільців і тильних траверсів на фортечному валу. Між ними розташовувався валганг – шлях для переміщення гармат. У горжевій (тильній) частині був прохід через головний рів, куди при необхідності висувався зі спеціальних казематів металевий міст. Головний рів (сухий) був укріплений ескарповою стіною. На контрескарповій стіні розташовувались бетонні бойові каземати-корфи на північному, західному і південному кутах.

Зовнішній земляний вал був зроблений відлогим, а біля його підшви проходив зовнішній чи, як його називають військові інженери, передовий рів, укріплений металевими ґратами.

Поza фортом, за залізничною колією, для більш надійного захисту головного входу було збудовано фланкуюче укріплення – земляний насип неправильної форми, який складався з траншей із двома брустверами для польових гармат, оточений ровом з водою. Цей штучний острів зберігся до нашого часу.

Форт мав автономне водопостачання і три водозабірні колодязі всередині, які становили резерв питної води: один відкритий, для постачання артилерійської роти водою в мирний час, один у безпечних приміщеннях для холодильників при газових двигунах двох електростанцій і один у безпечних казематах для постачання гарнізону під час облоги, з водопроводом для закачування води в баки ємністю 3000 відер кожний. Вдосконалення і оснащення фортових укріплень продовжувалось і в подальші роки.

Біля сіл Страклів і Тараканів планувалися польові позиції. У семиверстову еспланаду форту потрапляли також частини сіл Підлужжя і Малі Загорці. Зв'язок форту з місцевістю здійснювався за допомогою висувного мосту, телеграфний зв'язок із 1899 року здійснювався з залізничною станцією Дубно і містом. Для цього на вокзалі облаштували спеціальний куток, де працював телеграфіст із форту, а на міській пошті з цією метою було відведено окрему кімнату.

У 1895 році в чотирьох казематах нижнього поверху були влаштовані медична частина на 28 ліжок, операційна та дезінфекційна кімнати, а також лазня, пральня і хлібопекарня. У правому кутовому казематі нижнього поверху встановлено газовий двигун і динамомашину для освітлення тильної частини форту та вентиляційну установку. Приміщення для складів провіанту розраховане на 2-місячний запас, необхідний для гарнізону. У 1902 році побудовано і обладнано гарнізонну фортечну церкву за російсько-візантійським стилем. Вона знаходилась у казематах центральної казарми на рівні двох поверхів. Богослужіння в храмі проводив місцевий священик із Тараканова.

Офіцери з сім'ями проживали у фортовій слобідці, дерев'яні будівлі якої були розташовані поблизу форту, декотрим самотнім нижчим чинам квартири виділялись безпосередньо у форту. Комендант форту володів окремим будинком.

Література:

1. Величко К. Русские крепости в связи с операциями полевых армий в мировую войну. – Ленинград.- 1926. - С. 9, 11-16, 18-20.
2. Военно-статистическое обозрение российской империи. – Т. 3. – Ч. 3. – Волынская губерния. – Спб., 1850. – Октябрь, №10, 1983.
3. Державний архів Рівненської області (далі ДАРО), ф. 497, оп. 1, спр. 7,37.
4. Дубенський науковий вісник. Зб. наук. праць. Випуск 1: матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої 525-й річниці Дубенського замку і 100-річчю від дня народження І.Д. Лозов'юка. - Рівне: Дятлик М., 2017. – 197 с.
5. Історико-культурна спадщина Дубна: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти. Матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої 15- річчю створення Державного історико-культурного заповідника міста Дубна. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008.- 224 с.
6. Савчук Петро. Дубенський форт. Історичний нарис. - Рівне: Ліста, 2001.
7. Савчук П. О. Дубенський Хрестовоздвиженський монастир.- Рівне: Волинські обереги, 2002.- 108 с.
8. Смолін П. П. Форт-застава Дубно.- Луцьк: ВАТ „Волинська обласна друкарня”, 2009. – 72 с.

УКРАЇНСЬКО-МОЛДОВСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА В ШКІЛЬНИХ КУРСАХ ІСТОРІЇ

Сучасні реалії вимагають критичного осмислення змісту навчальної програми з історії для загальноосвітніх навчальних закладів. Цим переймаються Міністерство освіти і науки України, відомчі структури, вчителі-предметники. Чимало науковців зосереджують увагу на дослідженні різноманітних аспектів програмового контенту, як-от: К. Баханов, В. Бугрій, І. Гирич, В. Комаров, О. Кривоший, В. Мисан, Р. Пастушенко, О. Пометун, Г. Сєрова, О. Томаченко, О. Удод та ін. Основні дискусії та зміни стосуються модернізації навчальної програми з історії на основі компетентнісного підходу, її розвантаження та оновлення. Попри значний масив наявної навчально-методичної літератури, недостатньо дослідженим залишається питання доцільності побудови процесу навчання історії як багатоскладового, з рівномірним розкриттям політичного, соціального, економічного, культурного, національного та інших чинників історичного процесу. Отже, метою статті є аналіз чинної навчальної програми з історії України для виявлення наявних тем, котрі розкривають українсько-молдовські зв'язки в історичній ретроспективі, визначення оптимальних методів і прийомів для їх вивчення.

За навчальною програмою, метою шкільної історичної освіти є: а) формування вільної особистості, яка визнає загальнолюдські та національні цінності й керується морально-етичними критеріями та почуттям громадянської відповідальності у власній поведінці; б) виховання засобами історії громадянської свідомості, зорієнтованої на патріотичне почуття приналежності до власної країни та до її спільних історичних, політичних і культурних цінностей, а також на демократичні пріоритети й злагоду в суспільстві; в) прищеплення толерантності й поваги до різних поглядів, релігій, звичаїв і культур, уміння знаходити порозуміння з іншими людьми задля досягнення суспільно значущих цілей. Реалізація цієї мети здійснюється через розвиток основних складових історичної свідомості: а) накопичення знань про основні події, явища та процеси, їх давніші та сучасні інтерпретації; б) оволодіння способами розумових дій, необхідних для розуміння минулого, осягнення сучасного і прогнозування майбутнього, а саме: бачення зв'язку між історичними подіями та явищами (логічне мислення); уміння оцінювати їх під різними кутами зору (критичне мислення); знаходження нових аспектів змісту чи нових способів розв'язання проблем (творче мислення); співпереживання людям, що опинилися у вирі несприятливих історичних подій (емпатійне мислення) [1, с. 3].

Останні варіанти навчальної програми з історії для основної і старшої школи демонструють такі зміни в структурі та змісті: 1) програми перебудовано на основі результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів, які є сукупністю знаннєвого, смислового і діяльнісного компонентів. Зміст історичної освіти в оновлених програмах виступає не як самоціль, а як інструмент для досягнення окреслених результатів, що забезпечують формування життєво важливих компетентностей; 2) збалансовано обсяги виділеного на навчання історії по класах і реального (тобто потрібного для досягнення програмних цілей) часу. Із змісту навчального матеріалу вилучено другорядні для цілісного сприймання і системного розуміння історії фрагменти або запропоновано вивчати їх оглядово; 3) забезпечено доступність і системність цілей навчання. Їх сформульовано щодо кожного розділу як очікувані результати навчання (навчальні досягнення учнів). Збережено тільки досягні для учнів відповідного віку очікувані результати навчання і скорочено вимоги щодо знання фактологічного матеріалу (дат, імен, подій, термінів); 4) суттєво розширено можливості для вчителя самостійно планувати навчальну роботу з учнями як за змістом, так і за видами. Орієнтуючись на результати навчально-пізнавальної діяльності (котрі акцентують на зв'язку знаннєвого, смислового і діяльнісного компонентів), учитель зможе самостійно визначати навчальний час за розділами програм [2]; 5) вилучено обов'язкові теми практичних занять, які обмежували самостійність учителя в доборі джерельного матеріалу, методів і прийомів навчання. Натомість запропоновано орієнтовну тематику практичних і творчих робіт із зазначенням, що вони є невід'ємною частиною навчання історії в сучасній школі і можуть відбуватися в різних формах, зокрема й у формі практичних занять; 6) створено нову пояснювальну записку до програм, в якій визначено: мету шкільної історичної освіти; компетентнісний потенціал предмета, соціально й особистісно значущі ідеї, які послідовно розкриваються в процесі навчання і виховання учнів (їх співвіднесено з ключовими компетентностями); наскрізні, міжпредметні й предметні змістові лінії, що забезпечують формування школяра як культурно освіченої, інформаційно свідомої й морально зрілої людини; базові елементи історичної компетентності; 7) на основі висновків на обговорення чинних програм з історії для учнів 5 класу створено програму пропедевтичного курсу «Вступ до історії». Пропедевтичний курс має на меті підготувати школярів до сприйняття історії як важливої складової інтелектуального життя сучасного суспільства. Результати навчально-пізнавальної діяльності учнів у межах пропедевтичного курсу досягаються через роботу з матеріалом з вітчизняної історії; 8) програму інтегрованого курсу для 6 класу укладено на основі цивілізаційного підходу до розуміння історії стародавнього світу. Переформатування змісту цієї програми дало змогу інтегрувати навчальний матеріал навколо поняття європейської цивілізації, формування якої розгорталося й на теренах України; 9) програми для 7–9 класів суттєво «розвантажено». Відібрано відповідні до віку учнів навчальні досягнення, частину з них сформульовано заново, декілька тем об'єднано. Відтак учні зможуть здобути знання (базові відомості), розуміння (ключові ідеї/поняття) і вміння (тобто дії, котрі забезпечують

систематизацію, застосування й поглиблення знань і розуміння) на основі опрацювання менших обсягів інформації; 10) запропоновано варіант для синхронізованого вивчення курсів історії України та всесвітньої історії. Послідовність вивчення тем двох курсів наведено в пояснювальній записці і вступних частинах до програм історії України і всесвітньої історії для сьомого, восьмого і дев'ятого класів; 11) розділи програм доповнено посиланнями на міжпредметні зв'язки, тобто на можливості використання навчальних ресурсів географії, природознавства, української та зарубіжної літератури, інформатики, мистецтва. Положення, які стосуються реалізації наскрізних змістових ліній, висвітлено через очікувані результати і зміст навчально-пізнавальної діяльності [2].

Аналіз змісту навчальних програм з історії для основної та старшої школи засвідчив, що українсько-молдовські взаємини характеризуються в контексті наступних тем: «Українські землі у складі іноземних держав» (Історія України, 7 клас), «Воєнно-політичні події 1650-1653 рр.» (Історія України, 8 клас), «Українські землі в системі міжнародних відносин. Українсько-московський договір 1654 р.» (Історія України, 8 клас), «Гетьман Пилип Орлик та його Конституція» (Історія України, 8 клас), «Зовнішня політика та міжнародні зв'язки незалежної України» (Історія України, 11 клас).

Незважаючи на незначну кількість тем, які фрагментарно торкаються фактів молдовської історії на тлі висвітлення вітчизняної історії, доречно урізноманітнювати методи та прийоми роботи з учнівським колективом. Зокрема, при вивченні теми «Українські землі у складі іноземних держав» у класі радимо застосувати роботу з картою та історичними атласами. Стануть у нагоді творчі завдання, зокрема, читання інформативних текстів та відповіді на запитання до них, а формуванню практичних компетенцій сприятиме заповнення таблиці «Державна приналежність українських земель у XIV – середині XVI ст.» [3, с. 126-127].

При проведенні уроку з історії України на тему: «Молдовські походи й битви 1652-1653 рр.» можливим варіантом є підготовлений вдома учнями міні-проект «Тимош Хмельницький», котрий включатиме розгорнутий історичний портрет Тимоша, інформацію про біографію і внесок в історію України, портрети або картини з його життя. Після презентації проекту доцільно перевірити засвоєння отриманої історичної інформації методом «Фехтування» (спочатку питання доповідачам ставлять учні-слухачі, а потім – учні, котрі готували проект, опитують однокласників і оцінюють їх відповіді). Цікавою формою роботи в цій темі буде «Броунівський рух» – Учні отримують картки з інформацією, вивчають її, потім починають рухатись по класу від столу до столу, розповідаючи іншим учням прочитаний матеріал. Можна спілкуватись лише з однією особою, яка також ділиться інформацією. Для реалізації розвивальної мети уроку пропонуємо учням скласти таблицю «Причини та наслідки молдовських походів» [4].

Тему «Гетьман Пилип Орлик та його Конституція» у 8 класі найкраще буде провести у вигляді інтегрованого (бінарного) уроку, співпрацюючи з вчителем правознавства, що дозволить оцінити Конституцію Пилипа Орлика не лише як історичну, але й як визначну правову пам'ятку.

Цільовими завданнями уроку з історії України в 11 класі «Зовнішня політика та міжнародні зв'язки незалежної України» є: розкрити основні принципи зовнішньої політики України, охарактеризувати відносини України із сусідніми державами і провідними країнами світу, висвітлити участь України в діяльності міжнародних організацій; учити учнів обґрунтовувати та відстоювати власну позицію; виховувати школярів в дусі патріотизму, толерантності, сприяти утвердженню ідеалів демократії [5, с. 357]. Здійснити поставлені завдання допоможуть: робота з картою, складання синхроністичних таблиць, обговорення новітніх публікацій щодо міжнародних взаємин України у періодичних виданнях, методи «Мікрофон» та «Обери позицію» тощо.

Література:

1. Історія України. Всесвітня історія. 5-9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – Київ, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/>
2. Ключові зміни оновлених програм 5-9 класів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/school/reform/>
3. Історія України. 7 клас. Дидактичні матеріали / Упоряд. Н.М. Морозова, Н.Н. Харківська. – Харків: Видавнича група «Основа», 2007. – 114 с.
4. Молдовські походи й битви 1652-1653 рр. / Історія України. 8 клас [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/school/>
5. Гісем О.В. Історія України. 11 клас: Плани-конспекти уроків / О.В. Гісем, О.О. Мартинюк. – Харків: Ранок, 2005. – 400 с.

Ситора Негматова
(Тошкент, Узбекистон)

ЎЗБЕКИСТОНДА ҲУҚУҚИЙ ДАВЛАТ БАРПО ЕТИШ ЖАРАЁНИДА ҚОНУНИЙЛИКНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқий давлат барпо этиш учун зарур бўлган ташкилий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маънавий замин яратиш борасида амалга оширилган чоралар натижасида эришилган ютуқларни эътироф этган холда, бу борада ўз ечимини кутаётган муаммолар ҳам мавжудлигидан кўз юммаслигимиз лозим. Мамлакатимизда ҳуқуқий давлат барпо этиш жараёнида

қонунийликни таъминлашда юзага келаётган муаммоларни қуйидаги йўналишлар буйича кўриб чиқиш мумкин:

Биринчидан, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 121-моддасида қонунийлик ва ҳуқуқий тартиботни, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга жамоат ташкилотлари ва фуқаролар ёрдам кўрсатишлари мумкин деган норма мустаҳкамланган. Лекин ҳозирги кунгача Ўзбекистон Республикаси қонунчилик тизимида «ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар» тизимига қайси давлат органлари кириши ва уларнинг ваколатлари, ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаб берувчи қонун ҳужжати мавжуд эмас. Бу эса ўз навбатида давлатнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари тизими ташкил қилинишини борасидаги ҳуқуқий асослар мавжумлигини кўрсатади.

Иккинчидан, 1991 йил 25 октябрь кунги 270-сонли қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ҳақида»ги Низомда «Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Республика Конституцияси ва Республика суверенитети ҳақидаги Декларацияга мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг давлат бошқарув органи ҳисобланади деган норма мустаҳкамланган.

Вазирлик ўз ҳуқуқи доирасида фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, жамоат тартибини, жамоат хавфсизлигини муҳофаза қилишни ва жиноятчиликка қарши курашни таъминлайди. Ички ишлар вазирлигининг асосий вазифалари қаторида мамлакат ҳудудида фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш ва бошқаларни кўриш мумкин. Лекин ушбу давлат органи ваколатлари, ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаб берувчи қонун ҳужжати мавжуд эмас. Бу эса ўз навбатида ушбу давлат органи фаолиятига жиддий таъсир қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 23 августдаги қарори билан Адлия вазирлиги зиммасига Конституция, қонунлар ва халқаро шартномаларда мустаҳкамланган инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишни таъминлаш соҳасида бир қатор вазифалар юклатилган бўлиб, улар ижросини таъминлаш мақсадида вазирлик томонидан доимий равишда таҳлилий ишлар, ўрганишлар ҳамда мониторинглар олиб борилмоқда.

Адлия вазирлигининг Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бошқармаси ва ҳудудий адлия бошқармаларининг Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўлимларининг 2015 йил 9 оyi давомида фаолияти таҳлиллар натижасида ўтган давр мобайнида Адлия идораларига 4.586 та мурожаатлар келиб тушган бўлиб, шундан 331 таси ариза ва тақлиф, 3.368 таси шикоят, 579 таси «Ишонч телефони»га, 308 таси «Ягона интерактив давлат хизматлари порталига» қилинган мурожаатларни ташкил этади.

Таҳлилларга кўра, жами 4.586 та мурожаатларнинг 905 таси 19,7% - ижтимоий ҳимояга доир қонун ҳужжатлари юзасидан, 513 таси 11,1% - меҳнат низолари юзасидан, 124 таси 2,7% - суд қарорларидан норозилиги хусусида, 284 таси 6,1% - уй-жойга оид низолар, 281 таси 6,1% - коммунал тўловларга оид, 147 таси 3,2% - ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг фаолиятига оид, 421 таси 9,1% - суд қарорлари ва бошқа органлар ҳужжатларининг ижро этилмаётганлиги масаласида, 154 таси 3,3% - ер ажратишга оид, 108 таси 2,3% - таълимга доир қонун ҳужжатлари юзасидан, 165 таси 3,5% - банк фаолиятига оид, 990 таси 21,5% - бошқа масалалар юзасидан келиб тушган мурожаатларни ташкил этади.

Қайд этилган даврда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақсадида 615 та ташкилот идораларда 350 та назорат (текшириш, мониторинг) тадбирлари ўтказилган ҳамда тегишли идораларга 658 та тақдимнома киритилган, шундан 590 та (ҳисобот даври бошидан қолдиқ билан) тақдимнома ижроси тўлиқ бажарилган. Тақдимномалар натижасида 124 та ҳужжат ижроси тўхтатилган ва бекор қилинган, 857 нафар айбдор шахслар интизомий жавобгарликка тортилган, шулардан 36 нафар шахслар билан меҳнат шартномаси бекор қилинган.

Шунингдек, қонунчиликни бузиш ҳолатлари юзасидан 332 та огоҳнома киритилиб, маъмурий жавобгарликка тортиш юзасидан киритилган 273 та тақлифларга кўра 220 та шахслар маъмурий жавобгарликка тортилган. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идораларга ҳуқуқий баҳо бериш учун киритилган 23 та тақлифлар асосида 11 та шахсга нисбатан жиноят иши қўзғатилган.

Юқоридаги статистик маълумотлардан кўриш мумкинки, мамлакатимизда қонунийликни таъминлаш борасида етарли камчиликлар учрамоқда. Келтирилган мисолларнинг аксарияти раҳбарлар томонидан амалдаги қонунларга зид буйруқлар чиқарилиши билан боғлиқ.

Мамлакатда қонунийлик ва ҳуқуқий тартиботни мустаҳкамлаш, ҳуқуқбузарлик, айниқса, жиноятчиликка қарши кураш соҳасида кескин чоралар кўрилаётганига қарамасдан, бу соҳада ижобий томонга кескин ўзгариш юз бермаётгани кишини ташвишга солади. Айниқса ёшлар орасидаги жиноятчиликнинг кучайиши жудаям ачинарли.

Учинчидан, аҳолининг сиёсий ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, маънавият, маърифат, мафкура билан боғлиқ масалалар. Қонунчиликдаги мавжумлик, ноаниқлик, бўшлиқ, номутаносиблик, қарама-қаршилик, ноизчиллик, тақрорлашларга барҳам бериш билан боғлиқ муаммолар мавжуд. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари бузилиши билан боғлиқ ғайриқонуний хатти-ҳаракатлар асосан ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва суд, маҳаллий ҳокимият ва бошқарув органлари, корхоналар, ташкилотлар ва муассасалар ходимлари томонидан содир этилаётганлиги кўзга ташланади. Бу ҳолатда мазкур ходимларнинг таъмагирлиги, ўзбошимчалиги, ҳокимиятни суиистеъмол қилиши, етарли билимга

¹Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш соҳасидаги фаолият таҳлили.
<http://www.minjust.uz/uz/publications/materials/241115/>

эга эмаслиги, қобилиятсизлиги ҳамда сансалорлик, тўрачилик каби иллатларнинг мавжудлиги, улар фаолияти устидан жамоатчилик, фуқаролик жамияти институтлари ҳамда депутатлик назоратининг сустиги, оммавий ахборот воситалари вакилларининг шижоатсизлиги, фуқаролар сиёсий-ҳуқуқий фаоллигининг юқори эмаслиги билан боғлиқлиги аён булмоқда. Фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш борасида ҳуқуқий тарғиботларни ўрни муҳим аҳамият касб этади. Шу сабабли ушбу фаолиятни кўпайтириш ҳар жиҳатдан аҳолини ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга хизмат қилади.

Тўртинчидан, жамиятдаги барча муносабатлар ваколатли давлат органи томонидан қабул қилинган қонунлар асосида тартибга солиниши лозим.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқий давлат барпо этиш жараёнида қонунийликни таъминлашнинг юқорида кўрсатилган устувор йўналишлари ҳар жиҳатдан мамлакатимиз Конституциясига ва амалдаги қонун ҳужжатларига, шунингдек, халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган қоидаларига мослаштириш муҳим аҳамиятга эга. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш, улардан кўзланган мақсадларга эришишда мамлакатда қонунийлик ва қонун устуворлигининг таъминланганлиги муҳим аҳамият касб этади. Ҳуқуқий демократик давлат куриш учун қонунийликни таъминлашда қонунларни аниқ ва оғишмай бажариш фуқаролар, ташкилотларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатларининг ҳимоя қилинишидек муҳим вазифаларни амалга оширишда унинг ўрни ва аҳамияти беқиёсдир.

Қонунийлик - ҳуқуқий давлатнинг асосий принциpidир. У ҳаётнинг барча соҳаларида қонуннинг қатъиян ҳукмронлигини назарда тутати. Ҳеч бир давлат органи, ҳеч бир хўжалик юритувчи ва ижтимоий-сиёсий ташкилот, ҳеч бир мансабдор шахс, ҳеч бир киши қонунга бўйсунмиш мажбуриятдан халос бўлиши мумкин эмас. Қонун олдида ҳамма баробардир. Қонунийлик шуни билдирадики, асосий ижтимоий, энг аввало, иқтисодий муносабатлар фақат қонун билан тартибга солинади, унинг барча қатнашчилари эса ҳеч бир истисносиз ҳуқуқ нормаларини бузганлиги учун жавобгар бўлади.

«Ҳуқуқий давлат - ҳуқуқнинг ҳукмронлиги, қонуннинг устунлиги, барчанинг қонун ва мустақил суд олдида тенглиги таъминланадиган, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари кафолатланадиган, ҳокимият ваколатларнинг бўлиниши принципи асосида ташкил этилган демократик давлатдир. Ҳуқуқий давлатда қонун устувор бўлиб, инсонларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари шунингдек, уларнинг эркин камол топиши учун барча шарт-шароитлар яратиб бериллади. Бу эса ўз навбатида «қонунийлик» тушунчасининг мазмунини англатади.

Қонунийлик тушунчасининг амалда бажарилиши ҳуқуқ мазмунини, ҳуқуқий тизимнинг ғоявий асосларини, унинг энг муҳим ижтимоий-сиёсий тузилмалар билан, муайян жамият сиёсий режими билан алоқасини очиқ беради. Шу нуқтаи назардан қонунийлик ҳуқуқнинг талаблари ва у томондан кафолатланган имкониятларни изчил, тўла ва аниқ ҳаётга татбиқ этадиган ёзма ҳуқуқ сифатида таърифланиши мумкин. Қонунийлик тамойилларининг аҳамияти борасида сўзлайдиган бўлсак, аввало, мамлакатда Конституция ва қонунларнинг бошқа ҳуқуқий ҳужжатларга нисбатан устунлиги, ҳуқуқ субъектларининг қонун ва суд олдидаги тенглиги, ҳокимият органлари ва мансабдор шахсларнинг фаолиятида зўравонликка йўл қўйилмаслиги, инсон (фуқаролар) ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатланганлиги, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни мамлакатнинг бутун ҳудудида бир хил қўлланилиши ва талқин этилиши, мақсадга мувофиқликнинг қонунийликка қарши қўйилмаслиги шунингдек, қонунийликнинг маданият билан узвий боғлиқлиги, қонунларни ва унинг асосида қабул қилинган бошқа ҳуқуқий ҳужжатларни давлат органлари, мансабдор шахслар, фуқаролар томонидан аниқ ва оғишмай бажарилиши бу давлат тузумидаги демократизмнинг кўринишларидан бўлиб, ҳаммининг қонун олдида тенглигини англатади. Қисқача қилиб айтганда, қонунийлик тамойиллари ўз мақсад ва моҳияти билан халқ манфаатларига хизмат қилади.

Ҳуқуқий механизм қонунийликни таъминлаш тизимида асосий ўрин эгаллайди. Агар ижтимоий ва психологик факторлар қонунийликнинг ҳолатига таъсир қилса, юридик фактор бевосита қонунийлик ва ҳуқуқий тартиботнинг характерини белгилайди. Қонунийликни таъминлашнинг ҳуқуқий механизми биринчи навбатда қонунийликнинг кафолати бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни яратиш воситасидир. Шу ўринда айтиш мумкинки, қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳуқуқий муносабатларда қўллашнинг алоҳида механизми талаб қилинади.

Қонунийликни мустаҳкамлаш давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятида қонунийлик кафолатларини шакллантиришни такомиллаштиришни ва ривожлантиришни назарда тутати. Қонунийлик кафолатлари деганда, ижобий таъсир этувчи шарт-шароитлар, бирон-бир тузилманинг ҳам ички, ҳам ташқи омили ва воситалари тушунилади.

Қонунийликнинг юридик кафолати - ижтимоий ҳаётнинг барча қатламларида қонунларга қаттиқ ва оғишмай амал қилинишини таъминловчи юридик воситалар тизимини ўзида намоён қилади. Қонунийликни кафолатлаш - бу қонунийликни мустаҳкамлаш демақдир. Қонунийликни таъминлаш кафолатлари фуқароларда қонунларга бўлган ишончни янада оширади, уларга амал қилиш ҳиссини уйғотади, фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятининг шаклланишида ҳам ҳисса қўшади. Давлатнинг ривожланиши ёки таназзулга юз тутиши ҳам ўз-ўзидан қонунийликни таъминлашга қаратилган кафолатларнинг тўғри танлаб олиниши ва амалга оширилиши билан боғлиқдир.

Шунингдек, юқорида келтирилган хулосалар билан бир қаторда, мамлакатимизда қонунийликни таъминлаш чора-тадбирларини такомиллаштириш мақсадида қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. Демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш бўйича ривожланган давлатлар тажрибасини ўрганишга йўналтирилган илмий-тадқиқот ишларини амалга ошириш лозим.

2. Қонун устуворлигини таъминлаш соҳасидаги муаммолардан келиб чиқиб, амалдаги идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни Конституция ва қонунларга мослиги нуктаи назаридан тўлиқ ҳуқуқий экспертизадан ўтказишни ташкиллаштириш лозим.

3. Давлат органлари, биринчи навбатда, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятини, улар томонидан ўтказиладиган ҳуқуқий тарғибот тадбирларининг самарадорлигини ошириш лозим. Бу йўналишда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, тегишли тартибда, фуқаролик жамияти институтлари, нодавлат ношароит ташкилотлар ҳамда ижтимоий ҳаракатлар билан ҳамкорликда мактаб, академик-лицей ва коллежларда, олий ўқув юртларида, корхона, муассаса, ташкилотларда, фуқароларни ўзини ўзи бошқариш органларида ва бошқа жойларда фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш мақсадида ҳуқуқий тарғиботлар, давра суҳбатлари, семенар-тренинглар маҳорат дарслари ва бошқалар ташкил этилиши лозим. Шунингдек ушбу соҳадаги мавжуд тизимни янада такомиллаштириш лозим.

Шу нуктаи назарда, мухтасар қилиб айтадиган бўлсак, қонунийликни таъминлаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш, уларнинг жамият ҳамда давлат ишларида фаол иштирок этишига зарур шарт-шароитлар яратиш ва буни қабул қилинаётган қонунлар, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда тўла-тўқис акс эттиришга алоҳида эътибор, албатта, давлатда қонунийлик тамойили таъминланаётганлигини кўрсатади. Қабул қилинаётган ва амалиётга татбиқ этилаётган янги қонунлар ёрдамида қонунийликни таъминлаш давлат ва жамият ҳаётида муҳим аҳамият касб этади. Зотан, уларнинг барчаси мамлакатда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш, шунингдек аҳолининг турмуш фаровонлигини ошириш каби эзгу мақсадларга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Раҳбарий адабиётлар

1. Каримов И. А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмади. Т.13. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. – 448 б;

2. Каримов И. А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари олий қадрият. Т.14. – Тошкент: Ўзбекистон, 2006. – 280 б;

3. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси. //Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси// 12.11.2010;

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2014. – 76 б;

2. Ўзбекистон Республикаси кодекслари: тўплам. / Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги: Т.: «Адолат», 2015 йил, – 1056 б;

3. Ўзбекистон Республикасининг «Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида»ги қонуни. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 19-сон, 209-модда;

4. Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида»ги қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995 й., 9-сон, 183-модда;

5. Ўзбекистон Республикасининг «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида»ги қонуни. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 49-сон, 578-модда;

6. Ўзбекистон Республикасининг «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги қонуни. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2015 й., 32-сон, 425-модда;

Дарслик ва ўқув қўлланмалар:

1. Азизхўжаев А., Хусанов О., Азизов Х. Конституциявий ҳуқуқ- //Изоҳли луғат// Т., 2001. 160-бет;

Илмий адабиётлар ва мақолалар:

1. Р. Қодиров «Конституция — инсон манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асоси» / Ушбу мақоланинг <http://www.huquq-gazeta.uz> сайтидаги электрон матни;

Интернет сайтлари:

1. www.lex.uz

2. <http://prokratura.uz>

3. <http://www.huquq-gazeta.uz>

4. <http://huquqburch.uz>

5. <http://www.consultant.ru>

6. <http://www.press-service.uz/uz/>

ІСТОРИЯ СМЕРТНОЇ КАРИ

1.1. Смертна кара в історії стародавнього світу.

Відомості про смертні страти мають приблизно той же вік, що і відомості про перші держави. Як законний (в юридичному сенсі) вид покарання смертна кара з'явилася з початком інституціалізації влади, при переході до суспільства, регульованим закріпленими правовими відносинами. Так, наприклад, на островах Тонга під час пізнього неоліту і енеоліту (10-5 тисяч років до н. е.), де вся земля розглядалася як власність вождів, стратою каралися спроби простих членів первісної общини перейти зі своїм земельним наділом до іншого вождю. З переходом від родоплемінного поділу до територіального стали змінюватися інститути права, виникали правові норми, які прагнули до синтезу, універсалізації. Але зрозуміло, при цьому смертна кара в різних предгосударських (в етнографії їх називають «вождествами») і державних утвореннях призначалася за проступки, які вважалися негожими в даному історико-культурному ареалі. Скажімо, в одному місці смертю каралося посягання на власність знаті, в іншому - порушення екзогамних або станово-кастових шлюбних заборон, в третьому - втрата вождем племені «священної сили», що дозволяла йому керувати природою. Шіллук (Верхній Ніл), що надавали дуже високу повагу своїм вождям, проте вони нищили їх після досягнення ними певного віку, боячись, що через постаріння вождя гірше буде врожай, приплід худоби, та й люди племені будуть частіше хворіти і вмирати. Зазвичай першими про наступаючу слабкості вождя повідомляли одноплемінникам його дружини. Подібний звичай існував у іншого африканського народу - дінка, вожді якого вміли «робити дощ». Коли вождь дінка помічав, що починає старіти або слабшати, він сам говорив синам, що пора йому вмирати. Ну а побажання вождя, як відомо, закон для підлеглих.

З виникненням державно-правових відносин з'являється так званий «принцип таліона», який проголошує, що покарання має бути таким самим як злочин. У масовій свідомості цей принцип існує у вигляді розхожої цитати із Старого завіту: «Око за око». Повністю вона звучить так: «а якщо станеться нещастя, то даси душу за душу, око за око, зуб за зуб, руку за руку, ногу за ногу, обпалених за обпалених, забій за забій». Смертна кара в багатьох стародавніх державах нерідко була невіддільна від ритуального вбивства, жертво приношення божествам і духам. Рим і Греція не становили тут винятку. У Стародавньому Римі, наприклад, існувала так звана очисна (примирительная) жертва, потім така ж жертва, поєднана з *sacratio capitis*, тобто з присвятою голови злочинця підземним богам. Тим же словом позначалася пізніше і власне кара.

В античні часи з їх жорсткою ієрархічною структурою станів смертна кара також була «розписана» по рангах.

У грецьких державах найпоширенішим видом страти вільнонароджених було скидання зі скелі або в каменоломню, а пізніше - непублічна отруєння з чаші з отрутою (Афіни) або удушення (Спарта), іноді обезглавлення. Для не вільнонароджених, як правило, застосовувалося побиття камінням, утоплення (Македонія), обезглавлення (Мас-Салія) і розп'яття. Іноді перед стратою над засудженим відбувалася езекуція.

У Римській імперії кара здійснювалася шляхом спалення, повішення, утоплення, колесування, скидання в прірву, бичування до смерті і особливо часто - обезголовлюванням, причому в республіці для цього застосовували сокиру, а в імперії - меч. Поділу станів в античному світі дотримувалися дуже чітко і, природно, це поширювалося і на страту - як в сенсі строгості вироку, так і у виборі типу страти. У книзі VII трактату римського юриста і державного діяча Ульпіана (бл. 170 - бл. 223 рр. н.е.) «Про обов'язки проконсула» говориться: «Суворіше або м'якше карати за святотатство проконсул має вирішувати, виходячи з особистістю (злочинця), з обставинами справи і часу, (а також) з віком і статтю (злочинця). Я знаю, що багатьох засуджують до бою зі звірами на арені, деяких навіть до спалення живцем, а інших до розп'яття на хресті. Однак слід стримати покарання до бою зі звірами на арені тим, хто вночі робить у храмі крадіжку зі зломом і забирає (звідти) приношення божеству. А якщо хто-небудь днем з храму виніс щось не дуже значне, то слід карати, засудивши до копалень, якщо ж він за походженням належить до поважним (в це поняття включалися декуріони, вершники і сенатори), то його слід заслати па острів».

Розп'яття застосовувалося в республіці тільки для страти рабів, а в імперії і для вільних (цей вид страти скасував імператор Костянтин). Для рабів і військовополонених існував ще один вид покарання, про яке згадує Ульпіан, - передача в цирк для участі в бою зі звірами. Засудженого примушували битися в амфітеатрі з левами, пантерами або ведмедями, використовуючи легка зброя або зовсім без зброї. Для високопоставлених осіб імперії практикувалося таємне удушення або самогубство під наглядом.

У період республіки одним з місць виконання вироку був Есквілін - один з семи пагорбів в Римі, де спочатку знаходилося кладовище.

За часів імперії місцем страти було вибрано Марсове поле.

1.2. Типологія страти в історії.

Не тільки в античному світі існувало поняття високою і низькою страти. У середньовічній Росії, наприклад, смертна кара (по Укладенню 1649 р.) поділялась на просту (звичайну) і кваліфіковану. До простий ставилися повішення, обезголовлення і утоплення, до кваліфікованої - спалення, заліті

розплавленого металу в горло, четвертевання, колесування, посадження на палю, закопування живцем в землю.

Зупинимося на типології страт більш детально, користуючись при описі технології виконання смертних вироків дослідженнями організації «Amnesty international», а при описі старовинних страт - історичними творами.

В епоху середньовіччя у всіх країнах західної Європи тортури однакові, і тому їх кількість величезна, деякі види страти використовувалися ще в стародавньому світі і просто трохи вдосконалені, але в основному види стратали повністю новими і не відомими світу.

В основному в цей час страчували відьом, видів страти яких було досить багато, а самі страти були жорсткі та лякали своїм розмаїттям Серед видів смертної кари тих часів можемо виділити:

- крісло для ведьминого купання- грішника прив'язували до крісла, підвішеному до довгої жердини, і опускали під воду на якийсь час, потім давали трохи ковтнути повітря, і знову - під воду. Популярне пору року для проведення таких тортур - пізня осінь або навіть зима. В льоду робили ополонку, і через якийсь час жертва не тільки задихалася під водою без повітря, але і на такому бажаному повітрі покривалася кіркою льоду. Іноді тортури тривали цілодобово.

- страта через багаття- це був головний способом викорінення відьомського впливу на чужі безгрішні душі. Згоріла душа виключала будь-яку можливість смутити безгрішну душу.

- скидання зі скелі- цей же вид страти європейці позичили у древніх греків. Суть такого покарання була одна, якщо дівчина злетить при падінні то вона відьма, якщо ні то вона чиста перед богом.

Для звичайних злочинців головною метою ортур було розкриття правди, проте після їх люди практично не виживало

- крісло допиту- грішника роздягали, садили на крісло, утикано шипами. Рухатися було неможливо - інакше на тілі з'являлися не тільки колоті рани, але і розриви. Якщо інквізиторам і цього здавалося мало, вони брали в руки шипи або щипці і терзали жертві кінцівки.

- колесування- засудженому до колесуванню залізним ломом або колесом ламали всі великі кістки організму, потім його прив'язували до великого колеса, і встановлювали колесо на жердину. Засуджений опинявся зверху, дивлячись на небо, і вмирав від шоку і зневоднення, часто досить довго. Страждання вмираючого погіршували птиці. Що клювали його. Іноді замість колеса використовували просто дерев'яну раму або хрест з колод.

- підвісна клітка- передбачалися два екстремальних способу експлуатації. У холодну погоду, подібно крісла для ведьминого купання, грішника в цій клітці, підвішеною до довгої жердини, опускали під воду і діставали з неї, змушуючи мерзнути і задихатися. А в спеку грішник висів у неї на сонці стільки днів, скільки міг витерпіти без краплі води для пиття.

1.3. Смертна кара в XIX - XXI ст. і її скасування ООН.

Якщо застосування або скасування смертної кари - це питання про те, як ставитися до злочинця що вчинив тяжкий злочин - як до людини або як до сутності не людського роду. Суспільна мораль у багатьох країнах не зможе змиритися з тим, що залишається жити злочинець, який скоїв жахливих за жорстокістю злочин, таке як вбивство, наприклад. Саме тому багато країн все ще використовують на практиці смертну казнь.

Найпоширенішим з початку минулого століття видом страти є розстріл. У Франції протягом усього XIX - і до початку XX століття зрадників батьківщини розстрілювали. У Німеччині, цей вид страти набув особливого поширення за часів правління Гітлера. Також розстріл був поширений в Латвії, Польщі, де розстріл використовувався як кару за політичні злочини. В СРСР же розстріл був вищою мірою покарання, він затверджувався за державну зраду, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, розкрадання державного або громадського майна в особливо великих розмірах і деякі особливо тяжкі злочини - постійно; і за дезертирство, ухилення від військової служби, відмова від виконання наказу начальника, насильство - у воєнний час. У Китаї наших днів широко вживається розстріл, якому піддаються власники публічних будинків, нечисті на руку чиновники, дисиденти, продавці наркотиків. Сьогодні ж остання країна в Європі, де застосовується смертна кара, в основному шляхом розстрілу, є Белоруссія.

Електричний стілець - метод страти, при якому злочинця садять на стілець, що пропускає через тіло людини сильний електричний заряд. Цей вид страти в минулому столітті широко був поширений в США. До 8 лютого 2008 року Небраска була єдиним штатом, де єдиним методом страти був електричний стілець.

Обезглавлення було широко поширене в минулому столітті в Німеччині і Франції. Остання страта через відсікання голови гільйотиною була в Марселі 10 вересня 1977 року. Це була остання страта у всій Західній Європі.

Найдавнішим серед всіх сучасних видів смертної кари є повішення. Воно було поширене в Польщі в минулому столітті, і в Японії - в наші дні. Так як розстріл давали за політичні злочини, то за інші використовували повішення. В кінці 1940-х - початку 1950-х роках в Угорщині, Чехословаччині, Болгарії та ін. проводилися процеси у справах «ворогів народу», які зазвичай завершувалися стратами через повішення або розстріл. У республіканській Туреччині (тобто в Туреччині наших днів) до скасування смертної кари в 2002 існувало тільки повішення, причому ця міра покарання перестала діяти відразу після заборони. У державах Південно-Східної Азії вішають за зберігання наркотиків, в тому числі і іноземних громадян.

На сьогоднішній день страта збереглася лише в небагатьох регіонах світу. Однак і ті держави, які ще не відмовилися від застосування на своїй практиці смертної кари, обмежуються так би мовити «миттєвою» стратою злочинця, тобто стратою без застосування будь-яких тортур. Багато в чому це є заслугою ООН, серйозний крок на користь остаточного скасування смертної кари, закликавши до введення повсюдно мораторію на цей вид покарання і зміцнивши, таким чином, захист прав людини і недоторканність особистості. ООН завжди виступала за скасування смертної кари або як мінімум - встановлення обмежень на її використання, включаючи мораторій. Ця принципова позиція також знайшла своє відображення в практиці ООН.

Таким чином, до середини 2007р. 89 країн скасували смертну кару за всі злочини. Ще 10 країн зберегли її тільки для окремих, особливо тяжких злочинів, скоєних у воєнний час, виключивши можливість призначення смертної кари за, так звані, злочини загальнокримінальні. На практиці смертну кару скасували 30 країн, тобто не приводили смертні вироки у виконання останні 10 років і збираються і надалі дотримуватися мораторію, або офіційно оголосили про введення мораторію на виконання смертних вироків.

Таким чином, до теперішнього часу в світі налічується 130 країн, які скасували смертну кару в законі або на практиці, і 68 країн, які зберігають і продовжують застосовувати цей захід. За даними «Міжнародної Амністії», в 2006р. щонайменше, тисячі п'ятсот дев'яносто одна людина були страчені в 25 країнах і як мінімум 3861 чоловік були засуджені до смерті в 55 країнах.

У 1978 році смертна кара скасована в Іспанії.

У 1981 році - у Франції.

З 1990 року смертну кару скасували повністю близько 40 країн і територій, в тому числі Азербайджан, Албанія, Ангола, Вірменія, Болгарія, Великобританія, Угорщина, Гонконг, Греція, Грузія, Ірландія, Італія, Канада, Кіпр, Кот д'Івуар, Литва, Маврикій, Мальта, Мексика, Мозамбик, Молдова, Непал, Парагвай, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Туркменістан, Україна, Хорватія, Чорногорія, Чехія, Швейцарія, Естонія, ЮАР.

У більшості сучасних держав страта приводиться у виконання неопублічно, тобто на ній мають право бути присутніми лише визначені законом особи (наприклад, відповідно до кримінально-виконавчого кодексу Росії - прокурор, представник в'язниці, в якій проводиться страта, і лікар).

У ряді випадків смертна кара може бути замінена довічним ув'язненням або тривалим терміном позбавлення волі за рішенням суду. Засуджений судом до смертної кари також може бути помилуваний вищою посадовою особою держави або штату (президентом, монархом, прем'єр-міністром, губернатором і т. д.).

Література:

1. Ковальський В. С. «Науково-практичний коментар кримінального кодексу України. » - К.: «Світ», 2006 р.
2. Кульчицький В. С. Історія держави і права України; Львів.: «Світ», 2001
3. Малько А. В. «Смертна кара як правове обмеження «Держава і право» - 1993 р.
4. Збірник «Смертна кара: за чи проти,»: Юридична література», 2007 р.
5. Франк Г. В. Вища міра. Труд. 24 грудня – 2006 р.
6. Коли вбиває держава... Смертна кара проти прав людини. М.: 1989.
7. Смертна кара: за і проти. Под ред. С. Г. Келіна. М.: 1989.
8. Михлин А. С. Смертна кара. Вчора, сьогодні, завтра. М.: 1997.
9. Гернет М. Н. Смертна кара. М.: 1913.
10. Про смертні кари: Погляди російських криміналістів: Збірник з додатком покажчика літератури російською мовою про страти - М.: Типо-Літографія "Російського Товариства", 1909.

Науковий керівник:

Леонтіва А.В.

Тетяна Старіш
(Ізмаїл, Україна)

РОЛЬ РЕМЕСЛА В ГОСПОДАРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЕТНОСІВ УКРАЇНСЬКОГО ПОДУНАВ'Я (XIX-ПОЧ. XX СТ.)

В господарському комплексі етносів Подунав'я ремесла є невід'ємною частиною їх культури. В XIX – на поч. XX ст. через слабке наповнення місцевого ринку дешевими фабричними товарами в Південній Бессарабії дуже важливу роль відігравало ремісниче виробництво у всьому його різноманітті.

Ремесло – це виробництво виробів на замовлення споживача. При цьому майстерні і їх обладнання належать господареві, а сировина – або замовнику, або самому реміснику, оплата проводилася грошима або натурально. Реміснича спеціалізація зазвичай дуже різноманітна і дрібна; вона визначалася широким колом повсякденних потреб населення в ремісничих виробках.

Подунав'я, як і вся Бессарабія, протягом XIX – поч. XX ст. залишалася сільськогосподарським краєм, але ремесла і промисли робили великий вплив на розвиток економічного життя. Ремісники виготовляли вироби, необхідні в повсякденному побуті селян і городян [2, с. 198].

Протягом усього досліджуваного періоду в регіоні спостерігалися три види ремесла: домашнє ремесло (домашні промисли, домашня промисловість), ремесло на замовлення і ремесло на ринок.

Дослідник І.А. Анцупов зазначає, що в Бессарабії досліджуваного періоду найбільше поширення мали такі ремесла на замовлення і ремесла на ринок: 1) обробка продуктів тваринництва – вироблення смушок і овчин, виготовлення шуб, кожухів, повсті, качкавала (овечого сиру), сальних і воскових свічок; 2) бондарне ремесло, пов'язане з розвитком виноробства; 3) килимарство; 4) гончарство; 5) деревообробка і ковальське ремесло (виготовлення сільськогосподарських знарядь і засобів перевезення та ін.); 6) видобуток і обробка будівельних матеріалів (каменю, вапна і глини); 7) виготовлення з очерету покрівельного матеріалу, кошиків, циновок тощо; 8) вироблення сукон і льняного полотна; 9) кравецький промисел; 10) вичинка шевських і кушнірські виробів; 11) шорний промисел; 12) кушнірний промисел; 13) цегельно-черепична виробництво; 14) в'язання сіток [1, с. 226].

На початку XIX ст. виробництво здійснювалося у вільний від землеробських занять час. Однак з часом роль ремесла в господарському комплексі зростає все більше. Тепер розглянемо якими саме видами ремісницької діяльності займалися представники деяких етносів українського Подунав'я.

Особливо важливу роль ремесла відігравали перед усім в болгарських і німецьких колоніях. Тут ремісничо-мануфактурне виробництво розвивалося досить швидко. У 1837 р. в колоністів налічувалося 16 фарбувальних і сукновальних підприємств, 1679 чесально-ткацьких верстатів для вироблення грубих сукон, на яких вироблялося до 70 тис. аршин сукна на рік, 1680 ткацьких верстатів для ткання полотен. Всього ремісників, які в той же час займалися і сільським господарством, налічувалося близько 4 тис. [4, с. 99-100].

З розвитком землеробства зростала потреба в професійних ремісників, і німецькі колоністи стали відправляти своїх синів на навчання в Одеську ремісничу колонію. Ремісниче населення колоній поступово збільшувалося. Це були столяри, ковалі, фургонщики, шевці, кравці та ін. Вони працювали переважно на замовлення. Частина майстрів, особливо фургонщиків, шевців і сідлярів – виготовляли продукцію для продажу на базарах. Особливим попитом користувалися бессарабські німецькі фургони і вози, які поширилися далеко за межами краю. Центрами їх виробництва були Теплице, Альт-Посталь, Красне. Тільки в Теплице на 1897 р. працювало 56 фургонщиків і 46 ковалів [5, с. 443-444].

Великий розвиток в болгарських та німецьких колоніях отримало кустарне виробництво, особливо ткацтво. Майже в кожному будинку був ткацький верстат, на якому вироблялися тканини з льону і вовни для своїх потреб і на продаж. Крім ткацтва займалися виготовленням кошиків з лози, віників, пензликів і щіток, паперових квітів. Жінки у вільний час займалися в'язанням панчіх, шиттям, різними рукоділлям [3, с. 500].

Поява і розвиток суконного виробництва було наслідком розвинутого вівчарства. До 1913 р. в Бессарабії налічувалося близько 1,344 млн. овець. До 1870-х рр. колоністи самі обробляли шерсть за допомогою домашніх ткацьких верстатів. З 1860-х рр. пруськими підданими були побудовані суконні фабрики в Тарутині (1860), Сараті (1886 або 1889) та Теплиці (1895). З текстильною промисловістю було пов'язано близько 3,3% всіх працюючих бессарабських німців [6, с. 252].

На початку 1890-х рр. в селищах з'явилися невеликі заводи з виробництва цегли з місцевої глини і піску з додаванням цементу, який закуповували в Новоросійську і Румунії. На час приєднання до Румунії їх було 37. Були засновані невеликі підприємства з виробництва мила, переробки дерева, шкіри і т.д. [7, с. 68].

З домашніх промислів етносів українського Подунав'я найбільш широко було поширене виготовлення (полотна і полотняних прикрас, килимових виробів, багатьох інших тканих предметів домашнього ужитку [5, с. 440].

Наприклад в житті молдавського народу, обробка льону (ін) займала дуже важливе місце. Виготовлене полотно з льону розтягувалися на сонці. Після декількох сушок полотно ставали набагато м'якшими. З такої тканини виготовляли рушники, нижню білизну та інші предмети ткацтва, необхідні в будинку, а також національні костюми, які вишивалися з великою майстерністю різним орнаментом у традиційному молдавському стилі.

Обробка конопель, які в молдавських селах називались «кинена», також складала особливе ремесло. Після дозрівання з конопель збивали насіння, а волокна збиралися для промокання. Після 3-4 тижнів промокання коноплю витягали з води, і сушили на березі річки. Потім обробляли як льон. Оскільки з конопель отримували полотно, яке було набагато товщі і грубіше, його використовували для шиття мішків, доріжок, килимів, які стелили на ліжку, на лави і підлоги [3, с. 450].

Обробка верби (рекіта) була достатньо розповсюдженим ремеслом в молдавських селах Подунав'я. Кожен селянин в своєму господарстві мав кілька кошиків, виготовлених з верби. Серед молдаван було багато майстрів цієї справи, але виготовляли не тільки кошики, а й стільці, столи та інші вироби. Вони використовувалися господарями, коли збиралися на ринок, або коли йшли до церкви [8].

Технологія виробництва мала свої особливості. Верба, призначена для кошиків, проходила іншу обробку в порівнянні з тою, що готувалися на інші цілі. Тому спочатку вибирали вербову лозу однієї

товщини, десь 8-10 мм. Її пов'язували в снопи. Кожен сніп поєднував 20-25 гілок лози. Вербу клали в металеві бочки об'ємом 200-250 літрів.

Снопи згинали за формою бочки. Під неї залагоджували камені висотою 25-30 см і заливали водою. Запалювали вогонь під бочкою, використовуючи дрова або гній. Варка верби проходила кілька годин. Після гасили вогонь (коли верхній шар (кори) знімався легко). Після цього палицею з гострим кінцем і трьома однаковими порізами на верхівці, на вербу натискали і виділяли 3 частини.

Основу верби добре чистили за допомогою ножів. Після чистки залишалася м'які прутки, які дуже легко було використовувати в плетіння кошиків. Для того, щоб зробити кошика красивішими, в плетінні використовували кольорову лозу, виготовлену майстрами за особливим рецептом [3, с. 451].

В українських селах поряд із землеробством, скотарством та іншими галузями господарства займалися різноманітними ремеслами. Серед останніх можемо зазначити гончарство, яке спеціалізувалося на виготовленні глиняної кераміки, бондарство (виготовлення дерев'яних місткостей), первинна обробка шкір, виготовлення чобіт, домашнє ткацтво. Останнє, наприкінці XIX – на початку XX ст., незважаючи на розвиток фабричної промисловості, являло собою усталений комплекс технічних прийомів та знарядь праці, які склалися протягом століть. На початку XX ст. стали застосовувати й нетрадиційні види сировини: бавовняну та паперову пряжу [9, с. 55-70].

За описами першої половини XIX століття, в Бессарабії «російські старообрядці займалися, здебільшого, теслярством, ремеслом мулярів і візництвом по містах». Особливо відзначалися успіхи липован в розносній торгівлі. Численні «офени», «коробейники» бродили по селах і містах, продаючи мануфактуру, посуд і фрукти, мед, скуповуючи шерсть, металобрухт для перепродажу в містах. Розвиненим серед росіян був і такий промисел, як земляні роботи. «Вони виявляють неперевершене вміння, вправність і витривалість під час риття каналів, ставків, дамб, каналів і фундаментів, а також при вивезенні викопаної землі». Багато ставків і каналів у Подунав'ї є результатом саме такої діяльності [3, с. 565].

Серед ремесел особливого поширення в росіян отримали такі: кам'яне будівництво, теслярство, земляні роботи. До середини XX століття ці види діяльності побутували в якості відхожих промислів, так як роботу шукали не тільки поблизу, а і йдучи далеко від свого поселення. На рівні промислів липовани також були відомі як майстри плетіння різних речей (рогожок, личаків, кошиків тощо.) з рогози, очерету, стебел кукурудзи (папуші) [2, с. 199].

Єврейське населення Подунав'я традиційно було зайнято в основному в ремеслі та торгівлі. Євреї славилися як кравці, шевці, пекарі тощо.

Вірмени в рамках своєї господарської діяльності брати активну участь в торгівлі, займатися виноробством, борошномельством, хлібопеченням, спеціалізуватися в виготовленні і ремонті чобіт, килимових справах. Ремісники традиційно виготовляли килими, в'язані кофти, панчохи, хустки, сорочки, ткали сукно, полотна і ковдри. Серед вірменських ремісників були відмінні знавці, що виробляли юхта, кольорову шкіру, хутро, а також взуття, сідла, вироби домашнього вжитку. Вірмени Аккермана були відомими цирульниками та будівельниками [3, с. 200].

Серед традиційних занять циган, поряд з обміном коней і коновальським промислом, було ковальство зі спеціалізацією по виготовленню тонких кованих пряжок, дерев'яного посуду, «циганських» голок, ножів. Похідними від ковальської справи були інші численні ремесла, пов'язані з обробкою металів і лагодженням металевих речей (виготовлення казанів, лудіння, виготовлення прикрас зі срібла та золота). Ковальська справа і коновальство в Україні вважали настільки спеціальними промислами, що в документах просто значилися як «звичайний циганський промисел». Мовою народу прикметники «циганський» або «ковальський» були рівнозначні [10, с. 52].

Протягом століть формувалася особлива виробнича галузь – кочова металургія. Особливості технології полягали в тому, що плавлення металу відбувалося в земляній ямі, на відміну від стаціонарних кузень, де горн був відкритим. Температура в ямі підтримувалася без перепадів, чого не було у відкритих горнах і створювало рівномірну структуру металу. До того ж вогонь підтримувався подвійним хутром, завдяки якому повітря в плавильну яму надходив безперервно. У стаціонарній ж кузні повітря нагнітався паузами. Це технологічна відмінність і становило секрет популярності саме циганських виробів. Свої вироби цигани мітили клеймами, які з часом ставали родовими знаками [3, с. 536].

Отже ремесла в господарствах етносів українського Подунав'я відігравали важливу роль. Вони були невід'ємною частиною не тільки господарської діяльності, а й традиційної культури. Головним чином ремесла були покликані задовольняти брак промислових товарів в селян. Це визначало те різноманіття, яким представлена ремісницька діяльність місцевого населення. Слід зазначити, що за певними етносами закріпилися певні сфери ремесел, в яких вони досягли помітної майстерності.

Література:

1. Анцупов И.А. Государственная деревня Бессарабии в XIX в. / И.А. Анцупов. – Кишинев: Школа Советикэ, 1966. – 215 с.
2. Анцупов И.А. Русское население Бессарабии и Левобережного Поднепровья в конце XVIII – XIX в. / И.А. Анцупов. – Кишинев: Инесса, 1996. – 253 с.
3. Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесщины. Книга для чтения / Ред.: А.И. Киссе, А.А. Пригарин, В.Н. Станко. – Одесса: PostScriptUm – СМІЛ, 2014. – 744 с.

4. Гросул Я.С. Крестьяне Бессарабии (1812-1861гг.) / Я.С. Гросул. – Кишинев: Штиница, 1956. – 233 с.
5. Гросул Я.С. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1861-1905 гг.) / Я.С. Гросул, И.Г. Будак. – Кишинев: Школа Советикэ, 1972. – 310 с.
6. Євтушенко О.Н. Внесок німецьких колоній у розвиток сільського господарства півдня України в другій половині XIX століття / О.Н. Євтушенко, М.С. Івановим // Німецькі поселенці в Україні: історія та сьогодення: Монографія. – Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – С. 247-253.
7. Замуруйцев О.В. Розвиток промислового виробництва у німецькомовних поселеннях Півдня України в другій половині XIX – на початку XX століття / О.В. Замуруйцев // Культура народів Причорномор'я. – Симферополь, 2008. – № 145. – С.67-69.
8. Традиционные Ремесла // Добро пожаловать в Молдавию [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://moldovadiscover.com/ru/content/47-traditional-crafts>
9. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т.В. Косміна та ін. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.
10. Циганенко Л. Ф. Цигани Бессарабії / Л. Ф. Циганенко // Гілея: науковий вісник: Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Збірник наукових праць. – К., 2011. – Вип. 50. – С. 48-55.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент Дізанова Ада Віталіївна.

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Леся Цівина
(Хорол, Україна)

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ ЛІНІЙНОГО ПРОГРАМУВАННЯ ТА ФОРМИ ЙОГО ЗАПИСУ*З історії лінійного програмування*

Початок розвитку теорії розв'язання екстремальних економічних задач пов'язують із появою в 1939 р. роботи ленінградського математика Л.В. Канторовича "Математические методы организации и планирования производства". У цій роботі вперше був запропонований метод розв'язання екстремальних економічних задач, в яких умови виражаються рівняннями першого степеня. Л.В.Канторович розробив універсальний метод лінійного програмування – метод дозволяючих (розв'язуючих) множників, запропонував метод потенціалів, вперше висунув ідею про необхідність оптимізації народно господарського плану, створив концепцію об'єктивно обумовлених оцінок і тому займає визначне місце в історії оптимального прогнозування.

Займаючись дослідженням операцій, американські вчені ще під час другої світової війни почали шукати і знаходити методи розв'язання екстремальних задач. У 1941 р. Ф.Хичкок дав формальну постановку транспортної задачі та представив деякі підходи до її розв'язання. Після закінчення війни роботи по екстремальним задачам широко розвернулися в США, і вже в 1949 р. Джордж Бернард Данциг запропонував універсальний метод розв'язання лінійних екстремальних задач, який отримав назву **симплексного**. На початку 1952 р. задача лінійного програмування була вперше розв'язана на ЕОМ.

У 70-ті роки ХХ ст. розпочалися роботи по впровадженню досягнень економіко – математичного моделювання та теорії дослідження операцій у розробку автоматизованих систем планування і управління.

Застосування економіко – математичних методів у сільському господарстві є досить перспективним і практичним – ефективним. Із загальних проблем економіки сільського господарства за допомогою математичних методів можна успішно розв'язувати наступні планово – економічні задачі: розміщення і спеціалізація виробництва, раціональні межі концентрації на кожному етапі його розвитку, оптимальні розміри господарств та їх виробничих підрозділів по зонах, планування матеріально – технічного забезпечення та ін.

Сутність основної задачі лінійного програмування.

У масштабах сільськогосподарського підприємства економіко – математичні методи використовують за двома основними напрямками: регулювання технологічних процесів та оптимізація управління. Досвід показує, що на цьому рівні найрізноманітніші економічні і організаційні питання можна звести до розв'язання так званих екстремальних задач, що дозволить з багатьох ймовірних варіантів відібрати оптимальний. Розв'язання таких задач допомагає якнайвигідніше використати наявні ресурси; знайти найефективніші засоби організації виробництва; відібрати типи сівозмін; розрахувати найдешевші кормові раціони для тварин та ін.

Уся сукупність методів розв'язання екстремальних задач і відповідна галузь науки називається *математичним* або *оптимальним програмуванням*. Термін "програмування" означає обчислення певних характеристик досліджуваного об'єкта або процесу з метою управління їх станом (зміними) з використанням відповідної математичної моделі.

У математичному програмуванні розрізняють два напрямки. До першого належать детерміновані моделі, в яких вся вхідна інформація приймається повністю і однозначно вивченою; до другого, так званого стохастичного математичного програмування, - моделі, в яких параметри мають елементи невизначеності, деякі з них представлені випадковими величинами з відомими характеристиками. Наприклад, ринкові ціни на продукцію, обсяги її реалізації та темп інфляції є випадковими величинами, що необхідно враховувати при розбудові ММ планування виробництва на значний проміжок часу.

За традицією в математичному програмуванні виділяють такі основні розділи:

1. Лінійне програмування (ЛП). Математична модель називається *лінійною*, якщо вона подається лише лінійними функціональними залежностями. Функція багатьох змінних називається *лінійною*, якщо вона є раціональною, тобто для її запису використовуються лише арифметичні дії, і змінні вжито у першому степені при відсутності добутоків однієї змінною на іншу. У лінійному програмуванні досліджуються різні класи задач з лінійними ММ.

2. Нелінійне програмування. При розбудові ММ використовуються нелінійні функціональні залежності. Оскільки методи розв'язання задач нелінійного програмування вимагають великого обсягу обчислень, то важливе значення мають спеціальні типи функціональних залежностей, що використовуються при розбудові ММ:

- *опукле програмування*, коли цільова функція та обмеження на величини змінних ММ подаються так званими опуклими функціями; специфічний характер функціональних залежностей значно спрощує розбудову числових алгоритмів розв'язання відповідних задач;

- *квадратичне програмування*, коли функція мети є квадратичною функцією змінних, а обмеження представлені лінійними рівняннями і нерівностями;

• важливе у практичному застосуванні *цілочисельне* та *дискретне програмування*, коли розв'язок задачі має сенс лише за умови цілочисельних або дискретних значень змінних.

Постановка задачі лінійного програмування та форми його запису

Суть задачі лінійного програмування (ЗЛП) полягає в наступному. Задані система m лінійних алгебраїчних рівнянь або нерівностей з n невідомими $x_1, x_2, \dots, x_n$. Нехай це система виду (1).

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1n}x_n \leq \text{або} \geq b_1 \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n}x_n \leq \text{або} \geq b_2 \\ \dots \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + \dots + a_{mn}x_n \leq \text{або} \geq b_m \end{cases}$$

і лінійна цільова функція $Z = c_1x_1 + c_2x_2 + \dots + c_nx_n$ (2) відносно цих же невідомих. При цьому на значення невідомих $x_1, x_2, \dots, x_n$ (їх ще називають змінними), накладається умова їх невід'ємності, тобто

$$x_1 \geq 0, x_2 \geq 0, \dots, x_n \geq 0 \quad (3)$$

Необхідно знайти таку сукупність значень n змінних $x_1, x_2, \dots, x_n$ яка задовольняє умовам системи обмежень (1), невід'ємності (3), для якої цільова функція (2) приймає екстремальне значення (*max* або *min*).

В математичному вигляді основну задачу ЛП скорочено записують так:

$$\text{Знайти } Z = \sum_{j=1}^n c_j x_j \rightarrow \text{extr} \begin{pmatrix} \min \\ \max \end{pmatrix} \text{ при виконанні обмежень } \sum_{j=1}^n a_{ij} x_j - b_i \begin{matrix} \leq \\ \geq \end{matrix} 0$$

для $i=1, 2, \dots, m$ та невід'ємності змінних $x_j \geq 0, j=1, 2, \dots, n$.

Тут a_{ij} - коефіцієнт при змінній x_j в i -му обмеженні, c_j – оцінка змінної x_j в цільовій функції, b_i

– вільний член в i -му обмеженні.

Система (1) називається *системою обмежень*, а функція Z – *цільовою функцією* (функцією мети, лінійною функцією, лінійною формулою та ін.)

Оптимальним розв'язком (або оптимальним планом) задачі ЛП називається розв'язок $X = (x_1, x_2, \dots, x_j, \dots, x_n)$ системи обмежень (1), який задовольняє умові (3), при якому цільова функція (2), приймає оптимальне (максимальне або мінімальне) значення.

Терміни “розв'язок” та “план” є синонімами, але перший використовується частіше, коли мова йде про формальну сторону задачі (її математичний розв'язок), а другий – про змістовну сторону (економічну інтерпретацію).

Задача ЛП, записана у вигляді (1) - (3) називається *загальною задачею* ЛП. У ній визначальним є те, що цільова функція (2) та аналітичне представлення лівих частин обмежень (1) є лінійним стосовно змінних задачі. Більшість практичних задач лінійного програмування записуються у вигляді (1) – (3). Оскільки математичні методи розв'язання ЗЛП розбудовані за умов, що форма їх запису певним чином упорядкована, то розглянемо деякі форми запису ЗЛП та правила переходу від однієї форми до іншої.

Задачею ЛП в *симетричній формі* запису називають задачу, яка формулюється так: знайти максимум функції

$$Z = \sum_{j=1}^n c_j x_j \quad (4)$$

за умови

$$\sum_{j=1}^n a_{ij} x_j \leq b_i, (i = \overline{1, m}) \quad (5)$$

$$x_j \geq 0, (j = \overline{1, n}) \quad (6)$$

Симетричну форму запису ЗЛП іноді називають *стандартною*.

Задача ЛП, представлена в симетричній формі, найчастіше всього розв'язується *симплекс – методом*.

Якщо у математичному представленні ЗЛП присутні нерівності зі знаком “ $\geq$ ” ($\sum_{j=1}^n a_{ij} x_j \geq b_i$), чіткі

рівності ($\sum_{j=1}^n a_{ij} x_j = b_i$) або ведеться пошук мінімуму цільової функції $Z = \sum_{j=1}^n c_j x_j \rightarrow \min$, то така

задача є *несиметричною (нестандартною)* і для її розв'язання використовується *симплекс – метод зі штучним базисом (M – метод)*.

Якщо в задачі, записаній у симетричній чи несиметричній формі всього дві чи три основні змінні, то вона може бути розв'язана за допомогою *графічного методу*.

Приклад. Під вирощування озимих зернових і кукурудзи у господарстві може бути відведено 1238 га ріллі та 10000 людино – днів. Витрати праці на 1 га озимих – 5 людино – днів, кукурудзи – 20 людино – днів. Запланована врожайність озимих – 34 ц / га, кукурудзи – 35 ц / га.

Визначити оптимальні площі посіву культур для забезпечення максимального валового збору зерна.

Умову цієї задачі можна записати в симетричній формі (4) – (6). Позначимо площу озимих через x_1 (га), площу кукурудзи через x_2 (га). Тоді $Z = 34x_1 + 35x_2 \rightarrow \max$ – валовий збір зерна з шуканих площ,

який необхідно максимізувати, обмеження:

$$\begin{cases} x_1 + x_2 \leq 1238 & \text{– за обсягом відведеної ріллі,} \\ 5x_1 + 20x_2 \leq 100000 & \text{– за витратами праці на вирощування культур,} \\ x_1 \geq 0, x_2 \geq 0 & \text{– посівні площі не можуть набувати від'ємних значень.} \end{cases}$$

Тобто необхідно знати такі значення площ культур – x_1 і x_2 , щоб не виходячи за рамки обмежень за обсягом відведеної ріллі та витратами праці, отримати найбільшу кількість зерна при заданих урожайностях озимих та кукурудзи.

Представлена задача є стандартною (основні обмеження типу $\leq$ і ведеться пошук максимуму цільової функції), тому для її розв'язання можна використати симплекс – метод або графічний метод (оскільки кількість основних змінних – 2).

Література:

1. Акулич И.Л. Математическое программирование в примерах и задачах / И.Л. Акулич – М.: Высшая школа, 1986. – 319 с.
2. Ларионов А.И., Юрченко Т.И. Экономика – математические методы в планировании / И.Л.Ларионов. – М.: Высшая школа, 1991. – 240 с.
3. Товма І.П. Методичні вказівки для самопідготовки студентів з математичного програмування та моделювання економічних систем / І.П. Товма – Полтава: вид. ПДСГІ, 1998. – 58 с.
4. Ульяновченко О.В. Дослідження операцій в економіці / О.В. Ульяновченко. – Х.: вид. ХДАУ, 2002. – 580 с.
5. Бирман И.Я. Оптимальное программирование / И.Я. Бирман – М.: Экономика, 1968.

Владислав Ціпун, Ірина Сіренко
(Київ, Україна)

КВАТЕРНІОНИ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В ПРОГРАМУВАННІ ІГОР

У програмуванні ігор з 3D інтерфейсом важливим завданням є поворот об'єкта у тривимірному просторі.

Які будуть потрібні параметри, для того, щоб однозначно задати орієнтацію в тривимірному просторі?

Можливо, це лише дві сферичні координаті, проте вони задають тільки напрямок і залишається ще одна вісь, що йде уздовж цього напрямку, обертання навколо якої не зафіксовано. Вводимо ще один параметр-кут повороту навколо цієї осі і отримуємо, так звані, кути Ейлера.

Кути Ейлера- (roll), (pitch) і (yaw) - це три кути, які задають потрібний послідовний поворот системи координат кругом трьох її осей. Цей спосіб завдання повороту спочатку здається найпростішим і логічним, проте це ілюзія. Кути Ейлера схильні до Gimbal lock.

(«блокування обертання», назва пов'язана з пристроєм механічного гіроскопа) суть якого в тому, що на полюсах нашої координатної сфери знаходяться дві точки сингулярності, в яких два кути призводять до повороту навколо однієї і тієї ж осі, що призводить до неоднозначності. Це серйозний мінус - всюди, де використовуються кути Ейлера, доводиться робити поправку на окремий випадок Gimbal lock.

Інший спосіб описати поворот простору - це матриця повороту (3×3 для тривимірного випадку). Задані матрицями повороти можна комбінувати звичайним множенням матриць. Однак, дві матриці можна інтерполювати безпосередньо. Матриця повороту є відображенням повороту навколо довільного одиничного вектора на довільний кут, що, приводить до кватерніонів.

Порівняно з використанням матриць перетворень для обертання об'єкта кватерніони дозволяють вирішувати це завдання більш зручним способом, оскільки безпосередньо задають вісь та кут обертання.

Кватерніони (від лат. Quaterni, по чотири) - система гіперкомплексних чисел, що утворює векторний простір розмірністю чотири над полем дійсних чисел.

Багато ігрових програмістів вже відкрили дивовижний світ кватерніонів і почали їх широко використовувати. Кілька ігор третьої особи, використовують чотиріступеневі обертання, щоб анімувати всі рухи камери. Кожна сторона гри має віртуальну камеру, розташовану на деякій відстані позаду або на бік персонажа гравця. Рух камери може виявитися неприродним і занадто "розмитим" для того, щоб гравець розпізнавав всі дії. От де кватерніони приходять на допомогу. Ще одне загальне застосування кватерніонів - це військові та комерційні тренажери. Замість того, щоб маніпулювати орієнтацією площини за допомогою трьох кутів (roll, pitch, and yaw), що представляють обертання навколо осі x, y та z, відповідно, простіше використовувати єдиний кватерніон. Якщо зберігається орієнтація за допомогою кватерніонів, то для обчислень легше додавати кутові швидкості до кватерніонів, ніж до матриць.

Ігри запускаються з різними частотами кадрів на різних комп'ютерах, тим самим впливаючи на гладкість обертання. Це хороший час для використання кватерніонів, метод, який вимагає лише двох-трьох орієнтацій, що представляють собою просте обертання об'єкта. Також можна динамічно коригувати кількість інтерполізованих позицій, щоб відповідати певній частоті кадрів.

Використовуючи кватерніони, ми можемо визначити кілька методів, що представляють собою обертальну інтерполяцію в 3D-просторі. Перший метод, називається SLERP (*spherical linear interpolation*), який використовується для плавної інтерполяції точки між двома орієнтаціями. Другий спосіб - це розширення SLERP, яке називається SQUAD (*Spherical and QUADrangle*), яке використовується для інтерполяції через послідовність орієнтацій, які визначають шлях.

SLERP

SLERP означає сферичну лінійну інтерполяцію. SLERP забезпечує спосіб плавно інтерполюючи точку щодо двох орієнтацій. Представимо першу орієнтацію як q_1 , а другу - як q_2 . Точка, яка буде інтерпольована, буде представлена p , а інтерполяційна точка буде представлена p' . Параметр інтерполяції t буде інтерполювати p від q_1 , коли $t = 0$ до q_2 , коли $t = 1$.

Стандартна лінійна інтерполяційна формула:

$$p' = p_1 + t(p_2 - p_1)$$

Загальні кроки для застосування цього рівняння:

- Вичислити різницю між p_1 і p_2 .
- Взяти фракційну частину цієї різниці.
- Відрегулювати початкове значення дрібною різницею між двома точками.

Ми можемо використовувати той же основний принцип для інтерполяції між двома кватерніонними орієнтаціями.

QUATERNION DIFFERENCE

Перший крок, це те що ми повинні обчислити різницю між q_1 і q_2 . Що стосується кватерніонів, це еквівалентно обчисленню кутової різниці між двома кватерніонами.

$$\Delta q = q_1^{-1} q_2$$

QUATERNION EXPONENTIATION

Наступним кроком є дрібна частина цієї різниці. Ми можемо обчислити дробову частину кватерніону, піднімаючи її до потужності, значення якого знаходиться в діапазоні $[0... 1]$.

Загальна формула для кватерніонного експонування є:

$$q^t = \exp(t \log q)$$

FRACTIONAL DIFFERENCE OF QUATERNIONS

Для обчислення інтерполяції кутового обертання ми регулюємо оригінальну орієнтацію q_1 дрібною частиною різниці між q_1 і q_2 .

$$q' = q_1 (q_1^{-1} q_2)^t$$

Це загальний вигляд сферичної лінійної інтерполяції з використанням кватерніонів. Проте це не та форма рівняння SLERP, яка звичайно використовується на практиці.

Ми можемо застосувати аналогічну формулу для проведення сферичної інтерполяції векторів до кватерніонів. Загальна форма сферичної інтерполяції для векторів визначається як:

$$v_t = \frac{\sin(1-t)\theta}{\sin\theta} v_1 + \frac{\sin t\theta}{\sin\theta} v_2$$

Існує дві проблеми з цією реалізацією, які необхідно враховувати під час впровадження.

По-перше, якщо кватерніонна точка призводить до негативного значення, то отримана інтерполяція буде проходити дуже "довгий шлях" навколо 4D сфери. Щоб вирішити цю проблему, ми можемо протестувати результат, а якщо він негативний, то ми можемо заперечувати одну з орієнтацій. Відхилення скалярної та векторної частини кватерніону не змінює орієнтації, яку вона представляє, але завдяки цьому можна гарантувати, що обертання буде застосовано на "найкоротшому" шляху.

Інша проблема виникає, коли кутова різниця між q_1 і q_2 дуже мала, тоді як $\sin\theta$ стає 0. Якщо це станеться, тоді отримаємо невизначений результат, розділивши на $\sin\theta$. У цьому випадку ми можемо відмовитися від використання лінійної інтерполяції між q_1 і q_2 .

SQUAD

Так само, як SLERP можна використовувати для обчислення інтерполяції між двома кватерніонами, SQUAD (сферичний чотирикутник) може використовуватися для плавної інтерполяції по шляху обертання.

Якщо у нас є послідовність кватерніонів:

$$q_1, q_2, q_3, \dots, q_{n-2}, q_{n-1}, q_n$$

Також визначимо "допоміжний" кватерніон (s), який можна вважати проміжною контрольною точкою:

$$s_i = \exp\left(-\frac{\log(q_i + 1q_i^{-1}) + \log(q_i - 1q_i^{-1})}{4}\right) q_i$$

Тоді орієнтація вздовж sub-кулі визначається: $q_{i-1}, q_i, q_{i+1}, q_{i-2}$ в момент t, визначається:

$$\text{squad}(q_i, q_{i+1}, s_i, s_{i+1}, t) = \text{slerp}(\text{slerp}(q_i, q_{i+1}, t), \text{slerp}(s_i, s_{i+1}, t), 2t(1-t))$$

Тепер, покажемо деякі базові операції над кватерніонами. Якщо q та q' є двома орієнтаціями, представленими як кватерніони, можемо визначити операції над цими кватерніонами.

Основні операції з використанням кватерніонів:

Addition: $q + q' = [w + w', v + v']$

Multiplication: $qq' = [ww' - v \cdot v', vxv' + wv' + w'v]$.

Примітка: Множення кватерніонів не комутативне, тобто $q * p \neq p * q$

Conjugate: $q^* = [w, -v]$

Norm: $N(q) = w^2 + x^2 + y^2 + z^2$

Inverse: $q^{-1} = q^* / N(q)$

Unit Quaternion: q є одиничним кватерніоном, якщо $N(q) = 1$, а потім $q^{-1} = q^*$

Identity: $[1, (0, 0, 0)]$ (при участі множення) і $[0, (0, 0, 0)]$ (при включенні додавання)

Всі інші операції можна легко отримати з цих базових. Кожен кватерніон можна побудувати в 4D-просторі (оскільки кожен кватерніон складається з чотирьох частин), і цей простір називається кватерніонним. Одиниці кватерніонів мають властивість, що їх величина одна, і вони утворюють підпростір кватерніонного простору. Цей підпростір можна представити як 4D сферу. Надзвичайно важливо зазначити, що лише одиничні кватерніони являють собою повороти, і ви можете припустити, що коли згадуються кватерніони, то лише одиничні кватерніони, якщо не вказано інше.

Як раз дійдемо до самого алгоритма в програмуванні 3D моделей. Можна зобразити кватерніон за допомогою будь-якої мови програмування слідуючи такому плану:

Обертання за допомогою кватерніонів зводиться до множення чисел, що дуже просто в програмній реалізації.

Вхідні дані:

1) кут θ на який обертається об'єкт.

2) координати x, y, z обертальної точки.

3) координати i, j, k направляючого одиничного вектора, навколо якого відбувається обертання.

На виході алгоритм видає кватерніон, що містить координати точки, оберненої навколо заданого вектора за годинниковою стрілкою його напрямку.

Застосування на практиці:

1) присвоїти $q \leftarrow (\cos(\theta/2), i * \sin(\theta/2), j * \sin(\theta/2), k * \sin(\theta/2))$, де i, j, k - координати одиничного вектора, навколо якого обертаємо координату.

2) присвоїти $p \leftarrow (0, x, y, z)$, де x, y, z - координати обертальної точки.

3) присвоїти $r \leftarrow q * p$

4) присвоїти $r \leftarrow r * q^{-1}$

Кватерніон r тепер має координати $(0, x', y', z')$, де x', y', z' - нові координати.

Незважаючи на те, що це надзвичайно важко зрозуміти, кватерніони надають кілька очевидних переваг перед використанням матриць або кутів Ейлера для представлення поворотів.

Інтерполяція кватерніонів за допомогою SLERP і SQUAD дає змогу плавно інтерполювати між орієнтаціями в просторі. З'єднання повороту за допомогою кватерніонів швидше, ніж комбінація обертів, виражених у матричній формі. Для кватерніонів з одиничною нормою, зворотний до обертання приймається вирахуванням векторної частини кватерніону. Обчислення інверсії матриці обертання значно повільніше, якщо матриця не ортонормована (якщо вона є, то це просто транспозиція матриці). Перетворення кватерніонів в матриці трохи швидше, ніж для кутів Ейлера. Кватерніони вимагають всього 4 цифри (3, якщо вони нормуються, реальна частина може бути обчислена під час виконання), щоб представляти обертання, де матриця вимагає принаймні 9 значень. Проте для всіх переваг на користь використання кватерніонів є ще кілька недоліків.

Кватерніони можуть стати недійсними через помилку округлення з плаваючою точкою, однак цю "повзучість помилок" можна вирішити шляхом повторного нормалізації кватерніону. І, мабуть, найбільш важливим стримуючим фактором використання кватерніонів є те, що їх важко зрозуміти. Існує кілька математичних бібліотек, які реалізують кватерніони, і деякі з цих бібліотек правильно реалізують кватерніони.

Література:

1. [Електронний ресурс] /Вращение в 3D / Режим доступу:<http://grafika.me/node/157>
2. Побегайло А. П. Применение кватернионов в компьютерной геометрии и графике / А. П. Побегайло. – Минск: Изд-во БГУ, 2010. – 216 с.
3. [Електронний ресурс] /Поворот в пространстве и кватернионы/ Режим доступу:<http://muzhig.ru/quaternion-orientation-rotation/>

4. Vince, J (2011). Quaternions for Computer Graphics. 1st. ed. London: Springer.
5. [Електроннийресурс] /Rotating Objects Using Quaternions /
Режимдоступу:https://www.gamasutra.com/view/feature/131686/rotating_objects_using_quaternions.php
6. [Електронний ресурс] /Каверзные кватернионы / Режим доступу:<https://habrahabr.ru/post/183908/>
7. [Електронний ресурс] /Quaternion / Режим доступу:<https://en.wikipedia.org/wiki/Quaternion>
8. [Електронний ресурс] /Hacking Quaternions/ Режим доступу:<http://number-one.com/product/Hacking%20Quaternions/>

Науковий керівник:

кандидатфізико-математичних наук, доцент Барановська Л.В.

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

**Төңірберген Ембергенов
(Алматы, Қазақстан)**

САХНА ТӨРИНЕН ТЫС ҚАЛҒАН «ТАС ТҮЛЕК»

Қазақ халқы талай дүрбелеңді басынан өткізді. Соның бірі В. И. Ленин бастаған «Қазан төңкересінен» кейінгі Кеңес үкіметінің құрылуы, оның ішінде жер-су реформалары, қазақ байларын тәркілеу туралы декреттерінің қабылдануы қазақ қоғамына үлкен өзгерістер мен қатар қасіретті алып келді. Кедей мен байлар тең өмір сүру керек деген жарлық біреуге жағымды жаңалық болса, ал кейбір азаматтардың наразылығын тудырып жатты. Қазақ байлары мен ахуалды шаруалар шығарылған үкіммен келіспей, шекара асып көрші мемлекеттерге бас сауғалауға мәжбүр болды, ал елде қалғандары жанын жегідей жеп орыстар шығарған үкімге көніп, мойын ұсынуға амалдары қалмады. Бастапқыда мерейлері өскен, қуанғандарынан екі езулері екі құлақтарына жетіп, бір марқайып қалған қызыл сирақ кедейлер көп ұзамай бұл саясаттан ештеңе ұтпағандарын түсінді. Дегенмен де, кеңес үкіметінің қалаларда жоғары оқу орындарын ашып, сауатсыздықты жою мен мәдени революциясы науқаны сынды саяси ағарту жұмыстарын жоққа шығара алмаймыз.

XX ғасырдың басында халқымыздың басынан өткен осындай тарихи деректерге сүйенген М. Әуезов елдің тыныс-тіршілігін, жастардың ой-өрісін, қарттардың ішкі мұңын сипаттай отырып түрлі шығармалар мен пьесаларын және де қазақ классика өнеріне жаңаша леп алып келген туындыларын қағаз бетіне түсірген. Сол кездегі қазақ халқының хал-ақуалын, бейнеті мен зейнетін, адалдығы мен арамдығын анық сипаттап, жұрт құндылығын, мәдени мұрасын қазіргі қазақ қоғамына үлгі қылып қалдырып отыр. Автор өз шығармаларында қазақтың қарапайым адамдарының ақылын, өмірге деген көзқарастары қалай оянғанын, сана-сезімдері мен құлшыныстары қалай өсіп жетілгенін, өскелең жас ұрпақтардың өмірге бейімделуі мен орнығуын, ауыл өмірінің шын иесі осылар екенін замана талабымен суреттеген.

М. Әуезов 1930 жылы идеялық көзқарасы үшін тұтқынға алынады. Тергеу ұзаққа созылып 1932 жылы шартты түрде үш жылға бас бостандығынан айырылады. Дегенмен, араға айлар салып босап шығып, Қазақ педагогика институтының аға оқытушысы қызметін атқара бастайды. Оқушылар мен студенттер арасында жүріп, коммунистік елдің саяси жағдайын зерттеп, ақ-қарасын ажыратып 1935 жылы «Тас түлек» пьесасын жазып шығарады. Жаңа социалистік қажетін өтеу мақсатында, заман ағымымен жарық көрген бұл шығарма сол жылдың қараша айында М. Насоновтың режиссурасымен Қазақ драма театрында қойылды. Театртанушы Л. Богатенкова: «Спектакльде өмірдің көптеген жаңалығын қозғаған театр да, драматург те, кейбір көркемдік кемшіліктерден құтыла алмады. Насонов қойған бұл спектакльдің композициясы босаң, драмалық тартысы бәсең болып шықты. Алайда басты рольдерді атқарған Қ. Бадыров (Қамбар), Ш. Айманов (Бөлтірік) және Ж. Өгізбаев (Сапар) барша ықылас-ынталарымен көзге түсті және олардың өзі де, өмірлері де пьеса қаһармандарының өміріне соншама ұқсас еді. Спектакльді көтеріп тұрған оның тек лирикалық сарыны болды» – деген қойылым туралы сөздерінен оның неліктен репертуарда ұзақ тұрақтамағанын түсінуге болады [1. 305]. Осыдан кейін бұл шығарма сахна төрін көрмеді. Айтар ойдың ұшын жеткізе білген қоғам қайраткерінің еңбегі, режиссерлердің көңілінен шықпаған болуы керек. Дегенмен де, қызыл тілмен көркемделіп жазылған туындының әңгімесі қысыр, сөзі бос емес деп есептейміз. Жазылу мақсаты нақты ашылған, өзекті тақырып қозғағанымен де, бірінші қойылымынан кейін пьеса тек кітап беттерінен ғана табылып жүр. Белгілі театртанушы, өнертану ғылымдарының докторы, профессор Бағыбек Құндақбаев «М. Әуезовтің бұрынғы шығармаларындағы тарихи шындықты көркемдік шындықпен ұластыратын тәсілден тайқып, тақырып еркіндігінен айырылған жазушы бос насихат, жалған тартысқа құрылған, өзін кеңестік жазушы ретінде танытуға ұмтылған «Октябрь үшін», «Тас түлек», «Алма бағында», «Асыл нәсілдер», «Алуа» пьесаларының бәрі де бұрынғы дүниелерімен салыстыруға келмейтін, идеологиялық қысымнан құтылу үшін жазылған ортаң қол шығармалар еді» [2. 243] – деген пікірі де пьесаның сахналық ғұмырының қысқалығын дәлелдеп тұр.

«Тас түлек» пьесасындағы оқиға байдың үйінен бастау алады. Кеңес үкіметі құрылған кезде қазақ жерінде байлардың мүлкін тәркілеу саясаты яғни конфискелеу жүріп жатқан болатын. Сол конфискациялауға ілінген Қондыбай есімді ауыл байы түп-тамыры, өрен-жаранымен қолға түседі. Қондыбай – дүниеқоңыз, сараң, ішкенін ішінде, жегенін желкесінде ұстайтын арам надан адам. Кедей батырақтары мен жастар жағы өзара жиналыс жасап, байдың сөзін сөйлеуші азаматтарды шеңберден шектете бастағанынан Қондыбайдың қол астындағы кедей батырақтарға өте қатты қатал болғанын аңғартады. Бай кетісімен ауыл азаматтары мен жастары бас қосып өзара жиналыс жасап, шағын мәжіліс құрып, комсомол туралы әңгіме етеді. Қаладан келген Омар атты комсомол жігіт, жас болса да бас болып барлық батырақтарды тәртіпке шақырып, кедей бұқараға тегіс ұйымдасу қажеттігін айтады. Шығарманың экспозициясы осы жерде туады. Ауыл жастары телміріп, шөмен мен шерін ақтарып жатқанда жаңа үкіметтің өкілі 35 жасар Нұғыман барлық азаматты қалаға оқуға шақырады. Бұған бірі келіссе, бірі ат тонын ала қашады. Ол заманда училище бөлімдерінде оқу жаңадан қалыптасып келе жатқанды. Оқу басталмай жатып барлық ауыл жастары жаңадан іске қосылған зауыт, фабрика сынды өнеркәсіп ошақтарында бүтін бір бригада болып, қызуқанды жұмыс атқарған. Сол бір топтың ішінде Бөлтірік, Мес, Қамбар, Шәкен секілді жалынды жастар мен Арпабай мен Есбике сынды жасы келген азаматтар және тағы басқа ауыл

тұрғындары бар. Жұмысты тәмәмдаған соң, қалаға келіп училище жатақханасына табан тіреген ауылдастар әртүрлі мамандық бөлімдеріне түседі. Топтың алдыңғы қатарында жүрген 19 жасар Бөлтірік байдың пішеншісі болған бозбала. Әзілқой, осы туындыдағы басты кейіпкерлердің бірі және бірегейі. Алдына қойылған талапты орындамай қоймайтын, мақсатына жетпей тынбайтын бірбеткей жігіт. Әзілдегенді жаны сүйетін бозбала Арпабай, Есбикелермен қалжындап ойнамақшы блып байдың үйінде шапанын жауып төсекке теріс қарап жата қалады. Егде жасқа келіп қалған екі кісі үйге кірген беті сол еді, Бөлтірік Қондыбайдың дауысына гүрілдеп сала беріп еді, иланған екеуі бай келіп қапты деп, үрейлене, сасқандарынан естерінен танып қалады. Сол секілді пьеса барысында көптеген қызыққа толы оқиғаларын кездестіруге болады. Конфескелеу барысында Қондыбай байдың қызы Шәкенді де қол аяғын байлап өзімен алып кеткен болатын. Бірақ бойжеткен қыз әкесіне ермей, одан құтылып кетіп, ауыл жастарының маңына келіп қосылады. Бай қызы мен батырақтың сорпасы қосылмаса қайтеміз деп дағдарып қалған бұқараға қыз колхоз жұмысын істеймін, мені кеңес тәрбиелесін деп қатарға қосылады. Шәкенді ерлі-зайыпты Арпабай мен Есбике туған қызындай бауырына басады. Қамбар деген ұлдары, Кәмаш деген қыздары бар. Қоғамда, яғни сол өздерінің ортасында белгілі бір таңба қалдырған. Қарты бар үйдің қазынасы бар демекші бір отбасыдай ұйыған, бірлігі жарасқан алаш жастарының әкесі де, анасы да осы кісілер еді. Ата-ананың үміт-арманы балаларының тілеуін тілеп, қиын-қыстау сәттерде жандарынан табылу, қабақтарын қырау шалса да, қабырғаларын қайыстырмай, айрандай ұйыған жастардың қаймағы бұзылмауын қадағалауы үлкен игі іс еді.

Оқу бітірген соң қайрауы жеткен ересек адамдар совхоз жұмыстарына бекітіледі. Бөлтірік полтотдел бастығы лауазымына тағайындалып, Шәкенмен тұрмыс құрады. Ал кезінде байдың жылқышысы болған, оқуға жаны құмар, училище қабырғасында да үздіктердің қатарынан көрінген Қамбар совхоз директоры болады. Ауылда қой баққан Сөлкебай мен Бөлтіріктің алдыңғы әйелі Топай мал дәрігері және зоотехник мамандығын игереді. Шаруашылық фермадағы малдарда індет пайда болды деген ақпаратты естіген қос бастық жанына мал дәрігері мен зоотехникті және де Арпабай мен Есбикені ертіп, айтылған мекенжайға аттанады. Аталмыш ферма Қамбардың әпке-жездесі Құсбек пен Кәмаштың қожалығы екен. Елу жылда ел жаңа дегендей көптен бері көріспеген қауымның, оның ішінде ана мен бала махаббатын Есбике мен Кәмаштың қауышуымен айқын бейнелеген. Шыққан індетті зерттеуге кіріскен дәрігерлер ешқандай ауру таба алмады. Совхоздарда мал жетіспеуі, ұрылардың пайда болуынан екенін анықтап, ұрыны іздеуге кіріседі. Ұры бойын бұзықтық билеген, көзінде шел қаптаған, жұмыртқадан жүн қырыққан, жүрісі сұйық, Бөлтірік пен Қамбардың бала кездегі досы – Мес болып шығады. Артынан ертен екі нөкерімен ұрлаған малдарын көршілес Қытай еліне алып өтпек болғанын Арпабай шал естіп біліп қояды да, жанындағыларға ескертеді. Местің сыбайласы ерлі-зайыпты Құсбек пен Кәмаш Арпабай шал келе жатыр дегенді естіген соң қашуға мәжбүр болады. Кульминациялық белгілер пайда болатын осы сахнада қақтығыстар орнайды. Ұрылармен сыбайласып, берен мылтық ұстап совхоз қызметкерлеріне қарсы шыққан Месті әшкерелеуде Шәкеннің рөлі өте зор. Меспен қоса конфескеленген өзінің туған әкесі, айдаудан қашқан Қондыбайды да ұстап береді. Ақырында барлық мал ферма еншісіне қайтарылады. Бір түннің ішінде кімнің – кім екенін білген азаматтардың бәрі бір ауылдың түлеп ұшқан жастары. Расыменде бірге өскен жастар жұптары жазылмай бірге оқыды, бірге жұмыс істеді. Бұл жерде автордың айтқысы келген ойы, қандай жағдай болмасын, не кедергі шықсада, тек төзе білу керек, мойын ұсыну керек берілген жағдайға. Қайраты тола, мерейі аса, көңілі өсе сұрыпталып өскен тас түлектердің ұшқыны мен шоғыры қатар бейімделсе, алар асуы, бағындырар белесі қиын болмас.

Қорыта келгенде, тарих беттеріне сыр шертетін туынды сол заманның ақиқатын ашып көрсетеді. Өмір шындығына тереңдеп барып, оның күрделі жағдайларын суреттеуге бет бұру, сол арқылы қоғамдық дамудың сырына үңілу пьесаның көркемдік мүмкіндігін кеңейтті. Халықтың қараңғылықта қамалып өмір сүргені, білім мен өнерден алыс қалғаны, арамдық пен сараңдық жүйкені тоздырып бара жатқаны сияқты жайттар драматургтың шығармасында жан-жақты көрсете білді. Әр классикалық шығарманың өзіндік ерекшелігі бар. Сол секілді осы туындыда да өзіндік ойы, белгілі бір идеяға бағытталған бағдары бар. Қазіргі қазақ қоғамында осындай жайттар кездеспейді десек өтірік шығар. Бөлтірік пен Қамбар секілді оқыған азаматтар өмірден өз орнын таба білген, салмақты да салиқалы адам болса, ал Мес, Құсбек секілді оқымағандар ақша табудың оңай әдісін, жеңіл жолын ұстанамын деп бас бостандықтарынан айырылып жатады. Қазақ классикасының хас шебері қандай шығарма жазсада қоғаммен тығыз байланысты. Соған байланысты қоғам қайраткері М. Әуезовтың сахнадан тыс қалған «Тас түлек» пьесасының өзіндік орны, өзіндік ерекшелігі, өз сипаты мен баға жетпес кескіні қалыптасқан.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақ театр тарихы. Екі томдық. – Алматы: Ғылым, 1975. – 1 т. – 435 б.
2. Құндақбаев Б. Мұхтар Әуезов және театр. Алматы: Ғылым, 1997. – 248 б.

Ғылыми жетекшісі: өнертану кандидаты, доцент Еркебай Анар Саимжанқызы

болған, актердің өз ерекшелігі кейіпкерлерінің даралығы. Театр саңлағы қазірде көрермен жүрегіне жол таба білген үздіктердің үздігі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <https://www.facebook.com/Оңтүстік-Өзілсықақ-1853744151622258/>
2. М. Жақсылықова. Қазақ кәсіби актерлік өнерінің даму ерекшеліктері. – Алматы: Дәстүр, 2014. – 6 б.
3. Ә. Сығай. Толғам. – Алматы: Парасат журналы, 2004. – 197б.

Ғылыми жетекшісі:
өнертану докторы, профессор Нұрпейіс Бақыт Кәкиқызы.

Бақыт Нұрпейіс
(Алматы, Қазақстан)

ҚАЗАҚ ТЕАТР РЕЖИССУРАСЫНЫҢ БАСТАУЫ

Қазіргі кезде қазақ театр тарихын жаңа деректермен толықтырып жазу күн тәртібіне өткір қойылып отыр. Әсіресе ұлттық театр өнерінің тууына қатысты мәліметтер әлі күнге дейін көпшілікке дұрыс мәлім емес.

Қазан төңкерісіне дейін ойын-сауық үйірмелерінің белсенді жұмыс жасаған жерлерінің бірі Семейде XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап Халық үйі ашылып, онда әртүрлі шығармалар мен өлеңдерді жұртшылыққа оқу ұйымдастырылған. Қазақ театр тарихында: «Семейде тұңғыш сахналық өнердің тууына себеп болған, 1890 жылы ұйымдастырылған «Музыка мен драмалық өнер әуесқойларының қоғамы». Бұл – отызға тарта тұрақты сауыққойлардың басын қосып, арнайы уставпен жұмыс істеген творчестволық ұйым. Басында шағын бөлмелерді жалдап келген қоғам, кейін қаражат жағынан әлденіп алғансын орны бар үйді театрға бейімдеп, сахналық алаңын да қайта жабдықтап алады. Мұның сахнасында шағын пьесалар, интермедиялармен бірге, әдеби музыкалық кештер жиі өткізіліп тұрған» [1, 45], – делінген. Сонымен қоса XX ғасырдың басында ашыла бастаған оқу орындарының мұғалімдері мен жастарының театр өнерін жандандыра түскендігін, 1913-1914 жылдары қаладағы қазақ, татар мұғалімдері мен оқушы жастардың «Шығыс кеші» деген атпен ойын-сауық кештерін өткізіп отырғандығы айтылған.

Орыс, татар труппаларымен араласа жүріп, театр өнерінің қуатты күшін терең түсінген зиялыларымыз Қазан төңкерісі орнамай тұрып-ақ Семей қаласында қазақ театрының шаңырағын көтеріп үлгірді. Театрмен бірге қазақ топырағында бұрын болып көрмеген режиссура өнері де туды. Оның басында қазақ халқының ұлы ойшылдарының бірі – Жүсіпбек Аймауытов тұрды.

Ж. Аймауытов әдебиеттің барлық жанрында қалам тербеп қоймай, психология мен педагогика саласында да өндіре жазған. Ол 1924 жылы мектеп мұғалімдері мен педагогикалық оқу орындарында оқитын студенттерге арнап «Тәрбие жетекші», 1926 жылы екі кітап бірі – «Психология», екіншісі «Жан жүйесі және өнер таңдау», 1929 жылы «Комплекспен оқыту жолдары», «Жаңа ауыл» («Сауатсыздықты қалай жою керек?») атты кітаптарын жарыққа шығарған. «Жүсіпбектің тәлім-тәрбие тақырыбына жазған еңбектерінің ішінде «Психология» деп аталатын көлемді оқу құралы айрықша айтуға тұрарлық. Өйткені бұл советтік түркі тектес халықтар тілінде сол кезде жазылған бірден-бір тәл туынды. Қырқыншы жылдарға дейін өзірбайжан, өзбек, түрікпен, қырғыз, башқұрт т.б. тілдерде мұндай еңбектердің болмағанын ескерсек, осы басылымның бағасы ерекше арта түседі», – деп [2, 213] Ж. Аймауытовтың психология туралы жазған еңбектерін зерттеген Қ.Жарықбаев өте тура баға берген. Ол Ж.Аймауытовтың бұл еңбегі бүкіл түркі тектес халықтардың ортақ мұрасы екендігін дәлелдей алған.

1958 жылы ҚКСР Ғылым академиясының сол кездегі Тіл және әдебиет институтындағы фольклор бөлімін басқарып жүрген М. Әуезовтен ұлттық театр өнерін зерттеуді қалай бастау керектігі жайында ақыл-кеңес алуға барған театр зерттеушісі Б. Құндақбайұлы ұлттық сахна өнерінің алғашқы қадамдарының Ж. Аймауытов есімімен тығыз байланысты екендігін кемеңгер жазушының өз аузынан естігендігін жазған болатын. «Партияның XX съезінен кейін қайта тірілген таланттарға көңіл бөлу, оларды білуің міндет. Бұлардан қалған асыл мұраның театрға байланысты тұстары бірталай, – дей келе, Мұқаң сәл кідірістен соң, (өзірше жабық жатқан) үлкен дарын иесі Ж.Аймауытовтың атын атап, оның әдебиетке де, өнерге де мол мұра қалдырғанын, бірақ ол туралы жазуға қазір рұқсат жоқтығын ескерте отырып, дегенмен, ұлттық драматургия мен театрдың дүниеге келу жолын түсіну үшін оның творчествосын білу қажеттігін баса айтқан еді. Ол кісі Жүсіпбектің Мемлекеттік театр құрылғанға дейінгі жазған пьесаларының түгелдей Семейде қойылғанын, басқа шығармаларының да сахнаға шыққанын, олардың қойылымдық үлгі-сипатын қысқаша мағлұмат берді» [3, 8], – деп ұлы жазушының бағыт-бағдарды тура сілтегенін тебіреніспен еске алған.

1990 жылы жарыққа шыққан Ж. Аймауытовтың пьесалар жинағының алғысөзінде Б. Құндақбайұлы 1915 жылдың 13 ақпанында Семейде қойылған «Біржан – Сара» айтысының инсценировкасын жасап, сахнаға шығарған режиссер Ж. Аймауытов екендігін және 2008 жылы «Әдебиет айдыны» газетінде басылған мақаласында: «Ж. Аймауытовтың режиссурасына оралсақ, қазақ топырағындағы тұңғыш спектакль 1915 жылы, 13 ақпанда Семейде қойылды. Сахнаға қоятын пьеса болмағандықтан мұғалімдер

Ж. Аймауытов режиссурасымен жарық көрген спектакльдерде оның актерлермен тыңғылықты жұмыс жасағандығы, яғни репетициялар жүргізгендігі, сонымен қоса сахнаның әрекет орны екендігін терең ескеріп, спектакль уақытын тура анықтай білгендігі де байқалады. Еуропалық үлгідегі театрдың ірге тасын өз қолымен қалап, оның сахнасына алғашқылардың бірі болып пьеса жазуы театр өнерін ғана емес, қазақ әдебиетіндегі драматургия жанрының өрістеуіне де әсерін тигізді. Оның қаламынан туған пьесалар енді ғана жұмыс жасай бастаған театр үйірмелерінде және кейін ашылған кәсіби театр репертуарының негізін құрады.

Пьесаны идеялық жағынан талдау, жекелеген кейіпкерлерге мінездемелер беру, сол спектакльде ойнайтын актерлерді таңдау, жанрлық ерекшеліктерді анықтай алу, спектакль уақытын белгілеу (ырғақ пен екпін), кеңістікті пайдалану (мизансценалар), спектакльді безендіру тәрізді режиссерлік тұжырымдардың Ж. Аймауытовта болғандығына ол туралы жазылған зерттеулер мен естеліктерге сүйене отырып көз жеткіземіз. Ж. Аймауытов қазақ режиссерлік өнерінің негізін салушы әрі көшбасшысы деп нақты тұжырым жасаймыз. Ол өзімен қатар жүрген әріптестеріне мол тәлім берді. Кейін ұлттық театр ашылған кезде оның сахнасына спектакльдер қойғанын ескерсек, онда тура сол уақытта режиссурамен айналысуды бастаған С. Қожамқұлов, Қ. Жандарбеков, Ж. Шанин Ж. Аймауытовтың пьесамен, актерлермен қалай жұмыс жасағанын көздерімен көрген болып шығады. Бұдан оның соңынан ерген алғашқы буын режиссерлеріміз режиссураның әліпбиін Ж.Аймауытовтан үйренген деп батыл айта аламыз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақ театр тарихы. Екі томдық. – Алматы: Ғылым, 1975. – 1 т. – 435 б.
2. Жарықбаев Қ. Қазақ психология ғылымының қарлығашы. Бес арыс. – Алматы: Жалын, 1992. – 495 б.
3. Аймауытов Ж. Шернияз (Пьесалар жинағы, құрастырған Құндақбайұлы Б.) – Алматы: Өнер, 1990. – 336 б.
4. Құндақбайұлы Б. Қазақ театры қашан туды? // Әдебиет айдыны. – 2008 – қараша – 27
5. Малдыбаев М. Қазақша бастапқы ойын// Айқап, 1915 ж.

Назерке Оралбай
(Алматы, Қазақстан)

БЕЙІМБЕТ МАЙЛИННІҢ «МАЙДАН» ПЬЕСАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Бейімбет Майлин – халық жазушысы. Халық әдебиетін қалыптастырушылардың бірі. Бұл жазушы қазақ драматургия саласында жемісті еңбек етті. Туып-өскен жері қазіргі Қостанай облысының Таран ауданы. Кішкентайынан жетімдіктің зардабын шегіп байларға жалдана жұмыс жасап жүріп, сауатсыздықты толық жою ұранын алға тартып, «Жаңаша оқы және жаз» құралын (1931) және «Сауатсыздарға арналған әліппені» шығарды. Б. Майлин прозаның «қысқа сөз шебері», көлемі аз, мазмұны, идеясы мол, аз сөзге көп мағына сыйғызатын ұқсатымпаз шебер деуге болады. Б. Майлин қазақ әдебиетінің сол кездегі барлық жанрына қалам тартқан, ұлттық қалыпты, қазақтық ортаны көркем суреттеген классик қаламгер. Жазушының мұрасы елі үшін қасқалдақтың қанындай сақтайтын қымбат қазына, үкілеп ұстайтын киелі дүние болып әрдайым қала бермек. Қаламының сиясы тамған әр парақ – өмірінің өшпес белгісі. Бейімбет Майлиннің тағы бір айта кететін ерекшелігі ол көппен сүйсіне істеу, көпті өзінің ісімен, мінезімен, адал ниетімен сүйсіндіру. Ол «Жырлағаным-кедейдің жыры», Сырлағаным-кедейдің сыры» – деп кедейлердің арман-мүдесін алға ұстай жырлады. Ол көптеген шығармалардың авторы. Өзекті өртері өмірге көз қарасы ерекше Бейімбеттің тұсаулы қолының зардабынан, «Қызыл жалау», «Қоңсылар» романы аяқталмай қалған. Соның ішінде бай рухани мұра қалдырған белгілі драматург. Жеке адамға табыну үрдісі негізінде жандайшаптардың жалған жаласымен 1937 жылы тұтқындалып, 1938 жылы 26 ақпанда репрессияның қисынсыз қазасына ұшыраған Бейімбет Майлиннің тағдыры өкінішті аяқалғанымен, қалдырған рухани қазынасы арқылы халықтың мейірлі шуағына бөленіп келеді.

Б. Майлин шығармаларында байларды тәркілеу және колхоздастыру мәселесін көрсетуге де көңіл бөлді. Ол шымшып алар юмормен, жеңіл сатирамен колхоздандырудың өрескелдікпен жүргізілгенін іштей күліп отырып сынаған, әртүрлі бұрмалаушылардың зардабын суреттеген. Асырып та, кемітіп те көрсеткен жоқ, болған жағдайларды өз қалпында бейнелей білді.

Оның шығармаларында ауыл адамдарының жаңа тұрмысқа көшуінің жаңа процесі суреттеледі. Сондай дүниелердің бірі 1933 жылы жазылған «Майдан» пьесасы. «Бұл жалғыз Б. Майлиннің творчествосында ғана емес, сонымен бірге сол тұстағы бүкіл ұлттық драматургиямыздың ішіндегі идеялық мазмұны жағынан да, көркемік сапасы жағынан да көрнекті пьеса» [1. 189] – деп өнертану докторы Б. Құндақбайұлы айтқандай, осы шығарма жазушының ғана емес, бүкіл қазақ драматургиясының ірі табысы. Таланттың қадір қасиетін тануда алдына жан салмайтын көреген. Б. Майлин сол замандағы аса маңызды саяси оқиға – Кеңестік ұжымдастырудың қазақ ауылындағы көрінісін шеберлікпен нанымды суреттеген. М. Әуезов бұл пьесаны кезінде «драмалық ірі серпіннің басы – «Майдан» [2. 60] – деп бағалаған. Ұжымдастыру әсіресе қазақ елінің тарихындағы аса қиын жағдай болатын. Ал кеңес өкіметі беті бүлк етпестен өзінің бұл сойқанды ісін кеңес халқының кеңесі деп бағалап, жазушыларды да солай етіп

шаруа. Және бұл шығармадан жағымсыздардың қылықтарынан безіп, ұнамды кейіпкерлердің жақсы қасиеттерін көріп, ойлану керек. Қарапайым көзі ашық халық, қазіргі кезде жоғары лауазымда отырған адамдардың жасап отырған шараларын дұрыс шаруаларының жаңару процессін жазушының кереметтей шеберлікпен аша алуында. Терең драмалық тартысқа құрылған бұл шығарма дәуір – дәуірдің шытырман шандығын өткір етіп, бейнелеген туынды.

Пьесаның «Майдан» деп аталуы тек таптық күрес үстіндегі майданда ғана емес, жаңа жолға қадам жасай бастаған қызу еңбек майданын да білдіреді. Майлин көптеген шығармаларында қозғаған қазақ ауылындағы өзгерістердің күрделі ахуалын осы драмасында да арқау ете отырып, дәуірдің болмыс бітімін терең танытады.

Пьесаның экспозициясында колхозды құрдырмаудың амалын ойластырып, Досан бастаған партия мүшелеріне қарсы шығуды көздеп жүрген жағымсыз кейіпкерлердің арам істері жайында біраз көріністер болады. Жалпы пьесада тұлға және қоғам қақтығысы орын алады. Досан және маңайындағы адамдардың ұйымдастырып отырған ескі ауылға жаңаша түр беріп, ауылды көркейту үшін, колхозды егіске әзірлеп, байларды кәмпескілеу сынды дүниелермен құрылған ұйым болған. Соған бай және шолақ белсенділердің қарсы шығып, олардың кесірінен жазықсыз адамның көз жұмуы. Барлығы сол кездегі байлардың ақылының жоқтығынан және таяз ойлауларының кесірінен болған жағдай. Пьесада шарықтау шегі: Әліштің кінәсізден байдың жандайшаптарының кесірінен көз жұмған сәтінен бастап, Досанды халық өлімге кінәлі бірден – бір адам деп ойлайды. Оған партияның белді мүшесі Орынбай келіспей ашуланып, ызаға булығып, партиядағы адамдарға өз жұмыстарын дереу арада бітіріп, қорытынды шығарғандарын талап етеді. Сондай оқиғалар жалғаса береді. Осылайша «Майданда» колхоз құрылысы басталған кезеңнің шындығы, бұл жолдағы қайшылықтар, қателіктер, ізденістер үдерісі көрсетіледі.

Мысалы, «Біз өсеміз, еңбекті қайнатамыз,

Жаңа өмірді гүл безек жайнатамы.

Кедей батырақ тап болып, тізе қосып,

Бай құлақты аластап, айдатамыз!...»

осы ұранның өзі партияның атқарғысы келген жұмыстарын, халық үшін заман ағымынан қалмай, жаңарып еңбек етуді көздеген ұйым екенін көрсетіп тұр. Және тағы бір ұранда өздерінің бірлікпен не көрсек, бір көреміз, байды партия жетегінен аластатып, болашақтың жарқын болатынына үміттене қараған.

Осылайша өзекті мәселені қамтыған бұл пьесаның бізге берері көп деп ойлаймын. Себебі сол заманның озық мәселесі мен келеңсіз қиындықтар тақырыптарындағы пьесаның бірден бірі – Майдан.

Бейімбет Майлиннің шығармашылығы мен пьесалары қазақ әдебиетін барлық салада байытқан рухани асыл қазына ретінде халқымен мәңгі бірге жасайтын болады. Біздер үшін де, қоғамдағы жастар үшін де бұл пьесаның олар орны озық әрі ерекше.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақ театр тарихы. Екі томдық. – Алматы: Ғылым, 1975. – 1 т. – 435 б.
2. Қазақстан кеңес жазушыларының тұңғыш съезі. – Алматы, 1934. – 460 б..

Ғылыми жетекшісі:

өнертану кандидаты, доцент Еркебай Анар Саимжанқызы.

Анна Сайтарли
(Одеса, Украина)

РОЛЬ ОРФОЕПІЇ У ВІДТВОРЕННІ НАЦІОНАЛЬНОГО СТИЛЮ ІНШОМОВНОГО МУЗИЧНОГО ТВОРУ У ВИКОНАВСЬКО-ХОРОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Залучення шкільної молоді до хорового співу - завдання, важливість якого визначається роллю активної музичної зокрема - співочої діяльності в духовному збагаченні і художньому вихованні нових поколінь.

Ступінь зацікавленості школярів систематичними заняттями хоровим співом багато в чому визначається їх інтересом до хорового виконавства, можливістю висловити свої емоції, почуття, переживання в художній формі. Підтримка і розвиток цього інтересу обумовлена якістю діяльності керівника хору, його професійною майстерністю, умінням знаходити взаєморозуміння з членами хорового колективу, досягати разом з ними художньо яскравих результатів.

У свою чергу, досягнення цих результатів спирається на якість сформованих у співаків вокально-хорових навичок, ступінь їх підготовки до виконання творів, на ефективність спільної роботи диригента і хористів, усвідомлення важливості тих завдань, які постають пред колективом у процесі роботи над виконавською майстерністю.

Для сучасного етапу розвитку хорового мистецтва типовим є збагачення репертуару широким колом шедеврами світової культури, що пов'язане із загальносвітовими глобалізаційними процесами, стрімким розвитком інформаційно-комунікативних засобів, які дозволяють кожному отримувати різнобарвну

інформацію, збагачувати ерудицію стосовно мистецьких феноменів, обізнаність з творчістю визнаних світових митців та хорових колективів.

Крім того, активізувалась і участь хорових колективів у міжнародних конкурсах, що також стимулює керівників до включення в репертуар іншомовних творів з поетичними текстами на латинській, німецькій, італійській, французькій та ін. мовах.

Все це пояснює, чому в концертному репертуарі українських хорів у останні часи суттєво збільшується репертуар за рахунок виконання творів композиторів - представників різних національних шкіл та музично-історичних періодів і стилів. Все це свідчить про значущість проблеми досягнення в діяльності хорових колективів стильової відповідності виконуваного репертуару як одного з ключових параметрів художньої якості виконавської діяльності колективу.

Усвідомлення стильових, змістово-художніх особливостей твору тісно пов'язане із засвоєнням музичного тексту. У свою чергу, пізнання музичного тексту становить складний, багаторівневий процес, який включає різні аспекти його усвідомлення. У вузькому сенсі під текстом хорового твору мається на увазі вербальний текст, літературна складова музичного твору. У широкому сенсі під текстом музичного твору розуміється єдність всіх його складників, які підлягають інтерпретації та виконанню: інтонаційного, поетичного, виконавсько-виразного.

Розглядаючи проблему розуміння сутності музичного образу хорового твору як комплексну, необхідно враховувати подвійність процесу розуміння, що об'єднує раціонально-логічне і інтуїтивне. В. Г. Антонюк приводить вислів С. Людкевича, автора чисельних вокальних та хорових творів, який свідчить про значущість трактування тексту вокальної музики керівником, інтерпретатором і коментатором музичного змісту, вираження, стану як основи становлення художнього образу [1, с. 68].

Отже, вербальний текст є важливим носієм і «предметно-образного, сюжетного змісту, і глибинного змісту твору. Зрозуміло, що поетичний образ інтерпретується композитором, збагачується у виразному мелодійному інтонуванні, в результаті чого утворюється музичний образ, який поєднує в собі виразність мовленнєвого та вокально-хорових компонентів.

Наявність в музиці єдності двох планів - смислового, пов'язаного з логічним началом, що виявляється на рівні структурної організації, і змістовного, пов'язаного з суб'єктивним, інтерпретаційним началом, що знаходить виявлення в інтерпретації, - дозволяє аналізувати виконавський процес через його сконцентрованість на пошуку вираженого у музично-вербальній структурі сенсу.

Особливо важливу роль у цьому процесі відіграє мелодія, яка є носієм національної характеристичності через ладотональну, ритмічну та структурну організованість [4, с. 73].

Проблеми взаємозв'язку музичної і мовної інтонації розглядаються також в працях таких науковців, як Б. Асав'єв, Е. Назайкінський, В. Медушевський та ін. Здійснюючи аналіз вокальних творів на засадах проведення паралелі між мовною інтонацією і її опосередкованим відображенням в мелодії, особливості способів передачі виразних інтонацій, цезур, ці автори показали взаємозалежність мовленнєвого та мелодійно-інтонаційного компонентів вокального й хорового феноменів.

У працях науковців підкреслюється, що вокальні та хорові твори звучать стилістично достовірно, художньо-досконало та емоційно-виразно тільки за умов вірного інтонування вербально-музичного образу твору, особливостей звукобудування, застосування відповідних артикуляційно-мовленнєвих, штрихових особливостей твору, його структурних елементів засобами фразування, виявлення кульмінацій [3, с. 36]

Натомість, як показує практика, недостатнє знання як керівником, так і співаками, мови, на якій виконується твір, приводить, з одного боку, до приблизного орієнтування музикантів у змісті тексту, а з іншого боку - до невідповідності артикуляції, звукобудування особливостям мови, до спотворення змісту оригінального тексту, до національно-стильової невідповідності його виконання.

У аналізі проблеми артикуляції та розбірливості тексту як основи відтворення змісту твору, спираємося на дослідження в галузі вокально-хорової орфоєпії. Сутність цього поняття пов'язана з його походженням, коріння якого лежить в понятті древніх греків *ὀρθός* (epos) - «правильний» і грецького *ἔπος* (epos) - «мова». Питання мовної інтонації розглядаються в багатьох дослідженнях лінгвістів, в яких розглядаються питання взаємозв'язку музичної і мовної інтонації на основі детального знайомства з мовною інтонацією як такої. В основі такого аналізу лежить проведення паралелі між мовною інтонацією і її опосередкованим відображенням в мелодії [6, с. 70].

Як показують дослідження лінгвістів, у розвитку орфоєпії велику роль відіграють об'єктивні закони розвитку мови, росповсюдження, відповідність престижним зразкам (вимова найбільш освіченої і культурної частини суспільства).

У матеріалах музикознавців показано, що "міру артикуляційності музичної мови або міру відокремленості "складів" вимови, в значній мірі формують штрихи, які, в свою чергу, утворюють моторно-інтонаційний алфавіт конкретного виконавця.

Ряд вчених, в тому числі - Л.С. Виготський зазначають, що важливу роль в цьому процесі зіграла література, поезія, театральне мистецтво, т. ін. Ті види творчої діяльності, матеріальною основою яких є слово, значущість донесення його сенсу до реципієнтів, що сприяло відбору вербальних форм, поширенню і пропаганді зразкової літературної вимови. Не випадково саме сценічна мова в багатьох мовах стала основою орфоєпічних норм [2, с. 53].

Натомість у діяльності вокаліста є і власні специфічні особливості вимови тексту, на якість яких впливають висотне положення мелодії, напрям звуковисотного руху, музичний темп тощо. Все це спричиняє особливі способи вимови, зокрема- редуціювання голосних, більш активне ніж в мові, артикулювання приголосних, обов'язкове вивільнення артикуляційного апарату.

У виконанні іншомовних текстів велику роль грають відмінності у формуванні і голосних, і приголосних, які існують у різних мовах, оволодіння методикою формування навичок співу, поєднаних на основі нових, незвичних рухів нижньої щелепи, язика, губ тощо, поза чим досягнення аутентичного звучання іншомовного тексту, а з цим - і відповідного стилю твору досягти неможливо.

Отже, все це свідчить про важливу роль орфепічної підготовки студентів як майбутніх керівників хороших колективів, як шляху досягнення стильової адекватності у роботі з хором над іншомовним репертуаром.

Література:

1. Антонюк В. Г. Постановка голосу: навч. посібник / В. Г. Антонюк. –Київ: Українська ідея, 2000. – 68 с
2. Л.С. Виготський. Психологія розвитку людини, М.: Вид-во Сенс; Вид-во Эксмо, 2005. — с. 53
3. Кьон Н.Г. Лой Яньхуа. До питання про роль орфопічної грамотності вокалістів у виконанні творів іншомовного походження / III Міжнародний Конгрес «Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі». – Одеса. – с. 36
4. Шахназарова Н. Про національне в музиці/ Н. Шахназарова. — Вид-во. 2-е Видавництво. — М.: Музика, 1968. — с. 73
5. Яворский Б. Будова музичної мови: Матеріали і замітки. Ч.1-3 М., 1908 -1911
6. В. Садовников. Орфоепія в співі Рік: 1958. Видавництво: Музгиз – с. 70.

Науковий керівник:

кандидат мистецтвознавства Бондар Є. М.

Ұлбосын Тулақова
(Алматы, Қазақстан)

СҰМ СОҒЫСТЫҢ ЗАРДАБЫ

Драматургія – театр өнерінің алтын діңгегі. Ал әдебиетте күрделі жанырлардың бірі болып табылады. Себебі, оқиғаның мән-мағынасын, мазмұнын сахнаға лайықтап, әрекетке құру оңай дүние емес. Сондықтан болар, көптеген жазушылар драматургія әлеміне ат басын бұра бермейді. Дей тұрғанмен, бойына батылдық алып, қазақ драматургиясының қалыптасуына зор үлес қосқан қазақ халқының рухани-әлеуметтік болмысын қалыптастырған ұлы жазушы, драматург, қазақ театр өнерінің негізін қалаушылардың бірі, аса дарынды талант иесі Мұхтар Әуезовтың бізге қалдырған мұрасы баға жетпес қазына.

М. Әуезовкөптеген әңгіме, роман-эпопея, пьесалардың авторы. Ол қазақ елін дүние жүзіне танытқан көрнекті де, ғұлама жазушы. Оның “Абай жолының” өзі қазақ жұртының салт-дәстүрін, тұрмыс-тіршілігін бар әлемге маңсұқ етті. «Қазақ халқының ой-өрісі биігін көрсететін Абайдан кейінгі үлкен тұлға – Мұхтар Әуезов. Ол өзінің қайталанбас шығармашылық қызметімен қазақ ұлтының мәдени шырқау биікке көтеріліп, рухани қайта түлеуіне мол үлес қосты» [1. 8] – деп өнертану докторы, профессор Б. Құндақбайұлы айтып кеткендей, осындай дара да, дана тұлғамыздың театр өнеріне қосқан үлесі зор. Драматургтың құрыш қаламынан көптеген сахналық шығармалар туған. Айтар болсақ: «Еңлік – Кебек», «Айман – Шолпан», «Шекарада», «Түнгі сарын», «Қара қыпшақ – Қобыланды», «Қаракөз» және тағыда басқалары. Оның әр пьесасында заман талабына сай әлеуметтік жағдайлар кеңінен қозғалып отырған. Міне, осындай таңдаулы пьесалардың бірі – «Сын сағатта».

Ұлы Отан соғысына қатысқан жауынгерлер мен тылдағы еңбек адамдарының ерлігін суреттейтін «Сын сағатта» пьесасы 1941 жылдың тамыз айларында жазылып, сол жылы жетінші қараша күні Қазақ академиялық драма театрында сахналанды. Режиссері А. Тоқпанов, суретшісі Э. Чарномский, композиторы О.А. Сандлерболды. А. Тоқпанов: «Спектакльде ансамбльдік дәрежеде мін болмады. Мен 40-тан аса қойған спектакльдерімнің ішіндегі ең бір сәтті шыққаны осы «Сын сағатта» еді. Мұндай сәттіліктің түпкі себебі: артистердің Отанға, елге деген патриоттық сезімі мен санасы болуы керек» [2. 46] – деп қойылымның қазақ көрермендеріне тигізген әсерін бағалап берді. Сондықтан да, бұл спектакль сол заманның өзекті мәселесін көтерген көркем туындылардың бірі болып саналды.

Айтпай келген Ұлы Отан соғысының зардабы күллі Кеңес өкіметінің адамдарына қайғы әкелді. Талай ана баласынан айырылып, мыңдаған бала жетім қалып, жүздеген әйел жесір қалды. Сол сұм соғыстың қиаметі қазақ елін де аяған жоқ. Драматург сол зұлмат соғысты тілге тиек ете келіп, «Сын сағатта» пьесасы арқылы қаһармандық бейне жасады. Бұл адамның қайсар мінезділігін жырлаған патриоттық шығарма болды. Қаламгер шахтерлердің қым-қуат өмірін, сан қилы мінез-қылықтарын түрлі кейіпкерлер арқылы шынайы бейнелеген. Мәселен Ербол, Нұрлан, Назым, Ира сол уақытта елі үшін, жері үшін аянбай отқа түсетін ұл-қыздардың жиынтық бейнесі есебінде суреттеледі.

Пьесаның экспозициясы кеш батып бара жатқан уақытта, көп пәтерлі үлкен үйдің террасында Назым мен Ескендір екеуінің сөйлесіп тұрған жерінен бастау алады. Оқиға одан әрі өрбіп, шахта алаңындағы Ербол мен Назымның жетістіктері жайында сөз етіліп, соғысқа өздері сұранып аттанулары бейнеленеді. Соғыс уақытында Назым мен Нұрланның кездейсоқ кездесуі интригаға құрылған. Ал Нұрланның өлімі шарықтау шегіне жеткізеді. Шахтадағы тыл жұмысшыларының жиналысында Нұрлан Рәштің әкесі екенін білуі құлдырауға жетелейді. Ал шешімі майдандағы Ерболдың сөзімен аяқталады.

Шығармадан майдан мен тыл жұмыстары кезеңдерін қатар көре аламыз. Соғыс алаңындағы кейіпкерлердің ерлігі арқылы автор өз туындысының жанрын геройлық драма деп атаған. Рас, сол заманда патриот азаматтарға арналған көркем туынды еді. Бірақ қазіргі таңда оны тарихи драма деуге әбден болады. Себебі біз ол соғысты да, Кеңес өкіметін де көрген жоқпыз. Біз үшін ол тек тарих болып қалды. Шығарманы оқып отырып, қазақ тарихына көз жүгірткендей әсерде болдық.

М. Әуезов әр шығармасында әрбір кейіпкердің мінезі мен ролін нақты айқындайды. Мәселен, басты кейіпкерлердің бірі – Назым Бердиева. Ол дәрігер, өз ортасында сыйлы, қайсар да, батыл жан. Мамандығының таптырмас шебері. Кез келгеннің қолынан келе бермейтін батылдығын майданда көрсетеді. Шахтада бас инженер болып істейтін Ескендерді ұнатқанымен, оның бойын күмән баулап алған. Сонымен қоса, Назымның жалғыз басты ана екенін ескерсек, қызы Рәштің сөзінен аттап кете алмағаны түсінікті құбылыс. Екеуінің сырласуынан Назым қызына анасы да, құрбысы да бола білгенін байқаймыз. Рәштің анасына тұрмысқа шықпауын сұрағанда балалық еркелік, қызғаныш па деген ойға түсеміз, дегенменде, «Мен қорқамын... Мен жетім болам...» деген сөздерінен кейін Рәштің ішіндегі уайымы мен қорқынышын анық көреміз. Осы сәтте ана жүрегі елжіреп, өз өмірінен қызының сөзін жоғары қояды. Рәштің тірі әкесін тауып беруді Назым мақсат етіп, серт береді. Оны «Бұл зарыңды ұмытпаспын. Іздермін екенді. Қарыз тұттым, жаным, тұңғыш тілегінді», – деген сөздерінен байқаймыз. Рәш он екі жастағы қыз. Драматург осы кейіпкерді келер ұрпақтың, яғни болашақтың символы ретінде қарастырған. Эпизодтық көріністерде ғана көрінетін Рәш арқылы қазақ басындағы үлкен проблеманы да тыс қалдырмаған. Ол қандай мәселе дейсіз ғой? Ол әлеуметтік-тұрмыстық жағдай. Сол заманда болған өзектілік бүгін де өз күшінде. Қазір ерлі-зайыптылардың ажырасуы жиі кездеседі. Адамдар тек өздерінің қара басын ғана ойлайды. Ердің де, әйелдің де жоғалтары жоқ, ортада тек балаға ауыр. Бүгінгі күні де тірі жетім болып жүрген балалар қаншама десеңізші. Қаламгер мұны анасы Назым мен қызы Рәштің диалогы арқылы бедерлеген. Негізі көп жағдайда ажырасудың өзі болмашы нәрседен орын алып жатады. Мәселен, Нұрлан мен Назымның ажырасуы да дәл солай. Араларында махаббат бола тұрып, жастықпен айырылысып кеткен. Бірақ тағдырдың тәлкегімен соғыста жолығуы өкінішті-ақ. Оқып отырғанда екеуінің бірін-бірі іздеп жүргенін біліп, Нұрлан жараланып, хөл үстінде жатқанда, Назым жанына келгенше тағат таппай, тынысың тарылып, құтумен боласың. Назым оның жансыз денесін ғана құшақтап қалғанда бойыңды өкініш сезімі билейді. Бастапқыда екеуі бірін-бірі бағаласа мұндай күй кешпес бе еді деген ойға қаласың. «Қолда бар алтынның қадірі жоқ» деп қазақ бекер айтпаса керек. Шынымен де, жанымызда жүрген жақын жандарымызды кейде бағаламай кететініміз тағы бар. Ертең не боларын кім білсін?.. Драматург қаһарлы соғысты суреттей отырып, әдемі лирикаға айналдыра білген.

Пьесада нақты кейіпкерлер арасында тартыс жоқ. Тартыс тек соғыс алаңында ғана көрінеді. Жалпы сол уақытта басты проблема, басты тартыс екеуара соғыс болғандықтан, жазушы шығармадағы тартысты Ұлы Отан соғысымен байланыстырған. Себебі қазақ тарихы қашан да өзекті болып қалмақ.

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні, пьесада Ұлы Отан соғыстың зардабы, отбасы құндылығы, бала тәрбиесі, махаббат мұңы, Кеңес өкіметіндегі еңбек көрінісі белең орын алған. Драматург әрбір мәселені жеке-жеке талқыға салып, бір туындыға тоғыстырған. М. Әуезовтың өзіндік жазу стиліне тән тіл күрделілігі мен көркемдігі байқалады. Аталмыш туынды бүгінгі таңда сахналанатын болса, тек қазақ жұртына емес, бүкіл ТМД елін қызықтырары сөзсіз. Себебі бір тағдыр, ортақ қайғы, бірлестірген соғыс. Біздер, тарих пәнінен Ұлы Отан соғысы жайлы сан рет оқыдық, бірақ сандар ғана сөйледі. Биліктегілердің шешімдері мен әрекетін ғана талқыладық. Дегенмен, дәл М. Әуезовтың «Сын сағатта» шығармасындағыдай қарапайым қалың қазақтың тартқан азабын іштей сезіне алған жоқпыз. Қаламгердің қаһарманы биліктің адамы емес, қарапайым жұрт. Сонысымен құнды әрі қызықты. Аталмыш туынды бүгінгі қазақ театрының репертуарында тұратын туындыға әбден лайық.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Құндақбаев Б. Мұхтар Әуезов және театр. – Алматы: Ғылым, 1997. – 248 б.
2. Тоқпанов А. Бүгінгі күнге дейін. – Алматы: Өнер, 1978. – 280 б.

Ғылыми жетекшісі:

өнертану кандидаты, доцент Еркебай Анар Саимжанқызы.

жүйесінде сахналық сөздің дыбысталуы ерекше рөл атқарады. Ол сахналық сөзді сөз әрекеті деп анықтады. Осы орайда М. Байсеркеновтың: «Сахна өнерінің ең басты құралы – сөз. Онсыз әдебиет те, драматургия да, қарым-қатынас та болмақ емес» [7, 248] – деген ойын одан әрі қарай өрбітетін болсақ сөз тек адамдар арасындағы қарым-қатынас құралы ғана емес, ойды жеткізудің таптырмайтын аспабы екенін ұғамыз. К.С. Станиславский: «Актёр сахна алаңында сөздің небір нәзік иірімдері мен сазды сиқырын іштей терең сезіне тұра, сол іңкәрлік пен ынтызарлығын «қақтаған күмістей етіп» әсем сөз өрнектері арқылы айшықтап жеткізіп бере алмауы, сөйлеу техникасының нашарлығында» [8, 397] –деп көрсеткен. Олай болса сөз тазалығын, сөз айқындылығын ұштайтын басты құрал – дикцияның құпия сырларын меңгеру әр актерге үлкен сын.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Жұмабаев М. Т.І., – Алматы: 1996. – 421 б.
2. Фетхуллах Г. Баян. – Алматы: 2009. – 387 б.
3. Мүсірепов Ф. Сөз атасы. – Алматы: Жазушы, 1987. – 387б.
4. Әшімов А. Майраның әні. – Алматы: Ата мұра, 1995. – 224 б.
5. Қанафияұлы Н.Дауысын елі таныған. – Алматы: М-Талант,1999.-3 б.
6. Тоқпанов А.Бүгінгі күнге дейін. – Алматы: Жалын, 1971. –215 б.
7. Байсеркенов М. Қойылым және қолтаңба. – Алматы. Өнер, 1989. -248 б.
8. Станиславский К.С. Собрание сочинений в восьми томах. Т.6. – М.: Искусство, 1959. – 465 с.

**Жансая Тұрмағанбет
(Алматы, Қазақстан)**

ҚАРС АЙРЫЛҒАН АНА ЖҮРЕГІ (ЕВРИПИДТІҢ «ГЕКУБА» ПЬЕСАСЫНА ТАЛДАУ)

Дүние жүзі ұлылары тудырған озық туындыларды біз «классика» деп аталатын әлемдік алтын қордың қатарына енгіземіз. Классика, бұл дегеніміз, сан ғасырларды артқа тастаса да, бағасы мен орнын жоғалтпайтын, өміршеңдігімен ерекше туындылар. Ал, мұндай шығармалармен танысу – әрбір шығармашыл тұлғаның, мейлі, суретші болсын, яки әдебиетші, сондай-ақ өзге де талант иелері үшін, жалпы, өнерге жасалған қадамның ең алғашқысы болып табылмақ. Сол секілді біздің саламызда, яғни, театр өнері саласында да бәріміз оқып, хабардар болуға тиіс драмалық шығармалар тізіміне кіретін классикалық жауһарлар аз емес.

Өнердің тамырын тереңіне жайған грек халқының тіршілігі мен наным-сенімінде антик дәуірінен бастау алып, жалғасын тауып келе жатқан аңыздар ерекше орын алады. Б.з.д. 534 жылдан бері, дәлірек айтсақ, театр туған жылдан бастап трагик, комедиограф, драматург, ақындар шығармаларына арқау болған да – сол мифологиялық оқиғалар. Солардың ішіндегі біздің қазіргі тоқталатынымыз, Еврипид ерекше тебіреніспен жырлаған әйел-ана тақырыбындағы үздік пьесаларының бірі – «Гекуба» трагедиясы. Пьеса мифтік аңызға негізделгендіктен, әрине, бұл оқиға желісімен талантты грек ақындарының ішінен қалам тербегендер тек Еврипидпен ғана шектелген жоқ, сонымен қатар, өзге замандастары да дәл осы сюжетпен, кейіпкерлермен пьесалар жазып қалдырған.

Антик драматургиясының бізге жеткен үлгілерінің басым бөлігі трагедия жанрында жазылғанына кез келген антик заман драматургиясы жинағын қолымызға алғанда көз жеткіземіз. Өйткені, комедияға қарағанда, трагедия алғаш театр сахнасынан белең алып, ерте грек театрының атрибутына айналған. Еврипидтің «Гекуба» трагедиясының шыққан жылы туралы нақты ақпараттар жоқ. Тарих беттерінде оның шамамен біздің заманымызға дейін 423-421 жылдар аралығында жазылған деген болжам ғана бар. Ақынның «Троя арулары», «Андромаха», «Гекуба» шығармалары бір уақыт аралығында, оған қоса оқиғаларының ұқсастығына байланысты мағынасы мен идея жағынан бір-біріне жақын.

Бұл трагедия қатыгез оқиғаларды бейнелегенімен, жауыздықтан бұрын адамның терең жан күйзеліс, ішкі сезімдерін бай көрсеткен. «Ол адамның төменгі, құмарлық сезімдерін ашудан қорықпады, бір адамның басындағы түрлі қайшылықтар күресін көрсете білді» [1. 16]. Пьесаның құрылымдық композициясы Трояның халқын шауып, тентіреткен, жерін басып алып, ойран салған гректерге тұтқынға түскен бейкүнә әйелдер мен олардың жазықсыз балаларының азап шеккен сахналары суреттейді. Антикалық драматургияда кеудедегі қайғы, жан қиналысын суреттеп, оны жіті түсіндіре білуде өз заманы тұсында Еврипидке тең келер драматург жоқ еді. Адам қайғысының пафостық күйлерін түгел дерлік қамтыған пьесаны жазу, оған оқырманды жалықтырмайтындай әрі өзін өзге шығармалардан айшықтап тұру үшін қолтаңбасын басып, өзіндік әр беріп, белгілі бір формаға салу үшін үлкен шеберлік пен дарындылық қажет. Трагедияны көрмей жатып, бір оқығанның өзінен үлкен әсер ала аламыз. Себебі, мұндағы ешқандай кейіпкер сөздері жайдан-жай айтылмайды, олардың бәрі де адамның терең сезім қоңырауларын қағып, қатыгездікке жол бермеуге үндеп тұрады.

Пьесаның көкейкесті мақсаты – троялықтар мен гректер арасындағы біраз уақытты қамтыған жаугершілікті суреттеу арқылы сол кезеңдегі әйел-ана тақырыбын көтеру. Әйел психологиясын нақты түсіндіріп, кейде жұмбақ образ ретінде берсе, бірде нәзік, бірде анайы түрде ашып көрсетіп, кей тұстарда

астарлы салмақпен жеткізе білетін Еврипидтің осы бір тұсы оны өзге драматургтерден ылғи да ерекшелейтін.

Пьесаның әрекет арқауы болып табылатын, барлық бақытсыздықтарға түрткі болған «Гекуба» трагедиясында ахейліктер Грекияға кемемен алып бара жатқан тұтқындағы троялық әйелдер мен балалардың ауыр халі. Жел тұрмағасын, грек флоты теңіз жағасына тоқтап, онда өздерінің шатырларын тігіп қояды. Пьесадағы кейіпкерлердің шығатын жері де – осы шатырлар. Осынау тұтқындар арасындағы Еврипидтің пьесасына негіз болып отырған грек Приамның әйелі Гекуба мен оның қызы Поликсена да бар.

Гекубаның зарына зар қосып, қасіретін тереңдеткен жағдай – күллі Элладаға аты шыққан Ахилестің өлімі үшін қызы құрбандыққа шалыну керектігі – пьеса оқиғаларының дамуын көрсетеді. Мұны естігендегі Гекубаның шығарға жаны қалмай, жауларының алдында мың құбылып, қызын құтқаруын сұрауы, балапаны үшін шырылдауы, тіпті, бәрін қоя бергенде, өзін қызының орнына құрбан етулерін жалбарына өтінуі – ананың махаббаты мен «сенің табаныңа кірген тікен менің маңдайыма кірсін» деген асыл адамға ғана тән кең пейілділікті ашып көрсеткен сахналардың бірі. Еврипид бұл шығармасында неліктен тап Поликсена құрбандыққа шалынуы тиіс болғанының себебін ашып, жіті түсіндіргендіктен, антик заман драматургиясында кездесіп тұратын осы тектес сәл түсініксіздеу жайттарды мифологиялық аңыздарға сүйене отырып, атап өту керек. Аңыздар желісі бойынша, қаһарман Ахиллес сұлу Поликсенаны алғаш көрген сәттен ессіз ғашық болып, оны күштеп әйелдікке алмақ болған. Осынау тілегін батыр өзі өмірден өткеннен кейін де орындатты. Аталған оқиғаны ақынның «Троя әйелдері» трагедиясынан да көре аламыз.

Еврипид тыныштығы бұзылып, отбасынан айрылып, елінен жырақта жүрген әйел-ана Гекуба портретін, жан қиналысын бар жігерімен әсерлеп суреттейді. Оның ендігі жерде жалғыз ғана үміті – өзімен бірге қалған қызы Поликсена мен күйеуі Приам соғыс кезінде қауіп-қатерден алшақ ұстау үшін Фракия елінің патшасы, досы Полиместордың қолына табыстаған ұлы Полидор ғана бар. Ұлы Полидордың қанша уақыттан бері жанында болмағанын білдіртпей, сағыныштан құса болар шақта жүргенде, қызына деген махаббатын жанына жұбаныш еткен Гекубаның шеккен қасіреті мен қайғысы енді Поликсенадан айрылса, екі есеге еселенетін бе еді? Қызынан айрылу – Гекуба үшін өмірден біржола баз кешумен тең.

Шығармадағы оқиғалар сабақтастығының өрбуі деп Поликсенаны алып кету үшін келген Одиссейдің Гекубамен тілдесуін айта аламыз. Ана жүрегі Одиссейден жәутендей көмек сұрап, қызының өмірін аман алып қалуын өтінеді. Одиссей мен Гекуба арасындағы әңгімелер – пьесадағы айтарлықтай ауқымды диалог. Өз әңгімесі арасында Гекуба оған кезінде жасаған жақсылықтары туралы, нақты айтар болсақ, Одиссей Трояға келген кезінде Еленаның көзіне түсіп, ал Елена бұл жайында Гекубаға жеткізген сәтте, қаһарман әйел оны аяп, өлімнен құтқарып қалғанын Одиссейдің есіне салады. Өзінен осыншама жақсылығын көрген сол Одиссей бүгін қызының жанын алуға келген аждаһадай болғанын көріп, қатты қапаланған Гекубаның көңіліндегі өкпесі енді айнымас өшпенділікке толғанын байқаймыз. Алайда оқырман ретінде, Одиссейдің бұл қылығын ақтап шығуға факт болар дәйек – бұл оның еркінде еместігі, о дүниеге аттанған халық қаһарманының қалауын қайтаруға дәрмені жетпейтінін түсіндіріп, құрбандыққа шалынатын адамның басқа емес, Поликсена болуын Ахиллестің көлеңкесі келіп талап етуінде.

Амалсыз қалған Гекуба осы оқиғада Одиссейге мың жалынып, жалбарынса, Еврипид осы тұста Поликсенаның қайтпас, қайсар мінезін қызының керісінше, қасқайып тұрып, өзінің намысын таптатпауын «Күң болып жер басып жүргенше, өлгенім жақсы» дейтін сөздері арқылы ашып көрсеткен. Бұл қызының анасынан иеленген төл қасиеті, тектілігі. Пьесаның осы тұсында ол ерекше сезіммен бұрынғы Грекиядағы өмірінің қандай болғанын әңгімелегенде, оқырман тарапынан тұтқындағы әйел атаулының бәріне деген аяушылық сезімі еріксіз туындайды. Поликсенаның Ахиллестің қабірінің басында батырдың баласы – Неоптолемнің қылышын мүлк етпестен, өз кеудесіне өзі барып қадап, ерлікпен қаза табуын – **пьесаның өрбуі** деп қарастырамыз. Бұл жерде «ерлік» деп біз оның жаумен шайқаста қаза тапты деген мағынада емес, тіпті шайқаспай-ақ, дәл сол зұлымдардың қолынан өзінің «намыс» атты тұғырын құлатпай, жау алдында жігерін құм қылмай, өз еркімен өлімге бас тігуін меңзейміз. Өлер алдындағы сөзінде де анасы Гекубаны мұнша езілмеуге, өзінің әлсіз тұсын, әсіресе, жауына көрсетпеуге, қажымауға, азаптың нендей түрін тартса да, берілмеуге шақырады. Поликсенаның ақтық сөздерін, оның Агамемнонның тұтқынындағы өкпесі Кассандрамен, қайғыдан жүрегі қарс айрылған анасы Гекубамен және әділетсіздік салдарынан мағынасыздана түскен өз өмірімен қош айтысу картинасын Еврипид ақын шебер суреттеген.

Гекуба қызынан айрылып, қазасының орны толмай жатқанда, оның қалжыраған жанын тілгілей түскен тағы бір оқиға – Полидор ұлының фракиялық арам пиғылды патша Полиместордың қолынан қаза табуы. Полиместор Трояның құлағанын естігеннен кейін, Полидордың өзімен алып келген алтындарын тартып алу үшін оны өлімге қиюы – оның Приамның ескі досы бола тұра, осындай қастандыққа баратындай зұлым, екіжүзді кейіпкер екенін дәлелдеп тұр. Теңізге лақтырылып жіберген марқұм болып кеткен Полидордың денесін гректердің бір қызметшісі суға барғанда көріп, оны Гекубаның алдына әкеледі. Гекуба осынау сұмдықты көріп, онсыз да аз шекпеген қайғысының үстіне қайғы жамылады. Әрине, Полидор оның зұлымдар кесірінен айрылып отырған екінші перзенті. Бұл картинаны пьесаның шиеленісуі ретінде қарастырамыз.

Жүрегі қан жылаған Гекубаның ендігі жердегі соңғы оқиғалар негізінен айқындалған жалғыз мақсаты – осынша қорлықты көрсеткендерден кек алу. Ол Полиместорды қулықпен алдап-арбап, оның ұлдарымен бірге өз шатырына кіргізді де, шатыр ішінде өзге троялық әйелдердің көмегімен фракий патшасымен еріп кірген балаларын өлтіріп, ал басты нысана – Полиместордың көзін ойып алады. Өлгі көзінен айрылған күннің өзінде Агамемнон алдында ақтарылып, ақталмақ ойы бар. Оның айтуынша, ол Приам мен Гекуба

баласы Полидорды бейбітшілік үшін, яғни, троялықтардың ұрпағын жою үшін, ертеңгі күні Полидор өсіп, қайтадан Трояның негізін қалап, бәрімізді басып ала ма деген қорқыныштан өлтіріпті-мыс. Әлбетте, оның бірде-бір сөзіне Гекуба құлақ асқан жоқ. Өйткені ол Полиместордың Полидорды қандай мақсатта өлтіргенін жақсы білетін. «Гекуба» трагедиясының шарықтау шегі боп табылатын бұл оқиғада Гекуба баласы Полидор үшін кек алып, әйел басымен осындай қатерге барып, тіпті қарсыласының көзін ойып алғаны – қаһарман бейнесін одан әрі айшықтай түскен еді.

Трагедия соңында Полиместор Гекуба мен Агамемнонның болашағы жайында сөз еткен. Гекубаның итке айналатынын, Агамемнон әйелінің қолынан қаза болатынын (неліктен және қалай болғаны «Авиладағы Ифигения», «Электра» пьесаларында айтылады) бүкпей баяндаған Полиместордың сөздері – пьесаның қорытындысы, яғни соңғы көрінісі. Бұл соңындағы сөздер алдыңғы қасіретті оқиғаларға қатысы шамалы болғанымен, Гекуба жайлы өзге де мифтік аңыз-әңгімелермен танысуға деген қызығушылықты оятары хақ.

Еврипидтің шығармашылығындағы көп туындылар адамгершілік факторларына негізделгенін, көбінесе сол тақырыпты жиі сөз ететінін байқаймыз. «Трагедия «Гекуба» пронизана антивоенными тенденциями, в ней изображены безмерные страдания побежденных, ни в чем не повинных жен, матерей и детей. Еврипид сочувствует троянкам, он даже показывает величие духа некоторых из них, например Поликсены, которая предпочитает лучше умереть, чем жить в рабстве» [2. 143]. Сол секілді, «Гекуба» трагедиясында да троялықтардың кінәсіз бола тұра, өзге елдің қол жаулығы боп жүргендерін, жазықсыз қаншама адамның құрбан болып кеткенін суреттеген. Троялықтар кім келіп шапса да, өз жерлері үшін соңына дейін ерлікпен күресуге тырысқан. Гректер тарапынан көрініс тапқан ең үлкен әділетсіздік – Париске ғашық болып, соның артынан кеткен Елена үшін бүтіндей бір елді аяусыз қырып, есепсіз қан төккендері. Расында да, бұл оқиға желісінде халықтың, бейкүнә сәбилер мен әйелдердің кінәсі жоқ. Бұл трагедия – сол әйедер мен балалардың қайғы-қасіретіне, көрген қорлықтарын әшкерелеуге бағышталған десек те қателеспейміз.

Бүгінде әлемде осындай қан төгуден көз ашпай келе жатқан, қаншама мемлекеттер бар. Соғыстан, жаугершіліктен, құлдықтан жапа шегіп отырған елдер, өкінішке орай, біздің заманымыздан да табылатыны – көңілге кірбің түсіретін жайт. Сондай қатыгез кезеңде анасынан айрылған сәбидің көз жасы, сәбиінен айрылған ананың зары қай заманда болмасын – үлкен трагедия, утопия.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Әлем театрының тарихы / Құраст.: Б. Нұрпейіс, С. Қабдиева, Х. Сағатова, А. Еркебай, М. Жақсылықова. – Алматы: Өлке, 2016. – 328 б.
2. Античная литература / под ред. Проф. А.А.Тахо-Годи. – М.: Просвещение, 1973. – 439 с.

Ғылыми жетекшісі: өнертану кандидаты,
доцент Еркебай Анар Саимжанқызы

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА**Николай Бажанов
(Таганрог, Россия)****ПРИСОЕДИНЕНИЕ ЮФУ к Magna Charta Universitatum
КАК КЛЮЧЕВОЙ ЭЛЕМЕНТ ПРОДВИЖЕНИЯ БРЕНДА УНИВЕРСИТЕТА ЗА РУБЕЖОМ**

В соответствии с Программой развития Южного федерального университета в 2011–2021 гг. [1] стратегической целью на 2017 год является активное участие в производстве новых знаний, их распространении и использовании через научную, образовательную и инновационную деятельность, накопление и приумножение нравственных и культурных ценностей общества; формирование крупного российского и международного центра образования, науки и культуры, нацеленного на вхождение в число ведущих университетов мира.

В июне текущего года британский журнал Times Higher Education (THE) опубликовал World Reputation Rankings 2017 [2] (рейтинг 1000 лучших вузов мира). Times Higher Education World University Rankings считается одним из самых авторитетных мировых рейтингов университетов. В рейтинг вошли 18 российских вузов, включая Южный федеральный университет. Таким образом, ЮФУ подтвердил свою позицию в мировом рейтинге за счёт повышения качества научных исследований, выполненных на мировом уровне, улучшения позиций по показателям международной деятельности, расширения форм международного сотрудничества, реализации ряда проектов развития интернационализации образовательной и научной деятельности [3]. Методология рейтинга THE основывается на 13 индикаторах эффективности, позволяющих оценить университеты по всем направлениям их деятельности. Индикаторы сгруппированы по пяти направлениям: преподавание, исследования (объем, доход и репутация), цитирование, международное взаимодействие (сотрудники, студенты и исследования), доход от производственной деятельности (трансфер знаний). Большое значение при составлении данного рейтинга придается результатам опроса представителей научного сообщества с целью выявления репутации вуза в академической среде. Следует отметить, что важными являются не только зарубежные, но и отечественные рейтинги университетов. Многие эксперты считают Национальный рейтинг университетов достаточно объективным в рамках РФ. Методика и процедуры формирования Национального рейтинга университетов (НРУ2017) [4] в контексте данной публикации интересны тем, что в нем есть специальный блок рейтинга – «Бренд университета». С методикой формирования блока рейтинга «Бренд Университета» можно ознакомиться в упомянутом выше источнике [4]. Поэтому ректор ЮФУ М.А. Боровская уделяет большое внимание проблеме формирования и продвижения бренда университета, поскольку узнаваемость бренда крайне важна в жизненном цикле любой компании.

В случае, если бренд узнаваем, возможны ситуации, когда предоставляемый товар или услуга у большинства потенциальных покупателей ассоциируется именно с этим брендом. Это справедливо для любого производителя (в том числе и учебных заведений, которые не только транслируют знания, но и воспроизводят их). Так как для университетов очень важным является их рейтинг в независимых международных организациях, то, кроме объективных, фактических показателей важную роль играют и некоторые субъективные параметры, среди которых узнаваемость вуза играет очень важную роль.

Учитывая вышеизложенное, автор сформулировал идею, направленную на существенное увеличение узнаваемости Южного федерального университета за рубежом. Реализация этой идеи воплощена в проекте на получение гранта фонда Целевого капитала ЮФУ с названием, которое автор счел возможным заимствовать для данной публикации. Проект направлен на реализацию Программы развития Южного федерального университета, в частности закрепление лидерских позиций университета на российском научном и образовательном рынке и включение университета в мировое научно-образовательное пространство. Конечной целью проекта является усиление конкурентных преимуществ Южного федерального университета путем повышения узнаваемости бренда (Brand Recognition) университета. Как известно из теории маркетинга, узнаваемость бренда - это уровень осведомленности потенциальных потребителей о бренде (торговой марке). Измеряется количественным исследованием на целевом рынке как отношение количества осведомленных о бренде потенциальных потребителей к их общему количеству.

Проект является частью мероприятий, направленных на вхождение ЮФУ в рейтинг 100 лучших университетов мира. Как известно, есть две существенно различающиеся позиции в понимании брендинга вуза, это - либо образ вуза, формируемый в сознании потребителей, либо, совокупность определенных характеристик, дающих вузу конкурентные преимущества. Обычно в различных рейтингах, учитывающих бренд вуза, придерживаются второй позиции. Бренд университета включает в себя совокупность ценностей учебного заведения (ценностей академической и корпоративной культуры), которые транслируются целевым аудиториям в соответствии с миссией учебного заведения.

Как известно, в сентябре 2003 г. министр образования В. М. Филиппов подписал от имени России Болонскую декларацию и в РФ началась официальная история Болонского процесса. Присоединение к Великой Хартии Университетов происходит раз в году и является очень престижным для любого вуза. Наблюдательный совет изучает запрос, и, в случае принятия положительного решения, приглашает

ректора підписати документ на щорічній торжественній церемонії підписання Великої Хартії Університетів (обычно в вересні).

Изучение процедуры присоединения к Великой Хартии Университетов, разработка «дорожной карты» и процедурные вопросы вхождения Южного федерального университета в элитное сообщество мировых учебных заведений составляют основное содержание проекта. Важно отметить, что ректор приглашается на подписание Великой Хартии Университетов в Болонский университет только в том случае, если досье университета соответствует определенному международному уровню.

В заключение отметим, что 11 декабря текущего года в Москве презентовали новый Московский международный рейтинг вузов «Три миссии университета». В него вошли университеты из 39 стран; отечественных вузов – 13. На конференции в связи с выходом рейтинга было заявлено, что основное отличие рейтинга «Три миссии университета» - это отсутствие репутационных опросов. О другой важной детали, отличающей Московский международный рейтинг вузов от других известных рейтингов, сказал ректор МГУ им. Ломоносова Виктор Садовничий: «Абсолютно не оценивалась другая, третья, миссия университета и общества. Над этим мы и работали. Мы измеряли состоятельность, важность для государства, общества, нации, доступность, как социальный лифт, и необходимость ресурсов для решения задач университета» [5].

Литература:

1. Программа развития федерального государственного автономного образовательного учреждения высшего образования "Южный федеральный университет" на 2011 - 2021 годы // ОДОБРЕНА распоряжением Правительства Российской Федерации от 3 июня 2011 г. № 968-р (в редакции распоряжения Правительства Российской Федерации от 25 июля 2015 г. № 1454-р). [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://sfedu.ru/docs/ufudoc/programm_25-07-15.pdf, свободный. – (дата обращения: 09.09.2017).
2. World Reputation Rankings 2017 // [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2017/reputation-ranking#!/page/0/length/25/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/scores, свободный. – (дата обращения: 09.09.2017).
3. ЮФУ вошел в число лучших вузов мира // [Электронный ресурс]. Режим доступа: [http://sfedu.ru/www/stat_pages22.show?p=PR/news1/D&params=\(p_nws\)](http://sfedu.ru/www/stat_pages22.show?p=PR/news1/D&params=(p_nws)) (дата обращения: 09.09.2017).
4. Методика и процедуры формирования Национального рейтинга университетов (НРУ2017) // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.univer-rating.ru/txt.asp?rbr=30&txt=Rbr30Text9318&lng=0> (дата обращения: 09.09.2017).
5. Презентован Московский международный рейтинг вузов // [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://tvkultura.ru/article/show/article_id/204385/ (дата обращения: 12.12.2017).

**Олена Борзик, Альона Івченко
(Харків, Україна)**

ЕКОЛОГО-ПРИРОДНИЧА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Екологічна криза, що характеризується загостренням протиріч у взаємовідносинах між суспільством і природою, виникненням складних глобальних екологічних проблем, стала основним викликом для сучасної цивілізації та створила основу загрози її існування. У реаліях сьогодення на особливу увагу заслуговує проблема формування екологічно вихованого високоморального і здорового покоління, здатного існувати та розвиватися в умовах мінливого середовища. Важливу роль у формуванні екологічної культури нової генерації відіграє школа, зокрема, її початкова ланка [2]. Якість екологічної освіти та виховання учнів початкової школи у значній мірі залежить від готовності майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності з цього напрямку. Це має вирішуватися шляхом екологізації сучасної науки та освіти, удосконалення змісту, форм, методів, технологій навчання та шляхом забезпечення еколого-природничої підготовки майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі закладів вищої освіти.

Різноманітні аспекти означеної проблеми досліджували філософи, психологи, педагоги та екологи. Значний внесок у філософське осмислення єдності людини і природи належить М. Мойсеєву, В. Нестеренку, Г. Платонову, та ін. Теоретико-методичні аспекти екологічної освіти розкрито у працях В. Бібік, В. Вербицького, В. Ільченко та інших. Є. Кудрявцева, Г. Пустовіт наголошують, що формування екологічного світогляду людини відбувається під впливом навколишнього середовища і насамперед у процесі практичної діяльності. У дослідженнях О. Біди, О. Лаврентьєвої, Н. Лисенко, Л. Лук'янової підкреслюється актуальність проблеми екологічної освіти, виховання та необхідність зміни акцентів. Питання екологічної підготовки студентів вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, формування в них еколого-природничої культури розглянуті в працях Г. Понамарьової, Г. Тарасенко, Г. Філатової та інших. Проблему ціннісного ставлення до навколишнього середовища у процесі професійної підготовки

майбутніх фахівців початкової освіти досліджували Н. Борисенко, Н. Граматик, Н. Казанішена, Т. Кучай, М. Хроленко та інші.

Аналіз наукових джерел засвідчив наявність різноаспектних досліджень з проблеми формування наукової системи знань в галузі взаємодії природи і суспільства та важливості еколого-природничої освіти та виховання нової генерації.

У сучасних наукових дослідженнях еколого-природничу освіту науковці розглядають як системоутворюючий компонент усього освітнього процесу, що визначає його стратегічні цілі та провідні напрямки, є основою інтелектуального, морального, духовного розвитку особистості. С. Совгіра зазначає, що еколого-природничу підготовка майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі закладів вищої освіти відіграє важливу роль та являє собою багатофункціональну структуру [6]. Метою еколого-природничої підготовки майбутніх учителів є формування ґрунтовних еколого-природничих знань, природодослідницьких умінь і навичок, цілісної картини світу, пізнавальних мотивів навчання; розвиток екологічного мислення, духовності, екологічної культури; виховання гуманістичного світосприйняття особистості, свідомого й ціннісного ставлення до природи, почуття відповідальності за своє майбутнє та майбутнє цивілізації.

Ефективність еколого-природничої підготовки майбутніх учителів початкових класів залежить від чіткої системи аудиторної і позааудиторної роботи. Основне місце в процесі еколого-природничої підготовки майбутніх фахівців посідає аудиторна навчальна робота, регламентована навчальними планами, програмами, яка здійснюється під час вивчення еколого-природничих дисциплін та в ході реалізації міжпредметних зв'язків.

Навчальні дисципліни спеціальності «Початкова освіта» через еколого-природничу призму можна представити в наступному:

1. Дисципліни, предметом вивчення яких є природа і людина (основи природознавства з методикою викладання, екологія, технологія вивчення галузі «Людина і світ» тощо).

2. Дисципліни циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки (частково ці питання висвітлюють в курсі історії педагогіки, загальної педагогіки, дидактики).

3. Дисципліни циклу математичної та природничо-наукової підготовки, які створюють умови для розвитку умінь оцінки стану природних об'єктів і явищ, позитивних і негативних наслідків діяльності людини в природному і соціальному оточенні, дають можливість для розкриття питань про середовище виховання, дбайливе ставлення до неї (математична статистика, інформатика тощо) [3, с. 108-112].

У системі **позааудиторної роботи** з еколого-природничої підготовки майбутніх учителів початкових класів, можна виокремити: **неспецифічні форми** (дослідницькі самостійні завдання, науково-дослідна робота еколого-природничого спрямування, педагогічна практика, творчі звіти тощо), **специфічні форми** (навчальні практики еколого-природничого спрямування, екологічні експедиції та екскурсії, екологічні стежки, природоохоронна робота та ін.); **екопросвітницьку роботу** (екологічні свята, екофестивали, екологічні флешмоби, участь у кампаніях Всеукраїнської екологічної ліги, Всесвітнього фонду природи тощо) [4, 7].

На нашу думку, використання специфічних позааудиторних форм організації навчального процесу сприятиме забезпеченню майбутнього фахівця знаннями, уміннями та навичками здійснення еколого-природничої освіти у молодшій школі.

Види практичної професійної підготовки сприяють формуванню у майбутніх учителів початкових класів уміння самостійно організувати та проводити різноманітні види, форми роботи з екологічного виховання; розвитку екологоорієнтованих ціннісних умінь, естетичних і моральних стосунків з природним і соціальним довкіллям [1].

Навчальна практика з природознавства та краєзнавства є важливою складовою еколого-природничої підготовки майбутніх учителів початкових класів, основною метою якої є формування у студентів адекватних наукових уявлень про діалектику взаємозв'язків у природі, що є основою для формування наукового екологічного-природничого світогляду майбутнього вчителя початкових класів. Даний вид практики сприяє формуванню у майбутніх фахівців відповідних знань і навичок теоретичної і практичної роботи у сфері екології та охорони навколишнього середовища, екологічної толерантності та свідомої екологічної поведінки; забезпеченню майбутнього учителя початкових класів знаннями, практичними уміннями і навичками організації еколого-природничої роботи в школі. Навчальна практика з природознавства та краєзнавства передбачає поглиблення знань, вироблення вмій й навичок, набутих під час аудиторних занять з курсу «Основи природознавства» [5].

Існуюча модель еколого-природничої освіти майбутніх учителів початкових класів не здатна у повній мірі забезпечити повноцінну професійну підготовку вчителя до реалізації екологічної освіти та виховання учнів початкових класів. Сучасна освітня система потребує переходу на інноваційну модель еколого-природничої освіти. В освітньому процесі закладів вищої освіти необхідно реалізовувати сучасні принципи організації навчального процесу, вдосконалювати зміст, структуру, форми, технології та методи еколого-природничої підготовки майбутніх учителів початкових класів через поглиблення інтеграції дисциплін професійного та природничого циклів для отримання системних знань. Упровадження інтерактивних технологій навчання, інноваційних форм та методів проведення аудиторних занять, а саме еколого-психологічних тренінгів, інтегрально-пошукових групових та рольових ігор, творчої «терапії», «мозковий

штурм», «карусель», імітаційне моделювання актуалізують емоційну сферу особистості, забезпечать ефективність неперервності та систематичності еколого-природничої освіти в закладах вищої освіти.

Ми вважаємо, що організація еколого-природничої підготовки майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі закладів вищої освіти на інтегрованому підході сприятиме озброєнню студентів необхідною інформацією; оволодінню майбутніми педагогами формами, методами та технологіями формування еколого-природничих знань в учнів початкової школи; формуванню у майбутнього педагога професійних компетентностей, високої екологічної культури; забезпеченню майбутнього фахівця ціннісними настановами щодо охорони, збереження, відтворення природного довкілля.

Отже, процес еколого-природничої підготовки майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі закладів вищої освіти потрібно вдосконалювати завдяки наповненню його складових екологічним, природничим та краєзнавчим змістом, поєднанню традиційних та інноваційних форм, методів, засобів навчання в аудиторній та поза аудиторній діяльності. Інтегрований підхід до еколого-природничої підготовки майбутніх фахівців забезпечить цілеспрямоване формування в особистості екологічно орієнтованої життєвої позиції, спонукатиме до здійснення екологічних дій, сприятиме формуванню гуманітарного та системного мислення майбутніх педагогів.

Література:

1. Біда О. А. Підготовка майбутніх вчителів до здійснення природознавчої освіти у початковій школі: Теоретико-методичні засади: [монографія] / О. А. Біда. – К.: Науковий світ, 2002. – 322 с.
2. Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п>
3. Ігнатуша А. Л. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання / А. Л. Ігнатуша, К. І. Ляшенко // Питання педагогіки, психології та методики початкового навчання: наукова дискусія: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. – Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. – С. 108-112.
4. Лаврентьєва О. О. Розвиток методологічної культури майбутніх учителів природничих дисциплін у процесі професійної підготовки: теоретико-методичний аспект: [монографія] / О. О. Лаврентьєва; за ред. проф. Л. О. Хомич. – Київ: КНТ, 2014. – 456 с.
5. Пальчик О. О. Екологія: програма нормативної навчальної дисципліни для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр” галузі знань “Педагогічна освіта”, напряму підготовки “Початкова освіта” / уклад. О. О. Пальчик. – Харків, 2017. – 18 с.
6. Совгіра С. В. Формування екологічного професіоналізму майбутнього вчителя / С. В. Совгіра. – К.: Наук. світ, 2002. – 178 с.
7. Тарасенко Г. С. Взаємозв'язок естетичної та екологічної підготовки вчителя в системі професійної освіти: Монографія / Г. С. Тарасенко. – Черкаси: “Вертикаль”, видавець ПП Кандич С. Г., 2006. – 308 с.

Олексій Вапняр
(Одеса, Україна)

КРИТЕРІЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ГРИ НА ФОРТЕПІАНО

Процес входження України в загальноєвропейський простір потребує вдосконалення системи підготовки майбутніх учителів. Особливої значущості в цьому аспекті набувають нові підходи до професійної підготовки майбутніх учителів музики, спрямовані на формування їхнього світогляду, самостійності, творчої ініціативи, здатності до повноцінного осягнення творів музичного мистецтва. Одним із ключових умінь майбутніх учителів музики є здатність до художньо-інтерпретаційної діяльності. Аналіз філософських праць з герменевтики таких як Г. Гадамер, В. Дільтей, П. Рікер, Г. Тульчинський, Ф. Шлейєрмахер, Г. Шпет, О. Юркевич дозволив визначити, що інтерпретація є основним видом художньої діяльності у виконавських мистецтвах (Н. Жукова, Н. Корихалова, В. Крицький, О. Ляшенко, В. Москаленко, Г. Падалка). В. Крицький розглядає діагностику уміння художньої інтерпретації як діагностику здатності до художньо-інтерпретаційної діяльності [2, с. 8]. На думку Г. Москаленко, сутність виконавської інтерпретації полягає в обов'язковому відтворенні результатів авторської діяльності і визначається науковцями-музикантами як нове, творче „прочитання” твору, що втілене в музичне звучання [1, с. 9].

Вивчення психолого-педагогічних досліджень щодо сутності поняття «уміння» надає підстави розглядати його як здатність до певної діяльності, що визначається обсягом та змістом набутих знань, сформованістю відповідних навичок та здатністю їх застосування у відповідності до мети діяльності (Ю. Бабанський, С. Гончаренко, В. Крицький, Є. Мілерян). Конкретизація цього положення в контексті дослідження інтерпретаційних умінь майбутніх учителів музики дозволило визначити поняття «інтерпретаційні уміння» як здатність особистості до осмислення, розуміння та передачі художнього змісту музичного твору у власному виконанні.

Необхідним компонентом фахового становлення майбутнього вчителя школи визнано його фортепіанну підготовку, завдання якої полягають у збагаченні, розширенні художньої компетентності

студентів, формуванні естетичного сприймання образів мистецтва, розвитку здатності до творчої самореалізації в процесі інтерпретації музики (Л. Арчажнікова, Г. Падалка, О. Рудницька). Музично-виконавська підготовка майбутнього вчителя музики характеризується переважно індивідуальною формою навчання, тому найактивніший вплив на формування інтерпретаційних умінь здійснюється в процесі індивідуальних занять з фаху, на яких, як зазначає О. Олексюк, «застосовуються різні прийоми впливу та активні методи навчання» [3, с.100].

Грунтуючись на здобутках світової виконавсько-педагогічної школи (Ф. Бузоні, Й. Гат, К. Мартінсен, Г. Нейгауз) та методико-практичних здобутках вітчизняних педагогів-музикантів (О. Александров, Ф. Блуменфельд, К. Михайлов, В. Пухальський), наукова думка в галузі теорії і методики навчання музики за останні роки окреслила такі суттєві напрямки виконавсько-інструментальної підготовки як розвиток соціальної активності, формування гуманістичних ціннісних орієнтацій у процесі інструментального навчання (О. Гданська), психологічні основи формування у студентів навичок гри на музичному інструменті (Н. Рубан), формування виконавської надійності майбутніх учителів школи (Д. Юник), активізація творчої самостійності студентів-піаністів (І. Бобакова), формування умінь художньої інтерпретації музики (В. Крицький, Г. Саїк).

Специфіка підготовки майбутніх вчителів музики з дисциплін інструментального циклу визначається складністю такої діяльності, різноманітністю форм, пов'язаних з грою на музичному інструменті. Всі завдання виконавської діяльності сприяють створенню самостійної інтерпретації музичних творів в умовах публічного сценічного виступу. Інтерпретація виникає внаслідок самостійного переосмислення продукту первинного художньої творчості і є своєрідним показником досягнень виконавця. Вчителю музики, діяльність якого полягає у створенні оригінального трактування твору, вона дозволяє якісно вести навчальну та позакласну роботу, дозволяє вдосконалити свої професійні, особистісні якості, формувати в собі музично-виконавську культуру [5, с. 10].

Формування інтерпретаційних умінь у класі фортепіано не обмежується лише сольним виконавством. Студенти також виступають у ролі концертмейстера. Студенти повинні вміти здійснювати аналіз вокально-інструментальних творів; доносити власний варіант трактування музично-ансамблевого зразка співвиконавцеві; взаємоузгоджувати його з трактовкою співвиконавця; забезпечувати виконавський ансамбль; фокусувати слух на основі здатності до розподілення уваги; поєднувати сольну партію з партією акомпанементу. Студенти музичних факультетів як майбутні вчителі музики в процесі навчання гри на фортепіано повинні набути такі професійно-значущі концертмейстерські вміння, як: акомпанувати дитячому хору-класу з елементами керування співу засобами диригентської техніки; акомпанувати шкільним хором колективам, вокальним ансамблям, солістам (під час позакласної музично-гурткової роботи); акомпанувати власному співу; читати з аркуша; транспонувати; добирати на слух мелодію й акомпанемент до неї; добирати фактурну формулу супроводу, адекватну характеру мелодії й жанру вокально-інструментального твору; вербально презентувати зміст вокально-інструментального твору для дітей [4, с. 78].

Отже, підготовка майбутнього вчителя музики у класі фортепіано має комплексний характер. Він повинен володіти інтерпретаційними уміннями як у ролі сольного виконавця, так і у ролі концертмейстера. Процес формування інтерпретаційних умінь в процесі фортепіанної підготовки має носити творчий характер і орієнтувати на діяльнісний кінцевий результат – сформовану на високому рівні готовність майбутнього вчителя до музично-педагогічної діяльності.

Критеріями інтерпретаційних умінь майбутніх учителів музики у класі фортепіано виступили мотиваційно-емоційний, когнітивно-операційний та творчо-виконавський. Мотиваційно-емоційний критерій характеризувався рівнем сформованості позитивного мотиваційно-емоційного ставлення до навчання гри на фортепіано та здатністю емпатійного проникнення в художній образ фортепіанних творів. Показниками даного критерію виступили: наявність у студентів інтересу до набуття інтерпретаційних умінь; здатність щодо емоційного переживання творів фортепіанного мистецтва; потреба у самовдосконаленні в процесі виконавської діяльності. Когнітивно-операційний критерій передбачав наявність спеціальних знань (загальнокультурних, психолого-педагогічних, методичних, знань основ фортепіанної педагогіки: особливостей звуковидобування, артикуляції, тощо); вміння оперувати прийомами інтерпретації фортепіанних творів. Цей критерій характеризують наступні показники: обсяг знань у галузі фортепіанного мистецтва; володіння різними прийомами звуковедення, звукодобування, артикуляції; здатність до аналізу музичного твору та його інтерпретації. Творчо-виконавський критерій передбачає здатність до самостійної творчої виконавської діяльності, побудову та емоційну реалізацію власної художньої концепції музичного твору та полягає в самоцінюванні студентами своєї готовності до майбутньої музично-педагогічної діяльності. Показниками творчо-виконавського критерію було визначено здатність до творчої інтерпретації фортепіанного твору відповідно до задуму автора; вміння адекватно аналізувати та оцінити рівень власного виконання та виконання інших; готовність до виступу перед учнівською аудиторією (уміння триматися на сцені, яскраво презентувати музичний твір учням різного віку, здатність супроводжувати виконавство твору відповідними коментарями).

Таким чином, визначені критерії інтерпретаційних умінь майбутніх учителів музики значно сприяють фаховій підготовці студентів, розширенню їхніх уявлень про стильові, образні особливості музичних творів, особливості їх інтерпретації і виконавських засобах в класі фортепіано та є підґрунтям для професійного розвитку майбутніх вчителів музики.

Література:

1. Москаленко В. Г. Музичний твір як текст / В. Г. Москаленко // Текст музичного твору: практика і теорія: зб. ст. / В. Г. Москаленко. – Вип. 7. – Київ, 2001. – С. 3 – 9.
2. Крицький В. М. Формування умінь художньої інтерпретації у студентів музичних факультетів педагогічних закладів вищої освіти: автореф. дис.... канд. пед. наук:13.00.01 / В. М. Крицький. – К., 1999. – 25 с.
3. Олексюк О. М. Музична педагогіка: навч. посіб. / О.М. Олексюк. – К., 2006. – 188 с.
4. Петренко М. Б. Стан сформованості інтерпретаційних умінь майбутніх учителів музики у процесі концертмейстерської підготовки: досвід експериментального дослідження/ Марина Петренко // Молодь і ринок: Щомісячний науково-педагогічний журнал, № 7 (78) липень 2011 р. – Дрогобич, 2011. – С. 76 – 80.
5. Програма «Основний музичний інструмент (фортепіано) для спеціальності 8.02020401 «Музичне мистецтво» / ПНПУ імені К.Д. Ушинського. – Одеса, 2015. – 16 с.

Науковий керівник:

Кандидат педагогічних наук, доцент Горожанкіна О.Ю.

Тетяна Гельжинська
(Полтава, Україна)**ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ДОМІНАНТНО-ПОЗИЦІЙНОМУ ПІДХОДІ**

Формування організаційної компетентності у майбутніх учителів технологій в процесі фахової підготовки передбачає розробку відповідної «педагогічної технології». Проведений аналіз літератури показав, що існує багато трактувань даного феномену (В.І. Андреев, В.П. Беспалько, О.С. Гребенюк, Г.І. Ібрагімов, М.І. Махмутов, І.Б. Подласий, та ін..).

При розробці технології формування організаційної компетентності майбутніх учителів технологій ми опиралися на визначені підходи, особливості організації їх професійної підготовки наведені в працях Д.О. Тхоржевського [4], Є.В. Кулика [1], Ткачук С. І. [3] А.Ю. Цини [5] та ін..).

В контексті нашого дослідження, аналіз представлених характеристик педагогічної технології дозволяє стверджувати, що для розробки технології формування організаційної компетентності у майбутніх учителів технологій в процесі фахової підготовки необхідно враховувати дві обставини.

Перша обставина виражається в тому, що організаційна компетентність майбутніх учителів технологій відноситься до таких феноменів особистої якості які формуються протягом тривалого часу. Друга – в тому, що є суттєва різниця між студентами 1-2 і 3-4 курсів у їх розумінні предмета формування означеного феномену, мотивації, власного досвіду, взаємодії із освітнім середовищем і т.п.

Тому в процесі фахової підготовки слід виокремити різні етапи фахової підготовки. В такому випадку постає проблема синтезу етапів підготовки.

Проведений аналіз методологічних підходів формування особистих якостей викладачів технологій, показав, що для того щоб синтезувати всі розглянуті нами підходи, в контексті формування організаційної компетентності майбутніх педагогів професійного навчання саме в процесі фахової підготовки, доцільно використати домінантно-позиційний підхід розроблений Тамарською Н.В. [2].

Такий підхід дозволяє на кожному з етапів фахової підготовки встановити статусно-рольові позиції студентів, і відповідно до них розробляти відповідні технології формування організаційної компетентності.

Оскільки формування організаційної компетентності майбутніх майбутніх учителів технологій, проходить для кожної статусно-рольової позиції окремо, а кінцевий результат передбачає готовність майбутніх майбутніх учителів технологій до використання організаційної компетентності в процесі професійної діяльності, то запропонована система педагогічних технологій повинна структуруватися ситсемотворюючими зв'язками детермінованими домінантно-позиційним підходом і принципами формування означеної компетентності. В якості таких зв'язків виступає мета формування організаційної компетентності майбутніх педагогів професійного навчання для логічно перехідних одна в другу статусно-рольових позицій: студент – початківець (1-2 курси), студент - майбутній викладач (3-4 курси).

При визначенні мети формування організаційної компетентності майбутніх учителів технологій ми будемо дотримуватися позиції, що мета може бути досягнута тільки з допомогою спеціально організованого педагогічного процесу навчання, адекватних засобів і передбачуваності результату.

В процесі неперервної професійної підготовки постановка стратегічної мети, являється методологічним орієнтиром для розробки мети кожного етапу формування організаційної компетентності і вибору відповідних засобів, форм і методів досягнення результату.

Вибір загальної мети формування організаційної компетентності майбутніх учителів технологій, в запропонованій технології визначена домінантно-позиційним підходом і принципом сенситивності.

Реалізація домінантно-позиційного підходу стосовно мети формування визначається наступними умовами: на кожному етапі неперервної професійної підготовки пріоритетно домінує мета формування

знань, умінь і ціннісних орієнтацій домінуючого рівня організаційної діяльності; спадковість мети забезпечується опорою на попередній організаційний досвід студентів і включення в мету формування пропедичних знань про зміст рівнів організаційної діяльності, які формуються на наступних етапах; в меті кожного етапу передбачається усвідомлення узагальненого кінцевого результату; послідовне досягнення мети забезпечує готовність студентів до використання організаційної компетентності в майбутній професійній діяльності.

Змістовий блок технології представлений спеціально розробленим спецкурсом «Основи організаційної діяльності майбутніх учителів технологій (самоорганізація для студентів 1-2 курсів)», (організація; спів організація для студентів 3-4 курсів).

При розробці спецкурсу нами враховувалось, що з позиції дидактики його зміст повинен відповідати предметним і психолого-педагогічним вимогам: цілісності основних сучасних напрямків психолого-педагогічної науки (узагальненості і систематизованості змісту); повноти змісту в межах часу відведеному на вивчення даного спецкурсу; спадковості змісту з врахуванням раніше отриманої інформації при вивченні базових предметів; схематизація і моделювання змісту; відповідність змісту спецкурсу можливостям навчально-матеріальної бази навчального закладу.

Зміст навчання структуровано на основі домінантно-позиційного підходу і відображає для кожного етапу неперервної професійної підготовки поетапно формує у студентів організаційні знання, уміння і ціннісні орієнтації з акцентом на один із організаційних рівнів (самоорганізація, організація, співорганізація).

Відповідно до домінантно-позиційного підходу формування організаційної компетентності студентів 1-2 курсів здійснюється з акцентом на рівень самоорганізації. Логіка занять передбачає отримання знань про організацію власного робочого місця, місце і роль організаційної діяльності в професійній діяльності вчителя технологій. *Перший блок* – «Організаційна діяльність в освітній діяльності. Організаційні компетентності і організаційна діяльність вчителя» - сприяє формуванню у студентів 1-2 курсів уяви про загальні аспекти організаційної діяльності в трудовому навчанні, в роботі вчителя трудового навчання, про організаційну компетентність викладача, що конкретно включає в себе організаційна діяльність вчителя технологій, в чому різниця між самоорганізаційною, організаційною і співорганізаційною діяльністю.

Другий блок - «Самоорганізація в діяльності вчителя технологій» - формує знання про те, як користуватися знаннями з організаційної діяльності, як використовувати організаційну поведінку, комунікації, почуття і емоції, організаційні традиції навчального закладу. Зміст саме цього блоку спецкурсу являється для даного етапу фахової підготовки ситсемотворюючим. В ході вивчення *третього блоку* – «Організаційна діяльність в професійній діяльності вчителя технологій» студенти отримують знання про те, як організувати малу групу, стати лідером в колективі. *Четвертий блок* – «Співорганізаційна діяльність в професійній діяльності вчителя технологій» формує у студентів уяву про те, як студент може брати участь в організації навчально-виробничого процесу в класі, під час технологічної практики і навчальному закладі.

Функціональний компонент організаційної компетентності формується також і при вивченні деяких психолого-педагогічних дисциплін, тому при виборі змісту спецкурсу (розділ «Основи самоорганізації») значна частина часу приділялася знанням про принципи і методи самоорганізації, які формуються в ході занять по темам «Самоорганізація: методики використання часу, сил, засобів виробництва, матеріалів». Формуванню знань про особливості процесів самонавчання, самоорганізації, саморозвитку, про основи самоаналізу і рефлексивної діяльності, в процесі організаційної діяльності, сприяють заняття на яких розглядаються теми: «Управління процесом самопізнання»; «Управління процесом самовдосконалення». Освоєнню основ самоаналізу, рефлексивної діяльності сприяє рефлексія, яку здійснюють після кожного заняття.

Розроблений спецкурс включає також заняття, зміст яких сприяє формуванню особистих організаційних якостей студентів 1-2- курсів.

Так семінарські заняття з тем «Офіційне і неофіційне лідерство», «Конкурентоздатність і організаційна діяльність» направлені на формування у студентів знань про рівень розвитку власної конкурентоздатності, комунікативно-організаційних здібностей, організаційних якостей і способів їх розвитку. Знання про механізми кар'єрного розвитку викладача в педагогічному колективі формуються при вивченні теми «Кар'єра» і «Складання кар'єрних планів». Зміст деяких занять направлено на формування такого компонента організаційної компетентності як «організаційна комунікація». Так при засвоєнні способів розвитку організаційних умінь, необхідних для спів організаційної діяльності, студенти 1-2 курсів отримують знання про особливості ділових бесід, суперечок, дискусій, у них розвиваються уміння вести ділові виробничі дискусії.

Професійна підготовка студентів 3-4 курсів, в ході якого формування організаційної компетентності студента – майбутнього викладача забезпечується спецкурсом «Основи організаційної діяльності майбутніх учителів технологій (організація; співорганізація) для студентів 3-4-курсу»

Зміст спецкурсу доповнений професійно значимими даними для повнішого розкриття феномену організаційна компетентність у майбутніх учителів технологій. Поряд з тим, що основна увага приділялась формуванню знань, умінь і ціннісних орієнтацій, які повинні забезпечити організацію навчально-виробничої діяльності класу, були розроблені матеріали з проблем особливості організаційної діяльності в закладах освіти (школа, ПТНЗ, коледж і т.п.), особливості ведення ділових переговорів з замовниками (поставка матеріалів, технічне обслуговування станків, інструментів, взаємодія з ІТ технологіями і т.п.), ведення

шкільної документації, уміння користуватися нормативними документами, здійснення ділової комунікації, організаційна поведінка, самоадаптація вчителя, можливості кар'єрного росту, складання плану власної кар'єри.

Заняття були присвячені формуванню у студентів умінь: планувати і реалізовувати професійну кар'єру, здійснювати рольову поведінку керівника – організатора, сприяли усвідомленню універсальності організаційних знань і умінь; усвідомленню важливості і можливості спів організації в навчальному закладі.

Висновок. В результаті проведених досліджень встановлено, що практичне значення наведених особливостей формування організаційної компетентності майбутніх учителів технологій в процесі їх фахової підготовки полягає в наступному: обґрунтовані особливості дають уяву про те як треба вибудовувати їх діяльність, щоб в процесі навчання могли розвиватися не тільки окремі компоненти організаційної компетентності, а формувалася загальна організаційна компетентність високого рівня цілісності; вони визначають напрямок структурування процесу навчання, що дозволить в повній мірі забезпечити формування організаційної компетентності; представлений підхід унеможливорює односторонність педагогічних впливів, їх розрізненість, інтегруючи формуючий вплив окремих процесів навчання.

Таким чином проведені дослідження дозволили констатувати, що запропонована система формуючих технологій максимально ефективна, якщо: спостерігається позитивна динаміка інтегрального показника рівня сформованості організаційної компетентності в кожній із статусно-рольових позицій студента; спостерігається позитивна динаміка з домінуючого на даному етапі неперервної професійної підготовки рівню організаційної компетентності; наявні суттєві новоутворення в пропедичних рівнях організаційної діяльності (тобто на тих рівнях, які будуть пріоритетно формуватися на наступних етапах неперервної професійної підготовки); усвідомлюється узагальнений результат, зв'язаний з засвоєнням змісту домінуючого рівня; недостатні знання, уміння і ціннісні орієнтації організаційної компетентності, домінуючого на попередньому етапі неперервної професійної підготовки, являються мінімальними.

Література:

1. Кулик Є.В., Гельжинська Т.Я. Основи формування наукової парадигми професій ("Вчитель технологій") Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова, 2016, Серія 5, Педагогічні науки: реалії та перспективи, Випуск 51 с.152-157
2. Тамарская Н.В. Управление образовательными системами: Учеб.-метод. пособие к проведению семинарских занятий. - Калининград: Изд-во КГУ, 2003. - 61 с.
3. Ткачук С. І. Підготовка майбутнього вчителя трудового навчання до формування в учнів технологічної культури: монографія / С. І. Ткачук. – Умань: Сочінський, 2011. – 391. с. 306–334.
4. Тхоржевський Д.О. Методика трудового та професійного навчання. Ч. І. Теорія трудового навчання / Д.О. Тхоржевский. – К.: ДІНІТ, 2000. – 248 с.
5. Цина А. Ю. Особистісно орієнтована професійна підготовка майбутніх учителів технологій: теоретико-методичний аспект: монографія / А. Ю. Цина. – Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка. – Полтава, 2011. – 355 с.

Науковий керівник:

Доктор педагогічних наук, професор Кулик Є.В.

И.Ж. Есенгабылов, А.С. Сергазиева
(Талдыкорган, Казахстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ФИЗИКЕ

В настоящее время Казахстан переживает серьезные преобразования в сфере информатизации общества, переход на информационно-коммуникационные технологии, автоматизированные, наукоёмкие производства. Информатизация общества предполагает широкое внедрение средств информационно-коммуникационных технологий практически во все сферы жизни и деятельности человека. Она трансформирует все структуры общества и оказывает влияние на систему образования.

Президент Казахстана Н.А. Назарбаев поставил задачу развития современной системы образования, соответствующей потребностям экономической и общественной модернизации, способной обеспечить рост человеческого капитала, инновационность и конкурентоспособность образования, что явится гарантом конкурентоспособности Казахстана среди мировых лидеров [1].

Информатизация сферы образования должна опережать информатизацию других направлений общественной деятельности, так как именно здесь начинают свое формирование социальные, психологические, общекультурные, профессиональные предпосылки информатизации всего общества. Однако здесь ещё очень много нерешенных задач.

Методическая наука раскрывает три вопроса: для чего учить, чему учить, как учить. Коренным образом меняются ответы на эти вопросы в эпоху информатизации общества.

Разработкой вопросов внедрения средств информационно-коммуникационных технологий в учебные заведения занимались в разные годы такие учёные как А.П. Ершов, В.С. Леднев, В.А. Извозчиков, И.В. Роберт, казахстанские ученые Б. Баймуханов, Б.Ы. Бидайбеков, Ж.А. Караев, Г.К. Нургалиева и многие другие. Однако основное внимание уделялось вопросам использования средств информационно-коммуникационных технологий непосредственно для изучения языков программирования и управления общим учебным процессом, только в последнее время исследователи вплотную приступили к разработке вопросов применения средств информационно-коммуникационных технологий при обучении отдельным предметам, в том числе физике.

Проведенный нами анализ научно-исследовательских работ по методике преподавания физики выявил, что вопросов использования средств информационно-коммуникационных технологий в обучении физике касаются исследования Анциферова Л.И. по оптимизации школьного физического эксперимента, Бласиак В. по совершенствованию школьного физического эксперимента, Лаптева В.В по теории использования современной электронной техники в обучении физике, Коновалова В.П. по методике применения инструментария информатики в лабораторном физическом практикуме, Слуцкого А.М. по организации школьного центра информатики на базе кабинета физики, Фокина М.Л. по использованию компьютерных моделей физических явлений, Шукюрова Р.Ю. по применению вычислительной техники на уроках физики, Басиной О.Н. по обучению школьников информационной технологии решения задач, Дроздова П.С. по модульному обучению физике с применением ЭВМ, Малюк П.М. по организации самостоятельной работы учащихся при изучении физики с использованием компьютерной техники, Луковенко В.С. по использованию автоматизированных классов при обучении физике, Немцева А.А. по использованию компьютерных моделей и вычислительного эксперимента в курсе физики, Смоляниновой О.Г. по организации компьютерных уроков по физике, Мининой Е.Е. по дидактическим условиям применения компьютерных технологий в преподавании физики, Точилкиной Л.С. по использованию возможностей современного телевидения в обучении физике, Прудского В.И. по применению средств телевидения и вычислительной техники в демонстрационном эксперименте по физике казахстанского ученого Аблашимова Б.Д. по использованию компьютерных технологий в обучении оптике в курсе физики и др.

Эти исследования и наш опыт показывают, что компьютеризация обучения физике находится в стадии зарождения.

Для внедрения педагогических информационных технологий в процесс обучения физике в учебных заведениях, вышеперечисленные исследования говорят, необходимо посмотреть на проблему с точки зрения реализации основных компонентов этой технологии:

1. Наличие комплекса программного обеспечения по данному предмету (по физике).
2. Разработка дидактических принципов обучения физике по действующим программам.
3. Наличие в учебном кабинете комплекса технических средств новых информационных технологий обучения физике.
4. Подготовка учителей физики, владеющих методикой и технологией проведения занятий с использованием средств информационно-коммуникационных технологий.
5. Подготовка учащихся, владеющих умениями и навыками работы с средствами информационно-коммуникационных технологий.
6. Проведенный нами анализ отечественного и зарубежного опыта использования новейших информационных средств в обучении и, в частности, в обучении физике констатировал неоправданные ожидания и в ряде случаев серьёзные разочарования со стороны педагогов-практиков. Это вызвано тем, что на данном этапе новейшие информационные средства используются, во первых, единой концепции использования средств информационно-коммуникационных технологий в обучении физике не существует, во-вторых, пользование новейшими средствами для обучения физике в основном происходит без учета учебной среды, которая: с одной стороны, должна служить поддержкой процесса преподавания физики, с другой стороны, амортизировать или компенсировать негативные последствия общения обучаемого с новейшими средствами информации [2].

При обучении физике в средней и высшей школе учебная среда формируется в кабинете физики. Существует несколько вариантов планировок школьного кабинета физики для базового и углубленного курсов физики. Независимо от планировки кабинет условно разбивается на три функционально зависимые зоны (там же): рабочую зону учителя; рабочую зону учащихся; зону хранения и профилактического обслуживания учебного оборудования.

Практика и наши наблюдения показывают, что при организации аппаратных комплексов средств информационно-коммуникационных технологий обучения физике обязательным является учет планировки кабинета и размещения зон в нем.

В настоящее время в кабинетах физики средних учебных заведений используют различные варианты размещения аппаратных комплексов средств информационно-коммуникационных технологий обучения физике:

- аппаратура в учебном кабинете устанавливается стационарно;
- аппаратура устанавливается на тележках-подставках и передвигается из преподавательской в класс по необходимости (передвижная система);

- часть аппаратуры монтируется стационарно в классе, а другая -передвигается в класс из препаратурской (комбинированная система).

Наши и другие исследования показывают, что наиболее удобным следует считать стационарный вариант размещения средств информационно-коммуникационных технологий обучения физике, однако те же исследования говорят о том, что его реализация не всегда возможна. Это связано с реальными условиями работы школы.

Стационарное размещение средств информационно-коммуникационных технологии обучения физике способствует комплексному применению средств информационно-коммуникационных технологий в обучении.

Умение использовать средств информационно-коммуникационных технологий обучения физике становится одним из основных профессиональных качеств учителя физики, и если рассматривать процесс информатизации обучения физике как одну из наиболее современных тенденций методики преподавания физики, то владение методологией, принципами и методикой современного информационного обучения становится инвариантным требованием квалификационной характеристики и разделом профессиональной программы учителя физики. Об этом пишут известные методисты-физики В.Г. Разумовский, В.И. Извозчиков, В.В. Лаптев, И.К. Турышев, С.Е. Каменецкий, Г.И. Анциферов и другие [3].

В.Г. Разумовский указывает, что разработка педагогических программных продуктов (ППП) для управления учебно-воспитательным процессом в школе является одной из важнейших задач, стоящих перед педагогической наукой. Однако, согласимся, что первоочередным здесь является составление теоретико-методического фундамента, необходимого для создания таких ППП [4].

Если в процесс обучения учитель физики активно включает средства информационно-коммуникационных технологий обучения физике то подобные ППП (вырабатывающие конкретные рекомендации для учителя в проведении урока или системы уроков) должны быть способны провести анализ используемых информационно-коммуникационных технологий на их дидактическую полезность, педагогическую корректность и проч.

Но это-второй шаг в решении проблемы. Первый шаг, на наш взгляд, научить самого педагога грамотно конструировать уроки, привлекая нужные средства информационно-коммуникационных технологий обучения физике, а далее - уже автоматизировать этот процесс. Как пишет И.Я. Ланина, общая методика подготовки учителя использующего в своей повседневной работе средств информационно-коммуникационных технологий обучения физике, может включать в себя следующие моменты: осознание общих целей обучения, определяемых в программе по физике; изучение уровня развития данного класса; конкретизация общих целей, указанных в программе, для учащихся данного класса; определение основных путей достижения поставленных целей; выбор соответствующих методов обучения и организационных форм учебной деятельности учащихся.

И.Я. Ланина видит динамичность такой системы в том, что изменение уровня развития учащихся предполагает изменение и конкретизацию целей, а следовательно, и выбора методов обучения и организационных форм деятельности учащихся на уроках. Именно динамичность системы делает её применимой для составления компьютерных методик диагностики урока. Такой важнейший компонент деятельности педагога-физика при подготовке к уроку, как отбор содержимого учебного материала (с учётом возможности стимулов его интенсивности), в вышеназванной системе отсутствует, так как здесь предполагается оказание компьютерной помощи по определённой теме урока или их совокупности.

Подчеркнем при этом, что средства информационно-коммуникационных технологий обучения могут (и должны, на наш взгляд) покрывать лишь часть урока, оставляя приоритет за педагогом, за безмашинным способом общения учителя и ученика. Хотя не исключены и уроки целиком построенные на базе средства информационно-коммуникационных технологий обучения.

Литература:

1. Назарбаев Н.А. Стратегия вхождения Казахстана в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира. Казахстан на пороге нового рынка в своем развитии - Астана, 2006.
2. Смирнов А.В. Использование средств новых информационных технологий в учебном процессе по физике в средней школе//Использование ЭВМ и других технических средств в преподавании физических дисциплин Вуза и школе – Владимир: ВГПИ, 2003 - с. 21-29.
3. И.Ж. Есенгабылов «Методическая система применения информационно-коммуникационных технологий в обучении физике» // Монография, Талдыкорган, - 2013. - 252 стр.
4. Разумовский В.Г. Реформа школы в действии //Физика в школе, 1985, №1 – с. 7-11.

Гульнар Исанбаева
(Казакстан, Жезказган)

ЕРЕСЕК ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ҚАРАПАЙЫМ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ҰҒЫМДАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

ҚР Президентінің «Қазақстан жолы - 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында, «Біздің болашаққа барар жолымыз қазақстандықтардың әлеуетін ашатын жаңа мүмкіндіктер жасауға байланысты. ХХІ ғасырдағы дамыған ел дегеніміз - белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар. Бұл үшін біз не істеуіміз керек?

Біріншіден, барлық дамыған елдердің сапалы бірегей білім беру жүйесі бар. Ұлттық білім берудің барлық буынының сапасын жақсартуда бізді ауқымды жұмыс күтіп тұр. 2020 жылға қарай Қазақстандағы 3-6 жас аралығындағы балаларды мектепке дейінгі біліммен 100 пайыз қамту жоспарлануда. Сондықтан оларға заманауи бағдарламалар мен оқыту әдістемелерін, білікті мамандар ұсыну маңызды. Оларды оқыту нәтижесі оқушылардың сындарлы ойлау, өзіндік ізденіс пен ақпаратты терең талдау машығын игеру болуға тиіс» [1].

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту мазмұнын іске асыру Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында, Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың жалпыға міндетті мемлекеттік стандартында айқындалған міндеттерді орындауды талап етеді. Бағдарламаның мақсаты балалардың жас ерекшеліктері мен жеке мүмкіндіктеріне, қабілеттері мен қажеттіліктеріне сәйкес білім, білік және дағдыларын қалыптастыру, рухани-адамгершілік құндылықтарын, «Мәңгілік ел» жалпыұлттық идеясына негізделген сәйкес жалпыадамзаттық құндылықтарды, патриотизм мен төзімділікті тәрбиелеу [2].

Өркениетке қадам басып, қабілетті елу елдің қатарына қосылуды мақсат еткен мемлекетімізде өнеркәсіп, түрлі шаруашылық салаларын дамытумен қатар халықтың әлеуметтік, рухани ахуалын жақсарту, еліміздің болашағы - жас ұрпаққа білім және тәрбие беру мәселесіне де баса назар аударылып отыр. Мұны күнделікті өміріміздің барлық саласындағы қарқынды даму көріністерінен де айқын байқауымызға болады. Әсіресе тәрбие мен білім беру саласында да оң өзгерістерге қадам бастық.

«Таным» білім беру саласы балалардың коммуникативтік-танымдық қабілеттерін, математикалық және логикалық ойлауын қалыптастыруға, қоршаған ортаға қызығушылығын, шығармашылық қиялдауын, интеллектуалдық мәдениетін, табиғаттың тірі нысандарына эмпатия сезімін дамытуға бағытталған.

«Таным» білім беру саласының мақсаты танымдық іс-әрекет дағдыларын меңгерген, қоршаған ортаны тұтастай түсінетін және ақпаратты өмірлік маңызды мәселелерді шешу үшін қолдана білетін мектепке дейінгі ересек жастағы балалардың жеке тұлғасын қалыптастыру болып табылады. Ересек жастағы балаларда қарапайым математикалық ұғымдарды қалыптастырудың маңыздылығы бірқатар себептерге байланысты: ақпараттың молдығы, компьютерге зейіннің жоғарылауы, оқыту процесінің қарқынын жоғарылату; ата-аналардың өз балаларына цифрларды тану, санау, есептер шығаруға үйретуді ерте бастауға ұмтылуы [3].

Ойлау заттар мен құбылыстардың жалпы сипаттарын, олардың арасындағы табиғи байланыстары мен қатынастарын бейнелейтін психикалық процесс.

Ойлау таным процестерінің ішіндегі ең биік сатыда тұрған жоғарғы процесс. Дәлдеп айтқанда ойлау адам баласына ғана тән меншікті психикалық процесс. Сыртта ауа райының қандай екенін білу үшін, мен үйден шығып тікелей бетімнің, қолымның терісі арқылы, бүкіл денеммен бүгін салқын немесе жылы екендігін сезе аламын. Бұл айналадағы шындықты түйсікпен қабылдаулар арқылы тікелей танудың жолы. Бірақ бізге ауарайы туралы мәселені үйден шықпай ақ шешуге болады. Терезенің сырт жағынан ілінген термометрді қарамай ақ біз сыртта едәуір салқын не жылы екенін дұрыс шешеміз. Білудің мұндай жолын, жанама түрде тану деп атайды, өйткені, мұнда білім тікелей алынбайды, жанама түрде, бірқатар құбылыстарды байқау арқылы ағаш бұтақтарының желден қозғалуы және бұл құбылыстар мен ауа райының арасындағы байланысты түсіну арқылы алынады.

Білім алудың екінші жолы неғұрлым күрделі, бірақ оны алуға түйсіктер мен қабылдаулар, заттар мен құбылыстар туралы дұрыс мәліметтер бере алмаған күнде мүмкіндік болады.

Егер таным процесі түйсіктер мен қабылдаудың тікелей беретіндерімен тоқтайтын болса, адам өзіне керекті мәліметтерді өте аз жинаған болар еді. Біз жер үстінде өзімізге дейін не болғанын біле алмаған едік, өйткені өткен оқиғаларды қабылдағанымыз жоқ қой; Жердің Күннен ара қашықтығын белгілей алмаған болар едік, өйткені бұл қашықтықты тікелей өлшеу мүмкін емес.

Адамның миында болып тұрса да И.П. Павлов шартты рефлексдерді зерттей отырып, ми әрекеттерінің бірқатар маңызды заңдарын ашты.

Нақ адам ойы адамдарды білімнің құдыреттілігімен қаруландырды, оларға табиғат күштерін өздеріне бағындыруға мүмкіндік берді. Бірақ ойлау процестері біздердің түйсік пен қабылдаулар арқылы алған мәліметтерімізге сүйенеді, бұларды ес жоғалтпай сақтайды. Бұл психикалық процестерсіз ойлаудың болуы мүмкін емес [4].

Ойлау дегеніміз шындықты жалпылап бейнелеу болғандықтан, ол адамның іс тәжірибесіне сүйене отырып, ойлау ісін атқарады. Ойлау сөзбен тығыз байланысты. Ойдың тілсіз күні жоқ, өйткені, ойлау әрекеті адамдардың өзара қарым қатынас жасауын тілейді. Бұл табиғи қажеттілік. Қоғам өмірінде жеке адамның әрекеті ой мен тілдің қатынасына байланысты дамып отырады. Тіладамдардың негізгі қатынас

құралы. Ойлау мен сөйлеудің табиғаты әр түрлі болғанымен процессретінде, бір бағытта, бір арнамен өтіп жатады.

Тәрбиеші балаларға білім беру, олардың ойөрісін кеңейту, тілін жетілдіру арқылы ойлауын дадамытады. Бірақ әзірше ересек тобындатәрбиеші балаларды, оқу материалын түсініп және игеріп қана қоймай, олардың өздерін жауап табуға үйрету керек. Мұны балалар алғаш тәрбиеші көмегімен, содан кейін өз бетімен істейтін болады.

Еліміздің егемендік алуына байланысты үздіксіз білім беру жүйесі айтарлықтай дәрежеде қайта қаралып, оны жетілдіру жолдары іздестірілуде. Мұнда қойылып отырған негізгі талаптар - Қазақстан білім беру жүйесінің бүкіл әлемдік білім беру кеңістігіне толық енуі, алғашқы ұлттық даму стратегиясын жасап, моделін құру. Бұл талаптардың жүзеге асырылу бағытындағы жұмыстың үздіксіз білім беру жүйесінің ең алғашқы сатысы - мектепке дейінгі мекемелерде баланың білімге деген құштарлығы негізінің элементтерін қалыптастырудан бастағанның маңызы өте зор.

Тәуелсіз еліміздің келешек ұрпақты тәрбиелеу мәселесі - бүгінгі күннің өзекті тақырыбы. Бұл мәселенің шешімін табуда үздіксіз білім беру жүйесі айтарлықтай дәрежеде қайта қаралып, оны жетілдіру жолдары іздестірілуде. Бұл алға қойылып отырған негізгі талаптар – Қазақстан білім беру жүйесінің бүкіләлемдік білім беру кеңістігіне толық енуінің алғашқы даму стратегиясын жасау болып табылады. Айтылған талаптардың жүзеге асырылуы бағытындағы жұмысты үздіксіз білім берудің алғашқы сатысы – мектепке дейінгі ұйымдарда баланың білімге деген құштарлығын арттырудан, ұлтымызға тән қасиеттерін бойына сіңірген шәкірт тәрбиелеуден бастағанның маңызы зор.

Белгілі орыс психологтары А.Н. Леонтьев, А.В. Запорожец, А.А. Люблинская мектепке даярлау ұғымына баланың оқу тапсырмаларын түсінуін, әрекеттерді орындау тәсілдерін меңгеруін, ерік қасиеттерінің дамуын, өзін-өзі бақылау және өзін-өзі бағалау дағдыларын, мұғалімді тыңдау және материалды есте сақтау біліктілігін жатқызады [5].

Е.Е. Кравцова мектептегі оқуға психологиялық даярлығы бұл баланың дамуында «қарым-қатынас» негізгі рөлді атқарады деген тұжырымға келді. Ал, Л.И. Божович мектепке келетін баланың таным қызығушылықтары дамыған, әлеуметтік ортаға ене алу біліктілігі және оқуға деген ынтасы болу қажет деген пікірге келді.

Р.В. Овчарова тұжырымдамасында, мектептегі оқуға дайын бала өзінің әрекеттерін жоспарлап және бақылай алады, қоршаған дүниенің заңдылықтарын, заттардың жасырын қасиетін бағдарлайды, оларды өз әрекеттерінде қолдана алады, басқа адамды тыңдай біледі және логикалық ойлау тәсілдерін орындай алу біліктілігін жатқызады.

Баланың логикалық ойлау түсінігі ең алдымен, оның сезінуімен байланысты. Баланың математикалық түсініктерді дұрыс меңгеруі, баланың дамуы мен жас ерекшеліктеріне байланысты болып табылады. Сонымен қатар, бала заттың санын, затты салыстыру (көлемін), теңестіру, орналасуын, саны мен сыңарын (белгілеріне қарай) табу тәсілдерін меңгереді.

Мектеп жасына дейінгі балалардың кішігірім математикалық терминдері: геометриялық пішіндердің атауларын (дөңгелек, үшбұрыш, төртбұрыш т.б.) және олардың элементтері (қыры, бұрышы) болатынын, (қосу, алу, тең) ұғымдарын үйрене отырып, балалар қарапайым математикалық дәлдікті шешуді үйренеді. Сонымен қатар, балалардың математикалық білімге деген қызығушылығы артады, берілген есепті шешуге өз күш (ерік) - жігерін жұмсайды. Балада алғашқы түсініктер индуктивті және дидуктивті ойлау қалыптасады. Бала бір заттың құрылысына, қасиетіне (пішініне, түсі т.б.) қарай талдау, сараптау, салыстыру, кеңістікті бағдарлап, салыстырмалы түрде ойлай алады. Жаңа материалдарды бағдарламаның кез - келген бөлігінде («Сан және санау», «Көлем», «Пішін», т.б.) кезектестіріп 2-5 сабақтан бірінші бөлігінде, кейін екінші бөлімінде оқытқан жөн. Тәрбиеші әр түрлі жастағы топтардың бағдарламасының құрылымын білуге тиіс. Бұл, тек өз тобының математикалық дамуы деңгейін біліп қана қоймай, сондай-ақ мектепке дейінгі балаларда математиканың рөлін және әрбір сабақтың құрлымын өз ісінде дамыту арқылы, балаларда қарапайым математикалық түсініктерді қалыптастыруына көмектеседі. Математикалық түсініктерді қалыптастырудың негізгі жұмыс формасы – сабақ болып табылады. Сабақ барысында бағдарламаның үлкен бөлігі шешімін табады. Балаларда бірізді жүйе қалыптасады. Күнделікті өмірде және сабақта дидактикалық ойындар мен ойын, жаттығулар қолданылады. Дидактикалық ойындардың оқу іс-әрекетінен тыс уақытта ұйымдастыру, баланың математикалық түсінігін кеңейтеді, тереңдетеді, ойын бекітеді. Дидактикалық ойындар негізінен оқыту барысында жан – жақты, бағыт – бағдар беріп отырады.

Дұрыс ұйымдастырылған оқыту ісі жаңа материалдармен жұмыс жасау, қайталау және кезектестіріп оқыту түрлерін қолдану, баланың белсенділігін арттырады.

Сабақ құрылымының - көлемі, мазмұны бағдарламаға сай, балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес жоспарланады және үйретіледі.

Жаңа материалдармен жұмыс жасаудың 3 түрі бар: біріншіден – педагог көрсетеді, жаңа тапсырманы түсіндіреді, үлгі көрсетеді, математикалық объектіні негіз етіп алады. Балалар педагогтың іс-әрекетін бақылап, оның нұсқауларын тыңдайды, сұрақтарына жауап береді. Ақыл-ойды тәрбиелеуде және ой-өрісті дамытуда математика маңызды рөл атқарады.

Мектепке дейінгі балалық шақтың барлық кезеңдерінде сабақтарға арналған ойын әдістеріне үлкен мән беріледі. Оқытудың әдістері мен тәсілдері ережеге сәйкес қолданылады, әртүрлі үйлестіруде

оқытудың көп бейнелі әдістері мен тәсілдерін пайдалану, оларды шебер үйлестіру керек, сонда сабақтар балаларға пайдалы, қызықты болады.

Математика сабақтарында дидактикалық ойындарға (қызықты жаттығулар, шығармашылық тапсырмалар, т.б.) ерекше көңіл бөлінуі қажет. Әртүрлі қызықты материалдарды (жұмбақтар, өлеңдер, тақпақтар, мақалдардан, қанатты сөздерден, ертегілерден және де сергіту сәтінен (физминуттардан) топтама жасау) қолдану педагогикалық үдерістің тиімділігін арттырады, сондай-ақ, олар баланың ақыл-ойының дамуына үлкен ықпал ете отырып, балалардың ойлауына, есте сақтауына себеп болады. Ойын баланың алдынан өмірдің есігін ашып, оның шығармашылық қабілетін оятып, танымдық қасиеттерін дамытады.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылғы 17 қаңтар. Астана, 2014 ж.
2. Инструктивно-методическое письмо «Об организации воспитательно образовательного процесса в дошкольных организациях Республики Казахстан на 2016- 2017 учебный год. – Астана: 2016. 23
3. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің м.а. 2016 жылғы 12 тамыздағы № 499 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі 2016 жылы 14 қыркүйек.
4. Жұмабекова Ф.Н. Мектеп дейінгі педагогика – Астана, 2009.
5. Тарунтаева.Т.В. Формирование элементарных математических представлений у дошкольников. М.,1980.

Балгын Капарова
(Астана, Қазақстан)

РАЗВИТИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ И ИНФОРМАТИКИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИКТ

На сегодняшний день мы имеем дело с глобальным процессом информатизации, который затрагивает разные сферы жизни нашего социума. Область образования он затрагивает в особенности. Информационно-коммуникационные технологии – это технологии, посредством которых процесс информатизации происходит повсеместно.

Под информационными и коммуникационными технологиями (ИКТ) можно понимать различные устройства, с помощью которых хранят, обрабатывают и анализируют информацию. Персональный компьютер с необходимым программным обеспечением, средства телекоммуникаций с информацией на них являются одними из главных современных устройств ИКТ.

Нынешний прогресс в области технологий, все время увеличивающийся в геометрической прогрессии объем информации предъявляют большие требования современному обществу, в частности, будущим специалистам. Качественное образование становится необходимым условием для дальнейшего развития, выпускники должны соответствовать требованиям времени, быть информационно грамотными, уметь подстраиваться под любые изменения, думать и решать проблемы самостоятельно. На фоне все большей информатизации общества происходит естественная тенденция к информатизации образования, а следствие, повсеместное использование ИКТ в процессе обучения.

Сейчас эпоха информационных революций, которая совершается благодаря развитию информационных технологий, она дает человеку безграничные возможности для получения, переработки и производства информации. Благодаря информационным технологиям информация стала доступной, появились возможности изменить учебную деятельность, дифференцировать ее, «подстроить» под отдельного ученика, сделав его полноправным субъектом процесса.

На уроках каждый ученик должен быть вовлечен в процесс обучения, причем у него не должен теряться интерес к получению новых знаний, активность в течение всего урока, у него должны быть возможности для собственного развития. По моему мнению, использование ИКТ на уроках математики и информатики поможет повысить интерес учеников к учебе, качество знаний учащихся, научит их работать самостоятельно. Ведь только через самостоятельную работу, через закрепление полученных знаний они станут действительно полезными для учеников.

Все изменения, которые происходят в обществе и мире, в сфере технологий, науки так или иначе влияют на жизнь каждого из нас. Поэтому настоящий педагог всегда должен быть готов к изменениям в своей деятельности, к собственному развитию, к постоянному поиску. Очевидно, что задачей школы является воспитать полноценного члена общества, гармоничную личность, обучить его, научив самостоятельно мыслить, развиваться, познавать. Ученик должен уметь самостоятельно искать и отбирать нужную ему информацию, анализировать и структурировать ее.

Использованием ИКТ на уроках информатики и математики можно безусловно добиться развития связей между предметами математики и информатики, повысить навыки учеников по владению компьютером, научить их самостоятельной деятельности, реализовать индивидуальный потенциал.

Главная задача педагога помочь ребенку реализовать себя как личность, актуализироваться, раскрыть его потенциал, развивать врожденные таланты, привить ему чувство прекрасного, моральные принципы, научить взаимодействию с окружающим миром и другими людьми. Все это невозможно сделать без должных доверительных отношений между ребенком и учителем, без правильного настроения ребенка на урок, без некоторого «завлечения» к изучению новых тем. Уроки должны быть интересными, нешаблонными, проходить в приятной и комфортной атмосфере, создавая благоприятную среду для полноценного умственного и психического развития учеников.

Я применяю ИКТ в своей профессиональной деятельности, что позволяет мне:

- Проводить уроки в благоприятной эмоциональной обстановке, с высокой степенью внимания учащихся (за счет визуализации материала, с сопровождением музыки и т.д.);
- В динамичном и насыщенном ключе;
- Использовать дидактический материал в более удобном виде и форме;
- Повышать объем работы, выполняемой детьми на уроке;
- Подходить к обучению каждого ученика, учитывая его особенности, давать задания, соответствующие его индивидуальному уровню развития.

Преподаватель может применять IT-технологии на разных стадиях:

- при подготовке к занятиям: создавать презентации, раздаточные материалы, индивидуальные карточки, таблицы и графики, чтобы нагляднее преподнести материал детям;
- готовить домашние задания или видео-уроки для учащихся, не имеющих прямой доступ к урокам;
- выставлять оценки в электронный журнал, контролировать развитие каждого ученика;
- при проектной работе учеников.

Если при подготовке учитель пользуется технологиями, то естественно и при проверке учащихся он может их применять. Например, готовить тесты, используя специальные программы, генерирующие их; проводить опросы всего класса, используя интерактивную доску. Конечно, и сами ученики используют компьютер при выполнении домашней работы или исследовательской работы.

Применение ИКТ повышает интерес у учащихся, поднимает настроение, активизирует их деятельность, а значит, влияет на психологическое состояние учащихся, что естественно отражается на успеваемости детей и качестве получаемых ими знаний по данному предмету. Таким образом, возрастает интерес к предмету, к познанию окружающего мира, к собственному развитию.

Литература:

1. Белиловская М.Е. Информационные технологии в образовании. - «Информатика ПС» 1999 г, № 47.
2. Онлайн-ресурс: <http://edu.ru>.
3. Онлайн-источник: <http://www.moskids.ru/>
4. Онлайн-источник: <http://www.ict.edu.ru/>
5. Сеть творческих учителей: <http://www.it-n.ru>

Научный руководитель:

к.п.н. Давлетова Айнаш Халиуллиновна.

Ольга Лучанинова, Анна Курант
(Дніпро, Україна)

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ

Нові запити суспільства XXI сторіччя висунули відповідні вимоги до підготовки майбутніх компетентних фахівців, які вміють осмислювати та аналізувати свою працю, зумовило потребу в пошуку і впровадженні нових сучасних технологій навчання, а це, у свою чергу, – інтерактивних форм навчання на всіх рівнях освіти.

Рівень вищої освіти в Україні та її вплив на фундаментальну професійну підготовку конкурентоспроможних на ринку праці фахівців значною мірою залежать від якості навчального процесу у закладах вищої освіти, професійної компетентності викладачів, які забезпечують процес у вищій школі, їх наукового потенціалу та педагогічної майстерності.

У підготовці майбутніх фахівців склалася усталена система підготовки кадрів, в якій використовуються традиційні форми проведення занять: лекції, практичні заняття, лабораторні роботи, консультації, заліки, екзамени, різноманітні форми поза аудиторної роботи.

Навчання студентів потребує зміни технологій, форм і методів проведення занять, що дозволить уникнути наслідків наявної суперечності між теоретичною підготовкою й ефективністю практичної роботи фахівців, побудови занять на гуманістичній основі, суб'єкт-суб'єктних відносинах та створення умов для стимулювання потенціалу студента.

Дослідження, проведені Національним тренінговим центром (США, штат Меріленд), показують, що інтерактивне навчання дозволяє збільшити засвоєння матеріалу, оскільки впливає не лише на свідомість учня-студента, а й на його почуття, волю (дії, практику) [10, с. 2].

Результати цих досліджень відображені в схемі, що отримала назву «Піраміда навчання»: лекція – 5% засвоєння; читання – 10% засвоєння; відео/аудіо матеріали – 20% засвоєння; демонстрація – 30% засвоєння; дискусійні групи – 50% засвоєння; практика через дію – 75% засвоєння; навчання інших / застосування отримання знань відразу ж – 90% засвоєння. З піраміди видно, що найменших результатів можна досягти за умов пасивного навчання (лекція – 5%, читання – 10%), а найбільших – інтерактивного (дискусійні групи – 50%, практика через дію – 75%, навчання інших чи негайне застосування – 90%) [10, с. 2]. Це, звичайно, середньостатистичні дані, і в конкретних випадках результати можуть бути дещо іншими, але в середньому таку закономірність може простежити кожен педагог.

Саме тому використання сучасних інтерактивних педагогічних технологій навчання сприяє підвищенню якості підготовки майбутніх фахівців, що і зумовило необхідність та актуальність розроблення і використання інноваційних технологій навчання в підготовці компетентних фахівців. Як казав Конфуцій: «Те, що я чую – я забуваю. Те, що я бачу – я пам'ятаю. Те, що я роблю – я розумію».

У сучасній педагогічній науці існують різні підходи до визначення інтерактивних методів навчання. Так, О. Сіроштан методи інтерактивного навчання визначає як «систему способів цілеспрямованої міжсуб'єктної взаємодії педагога (викладача) і студентів, спрямованих на розв'язання навчально-виховних завдань фахової підготовки майбутніх педагогів у процесі навчально-пізнавальної діяльності вищого навчального закладу» [8, с. 88].

Як вважає І. Куришева, інтерактивними методами навчання є «способи організації активної, продуктивної взаємодії студентів між собою, з викладачем, з різними джерелами інформації, а також з комп'ютером у формі навчальних, ділових, рольових ігор, дискусій, виконанні проектів, аналізі конкретних ситуацій, за якої відбувається освоєння нового досвіду й одержання нових знань, надається можливість для самореалізації студентів» [4, с. 12].

На думку Н. Коломієць, інтерактивними вважаються такі методи навчання, які реалізуються завдяки активній взаємодії студентів і дають змогу на основі внеску кожного з них у спільну справу отримувати нові знання, організувати спільну діяльність, ідучи від окремої взаємодії двох-трьох осіб до широкої співпраці колективу [3, с. 8-9].

На думку О. Січкарук, інтерактивні методи можна розділити на дві групи: однією зі сторін спілкування виступає викладач і студент; спілкування відбувається між студентами. До першої групи вона включає лекції із включеними бесідами, дискусіями, проблемні лекції, семінари-обговорення, семінари «питання-відповідь», дискусії із провокаційними запитаннями, консультації (особливо при дистанційному навчанні), роботу через сайт-курс. До другої – бесіди, дискусії, круглі столи, «мозковий штурм», групове вирішення конкретних ситуацій, ділові, рольові та дидактичні ігри, бізнес-симуляції, проекти, панельні вправи [9, с. 7].

Невід'ємною формою організації навчального процесу у вищій школі є лекція. Її основна дидактична мета – формування орієнтувальної теоретичної основи для подальшого засвоєння студентами навчального матеріалу [6, с. 207].

Але сьогодні необхідно відійти від традиційної моделі викладання лекцій, яка здебільшого орієнтована на пасивне сприймання студентами змісту навчального матеріалу. З цією метою варто використовувати інтерактивні методи навчання, які дозволяють залучити студентів до активного обговорення, мобілізують їхню мисленнєву діяльність. Ми розглянемо такі інтерактивні методики навчання, як: ділова гра, «case-study», електронне навчання (e-learning) та веб-квест.

Ділова гра становить рольову гру з різними інтересами її учасників і необхідністю прийняття рішення за результатами гри. У професійній освіті ділова гра – вид гри, в процесі якої в уявлених ситуаціях моделюється зміст професійної діяльності майбутніх фахівців [2, с. 140].

Анісімов О., Дудченков В., Баранов П., Сазонов Б. та ін. називають різні види ділових ігор: інноваційні, імітаційні, організаційно-діяльнісні, організаційно-комунікативні та ін. [11, с. 108].

Перевагою ділових ігор як методу навчання є: спілкування у грі, наближене до реального життя; відпрацювання професійних навичок учасників гри; виявлення рівня володіння навичками, особливостей розумових процесів, рівня комунікативних навичок, особистісних якостей учасників [6, с. 165].

Методика «case-study» – це методика ситуаційного навчання, що базується на реальних прикладах, узятих із практики, і вимагає від студента пошуку цілеспрямованого рішення в запропонованій йому ситуації [2, с. 7].

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, Інтернет зумовили розвиток електронного навчання (e-learning), мобільного навчання (m-learning), змішаного навчання (blended-learning), що сьогодні використовуються у навчально-виховному процесі закладів вищої освіти. Ці технології дозволяють реалізувати неперервне навчання – навчання впродовж життя.

Під терміном (e-learning) розуміють навчальний процес, у якому використовуються інтерактивні електронні засоби доставки інформації, електронні носії, корпоративні мережі Інтернет.

Крім електронних бібліотек, курсів, засобів розробки змісту навчального процесу, системи управління навчальним процесом, самостійної роботи студентів використовуються технології e-learning, а також у віртуальних аудиторіях і навчальних закладах.

Використання e-learning дає можливість зробити навчання гнучким, доступним і персоналізованим. Кожний одержує можливість навчання з будь-якого місця, в будь-який зручний час. Система e-learning розширює можливості навчання, одержання додаткових освітніх послуг, самостійного планування і здійснення навчання за власною траєкторією, одержання необхідних консультацій, відповіді на поставлені запитання та ін. [1, с. 233].

Також широкого використання в навчальному процесі набула технологія проектної діяльності Веб-квест. Це проблемне завдання з елементами рольової гри, для виконання якої використовуються ресурси Інтернету [2, с. 36].

Отже, викладений вище матеріал ставить нові серйозні завдання у професійно-педагогічній освіті, особливо у справі професійної підготовки майбутніх фахівців. Викладачі мають володіти не лише широким філософським світоглядом, приймати відповідальні рішення, знати першими про нові моделі підходів до навчання студентів та їх реалізації, а й володіти арсеналом інтерактивних методів навчання.

Література

1. Гуревич Р. С. Інформаційно-комунікаційні технології в професійній освіті майбутніх фахівців / Р. С. Гуревич, М.Ю.Кадемія, М. М. Козяр; за ред. член-кор. НАПН України Гуревича Р. С. – Львів: ЛДУ БЖД, 2012.380с.
2. Кадемія М. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології навчання: словник-госарій / Кадемія М. Ю., Козяр М.М., Рак Т. Є. – Львів: СПОЛОМ, 2011. 136 с.
3. Коломієць Н. А. Дидактичні засади застосування інтерактивних методів навчання молодших школярів: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.09 / Н. А. Коломієць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2009. 19 с.
4. Курышева И. В. Интерактивные методы обучения как фактор самореализации старшеклассников в учебной деятельности при изучении естественно научных дисциплин: автореферат дис.... кандидата педагогических наук: 13.00.01 / Курышева И. В. / Нижегород. гос. пед. ун-т. – Нижний Новгород, 2010 20 с.
5. Курышева И. В. Классификация интерактивных методов обучения в контексте самореализации личности учащихся // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. – 2009. – №112. С. 160-164.
6. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. Л. Ортинський. – К.: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
7. Пидкасистый П. И. Технология игры в обучении и развитии / П. И. Пидкасистый, Ж. С. Хайдаров. – М.: Роспедагенство, 1996. 268 с.
8. Сіроштан О. В. Інтерактивні методи навчання в процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників / О. В. Сіроштан // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2012. – № 1. С. 85-90.
9. Січкарук О. І. Інтерактивні методи навчання у вищій школі: Навчально-методичний посібник. / О. І. Січкарук. – К.: Таксон, 2006. 88 с.
10. Сучасні освітні технології у вищій школі: Матеріали міжнар. наук.-метод. конф. (Київ, 1-2 листопада 2007 року): Тези доповідей: У 2 ч. - Ч. 2 / Відп.ред. А.А. Мазаракі. - К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. 259 с.
11. http://library.vspu.net/jspui/bitstream/123456789/1031/1/44_v.pdf

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, доцент, Лучанінова Ольга Петрівна.

**Ольга Лучанінова, Анастасія Олійник
(Дніпро, Україна)**

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗНАНЬ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗАСОБАМИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Важливою передумовою реформування вищої педагогічної освіти має стати принципове оновлення методики і технології освіти, перехід від технологій «до студента – з культурою» до технологій «зі студентом – до культури». Насамперед у вищій педагогічній школі має змінитися основна форма організації навчання – лекція, яка вибудовується через зіставлення багатоманітності позицій та ідей, коли закладаються основи для внутрішнього діалогу, особистісного самовизначення, ціннісного осмислення знання. Таким чином, в основі цього оновлення мають стояти комунікативні засоби формування професійних знань у майбутніх фахівців.

Аналіз науково-методичної літератури дає підстави стверджувати, що сьогодні багато наукових робіт присвячено вивченню комунікативних засобів та їх застосуванню у закладах вищої освіти. Увага приділяється формуванню та збагаченню професійних знань студентів засобами професійної комунікації. Це зумовлено складністю сучасних соціальних процесів, загальною нестабільністю нашого суспільства, що гостро позначаються як на духовному, так і фізичному розвитку підростаючого покоління. З такої точки зору проблема професійно-педагогічної підготовки майбутніх фахівців, їхніх знань, умінь та навичок є актуальною.

Цій проблемі присвячено праці В.Д. Шадрикова, І.А. Зимньої, В.І. Байденко, С.О. Козлова, Ю.Р. Татур, А.В. Суригіна, Ю.В. Фролова, А.А. Бодальова, Д.А. Махотіна, С.А. Маруєва, Н.В. Кузьміної, Л.С. Рубінштейн, Г.С. Костюк, Е.Ф. Зеєра та ін..

Учені розглядають комунікативні засоби як способи передачі інформації. Це зумовлено тим, що життя сучасної людини наповнено різними сферами, які розвиваються з кожним днем. Саме тому практичний аспект пов'язаний із тим, щоб допомогти засвоєнню нових знань у різних галузях навчання.

Так, С.Л. Рубінштейн підкреслює, що процес засвоєння знань є центральною частиною процесу навчання. Цей процес ніяк не зводиться до пам'яті чи запам'ятовування. В нього включаються сприйняття матеріалу, його осмислення, запам'ятовування і те оволодіння ним, яке дає можливість вільно користуватися набутими знаннями у різних ситуаціях. На основі результату експериментальних даних він сформулював ряд положень, що виражають у конкретній формі залежність запам'ятовування матеріалу від форми викладення: основи міцного засвоєння матеріалу закладають в процесі первинної його подачі; повторення, при правильній його організації, є поглибленим осмисленням матеріалу; необхідність відтворення активізує осмислення [8, с. 85].

На думку Г. С. Костюка, засвоїти знання – це не просто запам'ятати результати людської пізнавальної і практичної діяльності в їх готовому вигляді. Це означає під керівництвом педагога повторити, хоч би у скороченому вигляді, ту діяльність, яку здійснювали люди, утворюючи ці знання. Повноцінно засвоїти знання, тобто зробити їх власним здобутком можна, тільки оволодіваючи виробленими людьми процесами і способами утворення знань. Знання, на думку вченого, це система понять, що є результатом багатовікової мисленнєвої діяльності людства. Як такі, вони можуть стати власним надбанням тільки через відповідні мисленнєві дії, що включають підпорядковані їм акти сприйняття, запам'ятовування, інші психічні процеси. Якщо структура навчальної діяльності спрощується, зводиться до сприйняття і запам'ятовування готових істин, словесних формулювань, то поняття посправжньому не засвоюються, і позитивний вплив навчання значно зменшується [5, с. 12].

Вітчизняна психологія розглядає засвоєння знань як складну діяльність, виконання якої значною мірою залежить передусім від мотивів, що спонукають до засвоєння цих знань, від ставлення до їх засвоєння, що, звичайно, пов'язано, але не зовсім збігається із загальними мотивами учіння, зі ставленням до навчальної діяльності у цілому.

Важливо підкреслити, що вся робота щодо засвоєння знань, формування і розвитку умінь та навичок в тому чи іншому виді мовленнєвої діяльності може принести успіх лише за умови інтенсивного становлення і реального запуску механізму мовлення.

На думку В. І. Байденко, однією з головних вимог до змісту формування дослідницьких умінь учнів є комплексний підхід до навчання, оскільки навчання буде найбільш ефективним у тому випадку, якщо буде вестися комплексно, пронизувати різні теми [1, с. 1].

Комунікативність включає в себе індивідуалізацію навчання мовленнєвої діяльності, під якою розуміється облік всіх властивостей учня як індивідуальності: його здібностей, його вмінь здійснювати мовленнєву та навчальну діяльність і головним чином його особистісних властивостей. Можна без перебільшення сказати, що для комунікативного методу індивідуалізація є головним засобом створення мотивації та активності. При навчанні іншомовної мовленнєвої діяльності індивідуальна реакція можлива лише в тому випадку, якщо стоїть перед учнем мовна завдання буде відповідати його потребам та інтересам як особистості. Тому для виклику адекватної реакції необхідний облік індивідуальних і, насамперед особистісних властивостей студентів: життєвого досвіду, контексту діяльності, сфери інтересів, схильностей, емоційної сфери, світогляду, нарешті, статусу даної особистості в колективі.

Подібний підхід гарантує істинну мотивацію, а також справжню, внутрішню (а не зовнішню, часто чисто формальну), активність студента. Зовнішня активність найчастіше виникає від так званої активізації аудиторії, залучення студентів до участі в бесіді при наявності внутрішньої активності не потрібно ніяких додаткових прийомів активізації, бо студент вирішує мовленнєве завдання, яка зачіпає його як особистість і сам охоче вступає в контакт.

Практичні заняття відіграють важливу роль у формуванні професійної компетенції, рівня сформованості практичних умінь та навичок. Зараз використовуються як традиційні форми та методики проведення занять, так нові, які спрямовані на розвиток здібностей, формуванню умінь та навичок, активізацію навчально-пізнавальної діяльності. Також використані педагогічні прийоми та спеціальні форми проведення занять, серед яких професійні тренінги та тьюторські заняття. В традиційній системі навчання тьюторіали (семінари) поки що не знайшли широкого застосування. Ця форма навчання переважно використовується при індивідуальному та дистанційному навчанні.

Зазначені форми та методи сприяють не тільки формуванню організаційних, комунікативних, збутових, дослідницьких, просвітницьких умінь із дисципліни, вони формують позитивні якості студентів: здібність адаптуватися в колективі, налагодити контакти, обмінюватися інформацією, висловлювати власну думку і відстоювати (при необхідності) свою позицію, правильно розподіляти функції між учасниками; уміння аналізувати свої дії та інших. Перевага тренінгу перед традиційними формами навчання в тому, що за короткий відрізок часу, необхідний для одержання повноцінного результату, формуються знання, уміння та навички, співробітництво між колегами, багатоваріантність у вирішенні завдань, критичне мислення тощо. Ігровий момент занять, акценти на вирішення практичних завдань сприяють мобілізації здібностей всіх учасників тренінгу.

Ділові ігри та професійні тренінги – це ігрові заняття, які розвивають теоретичне та практичне мислення спеціаліста. Виконуючи роль, яка передбачена сценарієм, у студента підвищується мотивація у навчанні, він набуває досвід пізнавальної та професійної діяльності. Під час ділових ігор створюється такий емоційний настрій та атмосфера, яка підвищує зацікавленість до проблеми, яка вирішується; активізується творча атмосфера, забезпечується високий рівень сформованості професійних умінь та навичок.

Практична значимість зводиться до того, щоб процес формування професійних умінь був значно швидший. При цьому, необхідно зазначити, що особливий інтерес представляють шляхи, за допомогою яких можна досягти найкращих результатів, зіставлення та порівняння між собою інтерактивних та комутативних засобів засвоєння знань і практичне застосування при роботі з майбутніми фахівцями.

Мовленнєва діяльність характеризується своєю фазною побудовою. Найдоцільнішим прийнято вважати твердження І.О. Зимньої щодо трифазності будь-якої людської діяльності, зокрема і мовленнєвої. Зміст трифазності розкривають спонукально-мотиваційна, орієнтовно-дослідницька та виконавча фази [3, с. 130].

Леонтьєв О.О. вважає, що мовленнєва діяльність має місце рідко, лише, коли ціль діяльності – породження висловлення, коли мовлення самоцінне. В інших випадках використання мови передбачає немовленнєву ціль, і тоді мовлення – не самостійна діяльність, а сукупність мовленнєвих дій, підпорядкованих цілі власне діяльності [7, с. 26].

Отже, джерелом мовленнєвої діяльності є комунікативно-пізнавальна потреба. Ця потреба, реалізуючи себе в предметі мовленнєвої діяльності, яким є думка, і стає внутрішнім комунікативно-пізнавальним мотивом цієї діяльності. Мовленнєва діяльність є основним та універсальним засобом спілкування між людьми в людському середовищі, основним засобом комунікації. Завдяки мовленнєвій діяльності особистість набуває суспільно-історичного досвіду. Крім цього, мовленнєва діяльність – основний засіб пізнання людиною навколишнього світу, обов'язкова умова пізнавальної діяльності будь-якої особистості. Нарешті, мовленнєва діяльність відіграє суттєву роль у всій психічній інтелектуальній діяльності людини, беручи участь у процесах пізнання, творчості та в всіх видах мислення.

Література:

1. Байденко В.И. Болонский процесс: Курс лекций / В. И. Байденко. – М.: Логос, 2004. – 208 с. 2.
2. Беспалько В. П. Татур Ю. Р. Системно-методичне забезпечення навчально-виховного процесу підготовки фахівця / В. П. Беспалько, Ю. Р. Татур. – М. 1989.
3. Зимняя И. А. Лингвопсихология речевой деятельности / И. А. Зимняя. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. 432 с.
4. Козлова, С.А. Дошкольная педагогика: Учебник для студентов учреждений среднего профессионального образования / С.А. Козлова, Т.А. Куликова. - М.: ИЦ Академия, 2012. - 416 с.
5. Костюк Г. С. Принцип развития в психологии (Хрестоматия по возрастной психологии: Учеб. пос. / Под ред. Д.И. Фельдштейна – М., Воронеж, 2003-504 с.
6. Кравцова, Е.Е. Психология и педагогика. Краткий курс / Е.Е. Кравцова. - М.: Проспект, 2016. - 320 с.
7. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / А. А. Леонтьев. – М.: Знание, 1979. – 48 с.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Л.С. Рубинштейн.- СПб: Издательство «Питер», 2000 - 712 с.
9. Рубинштейн, М. М. Проблема учителя: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / М. М. Рубинштейн; под ред. В. А. Сластёнина. – М.: Издательский центр «Академия», 2004 – 210 с.
10. Шадриков В. Д., Мазилев В. А. Общая психология: Учебник для академического бакалавриата./ В. Д. Шадриков, В. А. Мазилев М.: Юрайт, 2015 – 312 с.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, доцент Лучанінова Ольга Петрівна.

Тетяна Бабійчук, Ірина Олефіренко
(Олександрія, Україна)

ПЕРЕВЕРНУТЕ НАВЧАННЯ ЯК ОДНА ІЗ КЛЮЧОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ СУЧАСНОСТІ

"Перевернуте навчання" стало популярним поняттям в останні декілька років, що було частково викликано публікаціями в The New York Times (Фіцпатрік, 2012), Хроніці вищої освіти (Berrett, 2012) і Науці (Мазур, 2009) [1, с. 1114-1119]. По суті, це поняття означає, що учні вперше знайомляться з новим матеріалом за межами аудиторії, як правило, через читання або відео лекції, а потім використовують час заняття, щоб зробити більш важку роботу по асиміляції цих знань (через рішення задач, обговорення або дебати). Перевернуте навчання є педагогічною моделлю, при якій типові аудиторні та домашні елементи перевернуті. Поняття перевернутого навчання спирається на такі поняття, як активне навчання,

мотивування студентів, гібридна конструкція, і, звичайно підкастинг. Основною цінністю перевернутого навчання є зміна мети заняття [3].

У 1956 році Бенджамін Блум розробив модель, яка визначала шість основних освітніх цілей: знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез і оцінку (Рис. 1). Категорії після Знання були представлені як «навички та здібності», з розумінням, що знання було необхідною умовою для застосування цих навичок і умінь на практиці [2, с. 18-21]. Незважаючи на те, що кожна категорія містила підкатегорії, розташовані від простого до складного і від конкретного до абстрактного, таксономія запам'яталася відповідно до шістьох основних категорій. Пізніше, група когнітивних психологів, теоретиків навчальних програм, дослідників і фахівців з тестування та оцінки, опублікувала перероблену версію таксономії Блума, назвавши її Таксономія викладання, навчання та оцінювання. З точки зору переробленої класифікації Блума, «перевернуте навчання» означає, що учні виконують більш низькі рівні пізнавальної діяльності (отримання знань і розуміння) за межами аудиторії, і зосереджують свою увагу на більш високих формах пізнавальної діяльності (застосування, аналіз, синтез, і / або оцінка) в аудиторії, де їх підтримують колеги і викладач. Ця модель відрізняється від традиційної моделі, в якій "перше знайомство" відбувається за допомогою лекції в аудиторії, де учні асимілюють знання через домашнє завдання, звідси і термін "перевернуте навчання».

Рис. 1. Таксономія Блума

У традиційній лекції, учні часто намагаються сприйняти те, що говорить оратором. Вони не можуть перестати міркувати про те, що йдеться, і можуть упустити важливі аспекти, так як намагаються записати слова лектора. На відміну від цього, використання відео- та інших попередньо записаних мультимедійних лекцій знаходиться під контролем студентів: вони можуть дивитися, перемотувати назад і вперед у міру необхідності. Ця можливість може мати особливе значення з обмеженими можливостями, особливо цінна наявність підписів, призначених для тих, у кого існують порушення слуху. Застосування перевернутої моделі заняття дає викладачам можливість розпізнати помилки в розумінні досліджуваного матеріалу[3]. У той же час, спільні проекти стимулюють соціальну взаємодію між учнями. Підхід перевернутого навчання використовувався протягом багатьох років у викладанні деяких дисциплін, зокрема в галузі гуманітарних наук. Барбара Вальвоорд і Вірджинія Джонсон Андерсон сприяли популяризації використання цього підходу у своїй книзі Ефективне оцінювання (1998). Необхідно відзначити, що не існує єдиної моделі перевернутого навчання - термін широко використовується для опису практично будь-якої структури заняття, яка забезпечує надання записаних лекцій з подальшим виконанням вправ в аудиторії.

Як сторонні експертів, викладачі пропонують різні підходи, роз'яснюють зміст і контролюють прогрес. Вони організують учнів в спеціальні робочі групи, щоб вирішити питання, які викликають труднощі у кількох учнів. Беручи до уваги той факт, що цей підхід вносить комплексні зміни в динаміку занять, деякі викладачі впроваджують тільки деякі елементи перевернутої моделі або вважають за краще перевернути тільки кілька занять протягом усього періоду навчання. Однак, деякі навчальні заклади почали активно використовувати перевернуту модель в своїх курсах і виробляють цілі серії відеопродукції, наприклад, для пояснення функціонування тієї чи іншої системи, або пояснення граматичного матеріалу. Але перш ніж впроваджувати дану модель, як і будь-яку іншу, в практику своєї педагогічної діяльності потрібно розуміти її особливості. Перевернута модель має кілька ключових елементів [4, с. 171-193]:

- надання студентам можливості для здійснення першого знайомства до заняття. Механізм, який використовується для першого знайомства, може варіюватися від простого читання підручника до відео лекцій і подкастів або скрінкасти. Наприклад, деякі викладачі розміщують відеоролики на своєму каналі на YouTube. Ці відео можуть бути створені самими викладачами або знайдені в Інтернеті, де можна знайти величезну кількість лекцій провідних фахівців в різних областях знань. Однак варто зауважити, що знайомство з матеріалом не обов'язково має здійснюватися з використанням високих технологій або інших подібних джерел;

- створення стимулу для учнів готуватися до заняття. Коли ми говоримо про те, що учні виконують завдання в якості підготовки, ці завдання завжди асоціюються з оцінками. Завдання можуть бути абсолютно різними від онлайн тестів до завдань на лист, але в кожному разі завдання повинні містити якийсь стимул прийти в аудиторію підготовленим;

- *забезпечення механізму для оцінки розуміння учнів.* Завдання, які учні виконують як доказ їх підготовки, можуть допомогти як викладачеві, так і учням оцінити ступінь розуміння матеріалу. Вони дозволяють викладачеві «перекроїти» заняття таким чином, щоб зосередитися на елементах, з якими учні зазнають труднощів. Тести, які оцінюються автоматично, можуть також допомогти учням визначити розділи, в яких вони потребують допомоги, а письмові завдання допомагають висловити свою думку, тим самим провокуючи більш захоплюючі дискусії. Важливо відзначити, що зворотний зв'язок, який необхідний учням, в основному надається в аудиторії, зменшуючи потребу в розгорнутих коментарях викладача за межами аудиторії. Крім того, багато видів діяльності, що використовуються під час занять, можуть служити в якості неофіційних перевірок розуміння матеріалу учнями;

- *забезпечення активності в аудиторії, яка спрямована на пізнавальну діяльність вищого рівня.* Якщо учні отримали базові знання за межами аудиторії, вони повинні витратити час заняття на більш глибоке вивчення і вдосконалення своїх навичок використовуючи нові знання. У перевернутому навчанні, ролі та очікування учнів і викладачів змінюються:

✓ учні беруть на себе більше відповідальності за своє навчання і вивчають основний зміст матеріалу або самостійно, або в групах;

✓ значні результати подібного навчання можна отримати шляхом сприяння активному навчанню, залучення учнів, надання навчання потрібного вектора, корекції непорозумінь і надання своєчасної зворотного зв'язку з використанням різних педагогічних стратегій;

✓ в даній моделі більший акцент здійснюється на дослідження понять, формулюванні значень і демонстрації або застосуванні знань, як показано нижче (Рис. 2):

Модель перевернутого навчання є тією моделлю, де дійсно легко помилитися. Незважаючи на те, що ідея проста, ефективний переверот вимагає ретельної підготовки. Запис лекцій вимагає зусиль і часу з боку викладачів, і після занять і на заняттях елементи повинні бути ретельно інтегровані для того, щоб студенти розуміли принцип роботи моделі і були мотивовані на підготовку до занять[3]. В результаті, введення перевернутої моделі може означати додаткову роботу, а також вимагати від викладачів володіння новими навичками, хоча перший шок від різкої зміни системи навчання може бути зменшений шляхом поступового введення моделі. Учні, в свою чергу, як відомо, скаржаться на втрату лекційних занять «обличчям до обличчя», особливо якщо вони відчують, що рекомендовані відео лекції знаходяться у вільному доступі в Інтернеті. З цієї точки зору, учні, можливо, не відразу оцінюють практичне значення моделі, задаючись питанням, що ж такого приносить їм дане навчання, чого вони не могли б отримати, блукаючи в Інтернеті. Ті, хто бачить сенс у відвідуванні лекцій, можуть вважати, що нестрашно пропустити заняття, орієнтоване на різного роду діяльність, і, таким чином, може втратити сенс перевернутої моделі навчання. Нарешті, навіть там, де учні сприймають цю модель з оптимізмом, їх обладнання і можливості доступу можуть не завжди підтримувати швидку доставку відео.

Рис. 2. Принцип функціонування моделі перевернутого навчання

Також до недоліків даної моделі навчання можна віднести:

1. відсутність в учня можливості безпосередньо задавати питання викладачеві, якщо він у нього виник;
2. не кожен учень виконує домашнє завдання;
3. комп'ютер або інший пристрій повинен бути у вільному доступі для учня, що, на жаль, не завжди можливо;
4. медіалізація «фронтальної роботи», яку учні не люблять;
5. учням, які не дивилися лекційний матеріал, буде нецікаво на занятті.

Так як концепція перевернутого навчання стає все більш популярною, з'являються все нові і нові інструменти для підтримки позааудиторної частини навчальної програми. Зокрема, розробка потужних

мобільних пристроїв буде мати широкий спектр багатих, освітніх ресурсів у руках учнів. Перевернуте навчання характеризується зміною ролі викладача, який залишає свою центральну позицію на користь більшої взаємодії і співпраці в процесі навчання. Також відбувається і супутнє зміна ролі учнів, багато з яких раніше були пасивними учасниками процесу навчання, де знання підносили їм в готовому вигляді. Перевернута модель покладає більше відповідальності за навчання на плечі учнів, даючи їм більший імпульс до експериментів. Те, що перевернута модель робить дійсно добре, це значний зсув в пріоритетах - від простого проходження матеріалу на заняттях до його освоєння.

Література:

1. Логінова А. В. Особливості використання та принципи функціонування педагогічної моделі «перевернутий клас» /Логінова А. В. - Молодий вчений. - 2015. - №9.
2. Alvarez, B. (2011). Flipping the classroom: Homework in class, lessons at home. Education Digest: Essential Readings Condensed For Quick Review, 77(8).
3. Bergmann, J., & Sams, A. (2012). Flip your classroom: Talk to every student in every class every day. Washington, DC: International Society for Technology in Education.
4. Strayer, J. F. (2012). How learning in an inverted classroom influences cooperation, innovation and task orientation. Learning Environments Research, 15(2). doi:10.1007/s10984-012-9108-4

Ганна Свидюк
(Одесса, Україна)

ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ВИКОНАВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА НА ЗАНЯТТЯХ З ПОСТАНОВИ ГОЛОСУ, ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Музичне мистецтво має велике значення та займає місце в системі духовно-культурних цінностей людства. В наш час, суспільство отримує багато різної інформації про музику із ЗМІ, інтернету. В ефірах музичних каналів звучить, в більшості, не якісна продукція, яка не витримує критики ні з точки зору професіоналізму виконавців, так і з точки зору музичного та літературного змісту. Виникнення різноманітних телевізійних вокальних талант-шоу, призвело до того, що інтерес до музики у дітей та молоді підвищився. Зростає кількість співочих колективів, відкриваються вокальні класи в системі загального і додаткового музичного освіти.

Питання про рівень загальнолюдської та професійної культури стоїть дуже гостро. Найскладніше завдання - підняти культурну планку нового покоління. Підвищенням вокально-виконавської культури сучасних співаків, робиться внесок у загальнонаціональну справу відродження справжніх духовних цінностей, високого рівня освіченості, поваги до людської особистості, традицій та культурної спадщини. Все це обумовлює необхідність спеціального і цілеспрямованого розвитку такого компоненту професійної компетентності вчителя музичного мистецтва, як вокально-виконавська культура.

Для того, щоби зрозуміти сутність поняття "вокально-виконавська культура", ми провели аналіз літератури в галузі філософії, культурології, педагогіки, музикознавства. Проблеми вокального виконавства хвилювали вчених ще з часів античності, що підтверджують висловлювання Сократа, Платона, Аристотеля. У працях дослідників вокального мистецтва К.М. Мазуріна, В.А. Багадурова, К. Назаренко і ін. наводяться цінні матеріали, що стосуються історії, теорії та практики художнього співу; дається науково-об'єктивна оцінка найбільш відомих вокальних шкіл, узагальнюються досягнення окремих видатних співаків і вокальних педагогів.

З точки зору Ю. Б. Борєва «культура» — це цінісно і символічно закріплена людська діяльність та її продукти, освітлені гуманними моральними цілями, упорядкована людська діяльність. Велику роль він відводить мистецтву як феномену культури [2]. Поняття культура включає в себе сукупність матеріальних, практичних і духовних надбань суспільства.

Одним із найбільш поширених видів музичної творчості є — вокальне виконавство, яке на погляд Ю.Б. Сетдікової, являється одним з видів мистецтва та відображає навколишню дійсність засобами співочого голосу, тому має свої особливості і здатне виконувати виховну, естетичну та інші функції мистецтва як феномен культури [7].

Виконавська культура є частиною духовної культури особистості і характеризує рівень освоєння музичного мистецтва, та включає в себе такі характеристики: "міцну базу накопичених теоретичних і практичних знань, культуру звуку, особливості трактування музичного твору, можливості художнього впливу на слухача." [3].

Вокально-виконавська творчість тісно пов'язана з процесом виховання та освіти. В своїх дослідженнях О.Е. Плеханова, Ю.Б. Сетдікова, Т.В. Шастіна розглядають виховну функцію вокально-виконавської творчості, як актуальну педагогічну проблему. Спів, у вокальній педагогіці, розуміють в широкому і вузькому сенсі. У широкому це — «здатність голосу виражати музичні думки» [8], у вузькому сенсі — творча діяльність людини, в процесі якої відбувається передача художнього образу музичного твору з використанням вокальної техніки.

Видатні педагоги в області музичного мистецтва (О.А. Апраксина, Л.Г. Арчажнікова, Д.Б. Кабалевский і ін.) відзначали, що обов'язковою умовою професійної підготовки педагога-музиканта є оволодіння навичками виконавської діяльності.

Л.Г. Арчажнікова писала: "Виступаючи як виконавець, педагог вчить розуміти і оцінювати музику, управляти емоціями. А це дуже важливо, тому що іноді музикою можна переконати більше, ніж авторитетними вказівками" [1, с. 85]. На її думку, особлива увага повинна приділятися вихованню виконавської культури майбутнього педагога-вокаліста, яка "повинна відображати його розвинений естетичний смак, свідоме ставлення до музичного мистецтва, широту кругозору, яка виявляється в знайомстві з кращими творами світової музичної культури, готовності до музично-просвітницької роботи" [1, с. 70].

О.Е. Плеханова характеризує вокально-виконавську культуру як рівень майстерності і вважає її складовою вокально-педагогічної культури вчителя-музиканта [6]. Узагальнюючи вищевикладене ми можемо стверджувати, що **"вокально-виконавська культура"** це інтегрована професійно-особиста якість, яка містить у собі совокупність взаємозв'язаних загальнокультурних та професійних знань, вокально-виконавських умінь та навичок, визначаючих здібність та готовність вчителя музичного мистецтва для творчої та професійної діяльності у навчальному закладі.

Безумовно, в даний час, існують накопичені матеріали які вивчають будову і роботу голосового апарату, вокально-педагогічні принципи, методи, особливості вокальних шкіл. Сучасні педагоги використовують праці вітчизняних та зарубіжних авторів: Л.Б. Дмитрієва, М.Л. Львова, І.К. Назаренко, І.І. Левідова, В.П. Морозова, Р. Юссона та ін. Активно обговорюються теми пов'язані з психологічними та соціальними проблемами розвитку особистості. Вищі навчальні заклади мають навчити студентів орієнтуватися у сучасній культурі, а також спрямувати свою увагу на формування особистісних якостей, які необхідні майбутньому вчителю музичного мистецтва зі спрямованістю на поєднання вокально-виконавської діяльності з педагогічною. Але не тільки від базових освітніх програм залежить формування виконавської культури, також це пов'язано з використанням в навчальному процесі різних творчих форм навчання - майстер-класи, творчі майстерні, навчальні концерти, конкурси, педагогічні практикуми, конференцій. Великий вплив мають прослуховування аудіо і відеозаписів концертів з подальшим аналізом. Саме таке занурення в вокальне мистецтво сприяє професійному розвитку особистості майбутнього педагога-музиканта.

Важливим фактором, який впливає на несформованість музично-естетичного смаку, на нашу думку, являється низький рівень впливу педагогів на формування естетичного смаку у студентів. Тому в музично-педагогічній освіті повинно приділяти особливу увагу вихованню фахівців, здатних відрізнити якісну музику від "творинь" низькопробної поп-культури. Педагоги мають вміння створювати та зберігати кращі традиції музичного мистецтва. Таким чином, ті хто займаються підготовкою фахівців так само мають потребу у вдосконаленні навчального процесу.

Практика сучасних педагогів показує, що вокальна підготовка майбутніх педагогів-музикантів, в своїй більшості спрямована на розвиток комплексу вузько-професійних умінь та навичок. Вчителі основну увагу приділяють розвитку вокально-технічних виконавських якостей співочого голосу, але при цьому мало приділяють уваги становленню особистості майбутнього педагога-музиканта, формуванню його вокально-виконавської культури.

На думку Н.Х.Нургаянної формування вокально-виконавської культури майбутнього педагога-музиканта потребує рішення таких задач, як:

1. Розвиток індивідуальних особливостей особистості, що складають пріоритетні професійні якості майбутнього педагога-музиканта в області вокального виконавства;
2. Оснащення майбутніх педагогів-музикантів теоретичними знаннями і практичними вміннями, необхідними для успішного розвитку їх вокально-виконавської культури;
3. Організація активної діяльності студентів в сфері вокально-виконавської творчості в процесі аудиторної та позааудиторної роботи [4].

Становлення педагога-музиканта як особистісті та професіонала відбувається в ході навчання, виховання, виконавської та педагогічної практики. Отже, процес формування вокально-виконавської культури майбутніх вчителів музичного мистецтва може бути більш успішним і ефективним, якщо в ході навчально-виховного процесу будуть реалізовані такі педагогічні умови:

- в процесі фахової підготовки студентів-вокалістів створення творчого культурно-освітнього середовища;
- заохочення ініціативи майбутніх вчителів мистецтва у власній вокальній діяльності;
- використання різних методів вокального навчання;
- Оптиміальне поєднання аудиторної і концертно-практичної діяльності студентів, яка буде спрямована на формування професійної вокально-виконавської компетенцій майбутнього педагога;

Кожна з цих умов, на нашу думку, має продуктивну взаємодію. Однак для підвищення ефективності формування вокально-виконавської культури майбутніх педагогів музичного мистецтва необхідна розробка і включення в освітній процес навчально-методичних комплексів дисциплін "Історія та педагогіка вокального виконавства", "Основи традиційного вокального виконавства", "Особливості музичних стилів" так як, на нашу думку, ці дисципліни мають досить високий педагогічний потенціал для формування вокально-виконавської культури майбутнього фахівця [5].

Система освіти, в даний час, висуває високі вимоги до професійного рівня випускників вищих навчальних закладів. Стає необхідним створювати спеціальні умови для формування творчої особистості майбутнього вчителя. Це спонукає досліджувати широке коло питань культурологічної підготовки майбутніх фахівців, зокрема вчителів музичного мистецтва, які будуть здатні до самореалізації, самовдосконалення в творчій та професійній діяльності.

Підвищення рівня виконавської культури - завдання постійне, яке вимагає безперервної уваги з боку всіх учасників художньо-педагогічного процесу. Але слід зазначити, що сьогодні вищі педагогічні заклади не приділяють належної уваги даному питанню. Таким чином актуалізується проблема в формуванні вокально-виконавської культури майбутнього вчителя музичного мистецтва, яку необхідно більш ретельно розглянути з позиції сучасного погляду на фахові вимоги.

Література:

1. Арчажникова Л.Г. Профессия – учитель музыки: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1984. – 111 с.
2. Борев Ю.Б. Эстетика. – 4-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1988. – 496 с.
3. Данься Лі Удосконалення винавської культури студента-піаніста у процесі концертної діяльності / Проблеми підготовки сучасного вчителя: Науковий журнал. № 8 (ч. 1), 2013
4. Нургаянова Н.Х. Моделирование процесса формирования вокально-исполнительской культуры будущего педагога-музыканта на основе этнопевческих традиций / Филология и культура. - №4 (34), 2013. - С. 297-301.
5. Нургаянова Н.Х. Повышение качества подготовки будущего педагога-музыканта на основе модульной технологии обучения / Образование и саморазвитие: Научный журнал. – Казань: Центр инновационных технологий. – 2010. – №1(17). – С. 51-56.
6. Плеханова О.Е. Технология формирования вокально-педагогической культуры учителя музыки в процессе вузовской подготовки: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.08. Екатеринбург, 2006. – 23 с.
7. Сетдикова Ю.Б. Эстетические аспекты вокально-исполнительского творчества: генезис и современные тенденции: Автореф. дис. канд. философ. наук: 09.00.04. – М., 2006. – 25с.
8. Слостенин В.А. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов / Под ред. В.А. Слостенина. – М.: Издат. центр "Академия", 2002. – 576 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, Іригіна Світлана Олександрівна.

**Назаркуль Смаилова
(Жезказган, Казакстан)**

ЦЕЛОСТНОСТЬ КУЛЬТУРНО-ДИАЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ В УСЛОВИЯХ БИЛИНГВИЗМА

Значительная часть коммуникативных процессов в мире приходится на межкультурное общение, основным носителем этнокультурных норм служит язык, функционируя в качестве коммуникации и трансляции. Это требует от человека, с одной стороны, готовности к диалогическому взаимодействию в широком поликультурном пространстве, а с другой, - безбарьерного использования языкового потенциала, удовлетворяющего конкретной ситуации поликультурного взаимодействия.

Казахстан - полиэтническое и многоязычное государство, в котором нормой существования народов стало взаимодействие культур, двуязычие и многоязычие. Русский язык в полиэтническом Казахстане рассматривается как основа сохранения и трансляции национальной культуры, является языком межнационального общения и языком приобщения нерусских народов к мировой культуре. Вместе с тем в настоящее время, когда общество переживает период восстановления культур, становится очевидной необходимость взаимодействия и взаимодополняемости разных культурных ценностей, в том числе языковых систем, как условия развития поликультурного общества.

В связи с этим актуализируется исследование социальной роли усвоения человеком родного (национального) языка наряду с общегосударственным - русским языком, в силу того что для современного общества необходим более широкий и всесторонний подход к осмыслению языковой деятельности человека, ее включенности в контекст многообразных взаимоотношений и связей. Понимание языка как части культуры определяет его ключевую роль в процессах межкультурного взаимодействия и межэтнической идентификации личности, основой которых, по мнению ученых, выступает билингвизм, при котором происходит взаимодействие культур.

Специфика двуязычия состоит в том, что коммуникативная функция языков обеспечивает межкультурное общение. В условиях билингвизма человек не просто овладевает другим языком, он «входит» в культуру народа, язык которого для него является неродным. Центральное место в теории изучения билингвизма занимает рассмотрение поведения человека в условиях языкового контакта, то есть поведение двуязычного говорящего.

На основани родного языка формируются первичные навыки речевого взаимодействия, а второй язык служит средством общения с другими этническими сообществами. В случае несовпадения первого освоенного (функционального) языка и языка национальной принадлежности индивид определяет в качестве родного языка национальный язык по критерию идентификации.

Таким образом, под родным языком мы понимаем язык национальной принадлежности. Билингв как носитель двух языков и культур обладает особой структурой личности, что делает особенно актуальным изучение проблемы развития личности в билингвальном пространстве социума.

Соответственно, чем раньше ребенок включается в межкультурное взаимодействие, тем более эффективно происходит освоение второго языка. Для ребенка дошкольного возраста характерна отличительная черта - гибкость языка, которая способствует усвоению второго языка без затруднений.

Формирование и развитие билингвизма в детском возрасте, когда процесс усвоения языков протекает естественно, может впоследствии оказать гармонизирующее влияние на поведение человека в области общественных отношений. Реализация такой глобальной задачи возможна при обеспечении целостного культурно-диалогического развития детей в условиях двуязычия.

Билингвом считается тот человек, который с одинаковой легкостью говорит и мыслит как на родном, так и на втором языке. Единогласным является мнение ученых (А.А. Леонтьев, Л.С. Выготский, С.Н. Цейтлин и др.) о том, что дошкольное детство выступает сензитивным периодом для освоения ребенком второго языка. Особенности становления двуязычия в дошкольном возрасте, как отмечается специалистами в области детского двуязычия (Е.Ю. Протасова, Н.М. Родина), связаны с непосредственностью детского восприятия, открытостью по отношению к людям, говорящим на разных языках, со способностью спонтанно овладевать иными нормами общения[1].

Специфика двуязычия состоит в том, что коммуникативная функция языков обеспечивает межкультурное общение. Каждый этнос в зависимости от условий жизни формировал и формирует свою культуру и систему этнических ценностей, которые отражают специфику духовных отношений и ментальности. Данное положение отмечается в работах С.А. Арутюнова, Ю.В. Бромлея, Г.Н. Волкова, Л.Н. Гумилева.

Развитие у ребенка коммуникативных навыков, необходимых для воспитания полиязычной личности, способной общаться с окружающими людьми как цель указана в ГОСО Дошкольное воспитание и обучение от 2016 в образовательной области «Коммуникация». Она включает развитие устной и связной речи детей в различных формах и видах детской деятельности, творческой речевой деятельности; воспитание звуковой культуры речи; обогащение активного словаря; формирование грамматической стороны речи, развитие знакомства с детской литературой, выразительное чтение и пересказывание [2].

Как происходит и как понимается культурно-диалогическое развитие дошкольника в условиях билингвизма? Культурно-диалогическое развитие дошкольника в условиях билингвизма понимается нами, как процесс соответствия возрасту, динамичного накопления ребенком опыта взаимодействия с другими участниками билингвального пространства, определяющего его готовность и способность решать определенные задачи в ситуациях билингвальной коммуникации. Результативность процесса культурно-диалогического развития дошкольника определяется психологической готовностью дошкольника к эмоционально положительному личностному взаимодействию со взрослыми и сверстниками - носителями родного и неродного языков, представителями различных этнокультурных сообществ, а также готовностью и способностью дошкольника воспринимать информацию на родном и неродном языках и выстраивать собственную речевую деятельность с учетом характера билингвального взаимодействия.

Эффективное культурно-диалогическое развитие дошкольников в условиях билингвизма возможно, если в регионе билингвальное образовательное пространство основано на институциональной структуре взаимодействующих институциональных субъектов, включающих семью, учреждения дошкольного образования, дополнительного образования для детей.

В педагогическом процессе ясли-сада мы целенаправленно наполняем содержание дошкольного образования этнокультурным материалом, ориентированном на целостное культурно-диалогическое развитие дошкольника. На методических семинарах обращаем особое внимание на обогащение профессионально-педагогической компетентности педагогов, работающих с детьми-билингвами.

В дальнейшей работе нами, поставлена задача по реализации программы культурно-диалогического развития дошкольников в билингвальном образовательном пространстве нашего края, чтобы показать эффективность культурно-диалогического развития дошкольников в специально смоделированном, организационно и педагогически собранном билингвальном образовательном пространстве.

Литература:

1. Государственный общеобязательный стандарт дошкольного воспитания и обучения РК от 13.05.2016 г.
2. Федоренко Л.П. и др. Методика развития речи детей дошкольного возраста. М., Просвещение, 1987 г.
3. Донцов А.И., Стефаненко Т.Г., Уталиева Ж.Т. Язык как фактор этнической идентичности.// Вопросы психологии №4, 1997, С. 75-86

О КАЧЕСТВЕ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ДЕТЕЙ

Изменения экономической и социальной жизни в Казахстане последних лет вызвали коренной пересмотр целей и задач образования, в том числе и дошкольного. Важнейшие документы, определяющие стратегию развития казахстанского образования на достаточно длительный период: «Государственная программа развития образования в РК на 2011-2020 гг.», и «Государственная программа развития образования и науки в РК на 2016-2019 гг.», - предусматривают переход его на новое содержание, отвечающее современным потребностям социально-экономического развития страны, а также его перспективам [1].

В настоящее время философско-этические и психологические концепции рассматривают человека как личность, стремящуюся к целостности, а творчество как способ его бытия.

Значимость и необходимость процесса развития целостной личности ребенка (воспитания, обучения, развития) подчеркивается в Типовой учебной программе дошкольного воспитания и обучения [2]. Целостность личности, по нашему мнению, можно успешно развить в условиях реализации процесса музыкального образования детей в дошкольных учреждениях. Актуальна другая задача модернизации казахстанского образования - подготовка детей к творческому решению проблем, возникающих в различных сферах их жизни. В современной психолого-педагогической науке теоретически доказано и практически подтверждено, что именно дошкольный возраст способствует успешному творческому развитию детей, что вкус к творчеству лучше всего формируется в активной творческой эстетической деятельности и что музыкальная деятельность более всего соответствует эмоциональной творческой природе восприятия дошкольника.

Таким образом, именно дошкольный период считается сенситивным для становления как детского творчества, так и креативных качеств личности ребенка, поскольку их первый пик развития приходится на старший дошкольный возраст. В этой связи возросла потребность музыкально-педагогической практики в инновационных педагогических технологиях музыкального образования дошкольников, направленных на раскрытие и развитие их творческого потенциала, поскольку предлагаемое ныне в дошкольных организациях образования музыкальное воспитание детей отстает от современных тенденций и подходов, рассматривающих знания, умения и навыки как средство креативного развития целостной личности ребенка, а не как самоцель.

Актуальна проблема качества музыкального образования детей. В Типовой учебной программе дошкольного воспитания и обучения определена главная задача казахстанской образовательной политики - обеспечение современного качества образования на основе сохранения его фундаментальности и соответствия актуальным и перспективным потребностям личности, общества и государства.

Проблема качества образования затрагивает качество содержания и музыкального образования, которое должно обязательно отслеживаться мониторинговыми процедурами музыкально-педагогического процесса, обеспечивающего ребенку прохождение оптимального пути овладения знаниями музыки и о музыке. Поэтому нами в условиях педагогического процесса ясли-сада была определена задача: поиск инновационных креативных музыкально-педагогических технологий музыкального образования дошкольников, обеспечивающих творческое развитие целостной личности каждого ребенка и качество его музыкального образования.

Вклад в разработку понятия «педагогическая технология», уровней и сфер ее функционирования внесли в разной мере многие исследователи технологического подхода в образовании, как зарубежные - Б. Блум, Р. Берне, так и отечественные - В.П. Беспалько, Е.В. Бондаревская, Н.Д. Хмель. В статье мы рассматриваем возможность использования креативных педагогических технологий в практике дошкольного музыкального образования, для чего надо было создать и концептуально обосновать авторскую креативную педагогическую технологию музыкального образования дошкольников, обеспечивающую креативное развитие целостной личности ребенка и качество его музыкального образования. Также разработать методическое обеспечение реализации креативной педагогической технологии музыкального образования детей;

Фундаментальные теоретико-методологические основы формирования и развития творческих качеств личности представлены в исследованиях таких выдающихся отечественных психологов, как Б.Г. Ананьев, Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн и др.

Различные педагогические и психолого-педагогические аспекты развития творческой личности нашли отражение в работах М.С. Бернштейна, А.В. Брушлинского, Дж. Гилфорда, А.М. Матюшкина, А. Маслоу, Я.А. Пономарева, К.Р. Роджерса и др [3].

Дошкольный возраст наиболее полно рассматривается в исследованиях развития творчества и креативности Н.Н. Поддьякова, Б.М. Теплова и др. Роль и педагогическая значимость музыкального искусства в развитии творческой личности наиболее полно и глубоко раскрыты в трудах Э.Б. Абдуллина, О.А. Апраксиной, Н.А. Ветлугиной.

В статье мы рассматриваем развитие творческих качеств личности ребенка средствами креативной педагогической технологии дошкольного музыкального образования.

Сущность креативной педагогической технологии музыкального образования дошкольников проявляется на следующих основных уровнях: методологическом - как интеграция совокупности знаний о сущности креативных педагогических технологий, развитии креативности детей, креативном потенциале музыкального искусства, теории музыкально-творческого развития дошкольников, определяющих центральной задачей музыкального образования детей дошкольного возраста креативное развитие целостной личности и качество музыкального образования.

Следующий уровень: теоретический - как синтез теоретических положений, принципов, научных подходов, раскрывающих как внутренние закономерности креативного развития ребенка-дошкольника в музыкальной деятельности, так и содействующее ему концептуальное обоснование целостного средообразовательного процесса креативной педагогической технологии, предусматривающего перевод доминанты педагогического процесса музыкального образования в ДОО регламентированных в нерегламентированные формы организации музыкально-творческой деятельности вне занятий;

Практическом - как совокупность педагогических (дидактических) условий, разработанных до уровня их применения в ДОО и представляющих следующий комплекс: преемственность музыкального образования детей раннего, дошкольного и младшего школьного возраста, творческая музыкально-образовательная среда, мониторинг качества музыкального образования, коррекционная помощь (при необходимости) каждому ребенку. Таким образом, определение и обоснование совокупности сущностных критериев отнесения музыкально-педагогической технологии к категории креативных:

– креативность целеполагания и результатов, ориентированная на креативное развитие целостной личности ребенка с навыками творческого усвоения знаний музыки и о музыке, стремящейся к максимальной реализации своих музыкально-творческих возможностей в детской музыкально-творческой деятельности;

– креативность содержания, носящая деятельностный музыкально-творческий характер и обеспечивающая формирование и накопление опыта творческих проявлений детей во всех видах музыкальной деятельности.

– креативность целостного средообразовательного музыкально-педагогического процесса, предусматривающая системное музыкально-творческое развитие детей в едином содержательном поле регламентированных (организованных) и нерегламентированных (совместных с воспитателем и самостоятельных) форм организации и самоорганизации детей в музыкально-творческой деятельности, которые ориентированы на игровую и проблемную стратегию музыкально-творческого развития личности и предполагают использование дидактических и собственно-музыкальных методов креативного развития ребенка во всех трех его позициях: композитор, исполнитель, слушатель, - и обеспечивают его социальный контакт с творческой музыкально-образовательной средой; - креативность взаимодействия субъектов образовательного процесса, ориентированная на освобождение сил ребенка для творчества, на устремленность его к самостоятельному поиску креативного решения музыкально-творческих проблем, на творческую активность и умение справляться с творческими задачами обучения и воспитания.

Формирование умения различать эмоциональное содержание произведений, их характер, настроение, динамические оттенки музыки. Умение выражать отношение к музыкальному произведению, высказываться о его характере, содержании. Ознакомление со звучанием казахских народных инструментов, с жанром "кюй", народным, думбровым, кобызовым исполнением, творчеством композиторов – кюйши Курмангазы, кобызиста Коркыта.

Формирование умения точно интонировать несложные попевок в упражнениях для развития голоса и слуха в 2–3 ближайших тональностях, различать звуки септимы и показывать движением руки (вверх-вниз).

Восприятие характера песни, пение с правильной интонацией, точно передаваемым ритмическим рисунком, динамикой, выделение музыкального вступления, запева, припева. Обучение умению передавать веселое, радостное настроение праздничной песни, петь легким, подвижным звуком, смягчая концы фраз. Восприятие музыки казахского народа в песнях. Выполнение игровых действий в соответствии с характером музыки, ведение хоровода по кругу, обмен движениями в соответствии с музыкальными фразами, проявление быстроты и ловкости, умение отмечать окончание пьесы, передавая веселый характер народной игры, различая звуки по высоте, перестроение в большой и маленькие круги. Формирование навыков чувствования танцевального характера музыки, выполнения элементов танцевальных движений; ознакомление с некоторыми элементами художественного наследия через разучивание народного танца.

Развитие умения импровизировать, используя знакомые танцевальные движения, индивидуально инсценировать песню в соответствии с текстом, побуждать к выполнению творческих заданий. Слушание музыкальных пьес в исполнении взрослых, умение различать высокий регистр, тембр звучания инструмента. Исполнение на ударных инструментах ритма попевок индивидуально и всей группой. Обучение игре на казахских ударных инструментах.

Ожидаемые результаты, по завершении учебного года:

- дети различают простейшие жанры (кюй, песня, танец, марш);
- владеют простейшими музыкальными терминами, навыками пения;
- выполняет пластичные, ритмичные движения.

Литература:

1. Государственная программа развития образования и науки в РК на 2016-2019 гг. Астана, 2016 г.
2. Типовая учебная программа дошкольного воспитания и обучения. Астана, 2016 г.
3. Абиатаева Р.Ш. Дошкольная педагогика. Курс лекций. ЖезУ, 2014 г.

Інна Учитель, Юлія Мішкевич
(Дніпро, Україна)

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-МЕТАЛУРГІВ ЯК АКТУАЛЬНА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Сучасні вимоги до підготовки інженерів визначаються тим, що управління людськими ресурсами і сучасними технічними комплексами передбачає спільну діяльність міждисциплінарної команди фахівців. Ефективне ділове спілкування потребує від учасників володіння прийомами комунікації.

Для забезпечення власної ефективності та конкурентоспроможності у процесі підготовки кожен майбутній інженер повинен оволодіти не лише професійними, а й загальними компетенціями. Передумовою відповідності інженерної освіти сучасним вимогам виробництва є вдосконалення професійної підготовки інженерів-металургів, зокрема в аспекті формування професійно-комунікативних умінь студентів.

Напрями забезпечення відповідності вищої освіти вимогам сучасності визначено в Законах України «Про освіту» [3] та «Про вищу освіту» [2], в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. (2012 р.) [6], «Комюніке всесвітньої конференції з вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку» [4] та ін.

Аналіз наукових праць показав, що проблема формування комунікативних умінь студентів досліджувалася останнім часом в багатьох аспектах.

Так, у формуванні комунікативної компетентності студентів ВНЗ різних спеціальностей вчені акцентують увагу на теоретичних аспектах проблеми.

А.К. Маркова говорить про необхідність формування готовності ставити й досягати мети в комунікації, одержувати необхідну інформацію, представляти й цивілізовано відстоювати свою точку зору в діалозі й публічному виступі на основі визнання різноманітності позицій і поважного ставлення до цінностей (релігійних, етнічних, професійних, особистісних тощо) інших людей [5, с. 41].

Виходячи з розуміння значущості комунікативних умінь для особистості фахівця, Ю.Н. Ємельянов звертає увагу на практичний аспект наукової проблеми - надати студентам можливість набути індивідуальний досвід, що розвивається і значною мірою усвідомлюється у процесі спілкування між людьми, формується й актуалізується в умовах безпосередньої людської взаємодії [1, с. 136]. Дослідник підкреслює, що саме життєвий досвід людини, загальна ерудиція, мистецтво, спеціальні наукові методи є основними чинниками розвитку комунікативних умінь.

Іншим напрямом досліджень з означеної проблеми є з'ясування специфіки формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців технічного профілю.

Згідно з професіограмою інженера-металурга, його професійна діяльність пов'язана з: конструюванням, експлуатацією технічних об'єктів, участю в організації виробництва, з управлінням, метрологічним забезпеченням, технічним контролем, інформаційним обслуговуванням; стандартизацією технічних засобів, систем, процесів, устаткування і матеріалів; організацією роботи з управлінням якістю продукції; участю у проведенні маркетингу; консультацій з питань проектування конкурентоспроможної продукції та ін.

Отже, для виконання трудових дій інженеру-металургу потрібні уміння професійного спілкування, які мають бути сформовані у студента на достатньому рівні до закінчення ВНЗ.

Професійно-комунікативну компетентність студентів у ВНЗ А.М. Приходько визначає як складну особистісно-професійну якість, яка забезпечує цілісну професійно-комунікативну інженерну діяльність як у світі техніки, технологій, так і у світі людей [7, с. 3]. Дослідниця акцентує увагу на особистісному аспекті даного педагогічного феномену, і вивчає професійно-комунікативну компетентність майбутнього інженера як складну систему, що містить у собі цілісну сукупність певних компонентів.

Своєрідність професійно-комунікативної компетентності інженера К. В. Фадєєва бачить у сукупності функціонального, рефлексивного та мотиваційного компонентів в сфері здійснення професійної взаємодії в системах «людина-людина», «людина-техніка» [8, с. 8].

Набуття студентами досвіду комунікативної діяльності більшість вчених пов'язують із реалізацією моделі контекстного навчання, за якою вибір форм і методів активного навчання у ВНЗ здійснюється з орієнтацією на модель майбутнього фахівця.

Проте, хоча проблемі формування комунікативних умінь різних фахівців присвячено досить багато досліджень, специфіка формування професійно-комунікативних умінь майбутніх інженерів-металургів розкрита недостатньо.

Окрім виявленого в процесі аналізу теоретичного і практичного аспектів проблеми дослідження, актуальність теми підтверджується і сучасним запитом суспільства: реалізувати компетентнісний підхід у вищій освіті задля прискорення процесів євроінтеграції освіти України.

Аналіз освітньо-професійної програми підготовки інженера-металурга (бакалаврського рівня) виявив обов'язковість формування у студентів загальних компетенцій, зокрема «здатності спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово», «здатності працювати в команді». Оволодіння даними компетенціями необхідно для виконання організаційно-управлінських функцій, володіння технологією укріплення трудової дисципліни, вирішення трудових конфліктів. Отже, для того, щоб бути ефективним у діловому спілкуванні сучасний інженер повинен володіти професійно-комунікативними вміннями.

Виконання суспільного запиту на підготовку компетентного і професійного мобільного фахівця, як показав аналіз практики підготовки інженерів, ускладнюється існуванням суперечностей між:

- сучасними вимогами суспільства до випускників вищих технічних навчальних закладів і реальним рівнем їхньої комунікативної компетентності та готовності до професійного спілкування;
- підвищенням рівня значущості спілкування в усіх сферах професійної діяльності сучасного фахівця та змістом підготовки;
- між сучасними вимогами до взаємодії фахівців в мультидисциплінарній команді та наявним рівнем комунікативних умінь студентів.

Проведене опитування засвідчило, що більшість студентів не пов'язує комунікативні вміння з професіоналізмом інженера-металурга. Майбутні інженери мають недостатні знання з психології ділового спілкування, а наявні комунікативні здібності не розвинуті в вміння. Такий стан не лише утруднює шлях студента до особистих навчальних досягнень, а й до його подальшої професійної адаптації.

Отже, професійно-комунікативні вміння є складовою професійної компетентності інженера-металурга, а їх формування у студентів має розглядатися як одна з цілей підготовки фахівця. Аналіз літературних джерел з проблеми дослідження довів актуальність теми: «Формування професійно-комунікативних умінь майбутніх інженерів (дисципліна «Взаємодії в складних металургійних системах»)). Визначено *об'єкт дослідження* - професійна підготовка майбутніх інженерів-металургів у ВНЗ. *Предметом дослідження* є процес теоретичного і методичного забезпечення формування професійно-комунікативних умінь студентів на заняттях з дисципліни «Взаємодії в складних металургійних системах». *Мета дослідження* полягає в обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов формування професійно-комунікативних умінь студентів на заняттях з дисципліни «Взаємодії в складних металургійних системах».

Перспективами дослідження є обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності педагогічних умов формування професійно-комунікативних умінь студентів на прикладі дисципліни «Взаємодії в складних металургійних системах».

Література:

1. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю.Н. Емельянов. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1985. – 166 с.
2. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111-zakon-ukrayiny-pro-vyschu-osvitu>.
3. Закон України «Про освіту» №1060-XII, із змінами від 11 червня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.osvita.org.ua/pravo/law_00
4. «Комюніке Всесвітньої конференції з вищої освіти – 2009: «Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку» ЮНЕСКО, (Париж, 5-8 липня 2009 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/952_011.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма. - М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 312 с.
6. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>.
7. Приходько А.М. Особливості формування професійно-комунікативної компетенції іноземних студентів у вищих технічних навчальних закладах // Педагогіка та психологія: збірник наукових праць / за заг. ред. академіка І.Ф. Прокопенка, проф. С. Т. Золотухіної. – Х.: «Смугаста типографія», 2015. Вип. 51. – С. 201-211.
8. Фадеева К.В. Формирование профессиональной коммуникативной компетентности студентов технического вуза: автореферат дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Фадеева Кристина Валериевна; Чуваш. гос. пед. ун-т им. И.Я. Яковлева. – Чебоксары, 2010. – 38 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, Учитель Інна Борисівна.

ПІДВИЩЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА ЗАСОБАМИ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

В статті розглядається інноваційний підхід підвищення інформаційно-цифрової компетенції педагога засобами хмарних технологій, її складові, як ключовий підхід сучасного вчителя до освітнього процесу навчального закладу.

Сучасне суспільство все більш прагне до забезпечення відповідності запитам освіти і можливостям глобальної масової комунікації за допомогою інформаційно-цифрових технологій: хмарних сервісів, web-технологій, смартфонів, штучного інтелекту та інші гаджетів. Актуальним завданням розвитку освітнього процесу є використання хмарних технологій у створенні вдосконаленого інформаційно-цифрового середовища навчального закладу, які стимулюють творче самовдосконалення педагога.

В умовах стрімкого науково-технічного прогресу, швидкої інформатизації та комп'ютеризації шкільної освіти, зростають вимоги до професійної компетентності сучасного вчителя. Ключовим завданням педагогічної освіти стає підготовка педагога нової генерації, здатного орієнтуватися у зростаючому потоці інформації, ефективно інтегрувати інформаційно-комунікаційні технології у навчально-виховний процес та використовувати їх для власного професійного розвитку.

Цифрова інформаційна компетентність педагога – це компонент його загальної педагогічної культури, найважливіший показник професійної майстерності і відповідності світовим стандартам у сфері освітньої діяльності, охоплює такі компетенції як мережева компетенція, інтернетівська компетенція, гіпер-компетенція та мультимедійна компетенція. Формування цифрової інформаційної компетенції стає основним вектором модернізації освіти. Цей процес базується на можливостях інформаційно-цифрових технологій для придбання нових знань і вирішення завдань творчого та практичного характеру.

Інформаційно-цифрова компетенція педагога включає в собі:

Здатність до пошуку, обробки, збереження і створення інформаційних ресурсів та обміну ними, до використання інформаційно-цифрових технологій для орієнтування в інформаційному просторі, володіння й оперування інформацією відповідно до потреб ринку праці; вміння застосовування інформаційно-цифрові технології в професійній діяльності та повсякденному житті, раціональне використання комп'ютера й комп'ютерних засобів при розв'язуванні задач, пов'язаних з опрацюванням інформації, її пошуком, систематизацією, зберіганням. Будувати інформаційні моделі досліджувати їх за допомогою засобів ІКТ.

Аналіз літератури [5, с. 7] дозволяє виділити компетенції, які, є необхідними для оволодіння цифровою компетентністю. До них відносяться:

- здатність систематизація й узагальнення інформації знайденої в on-line просторі;
- вміння читати та розуміти в динамічному та непослідовному гіпер-текстуальному середовищі (медіаграмотність);
- вміння конструювати інформаційні бази з різних джерел, опираючись на здатність зібрати та оцінити факти та судження без упереджень;
- пошукові вміння, суттєві з Інтернетівським пошуковим сервісом;
- вміння керувати «мультимедійним потоком», використовуючи інформаційні фільтри та агенти;
- вміння створювати «персональну інформаційну стратегію» та здійснювати portfolio-підхід з відбором джерел та механізмів доставки [6, с. 41];
- усвідомлення співпраці з іншими учасниками процесу та здатність знаходити контакти з ними для обговорення питань і одержання допомоги;
- розуміння проблеми та здатність розробити систему запитань, які дозволять знайти та одержати необхідну інформацію;
- розуміння підтримуючих традиційних форм змісту інформації з допомогою телекомунікаційних засобів;
- розуміння відносності суджень щодо законності та значимості довідкового матеріалу з гіпертекстовими зв'язками.

Компетентність, включаючи цифрову інформаційну компетентність – це категорія, що належить сфері взаємин між знаннями і практичною діяльністю людини. Вона інтегрує знання, вміння і засвоєнні способи діяльності стосовно конкретних умов, у конкретній ситуації [6, с. 38]. Тому вплив середовища, умови та спосіб життя особистості, її соціум, мають значний вплив на напрямки формування цифрової інформаційної компетентності.

Задовольнити сучасні освітні виклики покликане хмаро орієнтоване навчальне середовище загальноосвітнього навчального закладу, розбудоване за технологіями хмарних сервісів Office365. Хмарні технології дозволяють споживачам використовувати програми без установки і доступу до особистих файлів з будь-якого комп'ютера, що має доступ в Інтернет. Найбільш поширені у використанні хмарні сервіси Black board, Moodle, Microsoft Live@edu, Google Apps для освіти, Групи Google, хмарні сервіси Office365.

У "хмарі" підтримуються три основних види діяльності, що зумовлює певні напрямки їх використання:

- комунікація — це процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами;
- колаборація — процес спільної діяльності, наприклад в інтелектуальній сфері, двох і більше осіб або організацій для досягнення спільних цілей, при якому відбувається обмін знаннями, навчання і досягнення згоди;
- кооперація — співробітництво, взаємозв'язок людей у процесах їх діяльності.

Актуальні питання проектування, використання та розвитку хмаро орієнтованих навчальних середовищ досліджуються науковцями Биковим В. Ю., Жалдаком М. І., Литвиною С.Г., Носенко Ю. Г., Семеріковим С. О., Морзе Н. В., Шишкіною М. П. та ін. Хмаро - орієнтоване середовище забезпечує мобільність учасників освітнього процесу, їх співпрацю незалежно від місця перебування, створює умови для ефективного досягнення дидактичної мети.

Нові інформаційні технології відкривають учням доступ до нетрадиційних джерел інформації, підвищують ефективність самостійної роботи, дають нові можливості для розвитку творчості, знаходження і закріплення будь-яких професійних навичок, дозволяють реалізовувати принципово нові форми і методи навчання завдяки використанню електронних навчальних посібників, програмних педагогічних засобів навчання, створення індивідуальних навчальних програм. З розвитком інформаційно-цифрових технологій, зокрема хмаро орієнтованих навчальних середовищ, розвиваються нові можливості щодо реалізації спільної роботи учнів та педагогів [5, с.49]. Сервіси зібрані в «хмарі», це насамперед інструменти, які мають певні можливості, а саме:

- використання поштового сервісу;
- проведення дистанційних он - лайн конференцій;
- система планування, використання можливостей он-лайн календаря для планування роботи колективу навчального закладу, що має сервіс автоматичного нагадування про подію для всіх її учасників;
- організація спільної роботи на документами, проектами;
- можливості впровадження дистанційних форм навчання учнів на період карантину та в разі відсутності учня за станом здоров'я;
- індивідуальна робота з обдарованими учнями під час підготовки до учнівських олімпіад, конкурсів, турнірів тощо.

Технології навчання, що реалізуються у хмаро орієнтованому навчальному середовищі для активізації навчальної діяльності учнів – тестові технології із використанням опитувальників (учитель створює по темі уроку для закріплення навчального матеріалу та викладає у спільний доступ учням класу, а також учні можуть створювати опитувальники (форми Excel) для взаємоперевірки рівня засвоєння програмового матеріалу по вивченій темі; проектні технології – підготовка інтерактивних презентацій за допомогою сервісу Sway, спільна робота над проектами у середовищі OneNoteOnline) (при використанні хмарного сервісу Office365).

Дидактичні можливості технологій, що використовуються у хмаро орієнтованому навчальному середовищі, полягають у створенні привабливого й інтерактивного навчального простору для всіх учасників освітнього процесу. За допомогою використання хмаро орієнтованого навчального середовища Office365 у ХОНС вдається розгорнути освітній процес шляхом об'єднання учасників у єдину освітню навчальну мережу [4, с. 50].

Отже, хмарні сервіси створюють умови для активної співпраці, забезпечують мобільність суб'єктів і віртуалізацію об'єктів навчання, розвиток творчості й інноваційності, критичного мислення, уміння розв'язувати проблеми; розвивати комунікативні, співробітницькі, життєві та кар'єрні навички, працювати з даними, медіа й розвивати компетентності з інформаційно-цифрових технологій педагогів.

Постійна практика використання нових інформаційних технологій привчає педагога до нового стилю роботи, підвищення інформаційно-цифрової компетентності, а досвід використання соціальних сервісів спонукає до пошуку нових форм діяльності.

Література

1. Литвинова С. Г. Етапи, методологічні підходи та принципи розвитку хмаро орієнтованого навчального середовища загальноосвітнього навчального закладу / Литвинова С.Г. // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2014. – № 4 (116) – С. 5-11.
2. Литвинова С.Г. Методика проектування хмаро орієнтованого навчального середовища загальноосвітнього навчального закладу на рівні керівника / С.Г. Литвинова // Комп'ютер у школі та сім'ї. - 2015. - № 2 (122) - С. 5-11.
3. Литвинова С. Г. Хмарні технології – нова парадигма у розвитку логічного мислення та пам'яті учнів середньої школи / Литвинова С.Г. // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2014. – №1 (113) - С.38-43.
4. Литвинова С.Г. «Хмарні сервіси Office365»: навч. посібник / С.Г. Литвинова, О.М. Спінін, Л.П. Анікіна / за заг. ред. С.Г.Литвинової. – К: Компринт, 2015. – 170 с.
5. Морзе Н.В., Барна О.В., Вембер В.П., Золочевська М.В., Ігнатенко О.В., Давиденко О.П., Кузьмінська О.Г. Інформатична компетентність учнів може бути вищою від компетентності тих, хто їх навчає? // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2010. – №8. – с.3-8.

6. Гуржій А. М. Дискусійні питання інформаційно-комунікаційної компетентності: міжнародні підходи та українські перспективи / А. М. Гуржій, О. В. Овчарук // Інформаційні технології в освіті. – 2013 – № 15. – С. 38–43.

Тетяна Шевченко
(Суми, Україна)

МЕДІАОСВІТА ЯК ФАКОР ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІВ

У статті розглянуто особливості використання інформаційно-цифрових технологій в системі післядипломної педагогічної освіти майбутніх фахівців з різних спеціальностей, які дозволяють зробити навчальний процес ефективним та індивідуалізованим. Актуальність дослідження обумовлена соціально-економічними процесами, які відбуваються в сучасному суспільстві під впливом інформатизації та цифрової комунікації та підтримки інноваційного підходу у перепідготовці сучасних фахівців. Розкрито поняття професійного математичного пакету з точки зору педагогіки та інформатики. Обґрунтовано доцільність використання пакету Mathcad при розв'язанні прикладних математичних задач, наведено приклад програмної реалізації.

Інформаційно-цифрові технології впливають на всі сфери діяльності людини та є необхідною складовою сучасної освіти. Велике значення має успішна інтеграція ІЦТ (інформаційно-цифрових технологій) в систему шкільної освіти, і це залежить від професіоналізму та ставлення викладачів до інновацій в суспільстві. Оскільки викладачу необхідно організовувати та супроводжувати освітній процес, використовуючи новітні технічні засоби, однією з ключових компетентностей педагога стає інформаційно-цифрова. Зв'язок між рівнем сформованості ІК-компетентності та успішністю педагогічної діяльності в межах педагогічної роботи відображено у дослідженнях Смирнової-Трибульської Є. М. [2, с. 11], яка 2008 р. розробляла комп'ютерно орієнтовану методичну систему формування інформатичних компетентностей вчителів природничих дисциплін, та Нікулочкіної О. В. [4, с. 92], яка 2009 р. досліджувала розвиток інформаційної компетентності вчителя початкових класів через дистанційний курс у системі післядипломної педагогічної освіти.

В інформаційно-цифровій компетентності вирізняється два основні аспекти, а саме, базову ІЦ-компетентність і предметно орієнтовану ІКЦ компетентність. Під базовою ІК-компетентністю розуміється інваріантність знань, умінь і досвіду, необхідний педагогу для вирішення освітніх завдань, насамперед засобами ІКТ. Предметно орієнтована ІК-компетентність передбачає освоєння спеціалізованих технологій і ресурсів, розроблених відповідно вимог до змісту того чи того навчального предмета, і формування готовності до їх упровадження в освітню діяльність. У такому ракурсі педагогічна діяльність належить до базової ІК-компетентності [3, с. 31].

Для формування ІЦ-компетентності вчителю необхідно: мати уявлення про функціонування технічних засобів (комп'ютер, проектор, принтер, електронна дошка тощо) та дидактичні можливості ІЦТ; володіти методичними основами підготовки необхідних для роботи матеріалів, використовуючи новітнє програмне забезпечення; використовувати Інтернет і цифрові освітні ресурси для вирішення освітніх завдань; формувати позитивне ставлення до використання ІКТ [1, с. 12].

Для підвищення свого фахового рівня ІК-компетентності викладач може брати участь у семінарах різного рівня з використання ІКТ та професійних конкурсах, форумах, спільнотах; курсах підвищення кваліфікації (очних та дистанційних) тощо. Важливо зауважити, що для ефективного вирішення психолого-освітніх завдань викладачем необхідно мати розвинене інформаційне середовище, яке об'єднає різні інформаційні ресурси структурних підрозділів навчального закладу та забезпечить їх однакове використання. Це середовище має включати: програмне забезпечення загального призначення (текстові та графічні редактори, електронні таблиці та ін.); програмне забезпечення для автоматизації діяльності різних служб (для обліку учнів та батьків, для кадрового обліку, для складання розкладу, для аналізу успішності, для автоматизації бібліотеки); програмно-методичне забезпечення для організації навчально-виховного процесу (навчальні та розвиваючі комп'ютерні програми, електронні довідники, мультимедійні енциклопедії; інформаційні ресурси освітнього закладу (єдина база даних, навчально-методичні банки даних, мультимедійні навчальні розробки, сховище документів, веб-сайт).

Формування цифрової інформаційної компетенції стає основним вектором модернізації освіти. Цей процес базується на можливостях інформаційно-цифрових технологій для придбання нових знань і вирішення завдань творчого та практичного характеру.

Компетентність, включаючи цифрову інформаційну – це категорія, що належить сфері взаємин між знаннями і практичною діяльністю педагога. Вона інтегрує знання, вміння і засвоєнні способи діяльності стосовно конкретних умов, у конкретній ситуації. Тому вплив середовища, умови та соціум, мають значний вплив на напрямки формування цифрової інформаційної компетентності.

Медіатехнології класифікують на традиційні й новітні. До традиційних медіа відносять друковану продукцію, періодичні видання, радіо, звукозапис, кінематограф, телебачення; до електронних (новітніх) – відео, мобільні телефони, комп'ютерно-опосередковані комунікації, це то коло питань, в яких сучасний педагог повинен бути досвідченим, мати певні знання та практичні навички, вміння інтегрувати навчально –

виховний процес та отримувати результати в опануванні компетенцій, використовуючі медіаосвітні технології, успішно реалізовувати види педагогічної діяльності; частина освітнього процесу, спрямована на формування медіакультури, підготовку особистості до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою мас-медіа; медіатехнології сьогодні представляють собою систему неформальної освіти та істотно впливають на засвоєння людьми різного віку широкого спектру соціальних норм, на формування ціннісних орієнтирів особистості. Формують сукупність засобів і прийомів реалізуючі цифрову обізнаність викладача.

Для якісної роботи сучасний педагог має можливість не лише користуватися готовими медіа засобами, а й, створювати власні, завдяки різним Інтернет сервісам.

Володіти здатністю якісної та кількісної оцінки і самооцінки інформації з тим щоб виявити спірні питання закладені в інформації. І нарешті, після контрольної-оцінюючої фази, використати та застосувати інформацію відповідно в багатьох ситуаціях, включаючи місцеві та глобальні питання.

Цифрова інформаційна компетентність може бути визначена як здатність розуміти та використовувати медіатехнології в різних форматах мережевих комп'ютерних джерел та включає навички розшифровки мультимедійних образів, звуків і тексту. Вільне володіння різними видами медіатехнології дозволяє педагогу приділяти більше уваги оволодінню основними атрибутами інформаційної компетентності – змістом комунікативності та критичним мисленням.

Таким чином, за умови розповсюдження явища інформаційної грамотності на зміст та комунікації медіатехнологій відбувається поштовх до цифрової інформаційної компетентності. Медіаосвіта спирається на передові досягнення інформаційно-комунікаційних технологій, використовує їх для організації роботи медіапедагогів, формування спільних інформаційних ресурсів, полегшення комунікації та координації в середовищі взаємодії учасників медіаосвітнього руху, враховує розвиток новітніх медіа. Зміст медіаосвіти постійно оновлюється відповідно до розвитку технологій, змін у системі мас-медіа, стану медіакультури суспільства.

Компетентність, включаючи цифрову інформаційну – це категорія, що належить сфері взаємин між знаннями і практичною діяльністю педагога. Вона інтегрує знання, вміння і засвоєнні способи діяльності стосовно конкретних умов, у конкретній ситуації. Тому вплив середовища, умови та соціум, мають значний вплив на напрямки формування цифрової інформаційної компетентності.

Медіатехнології класифікують на традиційні й новітні. До традиційних медіа відносять друковану продукцію, періодичні видання, радіо, звукозапис, кінематограф, телебачення; до електронних (новітніх) – відео, мобільні телефони, комп'ютерно-опосередковані комунікації, це то коло питань, в яких сучасний педагог повинен бути досвідченим, мати певні знання та практичні навички, вміння інтегрувати навчально – виховний процес та отримувати результати в опануванні компетенцій, використовуючі медіаосвітні технології, успішно реалізовувати види педагогічної діяльності; частина освітнього процесу, спрямована на формування медіакультури, підготовку особистості до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою мас-медіа; медіатехнології сьогодні представляють собою систему неформальної освіти та істотно впливають на засвоєння людьми різного віку широкого спектру соціальних норм, на формування ціннісних орієнтирів особистості. Формують сукупність засобів і прийомів реалізуючі цифрову обізнаність викладача.

Інформаційна компетентність передбачає володіння медіа технологіями, уміння опрацьовувати різні види інформації. Серед них уміння й навички роботи з друкованими джерелами, уміння здобувати інформацію з інших джерел, переробляти її відповідно до цілей і завдань педагогічного процесу. Критеріями компетентності вчителя є відповідні показники продуктивної діяльності.

Для якісної роботи сучасний педагог має можливість не лише користуватися готовими медіа засобами, а й, створювати власні, завдяки різним Інтернет сервісам.

Володіти здатністю якісної та кількісної оцінки і самооцінки інформації з тим щоб виявити спірні питання закладені в інформації. І нарешті, після контрольної-оцінюючої фази, використати та застосувати інформацію відповідно в багатьох ситуаціях, включаючи місцеві та глобальні питання.

Такі ситуації, потенційно призводять до прийняття рішення, розв'язку задач, тобто призводить до розвитку нових знань. Таким чином відбувається процес навчання на основі приведення в дію цифрової інформаційної компетентності.

Цифрова інформаційна компетентність може бути визначена як здатність розуміти та використовувати медіатехнології в різних форматах мережевих комп'ютерних джерел та включає навички розшифровки мультимедійних образів, звуків і тексту.

Таким чином, за умови розповсюдження явища інформаційної грамотності на зміст та комунікації медіатехнологій відбувається поштовх до цифрової інформаційної компетентності.

Медіаосвіта спирається на передові досягнення інформаційно-комунікаційних технологій, використовує їх для організації роботи медіапедагогів, формування спільних інформаційних ресурсів, полегшення комунікації та координації в середовищі взаємодії учасників медіаосвітнього руху, враховує розвиток новітніх медіа. Зміст медіаосвіти постійно оновлюється відповідно до розвитку технологій, змін у системі мас-медіа, стану медіакультури суспільства.

Отже, цифрова інформаційна компетентність педагога засобами медіатехнологій, характеризується наявністю певної структури якостей: знання, уміння, мотивація, ціннісні орієнтації, сформованість певних професійно важливих якостей.

Література:

1. Наказ МОН України від 18.08.2017 № 1199 "Про проведення всеукраїнського експерименту за темою «Стандартизація наскрізної соціально-психологічної моделі масового впровадження медіаосвіти у вітчизняну педагогічну практику» на базі навчальних закладів України"
2. Гуревич Р. С. Формування інформаційної компетентності майбутніх вчителів засобами мультимедіа-технологій / Р. С. Гуревич // Наукові записки. Серія: Педагогіка. – 2007. – С. 38-41.
3. Каракозов С. Д. Информационная культура в контексте общей теории культуры личности / С. Д. Каракозов // Педагогическая информатика. – 2000. – С. 41-55.
4. Петухова Л. Є. Інформатична компетентність майбутнього фахівця як педагогічна проблема / Л. Є. Петухова // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2008. – С. 3-5. ВПП
5. ЮНЕСКО «Информация для всех»: проекты в области медиаобразования // Медиаобразование. - 2007. №3 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.edu.of.ru/mediaeducation>.

Ксенія Юр'єва, Ольга Кутова, Олександр Шаповалов
(Харків, Україна)

ПРО ПРОФІЛЮВАННЯ ДЕЯКИХ РОЗДІЛІВ КУРСУ ПРИКЛАДНОЇ МЕХАНІКИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ІНЖЕНЕРІВ-ТЕХНОЛОГІВ

Провідною формою організації підготовки випускників вищих учбових закладів є предметна система, у рамках якої студент вирішує, як правило, завдання тієї або іншої дисципліни, зазвичай не пов'язуючи їх з формуванням професіоналізму.

Формування і розвиток у випускника вищого навчального закладу ключових компетенцій вимагає спеціальної організації учбового процесу. Тому в сучасній педагогіці вищої школи в якості пріоритетної розглядається дослідницьке завдання проектування та обґрунтування освітніх технологій, що дозволяють інтегрувати зусилля дисциплін навчального плану формування у студентів основ професіоналізму. Задачу профілювання курсів у навчальних закладах необхідно розглядати як одну з найважливіших задач підвищення якості професійної підготовки спеціаліста.

Профілювання навчального курсу прикладної механіки, зокрема її розділу «Теоретична механіка», має на увазі такий аспект викладання багатьох його розділів (і навіть вибір цих розділів), такий підбір прикладів і задач для практичних занять, який в найбільшому ступені забезпечить студентам вивчення не тільки загально-інженерних, але і спеціальних дисциплін.

Профілювання потребують не тільки великі, але й (навіть в більшому ступені) малі. Останні за змістом, аспектам і формам викладення матеріалу повинні суттєво відрізнятися, наприклад, для майбутніх хіміків-технологів, електриків, прибористів і т. ін.

Іноді проти профілювання теоретичної механіки заперечують, посиляючись на те, що це одна наука, і тому не може бути різний в її викладанні. Подібний висновок не спроможний. Профілювання зовсім не припускає розділення теоретичної механіки на декілька різних дисциплін у залежності від особливості факультету або навчального закладу. При розробці профілюваного курсу велике значення мають структурно-логічні схеми, що встановлюють, зокрема, зв'язки між теоретичною механікою і спеціальними дисциплінами. Такі схеми розроблені на факультеті «Промислова фармація, управління та адміністрування» Національного фармацевтичного університету і завдяки їм з'являється можливість з'ясувати, які розділи теоретичної механіки, який аспект і яка глибина їх викладення особливо необхідні для профілювання.

Ще один аспект проблеми. Найбільш повне профілювання курсу, поза сумнівом, сприяє підвищенню ролі та авторитету механіки.

Проте турбота про профілювання не повинна заважати іншій не менш важливій задачі: сприянню розширення загального кругозору студентів, підвищенню науково-теоретичного рівня викладання теоретичної механіки.

З цією метою дуже доречно на лекціях, семінарах і практичних заняттях наводити та пропонувати студентам для самостійного рішення задачі з різних областей техніки, різних наук, а також типові задачі, рішення яких доцільно за методичними міркуваннями.

Сучасні вимоги, що пред'являються до інженерів-технологів хіміко-фармацевтичних виробництв, надають необхідність значно поліпшити фізико-математичну та інженерну підготовку студентів, що вивчаються за цією спеціальністю. Складовою частиною цього процесу є засвоєння курсу прикладної механіки. Вивчення теоретичної механіки надає майбутньому інженеру-технологу основи знань та навичок, що необхідні для успішного засвоєння спеціальних дисциплін, для розуміння механічних явищ, з якими йому прийдеться стикатися у своїй практичній діяльності, сприяє розширенню наукового та інженерного кругозору та підвищенню загальної технічної культури.

Успішному рішенню питань, що озвучені, сприяє профілювання курсу теоретичної механіки. Мова йде, безумовно, не про просте вилучення їх з одного курсу та включення до другого. Задача у даному випадку полягає у тому, щоб у процесах хіміко-фармацевтичної технології побачити задачі, рішення яких доступне студентам другого курсу на базі знань, що вони отримують в процесі вивчення теоретичної

механіки. При цьому треба навчитися виділяти чисто механічний рух, який має місце у технологічному процесі, і посилаючись на зроблені припущення, що певною мірою дозволить абстрагувати процес, що вивчається, скласти розрахункову модель та вирішити задачу методами класичної механіки.

На кафедрі процесів та апаратів хіміко-фармацевтичних виробництв Національного фармацевтичного університету постійно ведеться робота по підбору та створенню таких профільованих задач за основними темами розділу прикладної механіки: складний рух точки, плоско паралельний рух точки (у тому числі динаміка відносного руху матеріальної точки), принцип Даламбера.

Цілий ряд подібних задач пройшов апробацію на лекціях та практичних заняттях, наприклад: визначення траєкторії, швидкості та прискорення тіл барабаних млинів, що дроблять; визначення кінематичних характеристик робочих органів вібраційних мішалок і роторно-пульсаційних апаратів; кінематика частинок осаду лопатної центрифуги, що рухається по фільтруючому елементу; кінематичний аналіз виконуючих механізмів автоматичної системи регулювання хіміко-технологічного процесу; кінематика механізмів приладів; кінематика стовпа рідини у вібраційному фільтруючому апараті; кінематичне дослідження щічної дробарки, плоских шарнірних механізмів типу маніпуляторів промислових роботів, що використовуються у мікробіологічній промисловості; визначення умов проскакування частинок матеріалу скрізь отвір сита гуркоту, що коливається; визначення числа оборотів приводного ексцентрика гуркоту, що коливається, що забезпечує рух частинок матеріалу у заданому напрямку; визначення критичної кутової швидкості розмельного кільця ролик-кільцевого млину і барабану барабанного млина.

У якості ілюстрації вищесказаного розглянемо принцип складання та приклади задач на динаміку точку, що демонструють тот факт, що у основі багатьох різних (з технологічної точки зору) процесів лежать по суті справи ті ж самі рівняння механіки. У цій спільності і проявляється сила законів механічного руху. Вони переконливо демонструються прикладами осадження (в полі гравітаційних та відцентрових сил), флотації, розрахунку часу перебування частинок у розпоршувальній сушарці та абсорберах барботажного типу, а також механічного очищення газу від пилу та крапель туману (циклони, волокнисті фільтри, сухі та мокрі електрофільтри) і т.п.

Розглянемо диференціальне рівняння руху частинки у потоку рідини або газу: $m\vec{a} = \vec{P}_1 + \vec{P}_2 + \vec{P}_3 + \vec{P}_4 + \vec{P}_5$. Це рівняння враховує силу тяжіння ($\vec{P}_1$), силу Архімеда ($\vec{P}_2$), силу спротиву середовища ($\vec{P}_3$), силу взаємодії з електричним полем ($\vec{P}_4$) та реактивну силу ($\vec{P}_5$), що дозволяє враховувати зміну маси частинки в процесі масообміну з середовищем. Використання цього рівняння припускає, що можна нехтувати зіткненнями частинок однієї з іншою та враховувати взаємодію потоку, що рухається, за допомогою силу спротиву, що залежить від відносної швидкості.

Важливо звернути увагу на те, що рівняння руху є незамкнутим, так як не враховує зворотного впливу частинок, що рухаються, на середовище. Отже, опис процесу за допомогою цього рівняння є неповним, тобто уявляє собою певну модель реального процесу. Розглядання цієї моделі дозволить оцінити вплив різних параметрів, конкретні значення яких обираються в процесі розробки технології.

Рівняння дозволяє достатньо швидко та ефективно ознайомити студентів з процесами хіміко-фармацевтичної технології, які згадувались вище, та класифікувати їх за характером рушійною сили, що визначає даний процес.

Гравітаційне осадження уявляє собою процес, в якому сила тяжіння частинки у рідині переважає над силою Архімеда. Для реалізації цього процесу широко використовуються відстійники, у яких проходить розділення твердою та рідкою фаз (механічне очищення).

Явище флотації (спливання) лежить в основі одного із засобів збагачення руд. Механічна сторона флотації полягає у транспортуванні подрібнених частинок збагаченої руди на поверхню рідини за допомогою бульбашок повітря, що продувається скрізь апарат. Частинка руди прилипає до бульбашки за рахунок сил поверхневого натягнення. В результаті створюється комплекс «бульбашка-частинка руди», на який вже діє сила Архімеда, що переважає над силою тяжіння та забезпечує спливання.

Очищення в полі відцентрованих сил здійснюється у закрученому потоці рідини або газу. Рушійною силою цього процесу є переносна сила інерції. Даний спосіб реалізується в центрифугах для розділення твердої та рідкої фази (суспензії), у сепараторах – для розділення суміші з двох рідких фаз (емульсії). Для очищення запиленого газу за цим способом використовують циклони.

Електричне очищення проходить завдяки силі, що діє зі сторони електричного поля на частинки, які несуть певний електричний заряд. Таке очищення здійснюється у різного роду електрофільтрах: трубчастих, пластинчастих, стільникових. У них газ, що очищується від пилу, пропускають між двома електродами. Між електродами проходить іонізація газу, іони приєднуються до часток пилу та заряджають їх. Заряджені частки притягуються у відповідності до заряду до одного з електродів.

Інерційне очищення газів від пилу пов'язане з явищем відхилення їх траєкторії від лінії току газу, що рухається у поверхні нерухомих волокон фільтрів. В силу відмінності щільності зважених часток і суцільного середовища (рідини або газу) траєкторії часток середовища і зважених часток поряд з волокнами фільтру не співпадають. У результаті потік середовища обтікає перешкоду, а певна частину часток осаджується на ній.

Сушіння у вежах з потоком теплоносія, що рухається, є прикладом змішаної задачі, в якій має місце вплив механічного руху на інтенсивність тепло-масообміну і зворотний вплив, пов'язаний зі зміною маси частки, що рухається. Для повного опису даного процесу крім рівнянь механіки необхідно використовувати рівняння тепло- і масообміну. Строге рішення такої системи рівнянь є достатньо складною задачею, проте

для якісного ознайомлення студентів молодших курсів з процесом сушки, достатньо обмежитися модельною задачею, у якій явище масообміну враховується заданим законом зміни маси частки, що рухається. В результаті надається можливість використовувати тільки рівняння Мещерського.

Слід також відмітити, що для інтегрування диференційного рівняння руху частки необхідно використовувати один із чисельних методів. Тому використання комп'ютерних технологій у подібних задачах обґрунтовано і необхідно. Студенти можуть використовувати стандартні програми рішення диференційних рівнянь або написати програму самостійно, так як вони вже володіють необхідною підготовкою в області інформаційних технологій та чисельних методів.

Обговорення та рішення питань, які перераховані в даному матеріалі, корисно у тому сенсі, що вони формують і розвивають у студентів навички, які забезпечують розуміння складних технологічних процесів. З іншої сторони у них з'являється можливість використати знання, вміння та практичні навички, які отримані при вивченні інформаційних технологій для рішення конкретних інженерних задач. Важко переоцінити ефективність заняття, на якому студенти знайомляться з математичними методами розв'язання інженерних завдань і одночасно з механізмами їх чисельної реалізації за допомогою сучасних комп'ютерних засобів. Методика і організація такого зайняття вимагає від викладача розробки комплексних завдань, що охоплюють досить широке коло пізнавальних проблем, а від студентів - активної пізнавальної діяльності.

Міждисциплінарні завдання, що включають комп'ютерний експеримент, дозволяють, по-перше, домагатися якісного засвоєння відповідних розділів учбового предмета на рівні застосування знань. По-друге, напрацювати дуже непрості навички використання комп'ютерної техніки для проведення нестандартних інженерних розрахунків.

На закінчення хотілося б відмітити, що профілізація учбових курсів є цілісною системою, що розвивається у міру встановлення нових закономірностей навчального процесу, накопичення передового педагогічного досвіду. Тільки системний підхід до профілювання дає можливість визначити зміст навчальних курсів, обрати необхідні методи і засоби навчання.

Література:

1. Добронравов В.В. Курс теоретической механики. / В.В. Добронравов, Никитин Н.Н. – М: Высшая школа, 1983. – 537 с.
2. Шрайбер А.А. Турбулентное течение газозвеси. – Киев: Наукова думка, 1987. – 240 с.
3. Чуешов В.И. Промышленная технология лекарств: [в 2-х т.]. – Т.1. / В.И. Чуешов, А.И. Зайцев, С.Т. Шебанова, Н.Е. Чернов. – Х.: НФаУ НТК-книга, 2002. – 560 с.
4. Кутова О.В. Математичне моделювання технологічних процесів із застосуванням ЄОМ: навч. посіб. / О.В. Кутова, О.І. Зайцев, І.В. Ковалевська. – Х.: НФау «Оригінал», 2009. – 148 с.

Науковий керівник:

Шаповалов Олександр Васильович.

СЕКЦІЯ: ПРАВО**Юрій Бондаренко
(Харків, Україна)****СКЛАД І ВНУТРІШНЯ СТРУКТУРА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ**

Відповідно до ст. 19 Конвенції для забезпечення додержання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється Суд, який функціонує на постійній основі. Порядок формування та діяльності Суду, його компетенція, процедура розгляду ним справ регламентується розділом 2 Конвенції та Регламентом Суду, який було суттєво змінено з моменту набуття чинності Протоколом № 14 до Конвенції.

Кількісний склад суду визначається у ст. 20 Конвенції, де вказано, що кількість його суддів відповідає кількості Високих Договірних Сторін (нині 47 суддів). Судді обираються за загальним правилом строком на дев'ять років без можливості переобрання Парламентською Асамблеєю РЄ від кожної держави-учасниці більшістю поданих голосів із трьох кандидатів, висунутих відповідною державою. При цьому кандидати не обов'язково повинні мати громадянство країни, від якої вони обираються. Тобто у складі Суду можуть бути два громадянина однієї держави, але обрані від різних держав-учасниць Конвенції.

Судді, обрані ПАРЄ, приводяться до присяги і роблять урочисту заяву на першому пленарному засіданні Суду, а у виняткових випадках – Голові Суду. Ця альтернатива пов'язана з можливими традиціями, релігійними чи іншими особливостями країн походження судді, які визначають його вибір.

Суд – це важлива ланка системи будь-якої держави, мета, завдання та функції якої – забезпечення законності й правопорядку в усіх сферах життєдіяльності країни. Це необхідна умова ефективності функціонування всіх суспільних і державних структур, причому їх значення нині надзвичайно важливе. Особливу роль суди відіграють у сфері забезпечення прав і свобод громадян, дають можливість кожній заінтересованій особі реалізувати право на звернення за захистом і на судовий захист і відновлення порушених прав фізичних та юридичних осіб [1, с. 3].

Відповідно до ст. 21 Конвенції, судді Суду повинні мати високі моральні якості, а також кваліфікацію, необхідну для призначення на високу судову посаду, або бути юристами з визнаним рівнем компетентності. Вони засідають у Суді особисто й не мають права упродовж строку своїх повноважень займатися будь-якою діяльністю, яка є несумісною з їхньою незалежністю. Безсторонністю або вимогами виконання посадових обов'язків на постійній основі. Крім того, суддя повинен вільно володіти французькою чи англійською мовами. При цьому знання другої офіційної мови РЄ є бажаним.

У ст. 7 Регламенту Суду закріплено право кожного судді ініціювати процедуру звільнення з посади іншого судді. Таке право дозволяє суддівському корпусу самостійно унеможливити порушення вимог несумісності у своєму колі та є правом демократичних відносин поміж суддями. Разом із тим жоден суддя не може бути звільненим з посади, якщо рішення про його невідповідність встановленим вимогам не буде ухвалене іншими суддями більшістю у дві третини голосів (ч. 4 ст. 23 Конвенції).

Відповідно до ч. 2 ст. 23 Конвенції, строк повноважень суддів спливає, коли вони досягають 70 – річного віку, тому кандидат на с посаді Суду не повинен бути старшим на цей вік. Строк повноважень судді розраховується від дати його обрання на ПАРЄ. Закінчення строку повноважень судді не завжди збігається з днем спливу дев'яти років з дати його обрання на цю посаду. Крім того, навіть зі вступом на посаду нового судді його попередник продовжує брати участь у розгляді ще не завершених справ з його участю, зберігаючи при цьому статус судді.

Суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску, або втручання. Щоб забезпечити, цю незалежність суддів, під час виконання ними своїх обов'язків, вони, їхні дружини (чоловіки) та малолітні діти наділяються привілеями, імунітетами та пільгами, якими користуються дипломатичні представники відповідно до міжнародного права. Судді, крім того мають імунітет від судового процесу щодо сказаного та написаного ними, а також усіх дій, вчинених ними під час виконання своїх обов'язків, який продовжує надаватися, незважаючи на те, що відповідні особи вже не виконують таких обов'язків.

Відповідно до ст. 5 Регламенту Суду, всі судді розташовуються в порядку старшинства за Головою, заступниками Голови Суду та головами секцій за датою їх вступу у повноваження. Старшинство заступників Голови Суду та голів секцій, обраних на посаду в один і той самий день, визначається за тривалістю строку, протягом якого вони виконували функції судді, а за однакової тривалості строку, протягом якого вони виконували функції судді, - за віком. Старшинство суддів, які виконували функції судді протягом однакового строку, визначається за віком.

Організаційно-управлінськими підрозділами Суду є Голова Суду, Бюро Суду, Секретаріат Суду, секції Суду. Періодично проводять пленарні засідання Суду.

Голова Суду обирається на пленарному засіданні Суду строком на три роки і може бути переобраний один раз. Він обирається шляхом таємного голосування, у якому беруть участь присутні на Пленарному засіданні судді. Якщо ніхто з кандидатів не отримав абсолютної більшості голосів, то проводять ще один тур або кілька турів доти, доки один з кандидатів не набере абсолютної більшості

голосів. У кожному турі кандидат, який набрав найменшу кількість голосів, то вибуває кандидат, який поступається старшинством. Якщо в останньому голосуванні обидва кандидати набирають однакову кількість голосів, то перевага надається судді, який має старшинство.

Ці ж правила щодо обрання поширюються на двох заступників Голови Суду, в обов'язки яких входить надання допомоги Голові Суду у здійсненні його повноважень чи заміщення Голови Суду в тих випадках, коли він не може виконувати свої функції.

До функцій голови суду входять: організаційно-управлінські (керівництво та управління Судом); відповідає за взаємодію з органами РЄ; головує на судових засіданнях, на засіданнях Великої палати).

Бюро Суду створене у 2003 році. В його функції входить: координація дій між секціями Суду. Бюро проводить засідання, які протоколюються двома офіційними мовами РЄ, а тексти протоколів передаються суддям. Воно складається з Голови Суду, заступників Голови Суду і голів секцій. Роботі Бюро допомагає Секретар і заступник Секретаря суду.

Секретаріат Суду очолюється секретарем Суду, і складається він із секретаріатів секцій (відповідно до кількості створених Судом секцій) та управлінь, необхідних для надання правових та адміністративних послуг, для забезпечення діяльності Суду.

Функцією секретаріату є та, яку можна назвати судовою. Її особливість полягає у тому, що працівники Секретаріату беруть активну участь у процесі розгляду заяв і прийняття рішень. Секретар Суду, а разом з ним і працівник Секретаріату, який готував певну справу, беруть участь у судовому засіданні. Вони не мають право голосу, але можуть відповідати на запитання суддів, давати пояснення щодо фактичних обставин справи чи можливих розбіжностей в англійських та французьких текстах Конвенції і протоколів до неї. При підготовці справи до слухання фіксуються питання, які Секретаріат вважає основними для вирішення справи. Первинний проект рішення у справі також може готувати Секретаріат. Рішення Суду підписує головуючий у складі палати, яка розглядає справу, та секретар секції або його заступник. У віданні Секретаря перебувають усі архіви Суду; через нього проходять усі повідомлення та сповіщення, що відправляються Судом або надходять на його адресу у зв'язку зі справами, які передані або мають бути передані до Суду; він відповідає на запити про надання інформації стосовно діяльності Суду, зокрема на запитання преси. Секретар секції допомагає секції здійснювати її функції; йому може допомагати заступник секретаря секції.

Секретар Суду та його заступники обираються на пленарному засіданні Суду шляхом таємного голосування більшістю голосів присутніх на засіданні строком на п'ять років з правом бути переобраним.

Кандидат на цю посаду повинен відзначитися високими моральними якостями, а також володіти необхідними правовими, адміністративними та лінгвістичними знаннями і досвідом.

Секція Суду формується на підставі п. (b) ст. 25 Конвенції, яка передбачає створення на Пленарних засіданнях Суду таких органів як палати. Секція Суду створюється строком на три роки. Кожний суддя є членом однієї з секцій. До складу секцій також входять секретарі. Має бути створено принаймні чотири секції, причому склад секцій має бути збалансований «географічно» та за ознакою статі, а також повинен відображати різні правові системи Договірних Сторін. Такі вимоги спрямовані на забезпечення неупередженого розгляду справ, незалежно від того, судді від яких держав беруть участь у розгляді справи.

Пленарні засідання Суду – це вищий розпорядчий орган Суду. До складу Пленарного засідання входять всі судді. Пленарне засідання складається Головою Суду з метою виконання функцій Суду згідно з Конвенцією та Регламентом Суду щоразу, коли це необхідно для виконання його обов'язків або коли цього вимагає не менше третини суддів. Кворум Пленарного засідання Суду складається із двох третин обраних суддів, що заступили на посаду. За відсутності кворуму Голова переносить засідання.

Комітети Суду – це форма його функціонування в складі трьох суддів, створена відповідно до ст. 26 Конвенції строком на дванадцять місяців зі складу членів кожної секції за ротацією, за винятком голови секції. До компетенції комітетів у ст. 28 Конвенції віднесено: вирішення питання про прийнятність індивідуальних заяв шляхом одностайного голосування; вирішення заяви по суті за умови, що покладене в основу справи питання стосовно тлумачення та застосування Конвенції чи Протоколів до неї є предметом практики Суду. Ухвали та рішення Суду є остаточними.

Таким чином, структура Європейського Суду уявляє собою складну ієрархічну систему, яка є ефективним засобом можливостей захисту порушених прав у національних судових установах, це пояснює його унікальність.

Основним завданням судової влади у правовій державі є захист гарантованих Конституцією законами України, Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини (1950 р.) та іншими міжнародними договорами України прав і свобод людини і громадянина, а також прав юридичних осіб і держави на засадах верховенства права [2, с. 7].

Хоча законодавство України і встановлює механізм судового захисту прав і свобод людини на національному рівні, яке безперечно використовується при винесенні судових рішень, заявник повинен мати додатковий спосіб захисту, який не буде для нього певним привілеєм у засобах захисту, ефективності і доступності правового вирішення. Таким засобом безперечно є структура Європейського Суду.

Література:

1. Молдован В.В., Молдован А.В.. Судоусрій: Україна, Англія, ФРН, Франція. Судові органи ООН: Навч. посіб. / В.В. Молдован, А.В. Молдован. – К.: Алерта, 2016. – 314 с.
2. Організація роботи суду 6 навч. посіб. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / І. Є. Марочкін, Л. М. Москович, О. М. Овчаренко та ін.; за заг. ред.. І. Є. Марочкіна. – Х.: Право, 2012. – 256 с..

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Перунова Олена Миколаївна.

**Катерина Гіріна, Юлія Деркач
(Харків, Україна)****ВЗАЄМОДІЯ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ І ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ**

Місцеве самоврядування в Україні — це правотериторіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста — самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування — це форма публічної влади, що реалізується специфічними суб'єктами — територіальними колективами і сформованими ними органами, має особливий об'єкт — питання місцевого значення, та здійснюється на основі використання окремого виду публічної власності — комунальної (муніципальної).

Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Побудова в Україні громадянського суспільства, демократичної правової держави з верховенством права, пріоритетами прав людини, поділом влади на законодавчу, виконавчу і судову супроводжується становленням і розвитком місцевого самоврядування.

В ст. 7 Конституції України зазначено — „ В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування.”.(Зараз: Закон України Про місцеве самоврядування в Україні від 21.05.1997 № 280/97-ВР).

Суть місцевого самоврядування можна зрозуміти, лише розібравшись у тих дискусіях, які ведуться навколо питання про природу первинного суб'єкта місцевого самоврядування – територіальної громади, а також про характер влади, яку вона здійснює безпосередньо та через органи місцевого самоврядування, отже, спробуємо розглянути основні теорії і думки стосовно місцевого самоврядування.

Співвідношення інститутів публічної влади (державного і самоврядного) на місцевому рівні, взаємодія їх органів не привернули належної уваги наукової літератури радянського періоду. Це було пов'язано насамперед з існуючою жорсткою централізацією державної влади і управління, юридичним і практичним закріпленням державної природи місцевих органів влади. Місцеве самоврядування в його традиційному розумінні уявлялось як буржуазний інститут, чужий соціалістичному суспільству і радянській державі. В цей період юридична наука йде шляхом теоретичного обґрунтування переваг "подвійної природи" місцевих Рад. Термін "місцеве самоврядування" був практично вилучений з наукового обігу і застосовувався лише для характеристики західноєвропейських муніципальних систем. Феномен "самоврядування" ототожнювався із "здійсненням влади народом", "народним суверенітетом", "демократією".

Становлення і розвиток інституту місцевого самоврядування в політико-правовому житті України починається з прийняття Закону від 7 грудня 1990 р. "Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР і місцеве самоврядування"(Зараз: Закон України Про місцеве самоврядування в Україні від 21.05.1997 № 280/97-ВР), який надав органам державної влади – місцевим Радам деякі самоврядні повноваження. З цього моменту наукові інтереси переміщуються в основному на правову природу місцевого самоврядування. Первісно для цього, як основа, використовується "державна теорія", яка була сприймана і в наведеному Законі. З невеликим розривом у часі формується концепція, котра синтезувала елементи "державної" і "громадської" теорії і отримала в літературі назву "громадсько-господарської".

Конституція України утворила нормативну модель організації публічної влади на місцевому рівні, котра подана у вигляді державного управління і місцевого самоврядування, що означає можливість "здійснення влади як усім народом, так і окремими спільностями громадян в особі територіальних громад". При цьому, територіальні громади треба розглядати "у якості самостійного джерела публічної недержавної (муніципальної) влади".

Закон України від 21 травня 1997 р. "Про місцеве самоврядування в Україні" (далі – Закон про місцеве самоврядування) і Закон України від 9 квітня 1999 р. "Про місцеві державні адміністрації" (далі – Закон про місцеві державні адміністрації) з метою виконання конституційних норм закріплюють демократичну систему місцевого управління. Одним із значущих аспектів Закону про місцеве самоврядування є диференціація повноважень органів місцевого самоврядування на власні (самоврядні) і делеговані (за природою – повноваження державної виконавчої влади), що в принципі відповідає

міжнародним приписам про необхідність здійснення державних повноважень органами "найбільш близькими до громадян".

В Україні існує дві основні теорії місцевого самоврядування: державницька і громадянська.

В основі державницької теорії лежить ідея децентралізації частини державної виконавчої влади, її доеволюції на рівень територіальних спільнот громадян (громад, комун, територіальних колективів) та тих органів, які вони обирають. Тому прихильники цієї теорії виступають лише за певну правову, організаційну та фінансову автономію місцевого самоврядування і його органів відносно центральних і місцевих органів державної влади, але не самої цієї влади. Вони розглядають самоврядування як засіб здійснення державних функцій за допомогою недержавних за своєю суттю суб'єктів (місцевого населення та його органів).

Прихильники громадянської теорії місцевого самоврядування розглядають його первинні суб'єкти – громади – як самостійне джерело такої публічної влади, яка належить не державі, а є самостійною так званою „муніципальною”.

Якщо послідовно дотримуватись постулатів цієї теорії, то можна дійти таких висновків: у сучасних умовах, зокрема в Україні, місцеве самоврядування можливе лише на рівні населених пунктів, бо тільки там, на думку прихильників громадської теорії, що збереглися умови для відтворення громад. Щодо інших рівнів адміністративно-територіального поділу держави (наприклад: районів, областей), то там місцеве самоврядування можливе лише у формі добровільних об'єднань територіальних громад і сіл, селищ і міст – асоціацій; місцеве самоврядування його органи мають вирішувати питання лише місцевого значення (що впливають з колективних потреб відповідної громади), а здійснення повноважень державної влади має покладатися на місцеві органи державної виконавчої влади; право на самоврядування є природним і невід'ємним від самої громади, а тому держава лише його визнає і гарантує; при вирішенні питань місцевого самоврядування мають діяти за принципом „Дозволено все, що не заборонено законом”.

Система органів державної влади і система органів місцевого самоврядування й становить собою такий полі системний комплекс, що складається з різних за природою органів (державних і громадських), проте об'єднаних в організаційне ціле необхідністю забезпечувати виконання одних і тих самих функцій і повноважень державної виконавчої влади на місцях. Отже, можемо говорити про те, що органи місцевого самоврядування є однією з ланок механізму держави. Проте ні в якому разі не компонентом її апарату.

У відповідності з Концепцією адміністративної реформи основним напрямом діяльності місцевих державних адміністрацій повинна бути контрольна-наглядна функція ("загальний нагляд", "контроль... за фінансовою діяльністю органів місцевого самоврядування"). Ураховуючи окреслену при цьому сферу загального нагляду, можна зробити висновок, що його об'єкт – діяльність самоврядних органів. На відміну від наведеної Концепції Закон про місцеві державні адміністрації не передбачає загальний нагляд за дотриманням Конституції і законодавства України. Ст. 16 Закону фіксує право місцевих державних адміністрацій "здійснювати на відповідних територіях державний контроль". Об'єкти такого контролю ідентичні тим, які вказані в Концепції як сфери "контрольно-наглядної діяльності державних адміністрацій". Аналіз чинного законодавства, суттєві відмінності в змісті категорій "контроль" і "нагляд" дають підстави для висновку про те, що здійснення місцевими державними адміністраціями функції "контролю" стосовно органів місцевого самоврядування не відповідає конституційним принципам самостійності і незалежності місцевого самоврядування. Так, предметом державного контролю є вся оперативна діяльність підконтрольних суб'єктів за фактичним виконанням законодавства, а також результати цієї діяльності, її доцільність. Однак оскільки практично вся діяльність самоврядних органів регламентована нормативними актами, то здійснення такого контролю становиться рівнозначним необмеженому втручанням в їх діяльність. Таким чином органи місцевого самоврядування підпадають в залежність від місцевих державних адміністрацій. В цих умовах важко говорити про правову, організаційну і матеріально-фінансову самостійність місцевого самоврядування. При цьому на наш погляд необхідно внести зміни в Закон про місцеві державні адміністрації з вказівкою права місцевих органів виконавчої влади здійснювати стосовно органів і посадових осіб місцевого самоврядування заходи наглядного, а не контрольного характеру, і для їх позначення використовувати термін "нагляд", а здійснення "державного контролю" передбачити стосовно інших суб'єктів, які знаходяться на відповідній території.

Конституційне закріплення різних напрямів діяльності цих органів дає можливість виробити ефективну модель співвідношення їх компетенцій, основа якої - різна правова природа органів, які здійснюють публічну владу (управління) на місцях, відокремлення "питань місцевого значення" і питань загальнодержавного значення (ст. 140, 17 Конституції України), необхідність сполучення місцевого і державного інтересів, принцип централізації і децентралізації в державному управлінні, деконцентрації місцевої публічної влади, конституційний обов'язок органів і посадових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування діяти на основі, в межах повноважень і способом, які передбачені Конституцією і законами України.

Можемо зробити висновок про те, що структурні зв'язки в системі управління на місцях взаємозв'язані і взаємообумовлені, їх поділення і відокремлення можливо тільки теоретично. Це обумовлює і взаємозалежність всіх видів взаємодії місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування при реалізації ними публічно-владних повноважень.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Леонтєва Аліна Віталіївна.

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Запровадження у кримінальне право України інституту заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб породило чисельні наукові дискусії щодо правової природи вказаних заходів; щодо відповідності Конституції України положень розділу XIV-1 Загальної частини Кримінального кодексу України 2001 року (далі — КК); щодо окремих проблемних питань застосування заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються до юридичних осіб, тощо.

Вважається, що без перебільшень ключовою з-поміж них є дискусія щодо природи цього нового для кримінального права України інституту. У вітчизняній кримінально-правовій науці раніше здійснювались дослідження, присвячені перспективам визнання юридичної особи суб'єктом кримінальної відповідальності чи запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб, однак зрозуміло, що одержаний за їх підсумками науковий доробок не міг бути беззастережно поширений на положення розділу XIV-1 Загальної частини КК. Відтак, виникла та продовжує існувати необхідність критичного осмислення новел ЗУ № 314-VII від 23.05.2013 року на найбільш загальному (концептуальному) рівні [1].

Розбіжності у наукових підходах щодо юридичної природи заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, мають, на наш погляд, цілком очевидне (й, на жаль, доволі традиційне) пояснення — непослідовність законодавця. У назві ЗУ № 314-VII від 23.05.2013 року він вжив термін “відповідальність юридичних осіб”, однак у самому тексті законодавчого акту такий термін не використовується. Натомість законодавець назвав правові заходи, що можуть застосовуватись до юридичних осіб, “заходами кримінально-правового характеру”. Складається враження, що така текстуальна неузгодженість не в останню чергу підживлює наукову дискусію щодо правової природи заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.

Розв'язання зазначеної проблеми передбачає, на наш погляд, послідовний розгляд декількох взаємопов'язаних проблем. По-перше, потрібно визначитись із тим, чи є заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, новою формою кримінальної відповідальності у вітчизняному кримінальному праві [1].

Традиційне (класичне) розуміння кримінальної відповідальності у вітчизняному науковому дискурсі передбачає, що обов'язковим “елементом” ретроспективної кримінальної відповідальності є так званий “державний осуд”, який виявляється у визнанні особи винною у вчиненні злочину в резолютивній частині вироку суду. З положень же чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства випливає, що юридична особа в разі застосування до неї заходів кримінально-правового характеру державного осуду не зазнає. Так, ч. 4 ст. 374 Кримінального процесуального кодексу України не передбачає що складовою резолютивної частини вироку суду має бути припис, зміст якого міг би бути інтерпретований як осуд юридичної особи. Зазначений нормативний орієнтир говорить лише про “рішення про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру”. На нашу думку, вже ця обставина є достатньою підставою для висновку про те, що інститут заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, не можна вкласти у “прокрустове ложе” сучасного вчення про кримінальну відповідальність. Протилежна точка зору з даного приводу вимагає концептуального переосмислення змісту кримінальної відповідальності. Однак прихильники концепції “заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, є проявом (формою) кримінальної відповідальності” начебто утримуються від подібних пропозицій.

Кримінальному праву України ще до запровадження зазначеного правового інституту були відомі заходи кримінально-правового характеру, відмінні від кримінальної відповідальності, а саме - примусові заходи виховного характеру, примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, спеціальна конфіскація, звільнення від кримінальної відповідальності.

Таким чином, з набранням чинності ЗУ № 314-VII від 23.05.2013 року КК став у ряд з іншими нормативно-правовими актами, що встановлюють відповідальність юридичної особи за правопорушення публічного характеру, а саме — з Господарським кодексом України (ст. 238), Податковим кодексом України (п. 111.2), Законом України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення” від 14.10.2014 року № 1702-VII (ст. 24) тощо.

Положеннявсіхцихзаконодавчихактіввідзначаютьсяабонадмірноюпартикулярністю (в більшості випадків) або ж надмірною абстрактністю, що не дозволяє говорити про існування єдиного міжгалузевого інституту відповідальності юридичної особи за правопорушення в публічній сфері. Видається, що можна вести мову лише про множину видів відповідальності юридичної особи, які розмежовуються за характером правопорушення (сферою, в якій воно вчиняється).

Отже, з огляду на сказане вище інститут заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, за кримінальним правом України являє собою окремий вид юридичної відповідальності, відмінний відкримінальної відповідальності.

Література:

1. Задоя К.П. Правова природа заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб: офіційний сайт наукового журналу «Право і громадянське суспільство» URL: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/4-9-2014/item/191-pravova-priroda-zakhodiv-kriminalno-pravovogo-kharakteru-shcho-zastosovuyutsya-do-yuridichnikh-osib-zadoya-k-p>

Максим Забарний
(Ірпінь, Україна)

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Однією з основних закономірностей сучасного світу є прискорений, складний та часто непередбачуваний розвиток багатьох соціально-економічних явищ та процесів. Це зростання світової економіки, урбанізація, інтенсивні та різноспрямовані зміни рівня матеріального забезпечення і способу життя різних соціальних груп, міграція значних мас населення, поширення комп'ютерних технологій і телекомунікацій тощо. Не є виключенням і таке складне соціальне явище як злочинність. В багатьох країнах спостерігається зростання кількості вчинених злочинів, ускладнюється їхня структура, виникає значна кількість нових видів злочинних посягань, особливо в сфері економіки, поширюються такі небезпечні види злочинів як тероризм, організована злочинна діяльність, корупційні діяння, збільшується обіг коштів, отриманих злочинним шляхом.

За таких умов все більшого значення набуває здійснення ефективного соціально-правового контролю за криміногенною ситуацією. Адже за результатами дослідження даних Першого огляду злочинності у світі, підготовленого ООН, для групи країн з найбільш низьким рівнем злочинності за значної різниці в історії розвитку, економіці, етнічному складі, релігійностію та менталітеті населення була характерною лише одна спільна ознака – сильний соціально-правовий контроль з боку кримінально-правової та інших соціальних систем. Органи поліції є одним із головних суб'єктів здійснення зазначеного контролю, і саме від їх діяльності значною мірою залежить стан правопорядку в державі.

Методика кримінологічного аналізу злочинності – це сукупність конкретних прийомів, способів, шляхів і засобів (інструментів) збору, обробки та аналізу інформації про: злочинність, її тенденції та закономірності; особу злочинця – як систему специфічних характеристик; причин та умов злочинності, а також про заходи її профілактики та протидії.

Кримінологічний аналіз злочинності являє собою дослідження процесів та явищ, які входять до предмету кримінології і характеризують злочинність, або певним чином впливають на неї. Він не зводиться тільки до аналізу статистики злочинності, хоча в більшості випадків саме дослідження статистичних даних становить його основу.

Об'єкт кримінологічного аналізу злочинності – злочинність в різних проявах її прояву, а також явища і процеси, що пов'язані з нею.

Предметом кримінологічного аналізу злочинності є:

- 1) злочинність, її стан, рівень, структура, динаміка, територіальна розповсюдженість (географія);
- 2) характеристика окремих видів злочинів, виділених за певними кримінально-правовими та кримінологічними ознаками – родовим об'єктом посягання, характером злочинних дій, складом злочину, обставинами його вчинення (місце, час, спосіб тощо), формою вини, особливостями суб'єкту вчинення злочину (стать, вік, професія, наявність попереднього злочинного досвіду тощо);
- 3) особа злочинця – розподіл осіб, які вчинили злочини, за соціально-демографічними та кримінологічними ознаками (стать, вік, соціальний стан, сімейний стан, рівень освіти тощо);
- 4) жертви злочинних посягань, їх характеристика за соціально-демографічними та кримінологічними ознаками;
- 5) причини та умови (фактори) економічного, соціального, демографічного, політико-правового, соціально-психологічного характеру, що зумовлюють вчинення злочинів;
- 6) прогноз злочинності в цілому та окремих видів злочинів;
- 7) ефективність заходів профілактики злочинності[1].

Наведений перелік змістовних блоків є вичерпним і являє собою схему проведення повного, максимального за обсягом кримінологічного аналізу злочинності.

Залежно від характеру аналітичного матеріалу, терміну підготовки та кількості виконавців певні змістовні блоки в кримінологічному аналізі можуть бути відсутні, тобто він може проводитися за скороченою схемою. Про це робляться відповідні застереження на початку аналітичного документу.

Найбільш часто практикується кримінологічного аналізу злочинності за такими скороченими схемами:

- злочинність, її види, особа злочинця;
- злочинність, її види, особа злочинця, прогноз злочинності;
- злочинність, її види, особа злочинця, причини та умови, що зумовлюють вчинення злочинів, прогноз злочинності;

- один або декілька видів злочину, причини та умови, що зумовлюють їх вчинення, прогноз стану злочинності даного виду або видів, заходи їх попередження.

Кожен змістовний блок кримінологічного аналізу характеризується сукупністю показників, які являють собою кількість одиниць спостереження (зареєстрованих злочинів, виявлених осіб, які їх вчинили тощо), що мають певні ознаки (вид злочину, вік злочинця тощо), та кількісне співвідношення між ними (темپ зростання кількості зареєстрованих злочинів порівняно з показником минулого року, доля злочинів, вчинених у стані сп'яніння, у загальній кількості зареєстрованих злочинів тощо) [1].

Ступінь деталізації показників, які становлять предмет кримінологічного аналізу, їх конкретний перелік можуть бути різними. Перелік ознак та показників, які будуть аналізуватися, визначається в кожному випадку окремо в залежності від мети та завдань кримінологічного аналізу злочинності.

Отже, кримінологічний аналіз злочинності здійснюється щодо даних, які стосуються певної території і охоплюють певний період часу. Ці характеристики аналізу визначають обсяг інформації, що має бути зібрана, характер аналітичної діяльності, кількість співробітників, які мають брати в ній участь, та термін її здійснення. Вони виступають також в якості критеріїв для виділення видів кримінологічного аналізу злочинності.

Література:

1. Кримінологія: Загальна та Особливачастини /ГМ. Даньшин, В.В. Голіна О.Г. Кашман, О.В. Лисо дед /За ред. М.Л. Даньпина. - Х.: Право, 2003.

Людмила Кабанець
(Ірпінь, Україна)

ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Розбудова правової держави та розвиток демократичних засад суспільного життя передбачають визнання пріоритету загальнолюдських цінностей. В Конституції України, яка була прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р., встановлено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Проголосивши ці цінності, Україна прямує до правової держави, яка відповідно до Конституції гарантує кожному не тільки право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), а й дійовий механізм реалізації конституційних установлень. Однією з ефективних ланок такого механізму є кримінально-правові засоби, які передбачають встановлення відповідальності за посягання на життя, здоров'я, свободу та недоторканність особи.

Викрадення людини не тільки сягає коренями в минуле, а й зараз є досить поширеним злочином, відповідальність за який передбачена в кримінальному законодавстві зарубіжних країн незалежно від їх державного ладу та правових систем. Покарання за цей злочин коливається від тривалих строків ув'язнення (КК Росії, Швеції тощо) до довічного позбавлення волі (КК Франції, ФРН тощо). Причому особливо охоронялись та охороняються інтереси неповнолітніх – як найбільш уразливої частини суспільства.

Крім того, дослідження кримінального законодавства зарубіжних країн свідчить, що аналізовані КК цих країн розрізняли і розрізняють такі злочини, як викрадення людини та незаконне позбавлення волі, встановлюючи відповідальність за їх вчинення в окремих статтях і підкреслюючи тим самим суттєву відмінність та самостійність зазначених складів злочинів. Причому покарання, передбачене за викрадення людини, є значно більш суворим, ніж за незаконне позбавлення волі, що підкреслює різний ступінь їх тяжкості. Таке вирішення питання є правильним і заслуговує на увагу.

Незаконним позбавлення волі є тоді, коли воно здійснюється не відповідно до Конституції, законів України, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Воно може бути здійснено застосуванням фізичного насильства (наприклад, потерпілого зв'язують і замикають у підвалі, помішують у задалегідь підготовлене місце тощо), а також психічним насильством (наприклад, під загрозою застосування зброї потерпілого примушують слідувати за викрадачем). Способи незаконного позбавлення волі різноманітні - обман, зловживання довір'ям, відібрання засобів пересування, ключів чи інших необхідних засобів тощо.

Незаконне позбавлення волі є триваючим злочином. Закінченим цей злочин є з моменту фактичного обмеження потерпілого у свободі пересування.

Викрадення людини передбачає протиправне переміщення особи з одного місця до іншого, яке супроводжується фактичним обмеженням її свободи пересування. За своїм змістом протиправність переміщення людини збігається з незаконністю позбавлення її волі. Способи викрадення можуть бути різними (таємний, відкритий, насильницький, обманний тощо). Закінченим цей злочин є з моменту заволодіння людиною і фактичного початку обмеження її волі.

Відповідно до диспозиції ч. 1 ст. 146 КК України відповідальність настає за незаконне позбавлення волі або викрадення людини. Таким чином, відповідальність за самостійні види позбавлення свободи не диференційована. У законодавстві аналізованих нами зарубіжних країн відповідальність за незаконне

позбавлення свободи (у жодній із аналізованих країн ЄС не встановлена відповідальність за позбавлення волі) регламентована таким чином: 1) відповідальність за незаконне позбавлення свободи та викрадення людини настає за однією статтею кримінального кодексу, зокрема: за ч. 1 ст. 189 КК Республіки Польща настає відповідальність позбавлення свободи людини, при цьому не виокремлюється поняття «викрадення» людини. У ч. 1 ст. 282 КК Королівства Нідерланди настає відповідальність особи, яка умисно, незаконно позбавляє або продовжує позбавляти іншу особу її свободи. Суб'єктом цього злочину також визнається особа, яка умисно надає місце (сховище) для такого незаконного позбавлення свободи. За ч. 1 ст. 283 КК Королівства Норвегія підлягає кримінальній відповідальності особа, яка незаконно позбавляє свободи іншу особу або причетна до цього. За ч. 1 ст. 261 КК Королівства Данія підлягає відповідальності будь-яка особа, яка позбавляє свободи іншу особу. За ч. 1 ст. 183 КК Швейцарської Конфедерації настає відповідальність за незаконне захоплення особи або утримання її в умовах несвободи, або вчинене іншим чином незаконне позбавлення свободи, за викрадення особи з використанням насильства, погрози або обману. За ст. 169 КК Республіки Сан-Марино, що має назву «Викрадення людини», відповідальність настає за обмеження свободи, ненадання свободи, або позбавлення свободи. У ст. 224-1 КК Республіки Франція відповідальність настає за арешт, викрадення, затримання або незаконне позбавлення свободи, вчинене без дозволу органів влади за відсутністю випадків, прямо передбачених законом; 2) відповідальність за незаконне позбавлення свободи та викрадення людини настає за різними статтями кримінального кодексу, зокрема: відповідно до ст. 2 глави 4 КК Королівства Швеція відповідальність настає за викрадення, утримання в неволі будь-кого або незаконне позбавлення свободи в інший спосіб. При цьому, у ст. 1 цієї глави встановлено відповідальність за викрадення людини з метою викупу у випадках, коли особа захоплює та викрадає або позбавляє свободи дитини або будь-яку іншу особу з наміром завдати йому чи їй тілесні ушкодження або шкоду здоров'ю, або примусити його чи її працювати, або з метою вимагання. Таким чином, у КК Королівства Швеція диференційована відповідальність за незаконне позбавлення свободи та викрадення людини у різних статтях.

Література:

1. Володіна О.О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2003. 229 с.
2. Наумова О. Регламентация відповідальності за незаконне позбавлення волі або викрадення людини у законодавстві України та окремих країн Європейського Союзу: порівняльний аспект // Історико-правовий часопис. 2016. № 1(7). С. 215-221.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Дідківська Галина Василівна.

Михайло Коробов
(Харків, Україна)

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ СПАДКОВОГО ПРАВА

Уявлення про суть спадкування, що проникло в сучасне міжнародне спадкове право, значною мірою зобов'язане своєю розробкою римському праву, адже саме воно вперше сформулювало та послідовно утверджувало думку про універсальний характер спадкового наступництва. Однак ідея спадкування як універсального наступництва виникла у римському праві не одразу, а впродовж тривалого процесу історичного розвитку.

Відсутність правил спадкування, розкрадання майна померлих було можливим лише у найпримітивнішому соціальному стані, коли суспільство ще не набуло організованості. Ставило групи ізольованих індивідів і не мало тісніше пов'язаних осередків. Тоді зі смертю людини втрачався суб'єкт права, внаслідок чого майно, належне померлому, перетворювалось на безгосподарне, його міг захопити будь-хто. Вимоги втрачали свого кредитора, борги – свого боржника. Ні про спадкування, ні про наступництво тоді ще не могло бути й мови.

Становище змінилось з виникнення патріархальної сім'ї. Індивід був оточений особами, з якими він був пов'язаний єдиним походженням, спорідненням і які були ближчими йому, ніж інші члени суспільства, і майно набувало в той час характеру сімейної власності. За таких умов неприпустимою стала безгосподарність сімейного майна. Ще за життя домовласника воно належало усім представникам сім'ї. Під впливом цих чинників безгосподарність спадкового майна змінилася переходом його до найближчих родичів.

Проте, як засвідчують історичні факти, такий перехід майна ще не поширювався на зобов'язання і, зокрема, борги. Однак розвиток економічного життя наполегливо вимагав, щоб відповідальність за борги услід за майном переходила на спадкоємців.

Спадкоємцями були природно й обов'язково лише ті особи, які перебували ближче до померлого у патріархальній родині. Якщо померлий мав дітей, вони вступали у володіння його майном. Якщо їх не

було, спадщина переходила до тих осіб, з якими померлий раніше становив одну сім'ю. Отже, порядок закликання до спадкування визначався родинною спорідненістю. Саме в цьому полягав природний закон спадкування, й у такому розумінні можна вважати, що в стародавні часи спадкування встановлювалося лише згідно із законом.

Поступово значення індивіда зростало, сімейний характер власності послаблювався, права домовласника стосовно розпорядження майном зміцнювалися. Услід за правом розпорядження майном під час життя виникало право домовласника розпоряджатися майном на випадок смерті. З'явилася і розвивалася нова форма спадкування – за заповітом.

Уже Закони XIIтаблиць визначали заповіт як акт, що усував порядок законного спадкування. У такий спосіб порядок зі спадкуванням за законом було узаконено й інший вид спадкування за заповітом.

Подальший розвиток римського права спадкування зазнав великого впливу преторського права. Подібний до того, як майже у всіх галузях цивільного права разом із діючими давніми, квіритськими інститутами претор створив особливі преторські інститути, так і в цій галузі системи цивільного спадкування доповнюється системою спадкування за преторським едиктом.

Суть спадкування за преторським позовом полягала в тому, що претор надавав право тим чи іншим особам увійти у володіння спадщиною. Причому таке введення у володіння мало лише тимчасовий, попередній характер. З'явився наприклад, законний цивільний спадкоємець – і особа, введена у володіння, повинна віддати спадщину йому, а саме залишитися без спадщини. Інколи на підставі преторського едикту спадкоємцем ставав не той, хто мав цивільне право на спадщину, а зовсім інша особа, яку претор вводив у володіння, здійснюючи нововведення та вносячи поправки до старого цивільного права.

Якщо преторейський спадкоємець конкурував із цивільним, то на ґрунті цієї колізії стали виникати відомі відносини, коли одна особа мала «голе» квіретське право, а інша могла захищатися преторськими засобами. Позбавити цивільного спадкоємця права спадкування претор не був у змозі, але він міг унеможливити ефективність його становища як спадкоємця, зокрема відмовити у позовах, перетворивши право спадкування на «голе». І навпаки, зробити преторського спадкоємця цивільним претор теж не мав права, але він, надаючи йому позови, міг захищати його інтереси.

Історична особливість старої цивільної системи спадкування полягає, по-перше, в тому, що коли найближчий спадкоємець не приймав спадщини, то вона переходила до дальшого за порядком родинності спадкоємця і ставала виморочною, тобто безгосподарною. Таке положення згодом було визнане несправедливим, і претор почав давати введення (вступ) у володіння спадком наступному родичеві.

Давні традиційні процедури, які обтяжували цивільне спадкування, були несприятливими для законного спадкоємця й у випадку його відсутності або неможливості відразу прийняти спадщину з поважних причин. Таке майно міг захопити будь-хто, і після річного володіння загарбник набував усіх прав законного володіння.

Дотримуючись принципів справедливості й добросовісності, претор скасував узурпацію набуття спадщини за давністю володіння і ввів інтердикт проти такого володіння спадковою масою на користь справжнього спадкоємця. Отже. Таке набуття чужої спадщини почало втрачати сенс, а якщо здійснювалося ще й із корисливою метою, то ставало – злочинним.

Однак, не лише претор доклав зусиль до вдосконалення спадкового порядку. Принцип найновішого порядку спадкування був визначений наприкінці республіки або на початку імперії у практиці центумвірального суду, якому підлягали спори про спадкування.

Не залишилось осторонь і законодавство. Так, у період республіки було прийнято закон про обмеження свободи відписів. За принципі ату цей закон змінили сенату – консульти, окремі з яких стосувалися спадкового права. За зміцненням імператорської влади у сфері спадкового права. Зі зміненням імператорської влади у сфері спадкового права на перший вийшли імператорські конституції.

Історично спадкове право постійно змінювалось, що привело до виникнення на цей час у міжнародному світі декількох систем спадкування, а саме: *романську систему; систему парантелл і англосаксонську систему.*

Романська система включає такі держави, як Франція, Італія, Бельгія, Японія та ін.. Вона ділить спадкоємців на певні класи, які послідовно запрошуються до отримання спадщини, на основі їхнього родичання.

Кожний клас запрошується до спадкування у тому випадку, коли нема нікого з осіб, які входять у попередній клас. У структурі так званого класу значним є більш близький родовий зв'язок.

Якщо брати за основу, то в державах романської системи діють чотири класи спадкоємців (в Японії - три). Україна, з її спадковим правом теж входить до романської системи.

Система парантелл, це коло родичів по крові, які виходять від одного древнього предка, включаючи самого цього предка. Найбільш значимими країнами в цій системі є такі держави, як Німеччина, Австрія, Швейцарія.

Певною родзинкою англосаксонської системи спадкування, є те, що первісним спадкоємцем є переживший з подружжя (Америка, Англія).

Література:

1. Международное частное право: Учеб.пособие. – 2-е изд., доп. И перераб. – Х.: Каравелла, 2000. – 244 с.;
2. Харитонов Є.О. Основи римського приватного права: (Посібник для підготовки до іспитів для зайнятих, розумних та допитливих). – Х.: Одиссей, 2013. – 352 с.;
3. Римське приватне право [текст]: Навчальний посібник для підготовки до іспитів. – К.: «Центр учбової літератури», 2015. – 136 с.
4. Орач Є.М. Римське приватне право: підр. Для студентів вищ. навч. закл. / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – К.: Ін Юре, 2012. – 392 с. – Бібліогр.: с. 382.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Перунова Олена Миколаївна.

**Л.В. Леонтєва, С.Е. Моренець
(Харків, Україна)**

РОЗПОДІЛ МАЙНА МІЖ УЧАСНИКАМИ ПРИ ЛІКВІДАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА

Метою цієї статті є дослідження особливостей правового регулювання розподілу майна підприємства, що ліквідується, між його учасниками, виявлення недоліків чинного законодавства та розроблення пропозицій щодо його вдосконалення, а також формулювання теоретичних положень.

Загальні положення щодо розподілу майна у разі ліквідації підприємства закріплені у ч. 4 ст. 61 Господарського кодексу України (далі — ГКУ), відповідно до якої майно, що залишилося після задоволення претензій кредиторів, використовується за вказівкою власника. На нашу думку, положення ч. 1 ст. 61 ГКУ некритично запозичене з попереднього законодавства.

Використання майна державного підприємства, що залишилося при його ліквідації, слід розглядати як реалізацію функцій з управління державним майном з боку органу управління, у сфері якого перебуває державне підприємство. Таке використання здійснюється шляхом передачі на баланс органу управління або іншої державної організації відповідно до рішення (вказівки) згаданого органу управління. Схожою до правової регламентації державного підприємства є правова регламентація використання майна комунального унітарного підприємства, що залишилося після задоволення вимог його кредиторів. Власником майна комунального унітарного підприємства є відповідна територіальна громада.

Системний аналіз положень ГКУ дає підстави вважати, що термін «власник» вживається швидше в економічному, аніж у правовому розумінні. Це допускає його широке тлумачення, в силу якого під власником можна розуміти також засновника або учасника унітарного підприємства — власника.

У Цивільному кодексі України (далі — ЦКУ) питання розподілу майна між учасниками юридичної особи врегульовано диспозитивною нормою, відповідно до якої майно юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається її учасникам, якщо інше не встановлено установчими документами або законом (ч. 4 ст. 111). Норма ЦКУ є більш загальною, аніж положення ч. 4 ст. 61 ГКУ, оскільки вона стосується будь-яких юридичних осіб (у тому числі негосподарських організацій), а не лише суб'єктів підприємницької діяльності.

Узагальнюючи положення чинного законодавства, вважаємо, що виходячи з особливостей майнових відносин у сфері господарювання та статусу підприємства як суб'єкта господарювання у разі ліквідації підприємства майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, повинно передаватися або його учасникам — у корпоративних підприємствах, або учаснику (засновнику, власнику) чи використовуватися за його вказівкою — в унітарних підприємствах.

Слід підкреслити, що в окремих випадках законодавець встановлює, що розподілу між учасниками підлягають грошові кошти (ст. 21 Закону «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р., ч. 4 ст. 91 ГКУ, ч. 2 ст. 139 ЦКУ), хоча в інших нормах — як загальних (ст. 111 ЦКУ, ст. 61 ГКУ), так і спеціальних (ст. 109 ГКУ), йдеться про розподіл майна, що залишається після задоволення вимог кредиторів. Ми підтримуємо викладену в літературі позицію, згідно з якою перевага надається вживанню терміна «майно» замість термінів «грошові кошти» чи «кошти».

Стосовно окремих організаційно-правових форм підприємств правила розподілу майна між учасниками підприємства визначаються спеціальними нормами. Щодо господарських товариств визначаються строки розподілу майна між учасниками та гарантії задоволення вимог кредиторів. Так, при ліквідації господарського товариства його учасники мають право на одержання частини майна товариства у порядку, передбаченому ст. 21 Закону України «Про господарські товариства» та установчими документами, у шестимісячний строк після опублікування інформації про його ліквідацію (очевидно, йдеться про інформацію про рішення про ліквідацію). У разі виникнення спорів щодо виплати заборгованості товариства його грошові кошти не підлягають розподілу між учасниками до вирішення цього спору або до одержання кредиторами відповідних гарантій.

Слід зауважити, що законодавству відомі приклади використання інших засад регулювання черговості задоволення вимог кредиторів та учасників тих суб'єктів господарювання, які, на нашу думку, не

повинні визнаватися підприємствами. Так, у разі ліквідації корпоративного інвестиційного фонду (це інститут спільного інвестування, який створюється у формі відкритого акціонерного товариства і провадить виключно діяльність із спільного інвестування) кошти, отримані від реалізації його активів, у першу чергу розподіляються між акціонерами, які не є засновниками фонду, пропорційно кількості акцій, що їм належать, у порядку, встановленому Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. У разі недостатності коштів для викупу акцій за вартістю чистих активів корпоративного інвестиційного фонду у акціонерів, які не є засновниками фонду, різниця відшкодовується за рахунок частини коштів, що належить засновникам. У другу чергу вносяться обов'язкові платежі до Державного бюджету України, після чого задовольняються вимоги кредиторів (ст. 21 Закону України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 15 березня 2001 р.

Відсутність майна після розрахунків з кредиторами або ж його недостатність призводять до втрати учасником можливості отримати належну йому частину майна підприємства при його ліквідації. У цьому дістає вияв інвестиційний ризик учасника, його «опосередкована» відповідальність, що означає понесення ним ризику збитків, пов'язаних з діяльністю підприємства, у межах вартості внесеного ним вкладу.

За загальним правилом, закріпленим у ч. 3 ст. 110 ЦКУ, ст. 51 Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» в редакції від 30.06.1999 р. (далі — Закон від 30.06.99 р.), у разі недостатності майна підприємства, що ліквідується, для задоволення вимог кредиторів запроваджується процедура банкрутства. На відміну від цього правила, у разі недостатності майна підприємства для задоволення вимог учасників справа про банкрутство не порушується, а відтак, правила розподілу майна між учасниками в межах загальної процедури ліквідації повинні бути застосовані у випадку недостатності майна для повного задоволення вимог учасників.

Деякі організаційно-правові форми корпоративних підприємств вирізняються специфічним суб'єктивним складом учасників, що зумовлює виділення їх в окремі групи (категорії) залежно від їх правового статусу. Відмінності у правовому статусі учасників при розподілі майна, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, мають місце для повних учасників та вкладників у КТ, власників простих та власників привілейованих акцій в АТ, членів та асоційованих членів виробничого кооперативу. Ці відмінності дістають вияв у: 1) встановленні, послідовності (черговості) задоволення вимог кожної з груп учасників; 2) наданні їм різних за змістом та обсягом прав на частину майна підприємства, що ліквідується.

Відомо, що вкладники, власники привілейованих акцій, асоційовані члени виробничого кооперативу позбавлені або ж суттєво обмежені в управлінських правах (власники привілейованих акцій наділяються окремими управлінськими правами згідно із ст. 26 Закону «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 р. (далі — Закон про АТ)). Засобом досягнення (забезпечення) необхідного балансу інтересів різних груп є закріплення у законодавстві пріоритету в задоволенні вимог згаданих учасників перед іншими (відповідно, повними учасниками, власниками простих акцій, членами виробничого кооперативу). З іншого боку, права тих учасників, які мають пріоритет у черговості задоволення їх вимог, на майно підприємства обмежуються. Обсяг їх майнових прав визначається: 1) обсягом (розміром) їх майнової участі у підприємстві (розміром вкладу для вкладників КТ, розміром ліквідаційної вартості привілейованих акцій, розміром пайового внеску для асоційованих членів виробничого кооперативу); 2) частиною прибутку підприємства, нарахованого (оголошеного), але не виплаченого учасникові, а також розміром інших виплат.

Процедура ліквідації акціонерного товариства передбачає більш ускладнений порядок задоволення вимог його учасників (акціонерів). У межах групи власників привілейованих акцій можливий їх поділ на підгрупи, основою якого є розміщення привілейованих акцій різних класів (з різним обсягом прав). Умовою їх розміщення є черговість виплати з майна товариства, що ліквідується, для кожного класу привілейованих акцій, розміщених акціонерним товариством, яка встановлюється статутом товариства (ч. 8 ст. 6 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р.; ч. 2 ст. 26, абз. 2 ч. 2 ст. 89 Закону про АТ).

Розглядаючи питання розподілу майна між учасниками підприємства необхідно звернути увагу на проблему співвідношення категорій (понять) учасників та кредиторів підприємства.

У літературі мають місце недостатньо чіткі та суперечливі твердження щодо статусу власників привілейованих акцій, а також вкладників КТ при розподілі майна. В одному з джерел зазначається, що, хоча у ст. 112 ЦКУ прямо не передбачено включення до черговості задоволення вимог учасника щодо повернення вкладів до статутного капіталу, таке правило передбачене спеціальною нормою Закону від 30.06.99 р. Стверджується, що відповідно до черговості, встановленої у ст. 112 ЦКУ, вимоги вкладників задовольняються у четверту чергу. Проте далі, виходячи з положень ч. 2 ст. 139 ЦКУ, вказується, що «їх не слід відносити до кредиторів командитного товариства». Водночас, поряд зазначається, що «акціонери — власники привілейованих акцій є кредиторами акціонерного товариства».

Насамперед, вельми спірною виглядає аргументація такої позиції. Відповідно до ст. 31 Закону від 30.06.99 р. до вимог, що підлягають задоволенню у п'яту чергу, віднесено вимоги щодо повернення внесків членів трудового колективу до статутного фонду підприємства. Як зазначає В. В. Джуль, до цих вимог належать виключно (курсив наш. — П. П.) вимоги власників акцій трудових колективів і акцій підприємств (організацій). Права за цими видами акцій не належать до корпоративних прав, і на сьогодні пред'явлення зазначених вимог є неможливим², оскільки згідно із ст. 1 Постанови Верховної Ради УРСР «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про цінні папери і фондову біржу» від 18 червня 1991 р. всі емітовані до введення в дію цього Закону акції трудових колективів і акції підприємств (організацій) можуть

обертатися протягом п'яти років починаючи з 1 січня 1992 р. згідно із умовами їх випуску. До закінчення вказаного строку підприємства (організації), що випустили такі акції, повинні купити їх або замінити іншими цінними паперами, передбаченими цим Законом.

Господарський суд приймає рішення про застосування процедури санації боржника на підставі рішення комітету кредиторів про погодження кандидатури керуючого санацією, вибір інвестора (інвесторів), схвалення плану санації боржника. Таким чином, Закон не передбачає надання боржником згоди на застосування процедури санації. В. Джузь вважає, що ігнорування волі боржника у процесуальних механізмах ведення реорганізаційних процедур є суттєвою помилкою законодавця [6, с. 105].

Традиційно вважається, що одним із проявів диспозитивності у процесі є право зацікавлених осіб на оскарження винесених у справі судових актів до інших судових інстанцій. Відповідними процесуальними правами наділяються і сторони в провадженні у справі про банкрутство.

ГПК України передбачає оскарження в апеляційному та касаційному порядку лише тих процесуальних актів у процедурі банкрутства, оскарження яких прямо передбачено у першому та в Законі. Очевидно, такий підхід зумовлений необхідністю забезпечення динаміки розгляду справи про банкрутство та додержання строків, визначених Законом для здійснення окремих судових процедур. Проте, в контексті забезпечення реалізації диспозитивних прав сторін, необхідно прямо передбачити можливість оскарження деяких інших судових актів у провадженні у справах про банкрутство, ніж визначених Законом. Відсутність можливості переглянути помилковий судовий акт обмежує право особи на судовий захист. Обов'язково має бути передбачено право кредитора на оскарження судового акта, винесеного за результатами розгляду господарським судом заяви кредитора з вимогами до боржника. Зазначений судовий акт фактично є рішенням господарського суду про визнання чи відхилення вимог кредитора.

Провадження у справах про банкрутство має здійснюватись у межах встановлених законом процесуальних строків, а тому важливим є дотримання динаміки руху цього процесу. Постійне оскарження судових актів у справі може істотно вплинути на дотримання прав та законних інтересів учасників судового процесу.

У результаті проведеного дослідження доходимо таких висновків:

Оскільки розгляд справ про банкрутство здійснюється у порядку провадження, передбаченому ГПК України, з урахуванням особливостей, встановлених спеціальним Законом, то принцип диспозитивності отримує відображення і в провадженні у справах про банкрутство; особливістю дії принципу диспозитивності у провадженні у справах про банкрутство є наявність певних обмежень процесуальних прав сторін, порівняно з позовним провадженням, зумовлених, насамперед, конкурсним характером провадження у справі про банкрутство. Крім цього, при розгляді справи про банкрутство зачіпаються не лише приватноправові, а й публічно-правові інтереси; на зміст диспозитивних прав кредиторів впливає наявність повноважень у колективних органів кредиторів (зборів та комітету кредиторів), а також наявність процесуальної фігури арбітражного керуючого; надання сторонам та іншим учасникам провадження у справі про банкрутство права на оскарження більшості судових актів не має створювати істотних перешкод для здійснення розгляду справи про банкрутство та застосування судових процедур у межах строків, визначених Законом. У зв'язку з цим актуальним залишається необхідність внесення змін до процесуального законодавства щодо визначення кола судових актів, які підлягають оскарженню у справі про банкрутство, та скорочення строків розгляду апеляційних і касаційних скарг у таких справах.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Леонтьєва Ліна Віталіївна.

**А.В. Леонтьєва, А. І. Михайлов, В.С. Старов
(Харків, Україна)**

ПОНЯТТЯ СПАДЩИНИ І ПОРЯДОК ВСТУПУ ЗА ЗАКОНОМ

Дуже частину в Україні виникає питання, як саме ми можемо вступити в права спадкування.

У відповідності зі ст. 1216 Цивільного кодексу України, спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

За законодавством України існує два види спадкування: за заповітом і за законом.

Перший вид, це спадкування за заповітом. Спадкування за заповітом припускає, що спадкодавець за життя вирішує, кому і в яких пропорціях дістанеться його майно після загибелі. Родичі, не зазначені в документі, не вправі претендувати на частку майна, але мають право оскаржити дійсність документа в суді. Заповіт посвідчується нотаріусом і підписується особисто спадкодавцем або довіреною особою (якщо спадкодавець не має можливості поставити підпис сам). Всі заповіту класифікуються на відкриті і закриті. Закрите заповіт запечатується в конверт – жодна людина, включаючи нотаріуса, не має поняття, хто входить в перелік спадкоємців. При наявності декількох заповітів дійсним вважається написане ближче до дати смерті.

В Цивільному кодексі України про спадкування (Спадщина) за заповітом присвячена Глава 85 (в той час як Спадкування за законом – це Глава 86).

Заповітом згідно ст. 1233 Цивільного кодексу України є особисте розпорядження фізичної особи на випадок його смерті. І в статті 1217 Цивільного кодексу, яка називається «Види спадкування» першим видом йде саме спадкування за заповітом. Проте, вважати волю спадкодавця вище, ніж закон немає ніяких підстав, оскільки законом передбачено низку обмежень, згідно з яким остання воля людини у вигляді заповіту буде діяти до тих пір, поки не буде суперечити закону.

Отже, не дивлячись на наявність заповіту, існує право на обов'язкову частку у спадщині, (Спадщина), згідно з яким неповнолітні, а також повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них при спадкуванні за законом (обов'язкова частка). Розмір обов'язкової частки може бути зменшений судом з урахуванням між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, що мають істотне значення (Спадщина).

При написанні заповіту, спадкодавець може призначити своїми спадкоємцями кількох осіб, навіть не з числа своїх родичів або спадкоємців за законом. Спадкодавець має право у заповіті позбавити права на спадкування будь-якого з його законних спадкоємців, при цьому, не вказуючи причин такого позбавлення. Однак, незважаючи на такі величезні «повноваження» заповідача, він не може позбавити права на спадкування осіб, які мають за законом право на обов'язкову частку у спадщині. Навіть, якщо вони не надавали ніякої допомоги йому, як старому і потребує допомоги. Хоча, думаю, якщо при написанні заповіту спадкодавець вкаже в якості причин позбавлення права на спадщину його законних спадкоємців те, що вони протягом тривалого часу не дбали, матеріально не забезпечували, не надавали іншу допомогу йому (заповідачеві), який внаслідок похилого віку, тяжкої хвороби або каліцтво був у безпорадному стані і потребував такої допомоги, можливо спадкоємець, зазначений у заповіті зможе це використовувати як докази і позбавити цих законних спадкоємців права на спадщину в судовому порядку. (Спадщина)

Крім того, заповідач може призначити в заповіті іншого спадкоємця, у разі, якщо спадкоємець, зазначений їм спочатку, помре до відкриття спадщини або відмовиться від її прийняття чи буде усунений від права спадкування. Це право, спадкування за заповітом, називається під призначенням спадкоємця (ст. 1244 Цивільного кодексу України).

Заповідач може в будь-який момент змінити або скасувати заповіт, або написати нове. При цьому, заповіт написаний останнім, відміняє раніше складений повністю або у тій частині, в якій він йому суперечить. Скасувати, змінити, скласти новий заповіт здійснюється заповідачем особисто.

Заповіт може бути складено щодо всього майна спадкодавця або його частини. При цьому, частину майна, яка не зазначена в заповіті, підлягає спадкуванню за законом. Але, як правило, на практиці нотаріуси використовують заготовлені і відпрацьовані шаблони заповітів, в які треба лише вставити дані заповідача і дані спадкоємця. При цьому відносно майна, яке заповідається, зазначено загальновідоме словосполучення: «Все своє майно, з чого б воно не складалося і де б не знаходилося, заповідаю зазначеній особі (зазначеним особам у рівних частках)». Це, швидше за все, недолік нотаріусів, які посвідчують заповіт, хоча з усіх правил є винятки, і тут не слід думати, що всі нотаріуси працюють за шаблоном. Є й ті, які творчо ставляться до своєї роботи.

Заповіту за загальним вимогам, що пред'являються до їх формі (ст. 1247 Цивільного кодексу України) складаються у письмовій формі, із зазначенням місця і часу його укладання, підписаний особисто заповідачем і засвідчуються нотаріально або іншою посадовою особою, передбачених законом. До іншим посадовим особам ставляться: головний лікар, начальник госпіталю, директор або головний лікар будинку для престарілих та інвалідів, начальник місця позбавлення волі, начальник експедиції, капітан морського (річкового) судна, командир частини і т. п. Все залежить від того, де знаходиться заповідач в момент складення заповіту.

Ст. 1249 Цивільного кодексу України передбачено посвідчення нотаріусом секретних заповітів, що є новим в інституті спадкування за заповітом. Секретним є заповіт, який нотаріус посвідчує без ознайомлення з його текстом. Заповідач передає написаний ним власноручно заповіт в запечатаному конверті, на якому ставиться підпис заповідача, засвідчується підписом нотаріуса і запечатується їм в інший конверт. Коли нотаріус отримує інформацію про відкриття спадщини, він призначає спадкоємцям час та місце оголошення змісту заповіту. При цьому конверт з заповітом розкривається в присутності двох зацікавлених осіб (спадкоємців) і двох свідків. Складається протокол, у якому зазначається зміст заповіту, і який підписується нотаріусом та свідками, присутніми при оголошенні заповіту. Даний вид заповіту рідко застосовується на практиці. (Спадщина)

За бажанням заповідача заповіт може упевнитися при свідках, які зачитують текст заповіту вголос та ставлять підписи на ньому. При цьому заповідач повинен повністю довіряти цим особам і бути в них впевненим, адже вони не мають права поширювати інформацію про заповіт до відкриття спадщини. Думаю, це в якійсь мірі є «важкою ношею для людини, адже не кожен може зберігати чужу таємницю, а в цьому випадку таємниця заповіту передбачена законом.

У спадкуванні за заповітом передбачено, крім усього сказаного вище, умови визнання заповіту недійсним і нікчемним. Так, за позовом заінтересованої спадкоємця, заповіт може бути визнано недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення, зазначена в заповіті не було вільним. (Спадок) Як і визнання недійсними договорів, окремі положення заповіту, визнані недійсними, не тягне за собою визнання всього заповіту в цілому недійсним. Спадкоємці за заповітом, визнаному недійсним стають спадкоємцями за

законом і успадковують згідно з положеннями спадкування за законом. Якщо заповіт складено особою, яка не мала на це право, то такий заповіт визнається нікчемним.

Другий вид, це спадкування за законом. Спадкування за законом має місце у разі відсутності заповіту або якщо родичам, що не потрапили в перелік спадкоємців, вдалося довести недійсність документа в суді. Згідно з регулятивним актам, право на спадкування втрачається, якщо виявиться виявлено, що поведінка спадкоємця по відношенню до спадкодавця була негідною (скажімо, батькам, які втратили батьківські права, не доводиться розраховувати на спадщину дитини). Для такого роду спадкування характерна ієрархія, ступенями якої є черзі – кандидати другої черги можуть розраховувати на майно тільки за відсутності першочергових спадкоємців. Про чергах мова піде далі.

Спадкування за законом передбачено главою 86 Цивільного кодексу України.

Чинним законодавством України передбачено п'ять черг спадкоємців за законом. Якщо раніше спадкове право України знало дві черги спадкоємців за законом, то з прийняття в 2004 році Цивільного кодексу України їх стало п'ять. Отже, пропоную розглянути всі п'ять черг спадкоємців і як же відбувається спадкування за чинним в Україні законодавством (спадщина)

Перша черга спадкоємців за законом – це діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив та батьки (Спадок). (ст. 1261 Цивільного кодексу України).

Друга черга – це рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері (Спадок). (ст. 1262 Цивільного кодексу України).

Третя черга – рідні дядько та тітка спадкодавця (Спадок). (ст. 1263 Цивільного кодексу України).

Четверта черга – особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини (Спадок). (ст. 1264 Цивільного кодексу України).

І п'ята черга – це інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення. (Спадок).

Ступінь споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють від родичів спадкодавця.

Народження самого спадкодавця не входить до цього числа. (Спадок).

Крім того, до п'ятої черги спадкоємців за законом належать утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї. Утриманцем вважається неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом його сім'ї, але не менш як п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування (Спадок). (ст. 1265 Цивільного кодексу України). Тут мається на увазі, наприклад, дитина, яку взяли до себе як члена сім'ї, коли у дитини немає батьків, баби чи діда, повнолітніх рідних братів чи сестер, або якщо такі є, але вони з якихось поважних причин не можуть утримувати дитину та він проживав із спадкодавцем не менше п'яти років. Хоча, думаю, ця черга спадкоємців вельми проблематична в плані документального встановлення факту такого змісту дитини. Тим не менш, таке положення законодавець передбачив.

Щодо розміру частки у спадщині спадкоємців за законом, то частки у спадщині кожного із спадкоємців за законом є рівними. Крім того, законом передбачена можливість зміни розміру частки спадкоємців: за усною угодою між собою, якщо це стосується рухомого майна та за письмовою угодою, посвідченою нотаріусом, якщо це стосується нерухомого майна або транспортних засобів. (Спадок).

Частки у спадщині спадкоємців за законом згідно ст. 1267 ЦК України: частки у спадщині кожного із спадкоємців рівні;

за усною угодою між спадкоємцями вони можуть відійти від принципу рівності розділу часток і перерозподілити між собою рухоме майно, що входило у спадок;

що стосується нерухомого майна і транспортних засобів, то перерозподіл (зміна) частки у такому спадщині когось із них вимагає письмової угоди між спадкоємцями, засвідченої нотаріально.

До спадкоємства за законом належить і спадкування усиновленими та усиновлювачами, які прирівнюються до родичів за походженням. Що означає, що право спадкування усиновлених дітей ні чим не відрізняється від права спадкування рідних дітей спадкодавця.

Законом також передбачено спадкування за правом представлення. Тобто внуки, правнуки спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові, бабі, дідові, якби вони були живі на час відкриття спадщини.

Якщо спадщину прийняло кілька спадкоємців, то свідоцтво про право на спадщину видається кожному з них окремо із визначенням імені та частки у спадщині, із зазначенням імені та частки у спадщині інших спадкоємців. При цьому власником цього майна спадкоємець стає лише з моменту державної реєстрації прав на нерухомість в порядку, передбаченому законом, в органах БТІ.

Відомості про видачу свідоцтва про право на спадщину підлягають обов'язковій реєстрації в Єдиному реєстрі заповітів, спадкових договорів та спадкових справ у порядку, передбаченому Положенням про Єдиний реєстр заповітів, спадкових договорів та спадкових справ. Видача свідоцтва про право на спадщину спадкоємцям, які прийняли спадщину, строком не обмежена. Тому отримання свідоцтва про право на спадщину є правом спадкоємця, яке він може здійснити в будь-який час. Відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину, адже прийнявши спадщину в порядку, передбаченому ст. ст. 1268, 1270 України, він забезпечив своє право на одержання свідоцтва у майбутньому. Спадкоємець, який прийняв спадщину, відповідає по боргах

спадкодавця в межах дійсної вартості перейшов до нього спадкового майна солідарно з іншими спадкоємцями (п. 1 ст. 1282 ЦК України).

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент, Леонтєва Аліна Віталіївна.

Олександр Лозовой
(Харків, Україна)

ЗАХИСТ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Зважаючи на комплексний характер підприємницького права, захист прав і законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності здійснюється за допомогою норм багатьох галузей права: конституційного, цивільного, адміністративного, трудового та інших. Проте засоби охорони зазначених чотирьох галузей права можна вважати найважливішими.

Проблема правового захисту суб'єктів господарювання досліджувалася у наукових працях відомих вітчизняних та зарубіжних науковців: А.Г. Бобкової, І.В. Голованя, С.М. Грудницької, О.Р. Зельдіної, В.В. Лаптева, В.С. Мартемьянова, О.В. Олейник, В.Ф. Опришка, І.Г. Побірченка, Н.О. Саниахметової, В.І. Семчика та інших.

Захист суб'єктів господарювання є особливим видом господарсько-правового регулювання, заснованого на принципах конституційності. Проблема забезпечення захисту прав і законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності нині набула особливої значимості у зв'язку з тим, що у статті 42 Конституції України вперше закріплено право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. На конституційному рівні закріплено зобов'язання держави щодо захисту конкуренції в підприємницькій діяльності і неприпустимість підприємницької діяльності, спрямованої на монополізацію і недобросовісну конкуренцію.

Сучасна система захисту суб'єктів господарювання складається з двох рівнів: міжнародного і національного. Останній поділяється на судову та несудову системи. Право на судовий захист декларує ст. 55 Конституції України, а саме: „кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб” [1]. Зі змісту цієї статті слідує, що судовому захисту підлягають будь-які права й інтереси суб'єктів господарської діяльності незалежно від рівня нормативно-правового акта, у якому вони закріплені. Конституційне право кожного на судовий захист означає, що „будь-яка особа може подати скаргу про порушення його прав і свобод у відповідний суд, а останній зобов'язаний її прийняти, розглянути по суті і винести законне і обґрунтоване рішення” [2, с. 48]. Забезпечення захисту гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави є завданням правосуддя, що здійснюється судами усіх гілок судової влади відповідно до ст. 2 Закону України „Про судоустрій України” [3].

Захист прав суб'єктів підприємницької діяльності регулюється і гарантується нормами цивільного і господарського права. Зважаючи на те, що основною метою підприємницької діяльності є отримання прибутку (тобто яка-небудь діяльність суб'єкта підприємницької діяльності в кінцевому підсумку зводиться до збереження та за можливості збільшення власного матеріального достатку), саме цивільно-правові засоби захисту порушених прав та інтересів підприємців можна вважати базовими. Однак законодавча база в окремих спірних питаннях не дає повних відповідей для винесення обґрунтованих законних рішень. Слабкість і недосконалість правового захисту підприємництва, нерегульованість багатьох його аспектів, неузгодженість нормативних актів негативно впливають на ефективність підприємництва в Україні.

Розглядаючи цивільно-правові засоби захисту прав підприємців, слід звернутися до ст. 6 Цивільного Кодексу України (далі ЦК України), яка поширюється на правовідносини у сфері підприємництва. Так дійсно ЦК України також містить статті, що визначають порядок захисту прав та законних інтересів, але вони стосуються в першу чергу особи, а не господарюючого суб'єкта. Зокрема стаття 15 ЦК України передбачає, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування, а також на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Відповідно до статті 1 ЦК України цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини, тобто, керуючись положеннями даного кодексу, можна говорити про правове регулювання захисту прав і інтересів особи [4].

Неможливо лише за допомогою інструментів цивільного законодавства врегулювати господарські правовідносини, особливо ті, що виникають на професійній основі і є предметом регулювання господарського законодавства. В даний час основним нормативно-правовим актом, що регулює господарську діяльність, є Господарський кодекс України (далі ГК України). Зокрема до останнього входять господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання. ГК України також містить визначення поняття „суб'єкти господарювання” – це учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію, мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями (ст. 55 ГК України) [5].

Згідно зі ст. 20 Господарського кодексу України, держава забезпечує захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та споживачів і надає їм право на захист відповідно до чинного законодавства [6]. Разом з тим аналіз наукової літератури свідчить про наявність випадків намагання врегулювати питання захисту суб'єктів господарювання в обхід Господарського кодексу України. Наприклад за допомогою лише положень Цивільного кодексу України, що відповідно зменшує можливості суб'єктів господарювання при необхідності відстояти свої права та законні інтереси. Більш того, відомо, що як цивільні правовідносини, так і відносини у сфері господарської діяльності, мають свої особливості. І хоча у літературі існує думка про необхідність узгодження положень Цивільного і Господарського кодексів щодо регулювання способів захисту прав і інтересів суб'єктів права, вона не є вірною [7].

Адміністративно-правовий захист у сфері підприємництва охоплює відповідальність за порушення прав і законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності (ст. ст. 164, 166 Кодексу України про адміністративні правопорушення), встановлює процедуру відомчого захисту (розгляд і вирішення заяв, скарг та інших документів органами виконавчої влади в порядку підлеглості [8]). Адміністративно-правовий захист може здійснюватися і спеціалізованими органами, яким надано відповідні повноваження у сфері підприємництва Державним комітетом України з питань регуляторної політики та підприємництва. Можна подискутувати з приводу розмежування адміністративної та фінансової відповідальності (фінансових санкцій) суб'єкта підприємницької діяльності, зважаючи на відсутність у Конституції України такого виду відповідальності, як фінансова. Найкращим чином це робити на прикладі юридичної особи, яка була притягнута до відповідальності за несплату податків у належному розмірі, роблячи прив'язку до термінів накладення адміністративного стягнення і інших ознак адміністративної відповідальності. Обов'язково слід наголосувати на тому, що зараз це питання вирішене на рівні рішення Конституційного Суду України

Особливістю нотаріальної захисту є те, що йому властивий превентивний характер. Це означає, що інститут нотаріату, зокрема, сприяє дотриманню прав власності, адже нотаріуси простежують шлях, яким пройшло майно від першого власника до останнього, попереджаючи нового власника про можливі зобов'язання, що обтяжують майно, що відчужується. Слід також звернути увагу на те, що нотаріат виконує функцію фіксації (щодо законодавчого визначення нотаріату на відповідні органи та посадових осіб покладається обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, з метою надання їм юридичної достовірності).

Механізм захисту прав і законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності становлять об'єктивно наявні можливості для реалізації вищенаведених способів захисту. До них можна віднести: врегулювання спору у позасудовому порядку; розгляд і вирішення заяв, скарг та інших документів органами виконавчої влади в порядку підлеглості; надання захисту правоохоронними органами в межах їх компетенції; нотаріальна захист; судовий захист (в тому числі - Конституційним Судом України, загальними судами, господарськими і третейськими судами)

Право на захист інтересів суб'єктів господарювання може бути реалізовано шляхом письмового звернення в законодавчі, виконавчі і судові органи державної влади. Нині законодавчо врегульовано лише порядок звернення в судові органи загальної та спеціальної юрисдикції. Що стосується процедури звернення в органи державної виконавчої влади, то остання визначається великою кількістю підзаконних нормативно-правових актів, що відповідно ускладнює її реалізацію в цілому. Таким чином, можемо зробити наступні висновки, що для з'ясування конкретних напрямів діяльності держави з правового забезпечення реалізації контрольних повноважень у сфері господарської діяльності необхідно в першу чергу визначитися з приводу господарсько-правового характеру прав і обов'язків між державою в особі її органів та суб'єктами господарювання, що в кінцевому випадку забезпечить задоволення інтересів усіх учасників господарських відносин.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-В // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Шейнин Х. Новые аспекты судебной защиты прав и свобод граждан //Российская юстиция. – 1996. - № 8. – С.48.
3. Про судоустрій: Закон України від 07.02.2002 р. № 3018 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon1.rada.gov.ua>.
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon1.rada.gov.ua>.
5. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Кол. авт.: Г.Л.Знаменський, В.В.Хахулін, В.С.Щербина та ін.; Заг.ред. В.К.Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2004.-688 с.
6. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon1.rada.gov.ua>.
7. Мамутов В.К. К вопросу о предметах Хозяйственного и Гражданского кодексов Украины // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.iepd.dn.ua/Stat_07.htm.
8. Кодекс адміністративного судочинства в Україні: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Науковий керівник

кандидат юридичних наук, доцент Леонтьєва Л.В.

СУТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

У Конституції України також правове врегулювання й інші положення, в яких розкриваються суть та особливості здійснення місцевого самоврядування в Україні: місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села, селища, міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення відповідно до Конституції і законів України; місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою безпосередньо і через органи місцевого самоврядування; сільські, селищні, міські ради та їхні виконавчі органи; органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст, є районні та обласні ради (ст.140); матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад, а також об'єкти їхньої спільної власності, які перебувають в управлінні районних і обласних рад (ст. 142); територіальні громади та органи, утворені ними, мають власні повноваження, у межах яких діють самостійно, під свою відповідальність, а також повноваження органів виконавчої державної влади, надані (делеговані) їм законом, у межах яких вони підконтрольні відповідним органам виконавчої влади (ст. 142, 143); права місцевого самоврядування захищаються в судовому порядку (ст. 145).

На сьогодні колективна думка про місцеве самоврядування більш-менш сформувалась та знайшла втілення у Всесвітній Декларації і Європейській Хартії про місцеве самоврядування, його суть зводиться до гарантованого державою права територіальних спільнот громадян (комун, обшин, муніципалітетів територіальних колективів, громад – у різних країнах вони називаються по-різному) та тих органів, які вони обирають, вирішувати самостійно, під свою відповідальність питання місцевого значення, діючи в межах конституції і законів відповідної держави.

В Україні існує дві основні теорії місцевого самоврядування: державницька і громадянська.

В основі державницької теорії лежить ідея децентралізації частини державної виконавчої влади, її деволуції на рівень територіальних спільнот громадян (громад, комун, територіальних колективів) та тих органів, які вони обирають. Тому прихильники цієї теорії виступають лише за певну правову, організаційну та фінансову автономію місцевого самоврядування і його органів відносно центральних і місцевих органів державної влади, але не самої цієї влади. Вони розглядають самоврядування як засіб здійснення державних функцій за допомогою недержавних за своєю суттю суб'єктів (місцевого населення та його органів).

Прихильники громадянської теорії місцевого самоврядування розглядають його первинні суб'єкти – громади – як самостійне джерело такої публічної влади, яка належить не державі, а є самостійною так званою „муніципальною”.

Якщо послідовно дотримуватись постулатів цієї теорії, то можна дійти таких висновків: у сучасних умовах, зокрема в Україні, місцеве самоврядування можливе лише на рівні населених пунктів, бо тільки там, на думку прихильників громадянської теорії, що збереглися умови для відтворення громад. Щодо інших рівнів адміністративно-територіального поділу держави (наприклад: районів, областей), то там місцеве самоврядування можливе лише у формі добровільних об'єднань територіальних громад і сіл, селищ і міст – асоціацій; місцеве самоврядування його органи мають вирішувати питання лише місцевого значення (що випливають з колективних потреб відповідної громади), а здійснення повноважень державної влади має покладатися на місцеві органи державної виконавчої влади; право на самоврядування є природним і є від'ємним від самої громади, а тому держава лише його визнає і гарантує; при вирішенні питань місцевого самоврядування мають діяти за принципом „Дозволено все, що не заборонено законом”.

Система органів державної влади і система органів місцевого самоврядування й становить собою такий полі системний комплекс, що складається з різних за природою органів (державних і громадських), проте об'єднаних в організаційне ціле необхідністю забезпечувати виконання одних і тих самих функцій і повноважень державної виконавчої влади на місцях. Отже, можемо говорити про те, що органи місцевого самоврядування є однією з ланок механізму держави. Проте ні в якому разі не компонентом її апарату.

У зв'язку з прийняттям 28 червня 1996 р. Конституції України важливими віхами на цьому шляху були Закони України „Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве самоврядування” (1990 р.), „Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування” (1992 р.), „Про формування місцевих органів влади і самоврядування” (1994 р.), „Про державну владу та місцеве самоврядування в Україні”. Останній став органічною частиною Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України, укладено 8 червня 1995 р.

Конституційні основи місцевого самоврядування найбільш повно втілені та розвинуті в Законі України „Про місцеве самоврядування в Україні” (далі – Закон про місцеве самоврядування), прийнятому 24 квітня 1997р.

У 1997 р. Верховна Рада України розглянула та ратифікувала Європейську Хартію про місцеве самоврядування (далі Європейська Хартія), у зв'язку з чим основні принципи й норми цього важливого міжнародного правового акту відповідно до ст. 9 Конституції України, стали частиною національного законодавства України.

Ратифікація Європейської Хартії справила великий вплив на зміст Закону про місцеве самоврядування як зокрема на визначення місцевого самоврядування як важливого інституту конституційного права. *„Місцеве самоврядування в Україні – зазначається у ст. 2 Закону -, це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України”.*

Відповідно до Конституції України (ст. 140) та Закону про місцеве самоврядування (п.2 ст. 2, п.1 і п.2 ст.10), місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ і міст як безпосередньо так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні міські ради та їх виконавчі органи, а також районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Отже, територіальні громади та органи місцевого самоврядування є основними елементами системи місцевого самоврядування в Україні.

Це повністю відповідає Європейській Хартії, згідно з якою місцеве самоврядування здійснюється територіальними спільнотами (колективами, громадами) як безпосередньо, так і опосередковано – радами або зборами, що складаються з членів, обраних шляхом вільного, таємного, рівного, прямого і загального голосування, а також підзвітними радами (зборами) виконавчими органами (п.2 ст.3).

Зупинимось на характеристиці основних елементів системи органів місцевого самоврядування. Відповідно до Закону про місцеве самоврядування, первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є **територіальна громада** села, селища, міста (п.1 ст.6).

Територіальну громаду складають жителі, які постійно проживають у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр (ч.1 ст.1).

Основними формами безпосереднього волевиявлення територіальних громад, спрямованими на забезпечення безпосереднього здійснення ними самоврядування в межах Конституції та законів України, є місцеві вибори, референдуми, загальні збори громадян за місцем їх проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання тощо.

Відповідно до ст. 71, 141 Конституції України, територіальні громади сіл, селищ, міст на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування обирають строком на чотири роки депутатів сільських, селищних, міських рад, а також сільського, селищного та міського голову, який очолює виконавчий орган ради та головує на її засіданнях. Основні засади, особливості та порядок підготовки і проведення виборів депутатів місцевих рад та сільських і селищних, міських голів визначаються Законом України „Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”.

Важливою формою безпосереднього волевиявлення територіальної громади, статус якої, як і статус місцевих виборів та референдумів, визначається спеціальними законами, є загальні збори громадян (ст. 8 Закону про місцеве самоврядування). На відміну від місцевого референдуму, який є формою вирішення питань місцевого значення шляхом голосування всіма членами громади, загальні збори проводяться на рівні „мікро громад”, в межах окремих частин сіл, селищ, міст як адміністративно-територіальних одиниць (будинків, вулиць, кварталів, мікрорайонів тощо), а тому є формою участі окремих груп членів територіальної громади в обговоренні та вирішенні питань, що належить до відання місцевого самоврядування.

У Законі про місцеве самоврядування зазначається, що порядок внесення місцевих ініціатив та організація громадських слухань має визначитись статусом територіальної громади. Віддаючи належне територіальній громаді як первинному суб'єкту місцевого самоврядування, основному носієві його функцій і повноважень, усій сукупності проявів її активності щодо вирішення питань місцевого значення, все ж таки слід відмітити, що лівова частка роботи проводиться органами місцевого самоврядування: сільськими, селищними, міськими, районними у містах (в разі їх утворення) радами та їх виконавчими органами (виконавчими комітетами, відділами, управліннями та іншими створюваними цими радами виконавчими органами), а також районними і обласними радами.

Нова Конституція України не передбачає посад голови сільської, селищної міської ради, а вводить інститут сільського, селищного, міського голови, хоча його статус нічим власне не відрізняється від статусу колишнього голови ради. Територіальні громади на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування обирають строком на чотири роки відповідно сільського, селищного та міського голову, який очолює **виконавчий орган ради** та головує на засіданнях ради.

Органи місцевого самоврядування створюються громадянами за місцем їх проживання, на рівні тих мікроструктур, на які поділяються села, селища, міста, райони у містах як адміністративної одиниці, а тому мають назву будинкових, вуличних квартальних комітетів, комітетів мікрорайонів, житлових комплексів тощо. Завдяки існуванню цих органів система місцевого самоврядування, здійснюваного на рівні територіальних громад, має своє продовження і на регіональному рівні, в районах та областях.

В ст. 7 Конституції України, зазначається, Україна не тільки визначає, а й гарантує місцеве самоврядування, тобто право територіальних громад, а також органів і посадових осіб місцевого самоврядування самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Важливою гарантією місцевого самоврядування є встановлена вказаним законом обов'язковість актів і законних вимог органів та посадових осіб місцевого самоврядування, прийнятих у межах наданих їм повноважень, для виконання всіма розташованими на відповідній території органами виконавчої влади, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, посадовими особами, а також громадянами, які постійно або тимчасово проживають на відповідній території. Закон також встановлює, що перелічені вище юридичні та фізичні особи несуть визначену законом відповідальність перед органами місцевого самоврядування за заподіяну шкоду їх діями або бездіяльністю, а також у разі невиконання рішень органів та посадових осіб місцевого самоврядування, прийнятих у межах наданих їм повноважень (ст. 73).

Важливою гарантією місцевого самоврядування є наявність досить завершеної системи законодавства про місцеве самоврядування, хоча становлення її в Україні ще не завершилось. Особливо необхідними сьогодні є спеціальні закони про міста Київ та Севастополь. Ці міста, як відомо, є містами загальнодержавного значення. В них, порівняно з іншими містами України, місцеве самоврядування має функціонувати разом зі здійсненням державної виконавчої влади в особі Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій.

Важливе значення матимуть також закон про адміністративно-територіальний устрій України, а також про адміністративно-територіальні утворення з особливим режимом функціонування. Справа, в тому, що в Україні є певна кількість сіл, селищ, міст з так званним особливим режимом функціонування, в яких також мають створюватись умови для розвитку місцевого самоврядування, оскільки воно визначається і гарантується Конституцією України.

Органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією й законами України. Тому цілком виправдано, що статут місцевого самоврядування в цілому та його органів має визначатись саме законами. Законом про місцеве самоврядування відкриває шлях до розвитку власної нормотворчості територіальних громад, йдеться, отже, про так зване статутне право. В цьому законі зазначається, що з метою врахування історичних, національно-культурних, соціально-економічних та інших особливостей здійснення місцевого самоврядування представницький орган місцевого самоврядування на основі Конституції України та в межах Закону про місцеве самоврядування може прийняти статутом територіальної громади села, селища, міста. Який підлягає державній реєстрації в органах Міністерства юстиції України.

Важливою гарантією розвитку місцевого самоврядування в Україні є не тільки створення для цього досконалої правової та фінансово-економічної основ. Велике значення матимуть і закони про місцеві фінанси, про правовий режим комунальної діяльності, а також примірний статут територіальної громади, проект яких підготовлений та винесений до Верховної Ради України.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Леонтєва Ліна Віталіївна.

Л.В. Леонтєвна, В.О. Мовчан
(Харків, Україна)

ОХОРОНА АВТОРСЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

У грудні 1993 року Верховною Радою України було прийнято Закон України "Про авторське право і суміжні права", який пройшов експертизу фахівців, отримав позитивну оцінку європейських експертів. Закон вступив у дію від дня публікації – з 23 лютого 1994 року

Історія авторського права сягає дуже давніх часів. Виникнення його пов'язано насамперед з появою цензури і поділом культурної спадщини античності і середніх віків. В Європі все почалося в 1557 році із Статуту королеви Мері I, що закріплював за видавцями право видавати вже видану ними книгу (неважливо, нову чи давно відому) за умови, що вона схвалена офіційною цензурою. Щоправда, автори залишалися поза увагою. Тому звичайно в якості першого закону про авторські права розглядають "Статут королеви Анни", що набрав чинності в 1710 році.

На сьогодні в світі існує дві системи авторського права: англо-саксонська (англо-американська) і романо-германська (континентальна).

За англо-саксонською системою автором може бути як фізична, так і юридична особа авторські права загалом зводяться до майнових прав, які можна вільно передавати іншим особам. Англо-американська традиція підкреслює принцип власності чи економічний аспект авторського права, яке можна захистити й передати, за яке можуть знімати податок. Привілеями авторського права можуть наділятися найрізноманітніші роботи.

За континентальною (європейською) системою (Франція, Німеччина, Росія, Україна та інші країни) автором може бути тільки фізична особа авторські права чітко поділяються на особисті та майнові. Особисті права завжди належать тільки автору, а майнові можуть представлятися іншими особами, але з обмеженням. Європейська традиція висуває ідею моральних прав (*droit d'auteur*), як найбільш пріоритетних, що дозволяє авторам захищати цілісність своєї праці й вимагати визнання авторства.

В усьому світі питанням захисту авторських прав уже давно приділяється досить багато уваги. Ще в 1952 р. було підписано Всесвітню конвенцію про авторське право на літературні, наукові й художні твори. Кожна з держав-учасниць (у тому числі й Україна), що підписали конвенцію, зобов'язалася приймати всі заходи для забезпечення достатнього й ефективного захисту прав авторів. Автори твору, випущеного в одній з держав, що підписали конвенцію, мають захист у всіх державах-учасниках конвенції.

Із прийняттям Україною цього Закону, а також інших законодавчих актів було створено авторське правове поле, яке в цілому відповідає міжнародним нормам. З іншого боку, Україна продемонструвала бажання і готовність інтегруватися до міжнародних структур з питань авторського права і суміжних прав. Діяльність у цій сфері дозволила Верховній Раді України в травні 1995 року прийняти Закон «Про приєднання України до Бернської конвенції» і з жовтня 1995 року стати членом цієї Конвенції (до слова, Паризький акт Бернської конвенції про захист літературних і художніх творів, на підставі якого було утворено Спілку для охорони прав авторів на їх літературні і художні твори було підписано на початку 1971 р.).

Нарешті, основні норми авторського права щодо права на творчу працю і на результати цієї праці, щодо захисту інтелектуальної власності, захисту моральних і матеріальних прав автора з червня 1996 року стали конституційними нормами прийнятої Конституції України. Подальше удосконалення законодавства з питань авторського права і суміжних прав в Україні здійснювалося в напрямках гармонізації національного законодавства з міжнародним, реалізації вимог щодо відповідності національних законодавчих норм міжнародним нормам. Ці зусилля завершилися прийняттям у 2001 році нової редакції Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Цей Закон «охороняє особисті немайнові права і майнові права авторів та їх правонаступників, пов'язані із створенням та використанням творів науки, літератури і мистецтва? авторське право, і права виконавців, виробників фонограм і відеограм та організацій мовлення? суміжні права».

Авторське право поширюється на всі витвори мистецтва, літератури, науки незалежно від засобу або форми їх вираження. Проте тільки оригінальні витвори можуть бути об'єктом авторського права. Самі ідеї, закладені у витворі не обов'язково мають бути новими, проте форма їх вираження, літературна або художня, обов'язково має бути оригінальною. І нарешті, охорона не залежить від якості або цінності твору.

Первинним суб'єктом авторського права є автор. Автором вважається особа, що вказана як автор екземпляра опублікованого твору, на рукописі або на оригіналі твору мистецтва, якщо в судовому порядку не доведено інше. Авторське право виникає в момент створення першого екземпляра твору, тобто матеріального вираження об'єкта авторського права, будь то роман чи комп'ютерна програма. Поки твір не має матеріального вираження, авторське право на нього не підлягає захисту.

За Законом об'єктами авторського права є:

- літературні письмові твори;
- виступи, лекції, мови й інші усні твори;
- комп'ютерні програми;
- бази даних;
- музичні твори;
- драматичні й інші сценічні твори;
- аудіовізуальні твори;
- твори художнього мистецтва;
- твори архітектури;
- фотографії;
- твори прикладного мистецтва (ткацтво, кераміка, різьблення, ювелірні вироби);
- ілюстрації, карти, плани, що стосуються географії, техніки й ін. сфери діяльності;
- сценічні обробки літературних і фольклорних творів;
- похідні твори;
- збірники творів, енциклопедії, антології й т.д.
- тексти перекладів для дублювання, озвучування іноземних аудіовізуальних творів.

В Західній Європі захистом авторських прав у галузі бібліотечної справи почали активно займатись лише в другій половині 90-х років ХХ століття. Створювалися групи з питань авторських прав, змінювалося законодавство, друкувалися статті, проводилося навчання бібліотекарів. Завдяки таким заходам, що стали справжнім явищем, тому що відбувалися дуже вчасно, сталося багато зрушень, наприклад, у країнах Центральної і Східної Європи (Чехії, Естонії, Угорщині, Латвії, Польщі, Румунії) думки бібліотекарів враховувалися при розробці нових законів про авторське право.

Динамічність інтеграційних процесів, які відбуваються сьогодні в Європі, вимагають від нашої країни вирішення комплексу важливих економіко-правових і соціальних питань, що сприятимуть приєднанню до Європейського Співтовариства. І особливі вимоги стосуються власне вдосконалення національного законодавства у сфері інтелектуальної власності, зокрема забезпечення ефективного правового захисту результатів творчої діяльності митців, передовсім художників. Адже, не зважаючи на те, що національне законодавство закріплює широкий обсяг їхніх прав, на практиці ці положення не реалізуються. Однією з причин є відсутність чіткого механізму правореалізації, а також недостатня ефективність деяких норм, покликаних регулювати відносини в цій сфері.

Історія авторського права нерозривно пов'язана з пошуком і постійним удосконаленням форми управління авторськими правами. Необхідність захисту авторських прав, збору і виплати авторської винагороди вимагало від авторів створення структур, що забезпечували ефективне управління їх правами. Тому вже перші організації з управління авторськими правами (товариства, асоціації тощо), які створювалися за ініціативи авторів, включали в себе зазначені функції, передбачали створення мережі агентів, що забезпечували виконання цих функцій. Ці основні функції органів управління авторськими правами вдосконалювалися та стали основою сучасних організацій колективного управління авторськими правами.

Ще одним кроком поступу, метою якого є приведення законодавства України в сфері авторського права та суміжних прав до вимог актів законодавства Європейського Союзу та з урахуванням положень Цивільного кодексу України стало розроблення Міністерством освіти й науки України в 2006 році проекту Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів з питань авторського права і суміжних прав".

Варто зазначити, що законодавство Європейського Союзу з деяких положень застосовує інший підхід до врегулювання відносин щодо прав на відповідні об'єкти, ніж це передбачає національне законодавство, що є наслідком внесення відповідних змін до Цивільного і Господарського кодексів України, Закону та інших законодавчих актів.

Та, не зважаючи на невеликі пробліски, питання охорони авторського права на інтелектуальну власність в Україні сьогодні більш ніж гостре – держава часто заплющує очі на порушення у сфері інтелектуальної власності, адже сама є чи не найбільшим піратом, грабуючи і своїх громадян, і себе. А масштаби цього безладу – від десятків до сотень мільйонів гривень. Наприклад, обсяг надходжень до державної скарбниці Білорусі за рахунок стягнень з реалізації авторських прав утричі перевищує кошти, які ця країна має від важкого машинобудування. Щороку втричі збільшуються відповідні доходи в Росії. А Україна могла б одержувати більше десятка мільярдів доларів на рік, якби захищала інтелектуальну власність, – вважає С. Кулаков, спеціаліст з питань інтелектуальної власності на аудіовізуальні твори.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Леонт'євна Ліна Віталіївна.

Ситора Негматова
(Тошкент, Узбекистон)

ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИНИНГ ҲУҚУҚЛАРИ ВА МАНФААТЛАРИ ҲИМОЯ ҚИЛИНИШИДА ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИНИНГ АСОСИЙ ВАЗИФАЛАРИ

Бугунги иқтисодий фаолият жараёнлари ва унинг натижаларини акс эттирувчи кўрсаткичларда тадбиркорлик улушининг юқори бўлиши шубҳасиздир. Бу борада янги иш ўринлари яратиш имконияти, йирик бизнес кириб бора олмайдиган бозор сегментларини эгаллай олиш қобилияти, айниқса, хизмат кўрсатиш соҳасида ва унча катта бўлмаган маҳаллий ресурс базаларини ўзлаштиришда жуда қулай ташкилий шакл эканлиги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг аҳамияти беқиёслигини кўрсатади. Тадбиркорликни жадал ривожлантириш масаласи сифатли ва рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш, маҳаллийлаштириш, хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш ва мамлакатнинг экспорт салоҳиятини ошириш билан чамбарчас боғланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 5 октябрдаги "Тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлашга, хусусий мулкни ҳар томонлама ҳимоя қилишга ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатидан яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ-4848-сонли фармонида тадбиркорлик фаолиятига қонунга хилоф равишда аралашганлик ва тўсқинлик қилганлик, уларнинг фаолиятини асоссиз тўхтатиб қўйганлик учун мансабдор шахсларнинг жавобгарлиги оширилган.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузасида хусусий мулк ва тадбиркорликни янада ривожлантириш ва уларнинг таъсирчан ҳимоясини таъминлашга алоҳида эътибор қаратилди.

Юқорида кўрсатиб ўтилган ва бошқа қонун ҳужжатларини ижросини қатъий таъминлаш, тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақсадида прокуратура органлари томонидан амалга оширилган ишлар натижасида кўплаб тадбиркорлар ва кичик бизнес субъектларининг ҳуқуқлари тикланди ва уларга кўмак берилди. Хусусан, тадбиркорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасида прокуратура органлари томонидан тадбиркорлик фаолиятига тўсқинлик қилиш, тадбиркорлик субъектларининг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларининг бузилиши, тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш каби йўналишларда прокурорлик назорати йўлга қўйилган.

Бу борада шуни ҳам айтиб ўтиш зарурки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ижтимоий-иқтисодий ислохотларни амалга ошириш, мамлакатни модернизация қилиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг ишончли ҳимоясини таъминлашда прокуратура органларининг ролини кучайтириш

тўғрисида”ги 2017 йил 18 апрелдаги ПФ–5019-сон Фармонида асосан², Бош прокуратурада ташкил этилган Иқтисодий қонунчилик ижроси устидан назорат бошқармаси ва унинг ичида Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш бўлимининг асосий вазифаларидан бири тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқ ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилишдан иборат.

Бугунги кунда, прокуратура органларига тадбиркорлик субъектлари ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини муҳофаза қилиш вазифалари тубдан ўзгариб, янгиланиб бормоқда, бу борада қатор қонун ҳужжатлари қабул қилиниб, дастурий вазифаларни ўтамоқда. Жумладан, бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2016 йил 5 октябрдаги ПФ-4848-сонли “Тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлашга, хусусий мулкни ҳар томонлама ҳимоя қилишга ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатидан яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармонини қайд этиш мумкин.

Мазкур қабул қилинган Фармони, энг аввало, хусусий мулкни ҳуқуқий ҳимоя қилишни янада кучайтиришга, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик учун қулай шарт-шароитлар яратишга ва ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга, республиканинг инвестициявий жозибдорлигини оширишга йўналтирилган ва ушбу соҳада давлат сиёсатининг сифат жиҳатидан янги даражага ўтишидан далолат беради.

Хусусан, Фармон «кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка кенг эркинлик бериш, уларнинг фаолиятига аралашувни тубдан қисқартиш, ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олди олиншини таъминлаш, уларнинг профилактикаси самарадорлигини ошириш ва ҳуқуқбузарликларга йўл қўйилмаслик»ни энг муҳим устувор йўналиш ва давлат органларининг биринчи даражали вазифаси сифатида мустаҳкамлайди.

Ушбу мақсадларда давлат органларига, энг аввало, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат қилувчи тузилмаларга:

ўз фаолиятида белгиланган талабларнинг ҳамда тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари устуворлиги тамойилининг сўзсиз амалга оширилишини таъминлаш, шу муносабат билан ўз вазифаларини ва ваколатларини танқидий қайта кўриб чиқиш;

тадбиркорлик фаолиятига қонунга хилоф равишда аралашганлик ва тўсқинлик қилганлик, уларнинг фаолиятини асоссиз тўхтатиб қўйганлик учун мансабдор шахсларнинг жавобгарлиги тўғрисидаги қонун ҳужжатлари нормалари талаблари қатъий бажарилишини, шунингдек, тадбиркорлик субъектларига етказилган зарарнинг бевосита айбдорлардан ундирилишини таъминлаш топширилди.

Ушбу норма давлат органларига айбдор ходимларга нисбатан нафақат интизомий, маъмурий ёки жиноий жавобгарликнинг энг қатъий чораларини қўллаш мажбуриятини юклагина қолмасдан, балки тадбиркорлик субъектларига етказилган зарарнинг бевосита ушбу ходимлардан ундирилишини таъминлашни ҳам юклайди.

Кўрсатиб ўтилган чора-тадбирларнинг амалга оширилиши ноқонуний текширишларни ташкил этишга ва уларни ўтказишга, айниқса, давлат органлари ходимларининг ноқонуний хатти-ҳаракатлари оқибатида тадбиркорлик субъектларининг фаолияти асоссиз тўхтатилишига ва зарар етказилишига йўл қўймасликка йўналтирилган.

Фармонда тадбиркорлик субъектлари фаолиятига асоссиз аралашидан ишончли ҳуқуқий кафолатларни таъминлашга йўналтирилган давлат назоратининг принципиал жиҳатдан янги бир қатор механизмлари белгиланмоқда.

Жумладан, 2017 йилнинг 1 январидан бошлаб қуйидаги илгари кўрилмаган чоралар жорий этилди:

тадбиркорлик субъектлари фаолиятини режадан ташқари текширишларнинг барча турлари бекор қилинди, бундан юридик шахснинг тугатилиши билан боғлиқ текширишлар, шунингдек, жисмоний ва юридик шахсларнинг қонун ҳужжатлари бузилиши ҳолатлари тўғрисидаги мурожаатлари асосида фақатгина Назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи Республика кенгашининг қарорига мувофиқ ўтказиладиган қисқа муддатли текширувлар мустасно;

шунингдек, тадбиркорлик субъектлари фаолиятини, шу жумладан, жиноят ишлари доирасидаги муқобил текширишларнинг барча турлари бекор қилинди.

Шундай қилиб, назорат қилувчи органлар эндиликда режадан ташқари текширишлар ўтказишни ташкил қилиш ҳуқуқига эга эмас. Бунда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий механизмларини таъминлаш мақсадида фақат жисмоний ва юридик шахсларнинг қонун ҳужжатлари бузилиши ҳолатлари тўғрисидаги мурожаатлари асосида қисқа муддатли текширишлар ўтказишнинг чекланган имконияти сақланиб қолади. Бундай текшириш фақат Республика кенгашининг қарорига мувофиқ ўтказилиши мумкин ва текшириш муддати бир иш куни билан чекланган.

Шу билан бирга, Фармон маъмурий ва жиноят қонунчилигини либераллаштириш йўлини давом эттириб, молия-ҳўжалик фаолиятини амалга оширишда биринчи марта ҳуқуқбузарликлар содир этган тадбиркорлик субъектлари ва уларнинг ходимларини ҳамда тадбиркорлик фаолиятини давлат рўйхатидан ўтказмасдан амалга ошираётган шахсларни, улар томонидан етказилган зарарни қоплаган ва ҳуқуқбузилиши оқибатларини белгиланган муддатларда ихтиёрий бартараф этган тақдирда, жавобгарликнинг барча турларидан озод қилиш каби тубдан янги чораларни назарда тутди.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ижтимоий-иқтисодий ислохотларни амалга ошириш, мамлакатни модернизация қилиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг ишончли ҳимоясини таъминлашда прокуратура органларининг ролини кучайтириш тўғрисида”ги 2017 йил 18 апрелдаги ПФ–5019-сонли Фармони // www.lex.uz.

Бундан ташқари, тадбиркорлик субъектларига нисбатан тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқидан маҳрум қилиш тарзидаги жиноий жазо қўллаш тақиқланган.

Прокуратуранинг тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқларини ҳимоя қилиш фаолият йўналиши алоҳида тармоққа айлантирилганлиги ривожланишнинг ҳозирги босқичида прокуратуранинг ҳуқуқни ҳимоя қилиш салоҳияти ортганлиги тан олинганидан, инсон ҳамда фуқаро ҳуқуқ ва эркинликларини давлат томонидан қўриқлаш механизмида прокуратура органларининг мавқеи анча кучайганлигидан далолат беради.

“Прокуратура тўғрисида”ги қонун назорат предметини белгилашда конституциявий, яъни Ўзбекистон Республикаси Асосий Қонунида белгиланган фуқароларнинг иқтисодий ҳуқуқ ва эркинликлари тушунчасидан келиб чиқади. Бу прокуратурага назоратни Ўзбекистон Республикасида эътироф этилган инсон ҳамда фуқаронинг асосий иқтисодий ва мулкчиликка оид ҳуқуқ ва эркинликларига риоя этган ҳолда амалга ошириш имконини беради. Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш соҳасида қонунчиликка риоя этилиши устидан прокурор назоратини самарали таъминлашнинг муҳим ва мажбурий шартларидан бири, унинг белгиланган қонун доирасида, яъни прокурор ваколатлари доирасида амалга оширилиши ҳисобланади. Прокурор назорати назария-сида ушбу доирани белгилаш бир нечта ўзаро боғлиқ омиллар орқали аниқланади: прокурор назорати объектлари доирасига нисбатан, прокурор амалга ошириши керак бўлган ижро назорати, ҳужжатлар руйхатига нисбатан, прокурор муносабат билдириш воситалари ва ҳужжатларига нисбатан.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 19 ноябрдаги “Хўжалик юритувчи субъектларни текширишни ташкил қилишни тартибга солиш тўғрисида”ги ПФ–2114-сонли³, 2005 йил 14 июндаги “Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ–3619-сонли, 2011 йил 4 апрелдаги “Тадбиркорлик субъектларини текширишларни янада қисқартириш ва улар фаолиятини назорат қилишни ташкил этиш тизимини такомиллаштириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ–4296-сонли Фармонларида прокуратура органларига тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш борасида назоратни таъминлаш бўйича зарур чораларни кўриш вазифаси юклатилган.

Маълумки, мулкчилик муносабатлари ҳар қандай жамият иқтисодий негизининг асосида ётади. Худди шу сабабли ҳам Асосий қонунимизда мулкчи муносабатларни тартибга солишга қаратилган қатор конституциявий принциплар белгилаб қўйилган. Биринчи галда Ўзбекистон иқтисодиёти негизини хилма хил шакллардаги мулк ташкил этиши белгилаб қўйилган. Конституцияда шунингдек, барча мулк шаклларининг тенглиги ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар ҳимоя этилиши кафолатлини тўғрисида конституциявий принцип ўз ифодасини топган. Ушбу принцип шунчаки декларатив характерга эга бўлмасдан, кейинчалик фуқаролик қонунларида янада ривожлантирилди ва муайянлаштирилди.

Барча мулк шаклларининг тенг ҳуқуқлиги ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишини кафолати сифатида намоён бўлади.

Прокурорларнинг назорат амалиёти қонун чиқариш ва ҳуқуқни қўллаш фаолиятининг конституциявий нормаларга тўла мослигини таъминлаш заруриятини назарда тутувчи ҳуқуқ ва эркинликларнинг бевосита амал қилиш принципи асосида қурилади. Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенглиги конституциявий принципи (18-модда) прокуратура ва унинг назорат амалиёти учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Прокуратура ва бошқа назорат органларининг ваколатларини чегаралашда одатда қуйидаги мезонларга таянишади:

1) прокуратура ва назорат органлари томонидан ҳал қилиниши лозим бўлган масалалар;

2) прокуратура ва назорат органлари ваколатларининг моҳияти, ўз ваколатларини амалга оширишлари шакллари ва усуллари;

3) прокуратура ва назорат органларининг давлат органлари тузилмасида ва мамлакатда қонунийликни таъминлаш механизмида эгаллаган ўрни.

Хулоса ўрнида, прокурор назорати амалиёти шундан далолат берадики, прокуратура органлари томонидан қўйилган вазифаларнинг ҳал этилиши тадбиркорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ушбу соҳадаги давлат сиёсатини амалга оширишга имкон беради, давлатдаги ҳуқуқий ва ижтимоий-иқтисодий барқарорликка, қонунчиликнинг аҳволини яхшилашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Раҳбарий адабиётлар

1. Ш. Мирзиёев. “Қонун устуворлиги – инсон манфаатларини таъминлашнинг муҳим омилidir” Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг расмий веб-сайти: <http://prokuratura.uz/uz/>

³Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Хўжалик юритувчи субъектларни текширишни ташкил қилишни тартибга солиш тўғрисида”ги.1998 йил 19 ноябрдаги ПФ–2114-сонли Фармони. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 10-11-сон, 209-модда; 2001 й., 6-сон, 122-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 47-48-сон, 352-модда; 2009 й., 10-11-сон, 105-модда; 2010 й., 20-сон, 150-модда; 2011 й., 14-сон, 133-модда; 2013 й., 13-сон, 163-модда; 2014 й., 29-сон, 356-модда.

II. Норматив-хуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 15-сон, 152-модда; 2008 й., 52-сон, 510-модда; 2011 й., 16-сон, 159-модда; 2014 й., 16-сон, 176-модда. 2017 й. 7-сон, 76-модда.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 51-сон, 514-модда; 2008 й., 39-сон, 390-модда; 2008 й., 52-сон, 509-модда; 2011 й., 16-сон, 160-модда; 2012 й., 38-сон, 433-модда. 2017й
3. “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига хусусий мулкни, тадбиркорлик субъектларини ишончли ҳимоя қилишни янада кучайтиришга, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этишга қаратилган ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги 2015 йил 20 августдаги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2015 й., 33-сон, 439-модда.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик фаолияти эркинли-гининг кафолатлари тўғрисида”ги 2000 йил 25 майдаги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 18-сон, 201-модда; 2013 й., 18-сон, 233-модда, 41-сон, 543-модда; 2014 й., 49-сон, 579-модда, 50-сон, 588-модда; 2015 й., 33-сон, 439-модда, 52-сон, 645-модда.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан назорат қилиш тўғрисида”ги 1998 йил 24 декабрдаги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 20-сон, 222-модда.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ижтимоий-иқтисодий ислохотларни амалга ошириш, мамлакатни модернизация қилиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг ишончли ҳимоясини таъминлашда прокуратура органларининг ролини кучайтириш тўғрисида”ги 2017 йил 18 апрелдаги ПФ–5019-сонли Фармони // www.lex.uz

III. Бош прокурор ҳужжатлари

1. Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 2011 йил 15 февралдаги “Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқий ҳимоясини янада кучайтириш ҳақида”ги Қўшма кўрсатмаси.
2. Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 2011 йил 9 ноябрдаги “Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қилиш юзасидан прокурор фаолияти самарадорлигини янада ошириш тўғрисида”ги 94-сонли буйруғи.
3. Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 2014 йил 4 августдаги 110-сонли буйруғи билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг “Қонунчилик ижроси устидан назорат Бош бошқармаси тўғрисида”ги Низом.

IV. Асосий адабиётлар

1. Азизов Х, Бакаев Ш, Назаров Ш. Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик субъектларини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асослари монография. – Т.: Академия, 2014. Пўлатов Б.Х. Прокурор назорати. Дарслик. Адолат, 275 бет. 2009 й.
2. Мадалиев О.М. Прокурор назорати. Ўқув қўлланма. // - Тошкент: ТДЮИ, 2004. - Б. 209-210;

Электрон таълим ресурслари:

1. <http://www.gov.uz>.
2. <http://www.jstor.org>.
3. <http://www.lex.uz>
4. www.yurida.uz.

Ліна Леонтєва, Анастасія Приз
(Харків, Україна)

ПАТЕНТ ЯК ФОРМА ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ

Однією з основних проблем сучасності можна назвати правове та соціально-економічне забезпечення розвитку та захисту інтелектуальної власності.

Інтелектуальна власність швидко набирає вагу, як фактор зростання інтелектуального, культурного, економічного і оборонного потенціалу країни. Право інтелектуальної власності є частиною цивільного права. Нормотворчий процес у даній сфері - процес постійний, оскільки науково-технічний розвиток суспільства залежить від рівня охорони прав інтелектуальної власності. Тому питання, пов'язані з посиленням її захисту, в останні роки - предмет підвищеної уваги з боку керівництва країни.

В даній час існує така тенденція, що при винаході нового продукту в чисто ринковій системі конкуренти негайно його копіюють і зводять його ціну до вартості виробничих витрат.

Патентне право, у свою чергу, є ключем до вирішення даної проблеми. Забезпечуючи охорону винаходу від конкурентів на довгі роки вперед, патент збільшує шанси отримання прибутку і, тим самим, стимулює винахідництво.

Метою статті є аналіз особливостей охорони патентних прав на промислову власність. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- визначити особливості патенту як форми охорони об'єктів промислової власності;
- охарактеризувати права авторів винаходів, корисних моделей та промислових зразків;

– розробити шляхи вдосконалення механізму охорони патентів на об'єкти промислової власності.

Практичну спрямованість у сфері захисту об'єктів промислової власності мають дослідження таких вчених: А. Е. Городецького, М. В. Боргова, а також роботи О. М. Ашуркова, Т. В. Фоміної.

Патентне право - це один з інститутів цивільного права, який покликаний регулювати майнові, а також пов'язані з ними особисті немайнові відносини, що виникають у зв'язку із створенням і використанням винаходів, корисних моделей і промислових зразків.

Основним охоронним документом на винаходи, корисні моделі та промислові зразки, що засвідчує пріоритет, авторство і набуття права інтелектуальної власності є патент.

Патент - це техніко-юридичний документ, який видається компетентним державним органом на винаходи, корисні моделі та промислові зразки і яким держава засвідчує виключне право власники на створений ним об'єкт промислової власності.

Наявність схожих рис винаходів, корисних моделей та промислових зразків послужила підставою їх спільного правового регулювання. Об'єкти патентного права регламентуються главою 39 ЦК України, законами України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15.12.1993 р. та «Про охорону прав на промислові зразки» від 15.12.1993 р.

Кожна держава встановлює критерії для визнання результату творчої діяльності саме об'єктом патентного права. Так, в Україні правова охорона надається винаходу, корисній моделі та промислового зразку, які не суперечать публічному порядку, принципам гуманності і моралі та відповідають умовам патентоздатності.

Умови патентоздатності - це ті вимоги, що висуваються законодавством до результатів творчої діяльності для кваліфікації їх як об'єктів патентного права: новизна, винахідницький рівень і промислова придатність - у тому чи іншому їх поєднанні. Саме через їх перелік у більшості країн світу дається поняття винаходу, корисної моделі та промислового зразка.

Винахід - це результат інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технології, що є новим, має винахідницький рівень і є промислово придатним.

Корисна модель - це результат інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технології, що є новим і промислово придатним. Таким чином, законодавство України висуває менше вимог до корисної моделі у порівнянні з винаходом.

Промисловий зразок - результат творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання, якщо він є новим.

Правова охорона надається промислового зразку, що є новим і промислово придатний. Новизна об'єкта встановлюється на певний момент - на дату подачі заявки або, якщо заявлено пріоритет, дату пріоритету. Таким чином, відомості, що стали загальнодоступними після цієї дати, не можуть враховуватися при оцінці новизни.

Для оформлення прав на винаходи, корисні моделі і промислові зразки необхідно подати відповідним чином оформлену заявку в Державний департамент інтелектуальної власності. Для цього заявка направляється на адресу Державного підприємства "Український інститут промислової власності", підлеглого Установі, де проходить експертизу.

Одночасно з публікацією відомостей про видачу патенту Установа здійснює державну реєстрацію патенту, для чого вносить до реєстру відповідні дані. Видача патенту здійснюється Установою в місячний термін після реєстрації патенту. Право на подання заявки, насамперед, має автор. У встановлених законом випадках це право має роботодавець. В Україні поки що діють два види патентів на винахід:

– патент із терміном дії 20 років, що видається після проведення експертизи по суті;

– деклараційний патент - різновид патенту, що видається за результатами формальної експертизи та експертизи на локальну новизну заявки на винахід. (прийом заявок припинено з 01.01.2004).

Заявник може скористатися пріоритетом, тобто першістю у поданні заявки. Пріоритет об'єкта може бути встановлений: за датою надходження до Державного департаменту інтелектуальної власності заявки, що містить заяву про видачу патенту, опис, формулу винаходу і креслення, якщо в описі маються посилання на них; за більш ранньою датою - протягом 12 місяців від дати подачі попередньої заявки до Держдепартаменту чи відповідного органу держави - учасника Паризької конвенції по охороні промислової власності, якщо на попередню заявку не заявлений пріоритет. Якщо деякі ознаки винаходу (корисної моделі) відсутні у формулі винаходу (корисної моделі), що викладена у попередній заявці, то для надання права пріоритету достатньо, щоб в описі попередньої заявки були точно вказані ці ознаки.

Не можуть одержати правову охорону в рамках патентного права: відкриття, наукові теорії та математичні методи; методи організації та управління господарством; плани, умовні позначення, розклади, правила; топографії інтегральних схем; сорти рослин і породи тварин тощо.

Суб'єктами патентного права є автори винаходів та корисних моделей (винахідники), а також автори промислових зразків, які є фізичними особами. Суб'єктами можуть також бути патентовласники - фізичні та юридичні особи, які не є авторами, однак одержали окремі патентні права за законом або договором (ст. 463 ЦК України).

Неповнолітні особи вправі самостійно, без згоди батьків чи законних представників, здійснювати свої патентні права після досягнення 14 років (п. 2 ст. 32 ЦК України). Іноземні фізичні та юридичні особи користуються правами нарівні з фізичними і юридичними особами України відповідно до міжнародних договорів України.

Будь-яке посягання на права власника патенту вважається порушенням права власника патенту.

На вимогу власника патенту таке порушення має бути припинено, а порушник зобов'язаний відшкодувати власнику патенту заподіяні збитки. Вимагати поновлення порушених прав власника патенту може також особа, яка придбала ліцензію, якщо інше не передбачено ліцензійним договором.

Кодексом України про Адміністративні правопорушення (ст. 51-2) передбачена відповідальність за незаконне використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка та ін., привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом. Таке правопорушення тягне за собою накладення штрафу від десяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання і матеріалів, які призначені для її виготовлення.

Статтю 177 КК України передбачена відповідальність за порушення прав на об'єкти промислової власності. Незаконне використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка та ін., якщо ці дії завдали матеріальної шкоди у великому розмірі (якщо її розмір у сто і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян), - карається штрафом від ста до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років з конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання і матеріалів, призначених для її виготовлення.

Зазначеною нормою передбачено також відповідальність за ті ж самі дії, якщо вони вчинені повторно або завдали матеріальної шкоди в особливо великому розмірі (якщо розмір шкоди у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

Але на сьогоднішній час такий інститут, як непряма охорона прав, яка надається суб'єкту патентного права, в українському законодавстві взагалі не врегульований. Наприклад, у Російській Федерації дія патенту, виданого на спосіб отримання продукту, поширюється і на сам продукт. А в Україні лише ст. 419 ЦК України встановлює, що право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать один від одного, і перехід права на об'єкт права інтелектуальної власності не означає переходу права власності на річ.

У зв'язку з цим постає запитання: яким же чином захистити своє право на винахід? Також необхідною є детальна регламентація порядку стягнення моральної шкоди і упущеної вигоди, чого, на жаль, нема в ЦК України. І у жодному нормативно-правовому акті законодавець не передбачив можливості такого відшкодування. Проблемним питанням є також розроблення механізму здійснення обов'язку порушника усунути з товару, його упаковки незаконно використаного знака або позначення, схожого з ним настільки, що їх можна сплутати.

З огляду на викладене, з метою подальшого вдосконалення існуючого законодавства, що забезпечує регулювання права інтелектуальної власності, було б доцільно:

1) розробити і прийняти єдину систему захисту права інтелектуальної власності;

2) встановити конкретні санкції за ті чи інші порушення в чинному законодавстві України про промислову власність та привести їх у відповідність з нормами Кримінального Кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Отже можемо зробити висновок, що стрімке зростання значення інтелектуальної діяльності у соціально-економічному розвитку суспільства, утвердження творчої розумової праці, як найважливішого чинника успішного виробничого загострює проблему створення надійної та ефективної системи охорони. Таким чином необхідно врегулювати правовий інститут у сфері патентного права України для захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Леонтєва Ліна Віталіївна.

**Віталій Чеботарев
(Харьков, Україна)**

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВЫПЛАТЫ АЛИМЕНТОВ В УКРАИНЕ

Вопрос выполнения родителями обязанности по содержанию своих детей не теряет актуальности. Проблема обеспечения надлежащей выплаты алиментов сегодня касается многих семей.

Алименты – это средства на содержание детей, выделяемые одним из родителей или ими двумя вместе. Они могут взиматься, как в денежном эквиваленте, так и в натуральной форме (обеспечение ребенка всем необходимым: одежда, обувь, продукты питания). Что касается этой стороны правовых отношений ячейки общества, Семейный кодекс Украины (СКУ) в особенности защищает права детей, не достигших совершеннолетия. Вне зависимости от того, проживают дети с родителем или нет, последний обязан выделять средства на их обеспечение, сумма которых не может быть меньше, чем минимальные алименты в Украине. Алименты на ребенка в Украине выплачиваются добровольно — по договоренности отца и матери, либо принудительно — по решению суда.

08.07.2017 г. вступил в силу Закон Украины «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно усиления защиты права ребенка на надлежащее содержание путем совершенствования порядка взыскания алиментов», который существенно регулирует много пробелов и неточностей, что присутствовали в этой сфере.

В мае 2017 года в Семейный кодекс Украины (далее - СКУ) были внесены существенные изменения. Согласно ст. 179 СКУ (в редакции от 17.05.2017 года), алименты являются собственностью ребенка. Эта норма накладывает некоторые особенности на пользование и распоряжение такими платежами лицами, с которыми проживают дети. Естественно, что во всех исполнительных документах на принудительное взыскание этих платежей пишется, что они взыскиваются на содержание ребенка, в пользу того из родителей с кем он фактически проживает.

Нормы ст. 179 СКУ говорят о том, что родители могут распоряжаться этими деньгами только по согласованию с ребенком и в полном соответствии с требованиями Гражданского кодекса.

Из этого выходит, что если ребенку не исполнилось 14-ти лет, то мать или отец могут не спрашивать разрешения на пользование и распоряжение алиментами, но должны тратить такие средства только на содержание своего ребенка. Но если ребенку исполнилось 14 лет, он получает ограниченную дееспособность и все выплачиваемые на его содержание средства должны использоваться только по согласованию с ним. Согласно ст. 32 Гражданского кодекса, несовершеннолетние могут самостоятельно совершать мелкие бытовые сделки (покупать вещи, предметы быта) по своему усмотрению.

Ст. 27 Конвенции ООН о правах ребенка, а также ст. 8 Закона Украины «Об охране детства» гарантирует детям право на достойный (надлежащий) уровень жизни. Так, одним из способов защиты интересов ребенка является его финансовое содержание после развода. Алиментные обязательства возникают с момента рождения детей.

Существует два вида взыскания алиментов:

- обязательные выплаты до достижения ребенком 18 лет;
- алименты, которые назначаются до исполнения ребенку 23 лет.

Вопрос алиментов до достижения ребенком 18 лет регулируется главой 15 СКУ. Согласно ее правовым нормам, родители должны заботиться о своих детях и оказывать им материальную поддержку, необходимую для их нормального развития (ст. 180-181 СКУ) до достижения ими совершеннолетия.

Совершеннолетие, согласно законодательству, наступает с 18-ти лет. При этом совершать такие платежи должен тот родитель (мать или отец), с которым ребенок не проживает. Как было указано выше, такие платежи могут происходить по добровольному согласию граждан, либо по решению суда. Суды рассматривают споры об алиментах и их сумме в порядке искового или приказного производства.

В первом случае, родитель, с кем проживает ребенок, подает иск о взыскании алиментов, и после вынесения решения судом получает исполнительный лист. Он подается в исполнительную службу, которая начинает принудительное взыскание этих платежей.

Во втором случае суд, по заявлению заинтересованной стороны, выдает судебный приказ, в котором указывает, в какой сумме должны выплачиваться алименты. Этот документ имеет силу исполнительного листа и также подается в органы исполнительной службы, которые начинают взыскание средств на содержание ребенка.

В данном вопросе есть некоторые нюансы:

– если родители лишены прав в отношении малолетних или несовершеннолетних детей, они все равно обязаны платить алименты.

– когда дети временно отобраны от родителей и им назначены опекуны. В данном случае они также должны проводить выплату этих обязательных платежей до достижения ребенком совершеннолетия. После достижения ребенком 18 лет, срок действия исполнительного листа или судебного приказа заканчивается.

Второй вид взыскания алиментов, это алименты до достижения ребенком 23 лет, регулируется главой 16 СКУ. Согласно ее нормам, алименты на ребенка после 18 лет могут быть назначены в следующих случаях:

– когда совершеннолетние дети нуждаются в материальной помощи после достижения ими 18 лет, если они не имеют постоянного дохода. Но ст. 198 СКУ говорит о том, что такая помощь в виде алиментных выплат может быть назначена в том случае, если родители имеют материальную возможность осуществлять платежи. На практике такие ситуации встречаются редко.

– если совершеннолетние дети учатся. В таком случае алименты после 18 лет в Украине назначаются по решению суда. То есть заинтересованное лицо (совершеннолетний ребенок или его родитель) подает в суд иск или заявление о выдаче судебного приказа.

Процесс взыскания алиментов в этом случае тот же, что и для первого вида. Заинтересованное лицо подает в суд заявление о выдаче судебного приказа, либо исковое заявление. Суд, в свою очередь, выносит судебный приказ, который подается в исполнительную службу, либо решение и исполнительный лист, который тоже направляется судебным исполнителям, и начинается процесс взыскания.

Срок действия таких исполнительных документов заканчивается тогда, когда совершеннолетний начинает получать самостоятельный и стабильный заработок, либо оканчивает обучение, но не более, чем до 23-х лет.

Есть два нюанса в данном вопросе.

Первый касается прекращения выплат, когда несовершеннолетнего отчислили из учебного заведения по каким-либо причинам (например, неуспеваемость). Выплаты прекращаются сразу после отчисления. При этом тот, в пользу которого они назначены, обязан добровольно сообщить об этом в органы исполнительной службы. Если этого не сделать, то должник (плательщик алиментов), может обратиться в суд с иском о взыскании денег, что платились ему в то время, когда он прекратил обучение или стал получать самостоятельный и стабильный доход.

Второй касается срока действия исполнительного листа или судебного приказа. Суд указывает в своем решении до какого возраста выплачиваются алименты (до достижения 23 лет), либо расписывает подробно, что обязательные выплаты в пользу ребенка должны производиться до окончания им учебного заведения, либо даты начала получения стабильного дохода (обычно с момента официального трудоустройства).

Выплата алиментов также может происходить по добровольному согласию родителей. В первом случае отец или мать оказывают ежемесячную материальную помощь своим детям в денежной или натуральной форме. Во втором случае родители могут составить специальный алиментный договор, который должен быть в обязательном порядке заверен у нотариуса. В нем прописываются суммы обязательные к уплате, периодичность их выплат. По достижении ребенком 18 лет, если он нуждается в дальнейшей материальной поддержке, родители должны составить новое алиментное соглашение.

Получать такие платежи, помимо ребенка, может и мать, находящаяся в декретном отпуске. Если ребенку не исполнилось 3-х лет, то мать имеет право обратиться в суд с иском о взыскании алиментов на содержание не только малыша, но и себя. Выплаты на мать будут начисляться до выхода ее из декретного отпуска.

Существует несколько вариантов отчисления:

- на банковский счёт, который может быть открыт, как плательщиком, так и взыскателем;
- почтовым переводом;
- наличный расчёт из рук в руки.

За несвоевременное начисление алиментов государством предусмотрена пеня. Взыскатель имеет право потребовать возместить неустойку в размере 1% от суммы платежа за каждый день просрочки.

Минимальный размер алиментов в Украине зафиксирован и регламентируется законом. До 2017 года он составлял 30% от общей суммы детского прожиточного минимума. После внесения изменений в законодательство этот показатель изменился до 50% от прожиточного минимума. Существует лишь общее ограничение – родитель не должен выплачивать сумму более, чем 50 % от своего официального месячного дохода, но и это условие нельзя назвать константой.

Помимо официального дохода есть и другие источники, например, гонорары, дивиденды, прибыль от бизнеса и т.д. Если ребенок тяжело болен, нуждается в специальном обучении или дополнительных занятиях, то существует статья 185 СКУ об обеспечении дополнительных нужд, так что общая сумма в процентах может достигать и 70%. Если говорить о верхней границе размера алиментов, то максимальная их сумма не может превышать 10 прожиточных минимумов.

Существует две схемы начисления алиментов.

1. В процентном соотношении. Согласно ст. 183 СКУ схема расчета алиментов от части заработка плательщика, подразумевает, что из его зарплаты высчитывается определенный процент.

2. В твердой сумме. Сумма алиментов исчисляется как фиксированный процент от заработной платы родителя плательщика. Когда алименты выплачиваются в твердой сумме, они подлежат индексации. Кроме того, если размер выплат меньше определенного законом минимального, который зафиксирован в ст. 182 СКУ, государство выплачивает украинским детям недостающую разницу до тех пор, пока они не достигнут совершеннолетия. И получатель, и плательщик имеют право заявить о взыскании алиментов в твердой сумме.

Согласно нормам СКУ существуют основания, по которым выплаты алиментов могут быть прекращены:

1. Достижение детьми совершеннолетия. После того, как лицо становится совершеннолетним (достигает возраста 18-ти лет), выплата обязательных платежей на него полностью прекращается.

2. Окончание обучения или получение совершеннолетним стабильного заработка. Эта ситуация касается тех случаев, когда судом, по заявлению заинтересованного лица, были назначены алименты на содержание совершеннолетних на период их обучения, либо отсутствия стабильного дохода. Такие выплаты прекращаются по окончании учебы (достижения ими 23 летнего возраста), либо получения стабильного дохода.

3. Если малолетний или несовершеннолетний получает доход, который соответствует его потребностям и значительно превышает материальный достаток его родителей. В таком случае отменить алименты может только суд своим решением по иску заинтересованного лица (плательщика этих обязательных платежей). Выплаты могут быть возобновлены только после того, как ребенок перестанет получать доход (статья 188 СК).

4. В случае, если плательщик докажет в суде при подаче искового заявления, что он не является биологическим отцом данного ребенка. Такая процедура также предусмотрена нормами Семейного кодекса.

5. В случаях, если ребенок станет обладателем объекта недвижимого имущества. Согласно нормам Семейного кодекса, плательщик имеет право в счет погашения задолженности и будущих платежей оформить на своего ребенка недвижимость (квартиру, частное домовладение, комнату в общежитии, коммунальной квартире, земельный участок).

Бывают ситуации, когда плательщик выезжает на постоянное место жительства в другое государство. В таком случае данное лицо обязано осуществить выплату всей суммы за один раз, которая должна быть им уплачена до совершеннолетия малыша.

Но СКУ так же предусматривает, что если такой человек вновь возвращается в Украину, он продолжает платить алименты, если прожиточный минимум на ребенка вырос (отчисления должны начаться с того года и месяца, когда человек вернулся в нашу страну).

Все дети имеют право на содержание от обоих родителей и неважно, состоят мать и отец в браке или нет. Изменения в законодательстве в 2017 году внесены с целью улучшить материальное положение детей. Главное условие для алиментов – это установленный факт отцовства или материнства. Родитель, воспитывающий ребёнка-инвалида либо детей до 3х лет, также имеет право претендовать на своё содержание, находясь в зарегистрированном или фактическом браке, или будучи разведенным.

Научный руководитель:
Леонтьева А. В.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Угрин Марія
(Чернівці, Україна)

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРИЧИН ВЧИНЕННЯ АКТИВ ТЕРОРИЗМУ

Найбільш серйозні злочини, що викликають стурбованість міжнародної спільноти передбачені в Римському статуті Міжнародного кримінального суду і визначені, як “найтяжчі злочини, які загрожують миру, безпеці та благополуччю” [5, с. 13]. Визначаючи їх як найнебезпечніші, даний Суд надає їм ознак глобальності, кваліфікуючи як жорстокі та тяжкі. Такий же підхід застосовується і до тероризму, який входить у перелік злочинів, які підпадають під юрисдикцію цього суду.

Тероризм безпосередньо зазіхає на політичну систему, державний та конституційний устрій, територіальну цілісність певних держав. Тобто безпосередня шкода, яка завдається державі, утворює небезпеку для загального об’єкту, яким визнається міжнародна безпека і світовий порядок. Тож для того, щоб правильно визначити загальний і безпосередній об’єкт тероризму, слід правильно співставити залежність між ціллю та об’єктом посягання, що дасть внаслідку правильне уявлення.

Терористи не мають на меті повністю змінити світовий порядок, а швидше привернути увагу до свого народу, покращити його долю. Їх діяльність може здійснюватися у вигляді посягання на життя державних діячів і простого населення. Вони здійснюють терористичні акції для того, щоб посіяти страх, паніку та хаос, дестабілізувати ситуацію в країні. Коли уряд не зможе це контролювати надалі, то може застосувати методи опору, які викличуть у людей обурення, що може призвести до масових революцій. Тобто ідеться про висвітлення уряду, як неспроможного захистити своїх же громадян, що “здатне озлобити маси і підняти їх на громадянську війну, у полум’ї якої згорить уся цивілізація, що прогнила” [3, с. 9].

Оскільки діяльність терористів ведеться певним чином диверсійними способами, то в першу чергу страждає інфраструктура, оборонні об’єкти. В ході здійснення терактів виготовляється і застосовується вибухівка, можуть бути захоплені склади військових установ, де зберігається велика кількість зброї, аеропорти, відбувається замінування метро, вчинення диверсій на електростанціях.

Як писав видатний американський професор В. Сміт: “терорист – намагається нав’язати страх, що будь-який дипломат може піддатися нападу, будь-який літак може бути викраденим, будь-який громадянин... може бути вбитим або пораненим” [1, с. 11].

Тобто звертається увага на те, що будь-що та будь-хто може стати мішенню терористів. Від цього не застрахована жодна країна у світі, якою б потужною та промислово розвинутою вона не була, та яким би збройним захистом та забезпеченням не володіла.

Тобто у підсумку з вищевикладеного можна зробити висновок, що яким би чином не завдавалась шкода, всеодно кінцевою ціллю є держава, а саме поставлене завдання – похитнути її стабільність і владу.

Вчені практики виробили загальний типаж терориста. Насамперед – це молода людина. Така вікова ознака була встановлена, тому що молодь більш палко захоплюється радикальними, релігійними та політичними ідеями, оскільки вони ще морально та соціально не сформовані. Рівень освіти у терористів в більшості випадків досить високий. Дуже рідко трапляються винятки, що теракти вчиняються неписьменними особами, вихідцями із бідних родин [7, с. 34].

Інший американський вчений науковець Р. Фалк, зазначав, що “ніщо не характеризує світогляд терориста краще, ніж його стопроцентна переконаність у своїй здатності ідентифікувати тих, хто уособлює собою зло... у психіці терориста панує мелодраматична стурбованість завданням викорінення зла. При цьому відкидаються такі риси, як здатність сумніватися, заглиблюватися у самоаналіз, двоїстість, потяг до людської солідарності, відчуття моральних і юридичних заборон, необхідність додержуватись законів” [4, с. 54].

Тобто в цьому аспекті, терориста можна охарактеризувати, як фанатика. Він може вчинити найжорстокіші дії, свято віривши в те, що це правильно і необхідно. Він може бути настільки холоднокровним, що абсолютно не зважатиме на страждання жертв. Це дуже психічно і емоційно стабільна людина. Його переконаність в тому, що тільки він правильно бачить дійсність, і тільки він може щось змінити - виходить за всі рамки реальності об’єктивно мислячої людини.

Історії відомі різні типажі терористів. Одним із найбільш знаних у світі є терорист ХХ століття – Ілліч Рамірес Санчес, який народився в дуже заможній венесуельській сім’ї. Його життєвий шлях є доволі різноманітним, адже він встиг попрацювати лікарем, певний період часу мав зв’язки з наркотиками. Після знайомства в Москві з палестинськими студентами, він одразу ж знайшов своє призначення і став членом палестинської екстремістської організації.

Іноді терористами стають не через переконання інших, а через неможливість реалізувати себе, піднятися з соціального низу. Яскравим прикладом такого способу становлення є Шейх Л. Ясин – однозначний авторитет та лідер палестинського руху “Хамас”. На 15 році життя, граючи у футбол, він отримав дуже велику травму хребта, через що став інвалідом. І саме це штовхнуло його до самореалізації себе в даній сфері, де з часом він зайняв доволі високий рівень.

Дуже часто терористами стають через втягнення у дану діяльність. Адже перебуваючи в оточенні знайомих і друзів, які займаються терористичною діяльністю, не хочеться залишатися “білою вороною”. Тобто тут велику роль відіграє конформізм.

Також достатньо вагомим чинником постає фінансування тероризму, адже дуже часто люди, які не мають можливості забезпечити себе та свою сім'ю, вступають до лав екстремістських організацій. Плата за загиблого в ім'я святої мети, змушує нових кандидатів задуматись над цим стимулом. Однак не виключено, що десь у глибині душі особа надіється, що їй вдасться уникнути страшної долі.

Що ж стосується категорії терористів-смертників, то тут все чуть складніше. Переваги мають особи, які перевірені у бойових діях і мають стійкі психологічні риси терориста. Інколи це може бути чоловік, який має великі борги, адже краще “смерть за торжество віри”, ніж за вироком суду. Часто шахідами стають ті особи, котрим немає чого втрачати. Наприклад: втратили родину у війні, зневірилися у собі і не бачать сенсу жити далі.

Проте новий світ диктує нові правила, і в сучасному тероризмі існують випадки, коли на шахідок перетворюють молодих дівчат, які не виявляють власного бажання іти на вірну смерть. Історично першими терактами за участю жінок стали теракти в Палестині та Ізраїлі. Найбільш відомим є теракт 1991 року в Індії, коли на масовий мітинг прибув прем'єр-міністр Раджив Ганді. З натовпу до нього вийшла молода жінка в білому, яка тримала в руках величезний букет. Через декілька хвилин відбувся вибух і наслідки вжахнули. Велика кількість загиблих та ще більше поранених.

Ще одним важливим фактором є демографічний, який полягає у тому, що припиняється фактично приріст населення в економічно піднесених державах, і водночас збільшується приріст населення в найбільш бідніших країнах, таких як Латинська Америка, Африка, Азія, що викликає у молоді відчуття обурення, адже відсутні робочі місця і немає можливості працевлаштуватися. Тому вона бере на себе цей тягар покращення умов життя та ситуації в країні.

Що ж до самого бачення терориста серед населення взагалі, то існує загальнопоширена думка, що “той, хто для одних терорист, для інших – борець за свободу”. Проте ця думка знайшла заперечення, адже терорист – це в першу чергу людина, якій притаманне вчинення злочинних актів за політичними цілями, яка не використавши усі законні засоби, які є в нього по праву, щоб бути почутим, вдається до терористичних дій. А борцем за свободу є жертва, яка не може законними способами захистити свої права від репресивного режиму в найближчий час.

На основі вищевикладеного можна зробити висновок, що суб'єкт вчинення терористичних актів повинен володіти такими ознаками, як відданість своїй справі та організації, тобто не ставити під сумнів, щодо правильності будь-які вказівки чи дії. Також така особа повинна бути готова пожертвувати своїм життям в ім'я святої мети. Йому повинні належати абсолютна витриманість та дисциплінованість, що виключає будь-яке свавілля та дії навмання [9, с. 16].

Наступною важливою ознакою є повна конспіративність, від якої залежить успішність терористичної операції. Слід також додати, що не менш важливою рисою є вміння працювати в команді, адже вчинення даного злочину самотужки є вельми складним завданням.

Ще одним незамінним елементом кваліфікації тероризму, як кримінального злочинного явища – є суб'єктивна сторона. Вона включає в себе мету та мотиви здійснення такої діяльності. Метою у даному складі злочину є - залякування, придушення противників, конкурентів, нав'язування певної лінії поведінки. При цьому кінцевою метою є не завдання шкоди безпосередніми жертвам, яких вони без жодного жалю прирікають на смерть, а ті кому стає про це відомо [2, с.72]. Вони дають чітко зрозуміти, що або відповідна держава іде на уступки і виконує їхні вимоги, або її населення житиме у постійному страху, очікуючи у будь-який час смертельних ударів. Не менш важливими у цьому плані виступають мотиви, під якими слід розуміти певні внутрішні чинники, які спонукають людину до вчинення певних дій. Зокрема С. Рубінштейн писав що “мотивація – це опосередкована процесом її відображення суб'єктивна детермінація поведінки людини світом. Через свою мотивацію людина вплетена в контекст дійсності” [8, с. 54].

Що ж до психологічної основи вчинення тероризму, то вона виявляється у таких явищах як фанатизм, радикалізм і екстремізм. Взагалі вважається, що тероризм є продовженням даних явищ, певним формою способів їх вчинення.

Приналежність до групи також відіграє неабияку роль, адже така приналежність виступає як певна форма реалізації себе в суспільстві, зайняття певної важливої планки, визначення своєї цінності. Однак це стосується всіх осіб, а не тільки тих, які не впевнені в собі, страждають через комплекс неповноцінності, що в принципі і виступає причиною їх агресивності.

Особливістю націоналістично-сепаратистських мотивів є те, що вони можуть закладатися генетично у крові терориста та його сімейних узах. Тобто така передача здійснюється з покоління в покоління і запрограмовується з самих ранніх дитячих років, виховуючи психічно стійкого та загартованого суб'єкта тероризму.

Найбільш поширеними та сильними в умовах сучасності є релігійні мотиви, які обумовлюють виникнення особливого фанатизму. Така особа готова до самопожертви, свято вірячи у те, що тільки їй відома єдина вища істина, і тільки їй відомий спосіб порятунку свого народу, соціальної групи або всього людства [10, с. 17].

“Терорист у момент здійснення теракту здається собі мужнім, благородним, жорстоким, безкомпромісним борцем за “справедливість”. Так, “політичному” терористові здається, що в ім'я

досягнення справедливості, у його розумінні можна і слід жертвувати життям інших людей. “Економічний” терорист переконаний, що дії його конкурента вкрай несправедливі і вимагають крайніх заходів. “Психологічному” терористові здається, що суспільство не дозволило реалізувати закладені в ньому можливості, і він може канути в Лету невідомим, а здійснюючи теракт він не тільки реалізує можливості влади над людьми, а й прославиться своєю мужністю. Тому, у будь-якому випадку терориста мета - виправдовує засоби” [6, с. 34].

То ж як би нам не хотілось знайти причини та мотиви вчинення терористичних актів. Це буде дуже складно, адже у кожного суб'єкта вчинення тероризму існує своя ідеологія, і своя правда, яка нікому не відома.

З розвитком суспільства, тероризм трансформується і удосконалюється, набираючи нових обертів, урізноманітнюючи свої форми вчинення. І якщо ж говорити про сучасність, то тепер він становить собою глобальну небезпеку для людства, адже результати його вчинення в надзвичайних масштабах, можуть завдати шкоду життю тисячам осіб.

Література:

1. Аслаханов А. А. Еволюція світового тероризму/ М., 2003.—С. 11-89.
2. Біленчук П.Д. Міжнародний тероризм: консолідований аналіз забезпечення безпеки [Текст]: навч. посіб. / П. Д. Біленчук [и др.]; Європейський ун-т управління, безпеки та інформаційно-правових технологій. - К.: ННІПСК КНУВС, 2009. - 72 с.
3. Бондаренко К. Американський стиль в політиці. Загроза світового тероризму//Західний кур'єр – 2004 - 23 вересня.—С.9-12.
4. Вознюк О. В. Психологія тероризму / О. В. Вознюк, В. Г. Калашніков /Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Вип. 18 / [ред. кол.: Саух П. Ю. та ін.]. – Житомир, 2004. – С. 22-24.
5. Голіна В.І., Колодяжний М.В. Світова злочинність: сучасні тенденції та стратегії протидії / Вісник Національної академії правових наук України, № 2 (81),—2015.—С.54.
6. Грищук В.К. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти: навчальний посіб- Т 35 ник / кол. авторів; за заг. ред. проф. В.К. Грищука. – Львів: 2011. – 328 с.
7. Ківа А. В., Федоров В. А. Анатомія тероризма / Общественные науки и современность. №1, 2003.— С.34-45.
8. Рубінштейн С. Л. Основы общей психологии / Издательство "Питер", 2000.—243с.
9. Тимінська К.О. Тероризм у світовій політиці [Текст]: автореф. дис.... канд. політ. наук: 23.00.04 / Тимінська Катерина Олексіївна; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. - К., 2010. - 16 с.
- 10.Хофман Б. Тероризм: взгляд изнутри // М: Ультра. Культура, 2003. – 264 с.

Науковий керівник:

Кандидат юридичних наук, Кирилук Наталія Василівна

Лідія Кузьміна
(Харків, Україна)

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЛІДЕРСТВА В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Формування інформаційного суспільства та утвердження демократії в Україні потребують корінної зміни освітньої парадигми. У Законі України «Про освіту» (2017 р.) наголошується, що її метою є всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства, інтелектуальних і творчих здібностей, формування необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору [3]. Виходячи з визначеної мети, можна стверджувати, що вектор сучасної освіти спрямований не тільки на формування в молоді необхідних з точки зору соціального замовлення компетентностей, а й виховання лідерських якостей, що дозволять особистості самовдосконалюватися протягом життя, реалізувати свої таланти, зберігати активну життєву позицію.

У педагогічній та психологічній науках є чимало вчених, що досліджують питання лідерства, його вплив на формування особистості (В. Агеєв, Г. Андреева, О. Бодальов, С. Гармаш, Р. Кричевський, А. Макаренко, О. Маковський, О. Марченко, Н. Мараховська, Б. Паригін, О. Романовський, Н. Семченко, В. Співак, В. Сухомлинський, С. Шацький та ін.).

Дослідження лідерства активно здійснюється з першої половини ХХ ст. Поступово в науці сформувався різні теорії щодо цього соціально-психологічного феномена. Найбільш відомими є теорія рис, теорія лідерських ролей, інтерактивна, ситуаційна та синтетична теорії. Кожна з них розглядала поняття «лідерство» під особливим кутом зору, пояснюючи його походження, вивчаючи особливості та вплив на функціонування соціальних груп. Існування кількох теорій спричинило появу різних точок зору на визначення поняття «лідерство». Російський учений Р. Кричевський вважає, що цьому є дві причини: по-перше, суперечність поглядів дослідників на цю проблему, по-друге, багатоплановість та складність явища «лідерство» [4, с. 10]. Розглянемо найбільш поширені визначення досліджуваного поняття.

Усоціологічному енциклопедичному словнику наводиться таке визначення лідерства: це функції щодо координації та контролю діяльності групи; соціальні відносини домінування й підпорядкування в групі, засновані на здатності лідера (лідерів) приймати рішення та впливати на інших [6, с. 160]. На нашу думку, наведена дефініція розглядає лідерство дещо спрощено – як однобічний вплив лідера на групу.

Звернімо увагу на визначення, що міститься в тлумачному соціологічному словнику: лідерство – це здібності, якості й поведінки, пов'язані з роллю групового лідера; це становище (або статус) і відповідну колективну роль група може надавати індивідууму на підставі його особистісних якостей і досвіду [1, с. 372–373]. Наведене визначення також є узагальненим. Як і попереднє, воно потребує уточнення, наприклад, як виявляється лідерство в певних соціальних групах, як воно залежить від цілей діяльності, наявних способів впливу тощо.

Р. Кричевський вважає лідерство за своєю природою психологічним феноменом, що стихійно виникає та розгортається в системі неформальних (неофіційних) відносин людей і разом з тим є засобом організації та управління ними [4, с. 21]. У наведеній дефініції лідерство розглядається як соціальне явище, що не є тотожним до схожого поняття – «керівництво».

Але існує в науковій літературі і протилежні точки зору. Наприклад, на думку В. Співака, лідерство є синонімом до слова «керівництво», яке «здійснюється щодо людей, містить чинник впливу й використовується для досягнення цілей» [7, с. 15]. В англійській мові лідерство (leadership) означає «керівництво», але приєднуємося до думки вчених, які вважають, що ці терміни мають різні семантичні відтінки (І. Коротець, Р. Кричевський, Б. Паригін, М. Школяр, Л. Штомпель та ін.).

Варто зазначити, що поняття «керівництво» та «лідерство» є близькі, але не тотожні. Керівник, наприклад староста академічної групи, не завжди може бути лідером, хоча здійснює вплив на групу. На думку дослідників, керівництво є переважно соціальним за своєю природою феноменом, що регламентує систему формальних (офіційних) відносин людей з метою впорядкування цих відносин для вирішення певних завдань [4, с. 21]. Наприклад, досліджуючи феномен політичного лідерства, М. Школяр зазначає, що часто виникає ситуація, коли формальне керівництво представляють одні особи, а фактичними лідерами є інші [9, с. 11]. Отже, поняття «лідерство» перегукується за змістом із неформальним явищем, а «керівництво» – з формальним. З наведених визначень випливає, що в основі керівництва є влада, а лідерство здійснюється завдяки авторитету, що набуває лідер у колективі. Близькість цих понять дало підстави багатьом дослідникам розглядати лідерство у співвідношенні з явищем «керівництво». Наприклад, Б. Паригін провів ґрунтовний аналіз цих двох феноменів і зробив такі важливі висновки: по-перше, лідерство, на відміну від керівництва, має неофіційний характер; по-друге, лідерство є феноменом мікросередовища, а керівник – макросередовища; по-третє, лідерство виникає, як правило, стихійно; по-четверте, керівництво – явище більш стабільне, підлягає кращому контролю й використовує визначену систему санкцій щодо колективу [5].

Р. Дафт термін «лідерство» пропонує розглядати як двосторонній психологічний процес. «...Це взаємовідносини між лідером та членами групи, що мають вплив один на одного й разом прагнуть до реальних змін та досягнення спільних цілей» [2, с. 20].

З точки зору психології ця думка є слушною, адже лідерство є формою діяльності особистості, тому важливо розглядати природу цього явища в контексті загальної теорії діяльності. Психологами доведено, що людина формується й розвивається не під впливом середовища, а за умови своєї активної діяльності, стаючи її суб'єктом (Д. Фельдштейн). Головне значення в розвитку психологічних поглядів на походження внутрішніх якостей (у нашому випадку лідерських), відіграло введення в психологію поняття інтеріоризації – переходу зовнішніх процесів у внутрішні, унаслідок чого вони зазнають особливої трансформації, узагальнюються, і, головне, стають здатними до подальшого розвитку (Л. Виготський, П. Гальперін, О. Леонтьєв).

Зважаючи на сказане, визначення Р. Дафта, вважаємо, є більш точним з позиції соціальної психології. Адже не лише якості лідера мають вплив на групу, але й спільна, колективна діяльність формує в особистості певні лідерські якості. У зв'язку з цим доцільно згадати думку російського психолога Л. Столяренко, яка вважає, що лідер є «своєрідним дзеркалом групи загалом» [8]. Дослідниця аргументувала, що лідером є той, хто має риси, якості, які потрібні та очікуються саме в певній групі людей. Це підтверджує концепцію відомого психолога О. Леонтьєва, що внутрішня за своєю формою діяльність, утворюючись із зовнішньої практичної, зберігає принциповий і двосторонній зв'язок з нею.

Висловлене суперечить теорії якостей, прибічники якої доводять, що лідером може бути особа з певними особистісними вродженими рисами характеру. Проте певний психологічний і практичний сенс у цій теорії існує. Особливо в тих випадках, коли досліджуються процеси формування нових якостей під впливом конкретних діяльності. Натомість положення про лідерство як двосторонню взаємодію, що змінює внутрішні та зовнішні якості діяльності, відповідає пріоритетній нині синтетичній концепції, в якій важливе значення надається трьом складникам лідерства: безпосередньо лідер, послідовники та ситуації, в умовах яких здійснюється цей процес. Такої думки дотримується і вчений В. Співак: лідерство – явище, що відбувається в середовищі людей, це форма людської діяльності, тобто діяльності в умовах прямого контакту між людьми [7, с. 19]. Отже, лідерство формується не тільки в колективі, або соціумі, але й під впливом цього соціуму.

Таким чином, виходячи з аналізу наведених дефініцій, можемо зробити висновок, що лідерство – це соціально-психологічна взаємодія лідера й колективу, яке ґрунтується на неформальних методах

управління та має двобічний психологічний вплив на формування внутрішніх якостей усіх учасників діяльності – і лідера, і кожного члена колективу.

Література:

1. Большой толковый социологический словарь: русско-английский, англо-русский / сост.: Д. Джери, Дж. Джери. – М.: Вече-АСТ, 1999. – Т. 1. – 493 с.
2. Дафт Р. Л. Уроки лидерства / Р. Л. Дафт. – М.: Эксмо, 2007. – 480 с.
3. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/law/2231/>
4. Кричевский Р. Л. Психология лидерства: учебное пособие / Р. Л. Кричевский. – М.: Статут, 2007. – 542 с.
5. Парыгин Б. Д. Руководство и лидерство / Б. Д. Парыгин. – Ленинград, 1973.
6. Социологический энциклопедический словарь: на русском, английском, немецком, французском и чешском языках / редактор-координатор академик РАН Г. В. Осипов. – М.: НОРМА, 2000. – 488 с.
7. Спивак В. А. Лидерство: учебник для академического бакалавриата / В. А. Спивак. – М.: Юрайт, 2014. – 393 с.
8. Столяренко Л. Д. Психология: учебник для вузов / Л. Д. Столяренко. – СПб.: Питер, 2016. – 592 с.
9. Школяр М. В. Технологічність процесу політичного лідерства: автореф. дис.... канд. політ. наук: 23.00.02 / М. В. Школяр; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2005. – 20 с.

Тетяна Скорбач, Олександр Неплях
(Харків, Україна)

ПРЕДМЕТ И ЗАВДАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Педагогическая психология или психология образования — раздел психологии, изучающий методы обучения и воспитания, повышающие эффективность выполнения образовательных задач, эффективность педагогических мер, улучшающие психологические аспекты преподавания и т. д. По предмету и методу тесно примыкает к социальной психологии, с одной стороны, и когнитивной психологии, с другой [1].

Термином "педагогическая психология" обозначаются две разные науки. Одна из них - это базовая наука, которая является первой ветвью психологии. Она призвана изучать природу и закономерности процесса учения и воспитания.

Под таким же термином - "педагогическая психология" развивается и прикладная наука, цель которой - использовать достижения всех ветвей психологии для совершенствования педагогической практики. За рубежом эту прикладную часть психологии часто называют школьной психологией.

Термин "педагогическая психология" был предложен П.Ф. Каптеревым в 1874 г. Первоначально он существовал наряду с другими терминами, принятыми для обозначения дисциплин, занимающих пограничное положение между педагогикой и психологией: "педология" (О. Хрисман, 1892), "экспериментальная педагогика" (Э. Мейман, 1907). Экспериментальная педагогика и педагогическая психология сначала трактовались как разные названия одной и той же области знания (Л.С. Выготский, П.П. Блонский). На протяжении первой трети XX в. их значения были дифференцированы. Экспериментальная педагогика стала пониматься как область исследований, направленных на приложение данных экспериментальной психологии к педагогической реальности; педагогическая психология - как область знания и психологическая основа теоретической и практической педагогики. Педагогическая психология – отрасль психологии, изучающая закономерности развития человека в условиях обучения и воспитания. Она тесно связана с педагогикой, детской и дифференциальной психологией, психофизиологией. При рассмотрении педагогической психологии, как и любой другой отрасли науки, необходимо, прежде всего, разграничить понятия ее объекта и предмета. В общенаучной трактовке под объектом науки понимается та область действительности, на изучение которой направлена данная наука. Часто объект изучения фиксируется в самом названии науки. Предмет науки - это та сторона или стороны объекта науки, которыми он в ней представлен. Если объект существует независимо от науки, то предмет формируется вместе с ней и закрепляется в ее понятийной системе. Предмет не фиксирует всех сторон объекта, хотя может при этом включать то, что в объекте отсутствует. В определенном смысле развитие науки есть развитие ее предмета. Каждый объект может изучаться множеством наук. Так, человек изучается физиологией, социологией, биологией, антропологией и т.д. Но каждая наука имеет в основе свой предмет, т.е. то, что именно она изучает в объекте. Как показывает анализ точек зрения различных авторов, многие ученые по-разному определяют статус педагогической психологии, что может свидетельствовать о неоднозначности решения вопроса о предмете педагогической психологии. Например, В.А. Крутецкий считает, что педагогическая психология "изучает закономерности овладения знаниями, умениями и навыками, исследует индивидуальные различия в этих процессах, закономерности формирования у школьников творческого активного мышления, изменения в психике, т.е. формирование психических новообразований". Совершенно другой точки зрения придерживается В.В. Давыдов. Он предлагает считать педагогическую психологию частью возрастной

психології. Учений аргументує це тим, що специфіка кожного віку визначає характер проявлення законів усвоєння знань учасниками, тому і викладання тієї чи іншої дисципліни повинно будуватися по-різному. Крім того, деякі дисципліни в певних віках взагалі є недоступними для учасників. Така позиція В.В. Давидова обумовлена акцентуванням ролі розвитку, його впливу на процес навчання. Навчання розглядається ним як форма, а розвиток – як зміст, який в ній реалізується. Існує ряд і інших точок зору. Ми далі будемо дотримуватися загальноприйнятої трактування, згідно якої предметом педагогічної психології є факти, механізми і закономірності освоєння соціокультурного досвіду людиною, закономірності інтелектуального і особистісного розвитку дитини як суб'єкта навчальної діяльності, організованої і керуваної педагогом в різних умовах освітнього процесу.

Структура педагогічної психології

Структуру педагогічної психології складають три розділи:

- психологія навчання;
- психологія виховання;
- психологія вчителя.

1. Предмет психології навчання – розвиток пізнавальної діяльності в умовах систематичного навчання. Таким чином, розкривається психологічна сутність навчального процесу. Дослідження в цій області спрямовані на виявлення:

- взаємозв'язків зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на різницю пізнавальної діяльності в умовах різних дидактичних систем;
- співвідношення мотиваційного і інтелектуального планів навчання;
- можливостей управління процесами навчання і розвитку дитини;
- психолого-педагогічних критеріїв ефективності навчання і др.

Психологія навчання досліджує передусім процес освоєння знань і адекватних їм умінь і навичок. Її завдання полягає в виявленні природи цього процесу, його характеристик і якісно різних етапів, умов і критеріїв успішного протікання. Особливу задачу педагогічної психології складає розробка методів, що дозволяють діагностувати рівень і якість освоєння. Дослідження безпосередньо самого процесу навчання, виконані з позицій принципів вітчизняної психології, показали, що процес освоєння – це виконання людиною певних дій або діяльності. Знання завжди засвоюються як елементи цих дій, а вміння і навички мають місце при доведенні засвоюваних дій до певних показників по деяким з їх характеристик. Більшість досліджень по психології навчання спрямовані на виявлення закономірностей формування і функціонування пізнавальної діяльності в умовах складної системи навчання. Педагогічна психологія вивчає також залежність освоєння знань, умінь, навичок, формування різних властивостей особистості від індивідуальних особливостей учасників. В вітчизняній педагогічній психології створені такі теорії навчання, як асоціативно-рефлекторна теорія, теорія поступового формування умовних дій і др. Серед західних теорій навчання найбільше поширення отримала біхевіористська теорія.

2. Предмет психології виховання – розвиток особистості в умовах цілеспрямованої організації діяльності дитини, дитячого колективу. Психологія виховання вивчає закономірності процесу освоєння моральних норм і принципів, формування світогляду, переконань і т.п. в умовах навчальної і виховної діяльності в школі.

Дослідження в цій області спрямовані на вивчення:

- змісту мотиваційної сфери особистості учасника, її спрямованості, ціннісних орієнтацій, моральних установок;
- різниць в самосвідомості учасників, виховуваних в різних умовах;
- структури дитячих і юнацьких колективів і їх ролі в формуванні особистості;
- умов і наслідків психічної депривації.

3. Предмет психології вчителя – психологічні аспекти формування професійної педагогічної діяльності, а також її особливості особистості, які сприяють або перешкоджають успішності цієї діяльності. Найважливішими завданнями цього розділу педагогічної психології є:

- визначення творчого потенціалу педагога і можливостей подолання ним педагогічних стереотипів;
- вивчення емоційної стійкості вчителя;
- виявлення позитивних особливостей індивідуального стилю спілкування вчителя і учасника і ряд інших.

Результати психолого-педагогічних досліджень використовуються при конструюванні змісту і методів навчання, створенні навчальних посібників, розробці засобів діагностики і корекції психічного розвитку.

Загальне завдання педагогічної психології полягає в виявленні, вивченні і описанні психологічних особливостей і закономірностей інтелектуального і особистісного розвитку людини в

умовлях учeбно-воспитательной деятельности, образовательного процесса. Соответственно задачами педагогической психологии являются:

- раскрытие механизмов и закономерностей обучающего и воспитывающего воздействия на интеллектуальное и личностное развитие обучающегося;
- определение механизмов и закономерностей освоения обучающимся социокультурного опыта (социализация), его структурирования, сохранения в индивидуальном сознании обучающегося и использования в различных ситуациях;
- определение связи между уровнем интеллектуального и личностного развития обучающегося и формами, методами обучающего и воспитывающего воздействия (сотрудничество, активные формы обучения);
- определение особенностей организации и управления учебной деятельностью обучаемых и влияние этих процессов на интеллектуальное, личностное развитие и учебно-познавательную активность;
- изучение психологических основ деятельности педагога;
- определение факторов, механизмов, закономерностей развивающего обучения, в частности развития научного, теоретического мышления;
- определение закономерностей, условий, критериев усвоения знаний, формирование на их основе состава деятельности в процессе решения разнообразных задач;
- разработка психологических основ дальнейшего совершенствования образовательного процесса на всех уровнях образовательной системы [2].

В настоящее время в науке накоплен достаточный фактический материал, позволяющий проникнуть в суть процесса самовоспитания [3].

Література:

1. https://ru.wikipedia.org/wiki/Педагогическая_психология
2. <http://www.bsu.ru/content/page/1415/hec/aismontas/1.html>
3. <https://infopedia.su/5x255f.html>

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук Скорбач Тетяна Василівна.

**Тетяна Скорбач, Олександр Неплях
(Харків, Україна)**

МЕТОДОЛОГІЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Метод – это способ достижения какой-либо цели, решения конкретной задачи; совокупность приемов или операций практического и теоретического познания действительности. Другими словами, это путь познания, способ, посредством которого познается предмет науки.

Учение о методе составляет особую область знания – методологию, которая определяется как система принципов и способов организации, построения теоретической и практической деятельности, система определенных способов и приемов, применяемых в той или иной сфере деятельности. Другими словами, методология — это система основных понятий и принципов, лежащих в основе науки и исследования.

Методология психологического исследования представлена несколькими уровнями:

Уровень философской методологии. Этот уровень является базовым, создающим основу для всех последующих уровней, и представлен наиболее общими принципами познания мира и мировоззренческими установками. Это та основа, на которой базируется исследовательская деятельность. В роли методологической основы конкретных научных направлений выступают крупные философские учения.

Уровень методологии общенаучных принципов исследования (общая методология научных исследований). Этот уровень представлен универсальными принципами, средствами и формами научного познания, соотносимыми не с какой-либо конкретной наукой, а применимыми к широкому кругу наук. Однако этот уровень методологии остается все же, в отличие от методологии философской, в рамках собственно научного познания, не расширяясь до общемировоззренческого уровня. На этом уровне разрабатываются и общие проблемы построения научного исследования, способы осуществления теоретической и эмпирической деятельности, в частности – общие проблемы построения эксперимента, наблюдения и моделирования.

Уровень конкретно-научной методологии (специальная методология научных исследований). Этот уровень представлен совокупностью методологических принципов, применяемых именно в данной конкретной области знаний (например, в психологии). Специальная методология есть реализация философских и общенаучных принципов применительно к специфическому объекту исследования. Это тоже определенный способ познания, но способ, адаптированный для более узкой сферы знания.

Уровень методик и техник исследования (частная методология научных исследований). Этот уровень представлен конкретными эмпирическими методиками, с помощью которых происходят сбор и обработка психологических данных для решения исследовательских задач определенного типа. Конкретные методики, применяемые в психологических исследованиях, не являются абсолютно независимыми от более общих методологических соображений.

Методологические принципы в психологии

Методологические принципы в психологии делятся на общенаучные и специальные. Общенаучные методологические принципы действуют на уровне общей методологии научных исследований, специальные — на уровне конкретно-научной методологии.

Существуют следующие основные общенаучные методологические принципы:

Принцип детерминизма – причинной обусловленности всех явлений. Каждое изменение того или иного предмета или явления является следствием определенного процесса и результатом воздействия определенных факторов. Согласно этому принципу, все существующее возникает, изменяется и прекращает существование закономерно.

Принцип системности – все явления находятся в состоянии непрерывного взаимодействия друг с другом и являются элементами систем. Поэтому каждое явление необходимо рассматривать только в процессе взаимодействия, направленного на достижение целей системы. При исследовании какого-либо явления необходимо, во-первых, оценивать достаточность элементов системы, взятых для анализа и необходимость их для появления нового свойства, во-вторых, необходимо выделение принципа устройства данной системы. Принцип системности возник в ответ на два более ранних метода анализа: механистический и холистский. Механистический подход подразумевал исследование отдельно каждого элемента или его свойств и попытку соединения этих элементов для изучения свойств целого. Холистский подход исследовал свойства целого и распространял их на отдельные элементы.

Принцип развития. Развитие – это процесс приобретения объектом принципиально нового свойства как результат реализации отношений. Развитие предполагает преодоление той меры, в границах которой происходит процесс только количественного изменения объекта и предусматривает изменение качества. Развитие связано с эволюцией – усложнением уровня организации объекта. Развитие отличается от формирования (формирование как структурирование системы протекает внутри этапа развития). С принципом развития тесно связан принцип диалектичности.

Принцип диалектичности — сформулирован Ф. Энгельсом. Каждый последующий уровень развития объекта возникает на основе предыдущего и преобразовывает его, оставляя за ним определенную роль в регуляции взаимодействия. Любое новое качество объекта – это следствие перестройки его внутренней структуры, которая вызвана требованиями взаимодействия. Перестройка расширяет возможности взаимодействия и изменяет принцип устройства данной системы. Пример: Личность можно рассматривать как физическое тело, биологическое существо и социальное существо. Физическая сущность заключается в потреблении пищи и преобразовании ее в энергию жизнедеятельности. Биологически личность является субъектом психологических отношений; продолжается функционирование первого уровня, преобразованное психическим отражением. Личность как социальное существо является субъектом социально-психологических отношений при продолжении функционирования первых двух уровней в преобразованном виде.

Существуют следующие основные специальные методологические принципы психологии:

Принцип психологического детерминизма – сформулирован С.Л. Рубинштейном. Внешнее воздействие преломляется через психику человека и только после этого влияет на его реакции и поведение (преломление внешнего через внутреннее). А внутреннее, в свою очередь, в известной мере определяет те внешние воздействия, которые будут оказывать на него влияние.

Принцип единства сознания и деятельности – психика проявляется и формируется в деятельности. Психическое формируется в процессе деятельности и является субъективным выражением объективно протекающих процессов. Формируясь в деятельности, психическое эту деятельность регулирует и придает ей соответствующий характер, направленный на самосохранение и развитие личности [1].

принцип отражения — раскрывает сущность психического состояния, основные функции и уровни психического развития человека. Он основан на особенности объективной реальности, состоянии головного мозга, содержании и состоянии психики, а также на психическом и физическом здоровье каждого человека;

принцип активности — позволяет учитывать все обстоятельства, которые отражаются сознательно и целенаправленно в сознании человека, но не зеркальным образом;

принцип единства и взаимосвязи — выделение субъективного и объективного проявления психического, что позволяет утверждать о наиболее адекватном понимании;

принцип относительной самостоятельности — указывает на своеобразие психических явлений, закономерностей их формирования, развития и функционирования;

принцип учета общественных и групповых ценностей, личностного подхода и ценностей — изучение психики как науки возможно при учете групповых и личностных особенностей людей в совокупности: интересов, потребностей, способностей, профессионального опыта, жизненного опыта, а также учета индивидуально-психологических и психотипических особенностей каждого человека [2].

На протязі веков человек является предметом изучения многих поколений ученых. Человечество познает собственную историю, происхождение, биологическую природу, языки и обычаи, и в этом познании психологии принадлежит особое место [3].

Література:

1. <http://psy-diplom.ru/shpargalki/metodologiya-psihologicheskikh-issledovaniy/>
2. <http://www.edu-psycho.ru/metodologiya-psihologicheskogo-issledovaniya-osnovnye-metodologicheskie-principy-psihologii.html>
3. <http://kursak.net/metody-psixologicheskix-issledovaniy/>

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук Скорбач Тетяна Василівна.

**Володимир Шевченко
(Київ, Україна)**

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

У країнах з перехідною економікою, до яких належить і Україна, проблеми збереження здоров'я працюючих набули особливої гостроти. З'явилася величезна кількість малих і середніх підприємств з відносно невеликою чисельністю працюючих. Наявні "ринкові відносини" породжують примітивний меркантилізм і соціальну короткозорість підприємців щодо необхідності збереження здоров'я працівників [1, с. 10].

Проблеми професійного здоров'я в Україні значно ускладнюються тим, що вони нашаровуються на демографічну кризу, яка набула загрозливого характеру. Чисельність населення України за останні два десятиріччя катастрофічно зменшилася. У віковій структурі населення збільшилася частка осіб старше працездатного віку і, в той же час, зменшилася частка осіб молодше працездатного віку.

Здоров'я є однією з умов ефективної професійної діяльності працівників. Воно становить відносно неспецифічну динамічну основу продуктивності всіх аспектів будь-якої професійної діяльності і загального благополуччя людини. У свою чергу, професійна діяльність – важлива складова життя людини. Вона вважається здоровою, коли у неї гармонійно розвиваються потенційні фізичні та творчі сили, що роблять її зрілим, працездатним і активним членом суспільства.

Проблема дослідження здоров'я у професійній діяльності у вітчизняній науці знаходиться на стику декількох науково-практичних напрямків: психології праці, організаційної психології, психології здоров'я та медицини праці. Дослідники цієї проблематики І. Галецька і Т. Сосновський вважають, що здоров'я працюючої людини може бути забезпечено при дотриманні загального порядку життя, який передбачає організацію правильного харчування, відповідні умови проживання, зміст професійної діяльності [2, с. 37-38].

Під професійним здоров'ям Р. Березовська розуміє інтегральну характеристику функціонального стану організму людини за фізичними і психічними показниками з метою оцінки його здатності до певної професійної діяльності із заданими ефективністю і тривалістю протягом заданого періоду життя, а також стійкість до несприятливих факторів, що супроводжують цю діяльність. Звідси випливає, що головним показником професійного здоров'я є працездатність, що відображає зазначені можливості людини [3, с. 141-143].

Складовими компонентами професійного здоров'я фахівці вважають фізичний, соціальний, емоційний та інтелектуальний аспекти розвитку людини. Пошук шляхів досягнення щасливого життя, можливостей самореалізації, пошуку мотивів, усвідомлення цінностей, установок, задоволення потреб, пов'язані з визначенням людиною її місця в суспільстві, включає вивчення взаємопов'язаних галузей знання про сутність людини – філософсько-психологічних, соціальних, медико-біологічних, психологічних. Втілення такого комплексного підходу уможливується за умови індивідуального та суспільного усвідомлення значущості "гармонії професійного здоров'я" у системі "природа (всесвіт) – особистість – професійна група – суспільство – всесвіт" [4, 5, 6, 7].

Що стосується західних напрямків досліджень, то у зарубіжних академічних колах поступово складається загальне уявлення про те, що професійне здоров'я має досліджуватися здебільшого в рамках окремої спеціальності: "психологія професійного здоров'я" [3, С.26-29].

На даний час можна виділити два західних "центри" науково-дослідницької активності та практичної діяльності у сфері психології професійного здоров'я: Європа і Північна Америка [8, с. 11-13].

У країнах Європейського союзу загальноприйнятим є визначення, запропоноване Європейською академією психології професійного здоров'я (European Academy of Occupational Health Psychology), відповідно до якого дисципліна розглядається як "внесок прикладної психології у вирішення питань професійного здоров'я... вивчення психологічних, соціальних та організаційних аспектів динамічної взаємозв'язку професійної діяльності та здоров'я" [9, с. 101]. Визначення ґрунтується на підходах, розроблених групою Тома Кокса, на думку якого найбільш істотний внесок у вирішення питань збереження

і зміцнення професійного здоров'я в сучасних умовах, можуть внести такі наукові дисципліни, як психологія здоров'я, психологія праці, організаційна психологія, а також соціальна психологія і психологія середовища. Отже, в рамках європейського підходу підкреслюється міждисциплінарний характер проблеми збереження і зміцнення професійного здоров'я: визнання значущості знань, умінь і навичок фахівців, які представляють різні наукові напрямки, готовність до участі у конструктивному діалозі з ними, а також необхідність співпраці з представниками різних урядових організацій, роботодавців і профспілок [10, с. 3].

Відмінність північноамериканського підходу (США, Канада) полягає в активному використанні напрацювань з інших, не психологічних, наукових напрямів. Ще в 1990 році групою вчених була позначена необхідність розробити такий підхід до навчання у сфері психології професійного здоров'я, який "об'єднає і синтезує концептуальні підходи та знання з різних галузей науки, переважно психології здоров'я та громадського здоров'я, а також профілактичної медицини, медицини праці і поведінкової медицини, соціології праці та менеджменту" [11, с. 1159]. Схожа точка зору була покладена в основу найбільш часто цитованого визначення, сформульованого американським Товариством психології професійного здоров'я (USA Society of Occupational Health Psychology), відповідно до якого психологія професійного здоров'я розглядається як науково-практичний напрямок, що включає в себе міждисциплінарне співробітництво різних фахівців, включаючи психологів, метою якого є поліпшення якості професійного життя, підвищення безпеки праці, здоров'я та психологічного благополуччя фахівців у всіх видах професійної діяльності [12, с. 86].

Порівняння двох підходів – європейського та північноамериканського, дозволяє зробити висновок про те, що в обох підходах відзначається, з одного боку, міждисциплінарний характер проблеми збереження і зміцнення професійного здоров'я людини, а з іншого боку – важлива роль психології у вирішенні цього питання.

Таким чином, метою психології професійного здоров'я є вивчення соціально-психологічних та організаційних аспектів складної динамічної взаємодії між професійною діяльністю і здоров'ям людини, а також сприяння у створенні здорових робочих місць. При цьому "здоровими" вважаються такі робочі місця, які припускають "використання талантів і здібностей людини для досягнення високої ефективності діяльності, високого рівня задоволеності роботою і благополуччя" [12, с. 107].

Підводячи підсумки розгляду актуальних напрямків досліджень проблеми професійного здоров'я, відзначаємо, що за багато десятиліть до виникнення психології професійного здоров'я фахівці з охорони праці та безпеки професійної діяльності мали у своєму розпорядженні необхідний набір знань, умінь і навичок, який дозволяв вирішувати завдання щодо проблем контролю і профілактики впливу на працюючу людини традиційних для певного періоду часу факторів ризику, зумовлених змістом і умовами роботи.

Література:

1. Кашуба М. О. Професійне здоров'я електрогазозварників в Україні і шляхи його покращення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора мед. наук: спец 14.02.01 «Гігієна та професійна патологія» / М. О. Кашуба. – 2007. – 32 с.
2. Галецька І., Сосновський Т. Психологія здоров'я: теорія і практика, Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 338 с.
3. Березовская Р. А. Профессиональное здоровье менеджера (Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности) / Р.А. Березовская; под ред. Г. С. Никифорова, М. А. Дмитриевой, В. М. Снеткова. – СПб.: Речь, 2001. – 182 с.
4. Гриценко В. Здоров'я людини як багатоаспектна проблема / В. Гриценко, В. Белов, А. Котова // Вісн. НАН України. – 2006. – № 6. – С. 51–58.
5. Судаков К. В. Диагноз здоровья / К. В. Судаков. – М., 1993. – 312 с. Мешко Г.М., Мешко О.І. Професійне здоров'я педагога як умова ефективної виховної діяльності // Вісник житомирського державного університету імені Івана Франка. – Випуск 24. – Житомир: ЖДУ, 2005. – С. 94-96.
6. Аршава І. Ф. Психологія здоров'я: [навч. посіб.] / І. Ф. Аршава, О. Г. Капшукова. – Д.: ВРК ДНУ, 2006. – 92 с.
7. Коцан І. Я. Психологія здоров'я людини / Коцан І. Я., Ложкін Г. В., Мушкевич М. І. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 316 с.
8. Houdmont J., Leka S., Bulger C. Identifying core curriculum areas in occupational health psychology. European Academy of Occupational Health Psychology Newsletter, 2010, 7(1), p.11-13 [електронний ресурс], режим доступу: http://www.eaohp.org/uploads/1/1/0/2/11022736/eaohp_newsletter_vol_7_issue_1.pdf
9. Cox T., Baldursson E., Rial-Gonzalez E. Occupational health psychology. Work and Stress, 2000, 14, 101-104.
10. Leka S., Houdmont J. An introduction to occupational health psychology. In: S. Leka, J. Houdmont (Eds.), Occupational health psychology. Chichester, UK: Wiley-Blackwell, 2010. pp. 1-30.
11. Raymond J.S., Wood D.W., Patrick W.D. Psychology training in work and health. American Psychologist, 1990, 45, 1159–1161.
12. Quick J.C., Tetrick L.E. (Eds.). Handbook of occupational health psychology. 2nd ed. Washington, DC: American Psychological Association, 2010. – 285 p.

АНАЛІЗ СТРЕСОГЕННОСТІ ВПЛИВУ НА СИСТЕМНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПСИХІКИ У КОНТЕКСТІ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ (ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Проблематика формування і розвитку структури психіки і особистості на сучасному етапі не може розглядатися без звернення до сучасних неофрейдистських підходів і концепцій, представлених, зокрема, Н. Мак-Вільямс, Т.Г. Огденом та ін., а також теорією прив'язаності Д. Боулбі, К. Бріша та ін. що підтверджується чисельними експериментальними дослідженнями [1, 3].

Батьківський вплив, характер взаємодії з дітьми та іншими людьми, рівень структури і організації психіки батьків, чуттєвість батьків до потреб дитини і здатність на них реагувати впливають на характер прив'язаності дітей до батьків, у якій і завдяки якій, формується структура психіки дитини, структура її особистості і характеру, а також і функціональність її психіки загалом. Для конкретизації висловленого, видається слушним зазначити, що основною функцією психіки, яка забезпечує виживання людини у середовищі (та й будь-якої високорозвиненої тварини) є інтегративно-диференційна функція. Остання реалізується через відображення параметрів зовнішнього та внутрішнього середовища і регуляцію параметрів внутрішнього середовища системи організм-психіка для пристосування до відображених параметрів та їх змін. У зв'язку дитини з батьками, внаслідок їх впливу, формуються характеристики стосунку прив'язаності, завдяки яким закладаються параметри системного особистісного утворення самосвідомості з його комплексом системних регуляторних систем, таких як самість (self), образ Я, Я-концепція, нарцисичний комплекс тощо. Критерієм функціональності може бути ступінь цілісності психіки і особистості, її здатність до символізації досвіду, надання досвіду змісту і значення, а відтак, - здатність до його усвідомлення. Це і означає розвиток свідомості загалом, оскільки за виразом А.М. Леонтьєва «свідомість складається із змістів і значень».

Якщо вплив стресовий, надмірний, неадекватний виникають спотворення у відображенні і реакціях, тобто у програмах реагування, і у їх системних психологічних феноменах-утвореннях – образі Я і образі Інших, а також у «образі» стосунків з ними, тобто, йдеться про параметри каналу зв'язку.

У моїх попередніх публікаціях в рамках даної конференції йшлося про травматичний вплив батьків на дітей у пересічних родиннах через, зокрема, недостатню обізнаність батьків щодо наслідків їх психолого-педагогічних впливів. Результатом надмірно стресогенного, а, по суті, – травматичного впливу на дітей постає нецілісність внутрішнього світу дитини, утрудненість формування інтегрованості системи психіки [5], що виявляється у недостатній керованості, неслухняності, різних формах імпульсивної, опозиційної поведінки, нездатності до цілеспрямованої ефективної навчальної діяльності. Останнє можна пояснити наступним чином: психологічні захисти від травматичного впливу призводять до редукування емоційної сфери, звужуючись до тривожного спектру, тобто фіксуючись на стадії тривоги, - першій з трьох стадій перебігу стресу, і загальна налаштованість психічного сприйняття редукується, здебільшого, до розпізнавання загрозливих і незагрозливих впливів-стимулів, унеможлиблюючи або утруднюючи сприйнятливості до різного роду нейтральних стимулів, пов'язаних із загальною пізнавальною, а саме, інтелектуальною активністю, що вимагає зосередженості, диференційованості, на відміну від інтелектуальної діяльності під впливом тривожності, що спонукає до узагальнених і в той же час спрощених мисленнєвих процесів і рухових поведінкових реакцій. Напрошуються висновок, що такий редукований, тобто звужений, специфічно фіксований, спосіб пізнавальної активності дитини надто поляризує, а відтак, примітивізує загальну картину досвіду, надто втискаючи її у поляризовану систему координат: свої – чужі, добро-зло, симетричне-асиметричне, об'єкти за – об'єкти проти тощо. Продовжуючи наведений ряд в контексті набутих, внаслідок стресу, особливостей загальної психічної і пізнавальної активності, зокрема, роботи мотиваційної сфери, роботи пам'яті, як інтегрального психічного процесу, редукованою і надто поляризованою може бути сфера інтересів до спрощення «цікаво мені – нецікаво мені», тобто, йдеться про зниження загальної мотивації пізнавальної активності із надмірною вибірковістю пам'яті в контексті егоцентричної фіксованості, зумовленої інстинктивними потребами самозбереження і виживання.

Намагання описати зазначені феномени приводять до необхідності міркування і розуміння системи психіки як інформаційної системи. Йдеться про такі характеристики системи психіки як: гнучкість, адаптивність компенсаторність і ефективність, тобто здатність відповідати вимогам, певній меті. Іще характеристиками системи психіки, зокрема, її мотиваційно- регуляторної сфери є: цілісність, ієрархізованість, широта, розгалуженість, диференційованість [2].

Проблема розуміння і розпізнавання зазначених системних характеристик психіки на суб'єктивному рівні, тобто переживання їх суб'єктом психіки зсередини, на рівні суб'єктивного досвіду переживань стосунків з іншими, переживань себе у стосунках з іншими є значущою для побудови адекватних практично-психологічних впливів. Слушним є зазначити, що саме переживання внутрішнього досвіду і є реальністю індивідуального життя кожної людини, переживання себе у різних стосунках, контактах, у процесі різних видів активності тощо.

Якщо є травматизація у процесі розвитку, тобто у близьких стосунках із значущим іншим в контексті прив'язаності, то внутрішні програми, а відтак і системні утворення психіки набувають спотворень, що у

феноменології діагностується як особистісні розлади, що вивляються у порушеннях стосунків з іншими, а, виходячи з психоаналітичної теорії, можна вважати, що порушуються механізми захисту, психологічні межі особистості, здатність тестувати реальність, і, загалом порушується відчуття себе, образ Я, я-концептуальне утворення як центральне, головне внутрішньо психічне утворення [3]. Саме його можна вважати найвищим рівнем психологічної регуляції активності людини як соціальної істоти, формування і розвиток якої відбувалося у інтерперсональних відносинах і зв'язках, а усі інші психічні параметри і характеристики постають як його похідні, його «інструментарій». Йдеться про певні навіть конституційно задані характеристики центральної нервової системи, окремі характеристики інтелектуальної сфери, мисленнєві процеси тощо. Такого роду твердження може мати свою ступінь достовірності, виходячи з парадигмального положення стосовно потенційних вроджених властивостей психіки і умовно рефлекторної її природи щодо прижиттєвого формування знань, умінь, навичок і змісту психіки загалом.

З іншого боку, рівень регуляторних можливостей вищого психічного я- концептуального утворення як вищого рівня управління системи психіки і вищого рівня саморегуляції психосоматичного комплексу людини, залежить від параметрів і характеристик функціональних механізмів психіки, зокрема, від здатності до символізації досвіду, яка напряду залежить від інтелектуально-духовних можливостей особистості тощо. Також однією із системних інструментів самоналаштування є рефлексивна здатність.

Важкі розлади психіки з виразною маніфестованою симптоматикою, способи і результати їх лікування та психотерапії дозволяють дійти розуміння щодо порушень цілісності структури Я, аж до діагностування проявів множинної особистості як наслідок надінтенсивних впливів, на психіку ще в дитинстві. Імовірно, впливи були травматичними і перешкодили формуванню здатності до символізації досвіду, інтеграції його позитивних і негативних аспектів. Середні і легкі ступені порушень здатності до інтеграції аспектів досвіду дитини виявляється у різних формах уникаючої, агресивної, опозиційної, імпульсивної, поведінки дітей, що свідчить про відщеплені, не інтегровані аспекти досвіду дитини, а, відтак, - є практично некерованими, такими, що погано піддаються регуляції ззовні і саморегуляції.

Ефективність системи визначається здатністю відповідати вимогам, поставленій меті, певному заданому ззовні або зсередини еталону, іншими словами, система психіки ефективно працює, коли є заданим напрямком, і тоді меті підпорядковується структура мотивів і поведінкових проявів, загальної активності.

У міжособистісній взаємодії формується свідомість. «Свідомість оформляється з іншої свідомості» - відомий вислів Л.С. Виготського Людям притаманна соціабельність як здатність піддаватися впливу, до взаємозв'язку з іншими [4]. У випадку впливу стимула, фактора, система психіки дає відгук у відповідності із рівнем мети. Виникає ідея закладеності мети. Ким?, Коли? – Одним з варіантів відповіді може бути: «У міжособистісному спілкуванні з батьками у процесі розвитку». Однак іще Е. Кант говорив про «моральний закон всередині нас».

Щодо відгуків системи психіки на вплив, можна виокремити наступні:

- 1) безпосереднє емоційне від реагування у формі крику, рухової активності тощо, а також, інші форми – 2) втеча, 3) захист, 4) опір, 5) напад-агресія, 6) прийняття стимулу з покірною і пристосуванням-втриманням, 7) прийняття стимулу з подальшим опрацюванням як корисного, важливого, потрібного для засвоєння і залучення в систему власної структури психіки, наприклад, у формі знань, вмінь, навичок тощо, розуміння стимулу як завдання саморозвитку власної системи психіки.

Закріплені програми такого роду реакцій на певні групи стимулів можна розглядати як рівні розвитку свідомості в контексті рівня розвитку системи психіки як здатності до саморозвитку у спектрі – від рівня, що забезпечує лише самозбереження до рівня розвитку свідомості, коли є розвинутою здатність до усвідомленого саморозвитку, самовдосконалення.

Практична робота з клієнтами із різними психологічними проблемами підтверджує наведену стадіальність або рівневість відтворення цілісності психіки і підвищення рівня її функціональності та адаптивності. Для підтвердження сформульованої тези щодо рівневості відтворення цілісності системи психіки слід детальніше зупинитись на кожному із рівнів відгуку на вплив.

Рівень відреагування емоції. Строго кажучи, усі зазначені рівні можна розглядати як різні форми відреагування, в яких також завжди є присутньою емоційна компонента. Однак, цей перший рівень передбачає безпосереднє відреагування назовні у певних діях виниклу (накопичену) емоцію або її сукупність. Так, наприклад, психопатичному клієнту із психіатричним діагнозом дозволяють або, точніше, його спонукають, жбурляти заповнені водою пластикова пляшки з метою вивільнення емоцій злості, агресії, що його переполюють, і, які блокують його здатність адекватно мислити, приймати рішення, адекватно бачити ситуацію тощо. І допоки він не вивільнить накопичене збудження, годі сподіватися на ефективну психотерапевтичну роботу з ним на когнітивному рівні. Інший приклад роботи з глибоко травмованим клієнтом втратою близьких під час землетрусу, в якого «застигли» геть усі емоції, і він сидить тривалий час у одній позі також показує ефективність застосування методики відреагування, коли клієнту дається папір і олівець і пропонується руками, спочатку однією, а потім другою, водити олівцем по папері, коливаючими рухами як маятник, що також дає можливість вивести людину із заціпеніння, вивільнюючи через рухи руками накопичені застигли емоції і переживання, що дає можливість підступити до опрацювання травми на інших рівнях. Я хочу зазначити, що йдеться про системну відповідь психіки на вплив у формі «скидання» того надмірного, що накопичилось – надмірних переживань, що переполюють суб'єкта болем, образою, гнівом тощо.

Наступний рівень реакції на вплив - психологічний захист як спосіб психіки хоча би зберегти свою цілісність від загрози її порушення, дезінтеграції. На сьогодні, відомі понад тридцять механізмів захисту, описаних у сучасних працях вчених-психологів психоаналітичного спрямування, що забезпечують певний, відносно задовільний, рівень функціонування психіки [1]. Вважаю важливим знову зазначити, що це лише захист і збереження статусу кво системи психіки конкретної особистості; тут про саморозвиток не йдеться, а лише про адаптацію.

Рівень-агресії нападу являє собою спосіб відстоювання себе, який також є формою відреагування емоційного стану із перекладанням відповідальності за власний стан на іншу особу. І тут також є залученим психологічний захист, найчастіше за все, - проєкція, який також не сприяє розвитку психіки, набуттю нею нових, пов'язаних з розвитком властивостей і характеристик. Прикладом може бути досить поширена серед людей властивість говорити за будь-яких ситуацій, що викликають напруження і дискомфорт: «Це через тебе». І такі явища є досить поширеними як серед дітей, так і серед дорослих, що також не являють собою форму розвитку власної особистості, а лише захисту з активним перекидуванням провини на іншого.

Рівень прийняття досвіду його інтеріоризація сприяє розвитку особистості, розбудові її внутрішньо психічних структур у вигляді нових знань, вмінь, навичок, компетенцій, життєвих вмінь тощо. Такого роду розбудова психіки відбувається через зовнішні умови, обставини, впливи, цілеспрямоване навчання тощо.

Рівень цілеспрямованого розвитку передбачає здатність до внутрішнього цілеспрямованого пошуку розв'язання життєвих завдань, внутрішніх конфліктів, інших різних станів, пов'язаних з дискомфортом, болем, стражданням тощо у екологічному контексті, на основі гуманістичних принципів, ненанесення шкоди, з передбаченням і відповідальністю за наслідки власних дій, вчинків, діяльності, і активності, загалом.

Література.

1. Бріш К.Г. Розлади прив'язаності від теорії до терапії. Посібник. - Львів: 2012. - 314 с.
2. Либина А. В. Дифференціальна психологія: на пересеченні європейських, російських і американських традицій. М.: Смысл, 1999.— 532 с.
3. Мак-Вільямс Н. Психоаналитическая диагностика / Пер. с англ. —: Класс, 1998. — 438 с.
4. Москаленко В. В. Соціальна психологія. Підручник. К.: центр учбової літератури. 2008. — 688 с.
5. Shapiro F, Hofman M. EMDR-Institut Deutschland Вступний семінар з методу EMDR Посібник ч.1. Copyright. 1994. Інтерн. адреса: www.EMDR-Institut.de

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ**Ірина Шевченко
(Черкаси, Україна)****МЕРЕЖЕВЕ ПОКОЛІННЯ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ОБРАЗ І ЦІННІСНА ОРІЄНТАЦІЯ**

В епоху інформаційної революції та бурхливого розвитку комп'ютерних та інформаційно-комунікаційних технологій значну увагу привертають проблеми, пов'язані з формуванням, способом життя та ціннісними орієнтаціями нового покоління, з позиції соціально-філософської рефлексії. Це покоління на сьогодні не має однозначного трактування. Але, не зважаючи на відмінність назв цього покоління, їх об'єднує головна характеристична риса – це широка залученість його представників до інформаційних, цифрових і мережевих технологій, які вони надзвичайно активно і легко освоюють, занурюючись в них настільки, що інколи балансують на грані між реальним і віртуальним світами. Водночас їх ціннісний світ також формується або трансформується на стику цих світів.

Концептуальні підходи та теоретико-методологічні засади дослідження нового покоління як соціального явища, визначення передумов формування його свідомості та поведінки розглядають в наукових працях зарубіжні та вітчизняні вчені, зокрема Т. Адорно, К. Андерсон, Дж. Ассанж, Дж. Барнс, Дж. Барраттє, С. Бондаренко, В. Гассер, В. Гончаров, С. Давидов, Г. Єфімов, О. Зюбан, М. Кастельс, Д. Кірпатрік, В. Курбатов, Л. Крупенікова, У. Дж. Мітчелл, Дж. Палфрі, Д. Тап-Скотт, Г. Тульчинський, Р. Уотсон, М. Уейд, С. Цветков, А. Шипіцин, К. Ширкі, Е. Шмідт, Е. Ярославцев та ін.

Мета дослідження полягає у виявленні характеристичних особливостей формування соціокультурних ціннісних орієнтацій та життєвих пріоритетів мережевого покоління в умовах трансформації соціального простору під впливом сучасної інформаційної реальності.

На сьогодні вже впевнено можна стверджувати, що мережеве покоління, починаючи з 1981 р., пройшло деякі етапи свого еволюційного розвитку, на кожному з яких воно набувало нових характеристичних рис і ціннісних орієнтацій, тісно пов'язаних із пошуком сенсу свого буття та саморозвитку (табл. 1). Крім того, розглядаючи передумови формування мережевого покоління, варто поряд з технічними інноваціями (Інтернет, електронна пошта, соціальні мережі, мобільні технології) враховувати вплив економічного середовища та кризових явищ, зміну політичного устрою країн світу і воєнні конфлікти (Афганістан, Ірак), поширення наркотиків і СНІДу тощо.

Таблиця 1

Характеристичні особливості сучасних поколінь

Покоління	Ціннісні орієнтації, соціально-технологічні навички
X (1964-1983 рр.) «невідоме»	альтернативне мислення; висока інформованість, гнучкість, самостійність, автономність; мета – наполеглива праця та досягнення успіху, розраховуючи виключно на власні сили.
Y (1983-2003 рр.) «мережеве»	залежність від знань; слідкують за сучасними трендами; не цікаві матеріальні цінності, вплив і влада; цінують свободу і незалежність понад усе, а також психологічний комфорт, «мобільність в кар'єрі»; схильність до індивідуальності з одного боку та стадності з іншого, філантропії, мережевого братства та соціальної агресії (тролінг, електронний булінг); мета – отримати все і зараз.
Z (2003-2020 рр.) «цифрове»	цілеспрямовані, мотивовані, авторитарні, відповідальні, гіперактивні, володіють інформацією та сучасними технологіями; відчують складність у тривалій концентрації уваги, спілкуванні з однолітками; стурбовані проблемами світової економіки і тероризму, а також війнами та кіберзлочинністю; здатність до багатозадачності та креативності; цікавість мистецтвом і наукою; мета – бути щасливим, насолода життям, отримання від нього задоволення, цінність кожної миті та любов до себе.

Джерело: складено автором на підставі опрацювання [1, 2]

Соціокультурним простором формування мережевого покоління можна вважати інтернет і соціальні мережі, які відчужують особистість до віртуального середовища, таким чином скорочуючи матеріальну основу його життєвого простору, замінюючи прямі між суб'єктні зв'язки і відносини віртуальними, формуючи особливий тип мислення, поведінки, спілкування, світогляду, спосіб соціалізації.

Соціальні мережі свідчать про радикальні зміни, адже вони впливають не тільки на окремі сфери життя людини, але й трансформують фундаментальні основи самого життя. Це підтверджує поява нового наукового напряму – дослідження феномену авторизації людини, коли справжня особистість заміщується її штучним образом, який функціонує в соціальній мережі [3, с. 44].

З метою формування характеристичного опису соціокультурного образу та ціннісної орієнтації мережевого покоління було проведено соціологічне дослідження, головною гіпотезою якого є: інтернет і соціальні мережі впливають на повсякденне життя особистості, змінюючи її ціннісні орієнтири та формуючи негативні риси. Для збору первісної соціологічної інформації використано метод анкетування за технологією он-лайн опитування. Саме високий рівень поширення інтернет сприяв розвитку он-лайн

опитуванню як новоїта перспективної методики збору первинної соціологічної інформації. Інтернет розширює можливості для спілкування, встановлення контакту і охоплення більш широкої аудиторії для соціологічного дослідження, унеможлиблює маніпуляції, надає більшій впевненості в збереженні анонімності, дозволяє знизити психологічний дискомфорт, встановити індивідуальний зворотній зв'язок і підвищити рівень щирості відповідей респондентів тощо.

Так, для проведення соціологічного дослідження використано інструментарій Google Форм. Розроблену он-лайн анкету, яка містить 19 запитань і розміщена в соціальній мережі Facebook протягом листопада-грудня 2017 р. У дослідженні прийняли участь користувачі соціальної мережі Facebook [4]. У генеральній сукупності 74,1% становили жінки, 23,9% – чоловіки, за віковою ознакою переважали користувачі від 17 до 25 років (69%), 13,8% – 26-36 років, тобто представники мережевого покоління. Представниками нового покоління (цифрового – до 17 років) було лише 8,6%. Переважна більшість (51,7%) використовує ресурси інтернету перш за все для спілкування в соціальних мережах, а 17,2% – для купівля товарів та лише 10,3% – мають власну інтернет-сторінку.

77,6% користувачів не вважають себе залежними, адже стверджують, що можуть не використовувати інтернет і соціальні мережі деякий час, але вони використовують ці технології та ресурси від 1 до 10 годин на день, водночас 8,6% користувачів – понад 10 годин, а 10,3% – менше 1 години на день. Варто зазначити, що 19% респондентів не можуть відмовитись від інтернету і соціальних мереж. Найчастіше відвідуються такі сторінки соціальних мереж: Instagram – 48,3%, Facebook – 34,5%, ВКонтакте – 13,8%, Ютуб – 1,7%, Однокласники – 1,7%.

За результатами дослідження виявлено, що 51,7% респондентів вважають інтернет необхідною для сучасного студента майбутнього фахівця, освітньої та професійної діяльності. Проте 38,9% сприймають його як засіб реалізації власних практичних життєвих потреб, а 5,2% бачать у ньому надмірність, у якій є гідні традиційні альтернативи. Варто зазначити, що пошуку необхідної інформації, можливості досягнення поставлених цілей і саморозвитку за допомогою інтернету віддають перевагу лише по 1,7% респондентів. Відносячи себе до мережевого покоління, 62,1% респондентів надають перевагу таким цінностям, як свобода вибору і різноманіття у всіх сферах життя, 51,7% – прагненню до інновацій, що дозволяє зробити ривок у майбутнє, генерувати нові високі технології, продукти і послуги, які відсутні на глобальному ринку (рис.1).

Серед ціннісних орієнтирів перевага віддається чесності(48,3%) та бажанню контролювати та розпізнавати правдиву і неправдиву інформацію (44,8%). Швидкість та індивідуальний стиль у споживанні, організацію власної діяльності вважають пріоритетами 36,2% і 31%, а співпрацю та розваги – 25,9% і 20,7% респондентів відповідно.

До негативних якостей, які набуває мережеве покоління, 35% респондентів відносять залежність і відчуженість, а 23% – соціальну дезадаптацію, тобто неспроможність адекватно поводитись у реальному суспільстві.

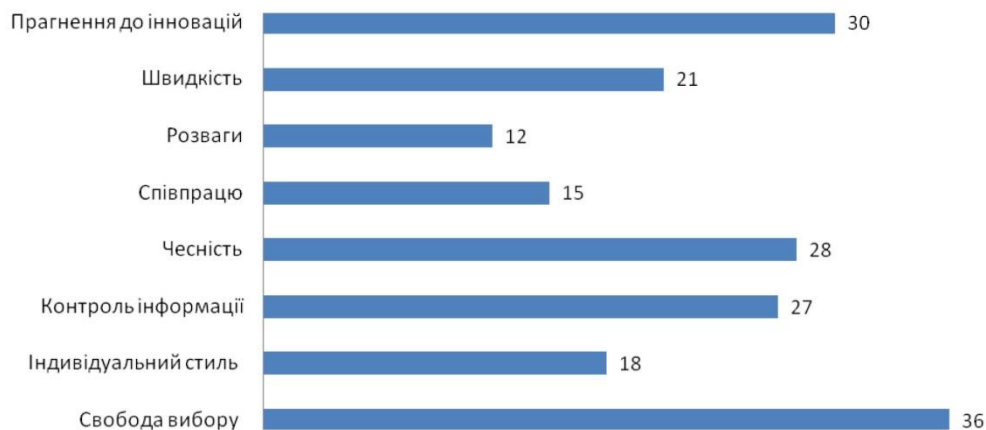

Рис. 1 Ціннісні пріоритети мережевого покоління

Крім того, 22% і 20% відчувають посилення емоційної холодності та «особливої» розкутості, не нормативності та деякої безвідповідальності (рис. 2).

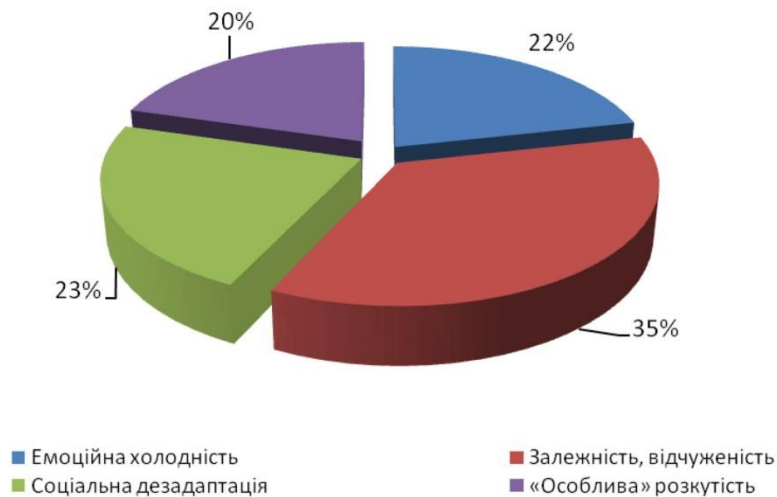

Рис. 2 Негативні якості, які набуває мережеве покоління

Оскільки соціальні мережі є інформаційно неоднорідними, то було поставлено завдання з'ясувати, якій інформації надає перевагу мережеве покоління. Варто зазначити, що предметом цікавості перш за все є новини (81%) і розважальні сторінки (15,5%). А підтвердженням емоційної холодності або недовіри є відсутність підтримки респондентами закликів про допомогу хворим, нужденним тощо.

Важливим питанням є забезпечення безпеки та захисту персональних даних. Переважна більшість (75,9%) респондентів розуміє, що відкритість даних може використовуватися проти них. Водночас, 22,4%, розуміючи небезпеку, все одно поширює особисту інформацію. Так, 55,2% викладають у соціальній мережі тільки необхідний мінімум інформації, 36,2% – ПІБ, пару фотографій і місце, де навчаються (працюють), а 3,4% повністю розкривають і 1,7% повністю приховують інформацію про себе. Загально респондентами в соціальних мережах не схвалюються – реклама та спам, неправдива та непотрібна інформації, відмова від реального життя заради віртуального, поява залежності, неможливість побачити емоції співрозмовника та його реальне ставлення до себе, не справжність і втрачання щирості, втрата багато часу.

Дослідження соціально-психологічного профілю вказало на стратифікацію мережевого покоління (рис. 3).

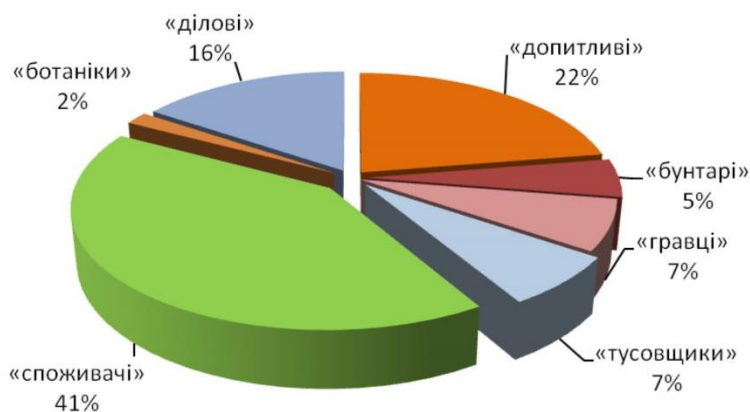

Рис. 3 Стратифікація мережевого покоління

При цьому найбільша кількість респондентів (41%) віднесла себе до групи «споживачі», які вміють знаходити потрібні їм ресурси безкоштовно або за незначну вартість, не схильні до інтернет-залежності та психологічно стійкі. Головною рушійною силою «допитливих» (22%) є пошук інформації, що стає причиною їх інформаційного перенавантаження й емоційної виснаженості. Як бізнес-середовище розглядає інтернет така категорія, як «ділові» (16%), що активно створюють програми, ігри, сайти тощо, водночас, відчувають загрозу дисбалансу цілей і цінностей.

Отже, інтернет і соціальні мережі зумовлюють дуальність багатьох процесів, які формують і впливають на мережеве покоління, змінюючи його соціокультурний образ, ціннісні орієнтири і життєві пріоритети. Вкрай важливими є подальші дослідження щодо виявлення загроз і проблем взаємодії з мережевим поколінням у всіх сферах суспільного життя.

Література:

1. Исаева М.А. Поколениякризиса и подъема в теории В. Штрауса и Н. Хоува / М.А. Исаева // Научный потенциал: работы молодых ученых, 2011 – №3. – С. 290-295. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/pokoleniya-krizisa-i-podema-v-teorii-v-shtrausa-i-n-houva>.

2. Покоління Z-центеніалс або 30 фактів про сучасну молодь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://businessbreakfest.wordpress.com/2017/07/10/pokolinnya-z-centenials/>.
3. Шипицин А.И. Аватаризация человека как маркер трансформации культуры / А. И. Шипицин // Обсерватория культуры. – 2013. – № 1. – С. 42-46.
4. Профіль мережевого покоління: Інтернет у вашому житті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLScOCdB6qQ9wsw6P49Dz4HKjlcC65UkYoye5LU_xOImHPNYrBw/viewform

Науковий керівник:

доктор економічних наук, доцент Пантелєєва Наталія Миколаївна.

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Галина Долгопола, Олександр Кривяк
(Івано-Франківськ, Україна)

ОБГРУНТУВАННЯ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ІНТЕРАКТИВНОГО СЕРЕДОВИЩА SKETCHUP

Актуальність проблеми дослідження. В останні роки все частіше піднімається питання щодо застосування нових інформаційних технологій у вищій школі. Це не тільки нові технічні засоби, але і нові форми і методи викладання, новий підхід до процесу навчання. Інтенсифікація процесу навчання, інтерактивність, зворотний зв'язок - процес комп'ютеризації освіти, який передбачає використання можливостей нових технологій, інтенсифікує навчально-виховний процес, підвищує його ефективність і якість підготовки фахівців.

Аналіз основних публікацій: Дослідженню методик використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі в Україні присвячені праці таких науковців, як В.Ю. Биков, Я.В. Булахова, О.М. Бондаренко, В.Ф. Заболотний, Г.О. Козлакова, О.А. Міщенко, О.П. Пінчук, О.В. Шестопал та інші.

Досягнення у сфері комп'ютерних технологій та телекомунікацій, масова комп'ютеризація та розвиток ефективних інформаційних технологій привели на порозі третього тисячоліття до якісної зміни інформаційної складової розвитку сфер виробництва, науки, соціального життя. Інформація, тісно пов'язана з управлінням та організацією, перетворилася в глобальний ресурс людства, багаторазово збільшуючи його потенційні можливості в усіх сферах життєдіяльності.

Одним із пріоритетних напрямків інформатизації суспільства стає забезпечення комфортного (як в психологічному, так і в практичному відношенні) життя в умовах інформатизації суспільства. Інформаційні комп'ютерні технології здійснюють активний вплив на процес навчання і виховання студентів, оскільки змінюють схему передавання знань і методи навчання.

Класична система навчання спрямована на передавання комплексу знань, вмінь, навичок і досвіду педагога, вчителя, викладача. Природно, що за таких умов, не завжди приділяється значна увага саморозвитку та самовдосконаленню, креативності мислення тощо. Завдання сучасної педагогіки – переорієнтація на людину та забезпечення її всебічного розвитку, реалізація ефективних інноваційних підходів до навчального процесу [1, с. 385].

Комплексне міждисциплінарне вивчення соціальних, соціально-психологічних, соціокультурних, соціокомунікативних і соціально-технологічних проблем упровадження та розвитку електронного навчання в українських вищих навчальних закладах у процесі їхньої модернізації (з урахуванням можливостей, які відкриває віртуалізація сучасного простору) потребує розробки концептуальних засад та відповідних соціальних технологій запровадження електронного навчання, сприяння його правовій і соціальній легітимізації, що відповідає сучасним світовим тенденціям розвитку вищої школи. [2, с. 5].

Концепція інформатизації вищої освіти потребує створення комплексного процесу для створення інформаційного середовища, тому інтеграція інформаційних технологій у навчальний процес студента напряму "туризм" у ІФНТУНГ доцільна, а саме на дисципліні "Проектування та дизайн готельних та рекреаційних комплексів".

Проектування, створення та розвиток туристичної інфраструктури з врахуванням визначених оптимальних розташувань туристично-рекреаційних систем, соціокультурних і природно-рекреаційних об'єктів, вимагає новітніх та сучасних технологій, оскільки конкурентоспроможність району, як і його привабливість для потенційних відвідувачів, посилюється при умові більшої концентрації унікальних рекреаційних ресурсів на його території [3, с. 88].

Запропоновано інтегрування в навчальний процес програми простого 3Д моделювання "SketchUp", для всебічного розвитку студента та розуміння основ та принципів проектування та дизайну.

За допомогою інструментів та функцій програми можна моделювати будинки та споруди, розробляти дизайн інтер'єру та ландшафтів. А інструментом V-Ray for SketchUp можна візуалізувати готовий проект до фото-реалістичності.

SketchUp - програма для моделювання відносно простих трьох-вимірних об'єктів - будівель, меблів, інтер'єру.

У порівнянні з багатьма іншими популярними пакетами, цей володіє рядом особливостей.

Основна особливість - майже повна відсутність вікон попередніх налаштувань. Всі геометричні характеристики під час, або зразу після закінчення дії інструменту, задаються з клавіатури в поле Value Control Box (поле контролю параметрів), яке знаходиться в правому нижньому кутку робочої області, справа від напису Measurements (панель вимірів).

Ще одна ключова особливість - це інструмент Push/Pull («Тягни/Штовхай»), завдяки якому будь-яку площину можна «втягнути» в сторону, створивши по мірі її руху нові бокові стінки. Рухати площину можна в притик до наперед заданої кривої, для цього служить спеціальний інструмент Follow Me («Ведення»).

Відсутність підтримки пояснюється націленістю продукту на непрофесійну цільову аудиторію.

Також можна відмітити наступні можливості:

– Підтримка плагінів для експорту, візуалізації, створення фізичних ефектів (обертання, рух, взаємодія створених об'єктів між собою тощо)

– Підтримка створення макросів на мові Ruby та виклику їх з меню. Макросами можна автоматизувати виконання одноманітних дій. Доступна функція завантаження та використання багатьох готових макросів, створеними іншими користувачами.

– Підтримка створення «компонентів» - елементів моделі, які можуть бути створені, а потім використані багато разів, а потім відредаговані - і зміни, зроблені в компоненті, відтворюються у всіх місцях, де він використаний.

– Бібліотека компонентів (моделей), матеріалів та стилів робочої області, які можна поповнювати своїми елементами чи завантажувати готові через Інтернет.

– Інструмент для перегляду компонентів в розрізі та можливість додавати до моделі виноска з позначенням видимих розмірів в стилі креслень.

– Можливість працювати з шарами.

– Можливість створення динамічних об'єктів (наприклад: відкриття дверцят шафи при кліку вказівника миші).

– Можливість побудови перерізів об'єктів.

– Можливість роботи зі сценами (сцена включає в себе положення камери та режим домальовування) і анімувати переходи від сцени до сцени.

– Підтримка створення моделі реальних предметів та будівель.

– Вказання реальних фізичних розмірів, в метрах чи дюймах.

– Режим перегляду моделі «від першого лиця», з управлінням як в відповідних 3D-іграх.

– Існує можливість встановлювати географічно достовірні тіні в відповідності з заданою широтою, довготою, часом доби та року.

– Інтеграція з Google Earth.

– Можливість додавати в модель поверхню землі і регулювати її форму — ландшафт.

Проекти SketchUp зберігаються в форматі *.skp. Також підтримується імпорт та експорт різних форматів двовимірної растрової та тривимірної графіки, зокрема: *.3ds, *.dwg, *.ddf; *.jpg, *.png, *.bmp, *.psd, *.obj.

Імпорт растрової графіки має декілька можливостей: вставка образу як окремого об'єкту, як текстури та як основи для відновлення тривимірного об'єкту за фотографією.

Додатково встановлювані плагіни дозволяють експортувати в формати *.mxs, *.atf, *.dae, *.b3d та ін. Подальше редагування експортованого файлу в відповідних застосунках може здійснюватись без будь-яких обмежень.

Плагін V-Ray для SketchUp дозволяє візуалізувати тривимірні сцени.

Можливі варіанти використання

– Ескізне моделювання в архітектурі.

– Моделювання існуючих будівель.

– Моделювання будівель, яких уже немає - віртуальна археологія.

– Дизайн інтер'єру.

– Ландшафтний дизайн.

– Дизайн зовнішньої реклами.

– Дизайн рівнів (маппінг) під Source Engine

– Моделювання виробів для друку на 3D-принтері

– Інженерне проектування.

Стрімкий розвиток туристичної галузі, зокрема індустрії гостинності, вимагає потужного інтелектуального ресурсу, кадрового потенціалу, який сприятиме сталому розвитку галузі та задоволенню зростаючих потреб населення у рекреації. Вищі навчальні заклади різних форм власності та різних рівнів акредитації, мають забезпечувати високий рівень підготовки випускників, їх стійку потребу на ринку праці туристичної сфери. Систематичне вдосконалення здобутих знань і набутих навичок, самоосвіта та самоаналіз, підвищення кваліфікації й перепідготовка сприятимуть ефективній роботі закладів туризму та успішному розвитку індустрії гостинності в цілому [1, с. 385].

Література:

1. Долгопола Г. Є., Зоріна Г. П., Коробейникова Я. С. Актуальні проблеми перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців туристичної галузі. / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «ЕКОГЕОФОРУМ-2017». Актуальні проблеми та інновації» Івано-Франківськ, 22-25 березня 2017 р. – Івано-Франківськ, 2017. – 442 с.
2. Електронна освіта: термінологічний словник / кол. авторів; за ред. В. С. Бакірова. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 164 с.
3. Долгопола Г. Є., Коробейникова Я. С. Застосування методів кластерного аналізу для оптимізації туристичної інфраструктури. / Збірник наукових праць. Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму. Січень-червень, 2014.

Нургайша Мусина, Гульмира Нурбекова
(Астана, Казахстан)

ИСТИННОЕ МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ ОБЛАЧНЫХ ВЫЧИСЛЕНИЙ

Концепция облака должна быть эфирной, плавающей, что бы нам не нужно было беспокоиться об этом. Это сработало! Однако облачные вычисления очень реальны, а это означает, что у него есть реальное физическое присутствие и стоимость. Итак, как *облако* существует?

Сервер

На самом деле облако - это множество серверов, расположенных в центре обработки данных. В частности, сервер - это компьютер. Главной характеристикой сервера является то, что он построен на 24/7, и он должен быть очень быстрым. Таким образом, хотя он может иметь такую же архитектуру, как и любой ПК, его компоненты ориентированы на производительность и долговечность. Однако все изменилось, и сегодня эти серверы не должны быть так же хорошо построены, как и раньше, но они все равно должны работать 24 часа в сутки.

Стеллаж

Все эти серверы сложены друг над другом, заключенные в стойку, которые затем подключаются к сети и сети. Как вы можете себе представить, все эти компьютеры собраны так сильно, что они выделяют значительное количество тепла. Это, в свою очередь, требует, чтобы установка имела хороший способ справиться с этим теплом. Из-за предыдущей ситуации, охлаждения места, где стойка, стала также существенной. Таким образом, необходим хороший А/С.

Дата центр

У нас есть серверы, установленные в стойку, что также требует большого А/С и сетевого подключения. Это место или местоположение называется центром данных, местом, на котором размещается много серверов. Они могут работать или не работать в тандеме [1].

Как вы можете себе представить, все это вместе стоит денег в реальном состоянии, электричестве и сетях. Google прошел долгий путь с момента их первой стойки, и начали строить свои собственные центры обработки данных. Они быстро пришли к выводу, что наличие более эффективного центра обработки данных дает им преимущество в конкурентоспособности. По этой причине Google сосредоточился почти десять лет назад на том, чтобы сделать эти места максимально эффективными, особенно энергетически. Чтобы начать, они избавились от А/С. У их центров обработки данных все еще есть система вентиляции для охлаждения серверов, однако она не такая холодная, как раньше. Многие другие компании отнеслись к тому, что, когда Facebook начал строить свои собственные центры обработки данных, они были построены с небольшим знанием, которое утечка Google, но на этом основании было установлено, что чем более энергоэффективным является дата-центр, тем лучше.

Размер имеет значение

Центры обработки данных могут быть такими же маленькими, как шкаф в офисе и размером с фабрику. Из-за их необходимой способности обслуживать центры обработки данных от таких компаний, как Amazon, Apple, Google, Facebook и Microsoft, как правило, огромны! Их установки центров обработки данных имеют заводские размеры [2, с. 121].

Расположение, местоположение!

Мы получили базовые знания основных переменных (как минимум, общественных), чтобы найти или построить центр обработки данных: стоимость земли, доступ к высокой скорости сети и доступ к электричеству. Поэтому все три должны быть там, чтобы построить такую установку. Мы можем даже разделить это как центр данных общего назначения и индивидуальные решения. Центры данных общего назначения - это те, которые могут иметь стойки или места, арендуемые разными компаниями. Они меньше и обычно расположены в пределах города. Такой сценарий является очень дорогостоящим, но удобство его при ходьбе или пробеге перевешивает дополнительную стоимость. Напротив, адаптированные (например, Google), являются большими установками. В этих соображениях старые фабрики места не может быть достаточно, чтобы их провести, они должны идти Outhere, поэтому эти типы центров данных находятся в изолированных местах. При такой большой установке местоположение имеет тенденцию быть более важным.

Высокоскоростной доступ к сети является сложным, но не невозможным. По какой-то причине в большинстве мест можно подключить высокоскоростную сеть. Видите ли, большой центр обработки данных (как завод) может легко потреблять 10 мегаватт. Легенды говорят, что в Китае самый большой из них потребляет 150 мегаватт. 10 мегаватт могут задействовать около 10 тысяч домов. Так что это всего лишь для одного центра обработки данных. Но это не все! Даже если бы мощность была доступна, было бы предпочтительнее для PR, окружающей среды и экономических причин, что электричество, которое будет задействовано в центре обработки данных, генерируется самым экологически чистым способом. Это усложняет решение местоположения еще больше! Поэтому не случайно, что некоторые центры обработки данных от Google и Microsoft на западном побережье США расположены в Орегоне, недалеко от гидроэлектростанции. Провинция Квебек Канада предлагает дешевую гидроэнергетику с десятилетия назад, я задавался вопросом, почему это не было центром для центров обработки данных. Ericsson, OVH, Amazon и Microsoft построили центры обработки данных за последние два года

здесь, в Квебеке. Провинция предлагает дешевую и холодную воду в полярных ветрах, доступ к высокоскоростной сети и низкую стоимость гидроэлектроэнергии [3, с. 120].

COMPARATIVE INDEX OF ELECTRICITY PRICES

Consumption: 10,000 kWh/month
Power demand: 40 kW

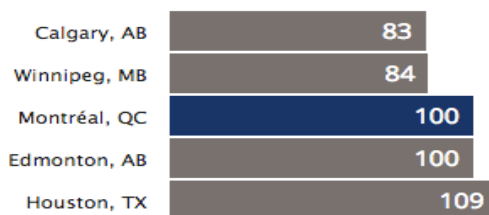

Рисунок 1. Источник: Hydro Quebec

Обратите внимание, что Калгари, Эдмонтон и Виннипег имеют более низкие или равные цены, однако, что электричество генерируется с помощью угля, для некоторых это срабатывает.

MONTHLY BILLS ON APRIL 1, 2016

(in CA\$)

Summary Table (excluding taxes)

	Residential	Small Power	Medium Power			Large Power	
			500 kW	1,000 kW	2,500 kW	5,000 kW	50,000 kW
Power demand		40 kW					
Consumption	1,000 kWh	10,000 kWh	100,000 kWh	400,000 kWh	1,170,000 kWh	3,060,000 kWh	30,600,000 kWh
Load factor		35%	28%	56%	65%	85%	85%
Canadian Cities							
Montréal, QC	72.26	983.33	12,000.00	31,677.00	78,519.75	158,317.50	1,498,275.00
Calgary, AB	104.00	818.88	8,860.12	24,894.19	60,775.12	147,544.56	1,469,424.30
Charlottetown, PE ³	160.17	1,670.17	17,657.97	57,072.97	161,147.97	279,050.00	2,790,500.00
Edmonton, AB ⁴	103.69	987.29	14,029.91	37,673.66	100,982.06	207,432.27	1,230,495.47
American Cities							
Boston, MA	276.87	2,852.54	27,492.64	77,787.96	211,535.12	480,083.77	4,798,053.91
Chicago, IL ³	151.92	1,282.88	11,729.48	32,263.46	83,333.09	196,792.14	1,651,153.67
Detroit, MI ³	202.40	1,491.77	14,773.37	42,189.93	103,136.65	239,572.95	2,330,869.94
Houston, TX ³	112.53	1,074.99	12,294.85	39,463.27	100,483.50	243,180.66	2,306,468.61
Miami, FL ³	116.69	1,190.33	13,399.05	37,789.11	100,527.16	238,569.12	2,097,066.41
Nashville, TN ³	142.81	1,510.64	17,018.08	49,641.23	140,556.79	339,262.82	2,707,857.88
New York, NY ³	295.22	2,780.54	30,887.92	88,353.30	185,213.17	431,632.98	4,315,105.75
Portland, OR ³	139.43	1,359.42	14,153.18	41,748.39	106,779.54	259,365.83	2,513,733.42
San Francisco, CA ³	310.48	2,719.77	32,658.12	86,370.53	173,852.10	417,276.53	4,149,618.26
Seattle, WA	136.17	1,106.39	10,320.18	37,681.16	107,526.55	277,794.35	2,607,258.22

Рисунок 2. Источник Hydro Квебек

Единственный город, приближающийся к Монреалю - в стоимости - это Чикаго, и у них нет дешевого реального штата Квебек. Да, это 1,5 миллиона долларов США в месяц, по крайней мере! Теперь вы начинаете ценить, как стоимость электроэнергии и метод ее создания становится решающим фактором в расположении центра обработки данных?

Может ли центр данных быть зеленым?

Со всеми логистическими проблемами, связанными с созданием центра обработки данных, можно было бы подумать, что тот факт, что они построены во всем, является достижением в себе, поэтому сделать их зелеными можно после размышлений. Кроме того, любой коэффициент полезного действия также хорош для окружающей среды. Это маршрут, который многие крупные игроки предприняли, построив центры обработки данных, а затем компенсируя их потребление энергии, покупая возобновляемые источники энергии в другом месте, в результате чего создается нейтральный углеродный центр данных [4].

Однако компьютер Apple принял это близко к сердцу и один из их центров обработки данных в Деве, Северная Каролина. По данным Apple, этот дата-центр работает на 100% в возобновляемых источниках энергии: солнечный+био-топливо. Эта установка соответствует первостепенным требованиям: высокоскоростной доступ к сети, недорогая земля и низкая стоимость электроэнергии. Напротив, более чистый источник энергии для этой установки является ядерным.

Duke Energy Default Grid Mix		Apple Actual Renewable Energy Use	
Nuclear	51%	Solar PV Projects	36%
Coal	33%	Biogas Fuel Cells	28%
Other	16%	NC GreenPower (80% solar)	36%
Renewable	<1%		
2015 Default Emissions (mtons CO ₂ e/year)	99,907	2015 Effective Emissions (mtons CO ₂ e/year)	0
From Duke Energy Carolinas 2015 Statistical Supplement generation data		Actual fiscal year 2015 energy data	

Рисунок 3. Источник: отчет об экологической ответственности Apple за 2016 год

Вы можете сразу увидеть фактор местоположения; центр обработки данных подключается к сети DukeEnergy. Этот центр обработки данных может работать сам по себе, не будучи подключенным к сети. И когда солнце светит, оно может дать дополнительную энергию сетке. Но солнце не светит всегда днем или ночью. Объект не хранит электричество. Apple заработала сайт солнечными фотоэлементами, поэтому даже когда это облачно, для его работы достаточно электричества. Хотя яблоко не указывает на этот вопрос, мы делаем обоснованное предположение что, когда солнце светит, оно производит избыточную энергию, которая будет сохранена для последующего использования.

Литература:

1. <https://www.mollejuo.com>
2. Киселев С. В., Алексахин С. В., Остроух А. В. Flash-технологии; Академия - Москва, 2012
3. Леонов Василий GoogleDocs, WindowsLive и другие облачные технологии; Эксмо - Москва, 2012.
4. <http://www.haker.ru> — статья «Заоблачные вычисления: Cloud Computing на пальцах»

СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Святославович Богушевський, Юлія Сирбу
(Київ, Україна)

БАЛАНСОВА МОДЕЛЬ КОНВЕРТЕРНОЇ ПЛАВКИ

Представлена модель конвертерної плавки, що включає чотири рівняння: баланс кисню, температури у ванні конвертера, на рівні горловини і в газоході. Наведено перелік додаткових параметрів, що необхідно вимірювати для функціонування моделі.

Процеси нагрівання металу, первинного і вторинного окиснення домішок в ванні конвертера знаходяться в тісному взаємозв'язку. Саме окиснення домішок приводить до підвищення температури ванни, а, в свою чергу, температурні умови впливають на розподілення дуття на реакції окиснення [1]. Розгляд цих процесів у взаємозв'язку дозволяє збільшити точність контролю основних параметрів ванни конвертера. При цьому виявляється, що кількість вимірювальних параметрів, що характеризують процеси у ванні конвертера, є явно недостатньою. Для вирішення системи рівнянь до датчиків контролю тиску газу, що відходить з конвертера, в перехідному газоході, температури факела полум'я в під'ємному газоході, температурного перепаду води, що охолоджує кесон, і витрати кисневого дуття додаються датчики контролю температури газу в перехідному газоході, розрідження у нижній площині кесона, витрати води, що охолоджує кесон, і температурного лінійного подовження екранних труб під'ємного газоходу по ходу продувки.

Швидкість зневуглецювання ванни через об'ємну витрату кисневого дуття:

$$\frac{dm_C}{dt} = 10^{-2} \times m_{ч} \frac{dC}{dt} = 10^{-3} \frac{2 \times 12}{22,4} [V \gamma_1 (1 - \gamma_2) - 10^3 (1 - \gamma_{CO})] \frac{dm_C}{dt} \times \frac{22,4}{2 \times 12} - 10^3 \frac{dm_{Fe}}{dt} \times \frac{22,4}{2 \times 56} - \sum V_R, \quad (1)$$

де $\frac{dm_C}{dt}$ масова швидкість зневуглецювання ванни, т/хв.; $m_{ч}$ – маса чавуна на плавку, т; $\frac{dC}{dt}$ швидкість зневуглецювання ванни, %/хв.; V – об'ємна витрата дуття, м³/хв.; γ_1 – коефіцієнт, чистоти дуття; $\gamma_2 = 0,01$ – коефіцієнт, втрат дуття; γ_{CO} – масова частка вуглецю ванни, що окиснюється до CO в порожнині конвертера; $\frac{dm_{Fe}}{dt}$ масова швидкість окиснення заліза ванни, т/хв.; $\sum V_R$ – об'ємна витрата дуття для окиснення домішок чавуна, м³/хв.

Зміна температури ванни в динаміці по ходу продувки дорівнює

$$c m_{ч} \frac{dt}{dt} = Q_{CO} \frac{dm_C}{dt} + (Q_{CO_2} - Q_{CO})(1 - \gamma_{CO}) \frac{dm_C}{dt} \gamma_3 + Q_{Fe} \frac{dm_{Fe}}{dt} - \frac{60}{10^3} [q_L(\Psi) + q_{a,c} - \sum q_R + \sum q_i], \quad (2)$$

де c – середня питома теплоємність рідкого металу, що за середньої за продувку температур дорівнює 0,88 кДж/(кг·К); $\frac{dt}{dt}$ швидкість зміни температури ванни, К/хв.; Q_{CO}, Q_{CO_2}, Q_{Fe} – питомі нестандартні теплові ефекти хімічних реакцій утворення відповідних оксидів вуглецю і заліза в робочому просторі конвертера за стандартної температури газоподібного кисню, кДж/кг елемента, що окиснюється; γ_3 – коефіцієнт використання ванною теплотивідпопалювання CO до CO₂ в порожнині конвертера, що дорівнює 0,7; $q_L(\Psi)$ – потужність, що витрачається на нагрівання і розплавлення брухту виду (Ψ) по ходу продувки, кВт; $q_{a,c}$ – тепловий потік, що обумовлений втратою на нагрівання активного шару футерівки конвертера по ходу продувки, кВт; $\sum q_R$ – сумарна потужність тепловиділення по ходу продувки при окисненні домішок чавуна, кВт; $\sum q_i$ – сумарні втрати потужності на засвоєння добавок, кВт.

Система рівнянь також включає рівняння теплового балансу на рівні горловини конвертера і в перехідному газоході [2]. Вирішення системи дозволяє безперервно визначати швидкість зневуглецювання, зміни температури ванни, окиснення заліза і ступінь опалювання CO до CO₂ у ванні конвертера.

Експериментальна перевірка динамічної моделі показала задовільне відображення процесів, що проходять у ванні конвертера. Середнє квадратичне відхилення становило: по швидкості зневуглецювання 0,0078 %/хв., по температурі 10,6 °С, вмісту окису заліза 0,82 %, ступеня допалювання 0,026.

Література:

1. Основи металургійного виробництва металів і сплавів: Підручник / [Д.Ф. Чернега, В.С. Богушевський, Ю.Я. Готвянський та ін.]; За ред. Д.Ф. Чернеги, Ю.Я. Готвянського. – К.: Вища школа, 2006. – 503 с.
2. Керування киснево-конвертерною плавкою в замкненому режимі / В.С. Богушевський, С.В. Жук, Є.К. Бондаренко, О.О. Капусняк // Наукові вісті НТУУ «КПІ». – 2014. - № 5. – С. 76 – 83
3. Богушевський В.С., Сергеева К.О. Контроль температурного режиму конвертерної плавки // Наукові вісті НТУУ „КПІ”. – 2009. – № 6. – С. 75 – 80.
4. Основи металургійного виробництва металів і сплавів: Підручник / Д.Ф. Чернега, В.С. Богушевський, Ю.Я. Готвянський та ін.; За ред. Д.Ф. Чернеги, Ю.Я. Готвянського. – К.: Вища школа, 2006. – 503 с.
5. Богушевський В.С., Сухенко В.Ю., Сергеева Е.А. Математическая модель управления дутьевым режимом конвертерной плавки // Известия вузов. Черная металлургия. – 2011. – № 8. – С. 24 – 25.

Науковий керівник:

доктор технічних наук, Богушевський Володимир Святославович.

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Виктор Заика, Виктор Ярошевич, Александр Шаров
(Брест, Республика Беларусь)

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ЛЕГКОАТЛЕТОВ

Механизмы эмоциональной устойчивости и методы повышения ее уровня психологическими средствами в спорте изучены еще не достаточно, но именно от этого часто зависят результаты спортивной деятельности. Для прикладного психолого-педагогического исследования весьма существенно выявить наиболее информативные для прогноза соревновательной успешности критерии оценки эмоциональной устойчивости спортсменов-легкоатлетов.

В ходе эксперимента оценивались показатели: *скорости переключения внимания (ПВ)*: время выполнения смешанного поиска черных и красных чисел (Спв), время переключения внимания ($T_{пв}$), количество ошибок за время выполнения смешанного поиска черных и красных чисел ($\Pi_{вош}$); *эмоциональной устойчивости (ЭУ)*: время выполнения смешанного поиска черных и красных чисел при активных помехах (C^*), разница во времени выполнения смешанного поиска черных и красных чисел с помехами и без помех ($T_{эу}$), количество ошибок за время выполнения смешанного поиска черных и красных чисел с активными помехами ($\text{ЭУ}_{ош}$) [2].

В исследовании участвовали 9 студентов-легкоатлетов группы повышения спортивного мастерства (квалификация – 1 разряд, КМС).

Психолого-педагогическая подготовка спортсмена, являясь одной из сторон образовательного процесса в спорте, решает задачу формирования и совершенствования свойств личности, создание благоприятного психического состояния готовности спортсмена к соревнованиям, повышения уровня психической надежности. Следовательно, правомерно говорить о технологии психолого-педагогической подготовки, понимаемой как теоретико-практическая сторона ее организации, совокупность всех психолого-педагогических действий и мероприятий, в определенной последовательности составляющих этот педагогический процесс [1].

Для проверки эффективности разработанной педагогической технологии были проведены две серии формирующего педагогического эксперимента по методу автоконтроля [1]. Применение технологии повлекло за собой ряд позитивных изменений в уровнях развития переключения внимания и эмоциональной устойчивости (таблица 1).

Таблица 1 – Результаты исходного и итогового уровня сформированности переключения внимания и эмоциональной устойчивости спортсменов-легкоатлетов

Показатели	Исходный уровень	Итоговый уровень	U	p
	(n = 9) $\bar{X} \pm \sigma$	(n = 9) $\bar{X} \pm \sigma$		
Спв	190,22 ± 29,26	159,67 ± 29,41	15,5	< 0,05
Тпв	107,78 ± 19,94	78,44 ± 32,44	19	< 0,05
ПВош	12,67 ± 11,88	0,67 ± 1,66	8,5	< 0,01
С*	230,56 ± 29,86	173,78 ± 36,70	10	< 0,01
Тэу	40,33 ± 30,55	14,11 ± 11,65	19,5	< 0,05
ЭУош	18,67 ± 12,65	1,78 ± 4,06	11	< 0,01
ЭО	6,78 ± 0,78	7,63 ± 0,79	18	< 0,05

Примечание – Спв – время выполнения смешанного поиска черных и красных чисел без активных помех; Тпв – время переключения внимания; ПВош – количество ошибок за время выполнения смешанного поиска черных и красных чисел без активных помех; С* – время выполнения смешанного поиска черных и красных чисел при активных помехах; Тэу – разница во времени выполнения смешанного поиска черных и красных чисел с помехами и без помех; ЭУош – количество ошибок за время выполнения смешанного поиска черных и красных чисел с активными помехами.

Все определенные при выполнении методик показатели, равно как и экспертная оценка соревновательной успешности, были подвергнуты интеркорреляционному анализу. Результаты анализа проведенного со спортсменами-легкоатлетами до формирующего педагогического эксперимента продемонстрировали наличие только одной статистически значимой отрицательной взаимосвязи ($p < 0,05$) экспертной оценки соревновательной успешности с показателем разницы во времени выполнения смешанного поиска черных и красных чисел с помехами и без помех ($\text{ЭУ}_{ош}$). Отрицательные связи с экспертной оценкой показывают, что чем лучше показатели эмоциональная устойчивость (быстрота и безошибочность выполнения теста), тем выше экспертная оценка. Незначительное количество выявленных взаимосвязей обсуждаемых показателей до эксперимента указывает на несформированность ряда качеств спортсменов-легкоатлетов и, следовательно, на необходимость психолого-педагогического взаимодействия с ними с целью формирования их эмоциональной устойчивости.

После эксперимента интеркорреляционные связи показателя экспертной оценки соревновательной успешности приобрели новую структуру. Подтвердились предположения о значимости показателей ПВ, ЭУ для успешности профессиональной деятельности легкоатлета. На это указывают статистически достоверные связи показателя времени выполнения смешанного поиска черных и красных чисел (Спв) ($p < 0,01$); показателя времени выполнения смешанного поиска черных и красных чисел при активных помехах (С*) ($p < 0,05$) с экспертной оценкой соревновательной успешности спортсменов-легкоатлетов. Выявленные корреляционные связи показателя эмоциональной устойчивости (С*) с показателями переключения внимания (Спв) и (Тпв) ($p < 0,01$) подтверждают тесную взаимосвязь между эмоциональными процессами, и процессами обеспечивающими скорость приема и переработки информации.

Позитивные изменения свидетельствует о том, что предложенная педагогическая технология позволила оптимизировать учебно-тренировочный процесс, повысить эмоциональную устойчивость, что отразилось и на спортивной успешности.

Литература:

1. Заика, В. М. Технология формирования соревновательной надежности в процессе психолого-педагогической подготовки: монография / В. М. Заика; Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – Брест: БрГУ, 2016. – 209 с.
2. Заика, В. Формирование эмоциональной устойчивости спортсменов / В. Заика, В. Ярошевич, С. Сурков // Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии: материалы XXXVIII Междунар. науч.-практ. интернет-конф., Переяслав-Хмельницкий, 30-31 мая 2017 г. / сб. науч. тр. – Переяслав-Хмельницкий, 2017. – С. 218–220.

Анатолій Клемба, Юрій Любіжанін, Олександр Ченікало
(Львів, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗДАТНОСТІ ОЦІНЮВАТИ І УПРАВЛЯТИ РИТМІЧНИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ ТЕХНІКИ РУХУ НА ЛИЖАХ

Актуальність. В теорії технічної підготовки лижників основна увага звертається на формування кінематичних і динамічних характеристик руху [3, с. 144; 4, с. 424]. В той же час ритмічні характеристики техніки способів руху на лижах згадуються лише поверхнево і залишаються дещо поза увагою фахівців. Як наслідок тренерам і вчителям важко давати раду, коли в процесі навчання виникають помилки пов'язані з порушенням ритму руху. Приведені факти свідчать про те, що сучасна методика навчання техніки лижних ходів, особливо складних по координаційній структурі, потребує вдосконалення методичних розробок формування ритмічних компонентів цілісної вправи [1, с. 236].

Об'єкт дослідження. Технічна підготовка в лижних перегонах.

Предмет дослідження. Методика формування ритмічної структури класичних лижних ходів.

Мета роботи. Підвищити ефективність методики навчання складним за координаційною структурою способам руху на лижах.

Завдання дослідження.

1. Дослідити ефективність традиційної методики навчання при формуванні ритмічних характеристик складних за координаційною структурою лижних ходів.

2. Визначити вплив тривалості заняття лижною підготовкою на відчуття ритму і здатність оперативно оцінювати і управляти динамічними і кінематичними параметрами техніки лижних ходів.

Методи дослідження: аналіз літературних джерел, метод теоретичного узагальнення, педагогічне спостереження, метод експертних оцінок, методи математичної статистики.

Результати власних досліджень. Для дослідження особливостей розвитку здатності швидко оволодівати складними за координаційною структурою вправами на лижах передбачалось проведення спеціальних досліджень.

Сутність досліджень полягала в тому, що студенти упродовж одного заняття з лижної підготовки знайомились із технікою позмінного чотирикровокого класичного ходу. Наскільки дозволяв час викладач допомагав підопічним виправляти допущені помилки за традиційною методикою навчання. В занятті ефективно поєднувались методи групового і індивідуального навчання. Вкінці заняття оцінювалась техніка виконання вправи за п'ятибальною шкалою. Із трьох спроб до протоколу вносилась найкраща оцінка. В дослідженнях брали участь студенти, які були сформовані у дві групи. Перша група складалась із студентів, які практикували лижну підготовку 1 або 2 роки, а друга відповідно - чотири роки. Всі студенти вперше знайомились з технікою позмінного чотирикровокого ходу, і складали однорідні групи, які істотно не відрізнялись за експериментальним фактором.

Нами було зауважено, що швидкість оволодіння технікою названого ходу в першу чергу залежить від відчуття ритму і здатності оцінювати і управляти динамічними і просторово-часовими параметрами руху на лижах. Відчуття ритму, як здатності точно відтворювати і спрямовано змінювати швидкісно-силові і просторово-часові параметри руху в значній мірі визначає рівень не лише технічної підготовленості, але й

спортивних досягнень в будь-якому виді спорту [2, с. 151]. Забезпечення ритмічності руху перш за все обумовлюється ефективністю діяльності сомато-сенсорної системи (тактильні і пропріоцептивні відчуття) в тісному взаємозв'язку з діяльністю зорового і слухового аналізатора. Специфіка відчуття ритму, тобто його органічний взаємозв'язок з технікою виконання конкретних вправ, визначає засоби і методи вдосконалення цього виду здібностей, характерних для лижних перегонів.

При виборі вправ і методики їх використання основна увага звертається на розробку раціональної послідовності і взаємозв'язку різних елементів руху серед великої кількості їх динамічних і кінематичних характеристик. У навчальному процесі увагу підопічних акцентується не лише на раціональних рухах різних ланок тіла, але й на послідовності і величині зусиль, чергуванні напруження одних м'язів і розслаблення інших.

У навчальному процесі ми застосовували викладені вище методичні рекомендації для вдосконалення відчуття ритму. Тижнева програма навчання техніки способів руху на лижах істотно не вплинула на здатність швидко оволодівати технікою позмінного чотирикрокового класичного ходу. Тому ми досліджували як впливає чотирирічний термін занять лижною підготовкою на відчуття ритму, або здатність швидко оволодівати технікою цього лижного ходу.

Результати досліджень дозволили встановити, що чотирирічний досвід лижної підготовки істотно не впливає на прояв здатності відчувати ритм і швидко навчатися техніки складних за координаційною структурою способів руху на лижах (табл. 1). Як ми бачимо із таблиці 1 студенти, які займаються лижною підготовкою упродовж 2 років демонструють навіть кращі показники здібностей оцінювати і управляти ритмічними характеристиками лижного ходу у порівнянні із студентами, які мають чотирирічний досвід лижної підготовки. Наскільки успішно студенти навчилися оволодівати технікою найскладнішого за координаційною структурою позмінного чотирикрокового класичного ходу можна судити з інформації представлені на рисунку 1. Отримані результати свідчать про те, що студенти 1,2 курсів переважають своїх колег 4 курсу за успішністю оволодіння технікою позмінного чотирикрокового ходу.

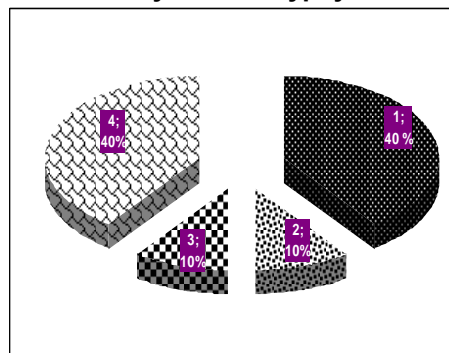
Таблиця 1.

Успішність оволодіння технікою позмінного чотирикрокового класичного ходу студентами з різним досвідом лижної підготовки

№ п/п	Прізвище, ім'я	Студенти 4 курсу	Прізвище, ім'я	Студенти 1,2 курсів
		Оцінка в балах		Оцінка в балах
1	Г.М.	2	С.І.	4
2	Н.І.	4	Ш.А.	4
3	Т.Н.	3	С.С.	2
4	Г.П.	3	Ш.І.	4
5	Т.А.	2	К.В.	4
6	С.А.	2	Ф.Н.	4
7	К.О.	5	К.Т.	3
8	У.Т.	3	Ц.А.	2
9	К.П.	2	Т.В.	3
10	Т.О.	3	П.А.	2
x1±δ		2,9±0,31	x2±δ	3,2±0,29

Зокрема 50% студентів 1,2 курсів отримали оцінку «добре» тоді, як лише 20% студентів 4 курсу оцінені на «добре» і «відмінно». Разом з тим «незадовільно» оволоділи технікою ходу 40% старшокурсників проти 30% - студентів 1,2 курсів. Очевидно відчуття ритму і здатності швидко оцінювати і управляти динамічними і просторово-часовими параметрами руху на лижах є відносно консервативними показниками, які важко піддаються тренуванню.

Студенти 4 курсу

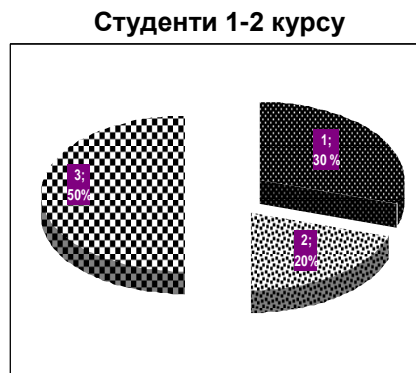

Рис. 1. Успішність оволодіння технікою позмінного чотирикрокового класичного ходу студентами з різним досвідом лижної підготовки
1 – незадовільно; 3 – добре;
2 – задовільно; 4 – відмінно

Представлені результати дозволяють заключити, що регулярні заняття істотно не впливають на здатність швидко оцінювати і управляти динамічними і просторово-часовими параметрами руху на лижах і на відчуття ритму. Підтвердженням цього служать результати оцінки здатності студентів з різним досвідом лижної підготовки оволодіти технікою складного за координаційною структурою позмінного чотирикрокового класичного ходу. Так, студенти які практикують лижну підготовку упродовж двох років краще навчаються техніки названого ходу ($x=3,2$ бали), ніж студенти із чотирирічним стажем лижної підготовки ($x=2,9$ бала). Очевидно відчуття ритму, здатність швидко оцінювати і управляти динамічними і просторово-часовими характеристиками руху на лижах є відносно консервативними здібностями, які важко піддаються тренуванню.

Література:

1. Анатолій Клемба, Андрій Кубін, Ольга Зінків, Наталія Стефанишин. Використання метода зв'язок у навчанні техніці лижних ходів. /А. Клемба та інші// I Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД». - 2012. - №1. - С. 236-238. - Режим доступу: <http://conferences.neasmo.org.ua>
2. Клемба А. Підвищення ефективності методики навчання лижних ходів на основі інноваційних підходів / А. Клемба, Ю. Байцар, Ю. Любіжанін // Молода спортивна наука України: зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту. – Л., 2007. – Вип. 11. – т. з. – С. 151 – 154.
3. Лыжный спорт: учебник / Т. И. Раменская, А. Г. Баталов – М.: Физическая культура, 2005. – 144 с.
4. Теория спорта: Учебн. для студентов ин -тов физ. культуры / Под ред. В. Н. Платонова. – К., 1987. – 424 с.

Олена Крисак
(Одеса, Україна)

ОЦІНКА АГРОКЛІМАТИЧНИХ УМОВ ВИРОЩУВАННЯ ОЗИМОЇ ПШЕНИЦІ В СТЕПОВІЙ ЗОНІ УКРАЇНИ

Постійно зростає хімічне навантаження, внаслідок інтенсифікації землеробства, порушує екологічну рівновагу в агроландшафтах, впливає на якість продукції рослинництва [1, с. 40]. У сучасних умовах ведення землеробства біологізація технологій є чи не єдиним заходом, який може стримати подальше зниження родючості ґрунтів, стабілізувати виробничі системи, знизити залежність від технологічних факторів і таким чином підвищити конкурентоспроможність сільськогосподарського органічного виробництва зерна на внутрішньому та зовнішньому ринках продовольства.

На врожайність озимої пшениці впливає безліч факторів: сонячна радіація, забезпеченість теплом та вологою, терміни сівби, умови перезимівлі, умови весняно-літньої вегетації, технологія вирощування. Тому метою роботи є дослідження змін клімату внаслідок потепління, та їх вплив на умови перезимівлі озимої пшениці в Степовій зоні України, де розташовані найбільші посівні площі цієї культури [2, с. 78].

Робота виконувалась на матеріалах метеорологічних та агрометеорологічних спостережень за період з 1986 по 2010 роки агрометеорологічних станцій степової зони України та на розрахунку за моделлю, запропонованою А.М. Польовим, очікуваних змін клімату на період до 2050 року.

Кліматичні зміни, що відбуваються протягом останніх десятиліть, не перестають хвилювати вчених. У зв'язку з цим, активніше розвиваються методи прогнозування глобальних змін клімату та їх можливих наслідків, серед яких на передній план виступають математичні методи моделювання атмосферних процесів [3, с. 91-200].

Майбутні викиди газів з парниковим ефектом (ПГ: вуглекислий газ CO₂, метан CH₄, закис азоту N₂O, гідрофторвуглеці HFCs, перфторвуглеці PFCs, сірчаний гексафторид SF₆, хлористі фторвуглеводні HCFCs, хлористі фторвуглеці CFCs, двооксид сірки SO₂, оксид вуглецю CO, оксиди азоту NO_x та неметанові леткі органічні сполуки NMVOC) є продуктом дуже складних динамічних систем, що складаються з різних факторів. Їх розвиток у майбутньому є дуже невизначеним. Сценарії являють собою альтернативні прогнози можливого розвитку подій у майбутньому, вони також є слушним засобом для аналізу того, яким чином визначальні фактори можуть впливати на показники майбутніх викидів. Вони сприяють аналізу змін клімату, включаючи моделювання клімату та оцінку наслідків, адаптацію та пом'якшення наслідків.

Було розроблено декілька різних сценаріїв з використанням різних концепцій моделювання з метою розглядання низки результатів, пов'язаних з моделями, що використовують аналогічні припущення стосовно визначальних факторів. Однією з переваг багатомодельного підходу є те, що підсумкові сценарії СДСВ у своїй сукупності охоплюють існуючий діапазон невизначеностей стосовно майбутніх викидів ПГ, які виникають внаслідок різних характеристик цих моделей.

При моделюванні прогностичних змін режиму температури та опадів використовувались сценарії зміни клімату A2 та A1B. В якості вхідної інформації застосовувалась глобальна кліматична модель ECHAM5, яка розроблена в Інституті метеорології ім. Макса Планка в Німеччині. ECHAM5 є останньою версією з серії ECHAM і розвивається від спектральної моделі прогнозу погоди Європейського центру середньострокових прогнозів погоди [3, с. 91-200].

В даному дослідженні сценарій зміни клімату A2 представлений в регіональній кліматичній моделі RCA3 з кроком сітки 25×25 км. RCA3 є реалізацією регіональної кліматичної моделі центру Росції (Швеція).

Сценарій зміни клімату A1B реалізовується в регіональній кліматичній моделі REMO також з кроком сітки 25×25 км, яка розроблена в Інституті метеорології ім. Макса Планка в Гамбурзі. Вказана регіональна кліматична модель має досить гарну продуктивність при моделюванні різних типів клімату, що дає можливість більш детального прогнозування метеорологічних процесів в різних кліматичних умовах, що дуже важливо для оцінки майбутніх прогнозів клімату. Найбільш точні результати моделювання REMO показує саме в межах Європи, що робить цю модель найбільш прийнятною до використання саме в цьому регіоні. Для глобального випромінювання модель переоцінює значення спостережень в основному влітку. А найкращі результати моделювання були виявлені при вивченні режиму опадів, оскільки прогнозовані дані за REMO практично співпадали з даними спостережень. Тому, високий рівень прогностичних можливостей забезпечує використання регіональної кліматичної моделі REMO в даному дослідженні [3 с. 91-200].

На врожайність озимої пшениці впливають умови осіннього, зимового та весняно-літнього періоду. Часто суворі умови зимівлі спричиняють загибель посівів озимої пшениці.

Ступінь пошкодження озимої пшениці визначається інтенсивністю та тривалістю дії небезпечних зимових явищ, зимостійкістю і морозостійкістю рослин, які значною мірою залежать від агрометеорологічних умов осінньої вегетації та стану посівів на момент припинення вегетації озимої пшениці восени.

Дуже поганими умовами вважаються такі, при яких у добре розвинених рослин навесні на 10-й день після відновлення вегетації буває менше 50% пагонів від осінньої їх кількості, поганими – 50 - 70%, незадовільними – 70 - 90%, задовільними 90 - 100% і хорошими – більше 100% пагонів [4, с. 38].

Метою дослідження є оцінка агрокліматичних умов осінньої вегетації та перезимівлі озимих культур в Степовій зоні України, вплив умов вирощування та перезимівлі на формування врожаїв озимої пшениці. При виконанні дослідження в якості вхідної інформації були використані дані багаторічних агрометеорологічних спостережень (1986 – 2010 рр.) мережі гідрометеорологічних станцій, розташованих в Степовій зоні України..

Умови зимівлі озимої пшениці значною мірою залежать від агрометеорологічних умов розвитку рослин в осінній період та їх стану на момент припинення вегетації. На основі багатолітніх гідрометеорологічних та агрометеорологічних даних за період з 1986 по 2010 рік проведено числовий експеримент на базі моделі оцінки агрокліматичних ресурсів формування продуктивності сільськогосподарських культур А.М. Польового, яка була модифікована та адаптована відповідно до біологічних особливостей озимої пшениці [5, с. 40].

Розвиток озимих культур восени залежить від агрометеорологічних умов від сівби до припинення вегетації. До основних агрометеорологічних факторів, від яких залежить стан рослин та швидкість їх розвитку восени відносяться вологість ґрунту, температура повітря та верхнього шару ґрунту. В Степовій зоні України основний вплив на стан озимих зернових культур восени мають такі показники, як запаси продуктивної вологи в період сівби та сума опадів за період активної вегетації.

Осінній період являється важливим періодом в житті озимих культур, оскільки в цей час формуються вегетативні органи, які виконують функцію фотосинтезу, дихання, водообміну. Особливості агрокліматичних ресурсів вирощування озимої пшениці визначають темпи формування стеблостою агроекологічних категорій урожайності.

Співвідношення між критичною і мінімальною температурою ґрунту на глибині вузла кушіння, виражене у вигляді відношення абсолютного мінімуму температури ґрунту на глибині вузла кушіння до критичної температури, називається коефіцієнтом морозонебезпечності [9, с. 45]. Коефіцієнт

морозонебезпечності по території Степової зони коливається незначно і становить 0.8 відн. Од в Дніпропетровській і Кіровоградській областях та 0.7 відн. Од в південних областях.

Щодо зрідженості озимих навесні за показником В.М. Лічкакакі його значення також є сталим по території Степу і дорівнює 10,5. Важливим показником є кількість стебел на 1 м² на дату припинення вегетації озимої пшениці восени та відновлення вегетації навесні. В середньому багаторічному ці показники між собою по областях майже не змінюються так як показник куцистості залишається постійним – 1,9.

Розглядаючи критичну температуру як межу морозостійкості даного сорту озимої пшениці і зіставляючи її з фактичною мінімальною температурою ґрунту на глибині вузла куціння, можна передбачити результати перезимівлі. Якщо критична температура менше температури ґрунту, вимерзання не буде, а за температури ґрунту, яка дорівнює критичній або нижче - загибель значна.

Основними показниками умов перезимівлі озимих культур є: мінімальна температура повітря, висота снігу, глибина промерзання ґрунту, сума від'ємних температур повітря за зимовий період та мінімальна температура ґрунту на глибині вузла куціння.

Нами були розраховані середні багаторічні суми негативних температур за три зимових місяці Ці суми коливаються в Південному Степу від – 390 °С в Одеській області до -460 °С в Запорізькій області та від -434 °С в Кіровоградській області до -480 °С в Дніпропетровській. Такі суми температур свідчать про м'якість зим в Степовій зоні України..

Для збереження озимих від негативного впливу зимових умов оптимальною є висота снігового покриву не менше 10 см. При такій висоті снігу глибина промерзання ґрунту становить менше 100 см і температура ґрунту на глибині вузла куціння не знижується нижче критичної температури вимерзання озимих (не нижче -16 °С при морозах до -35 °С).

У середньому багаторічному на досліджуваній території стійкий сніговий покрив встановлюється тільки в північних і центральних районах території Степу. Дата стійкого залягання снігового покриву припадає на третю декаду грудня.

Ще одним показником перезимівлі озимої пшениці є мінімальна температура повітря. Найнижчі середні по областях температури повітря спостерігаються в січні і коливаються по території від -5 °С до – 8 °С. Середній із абсолютних мінімумів повітря в Степовій зоні коливається від - 13 °С в Одеській області до – 17 °С - в Дніпропетровській.

Найнижчі середні температури ґрунту на глибині вузла куціння спостерігаються з другої декади січня до другої декади лютого включно. Наприкінці березня температура ґрунту на глибині вузла куціння не зменшується нижче ніж -3...-1 °С. Проведений аналіз добре узгоджується з даними, отриманими В.А. Мойсейчик, про те, що найнижчі температури, які пошкоджують рослини, спостерігаються до 20 лютого. Але середня температура ґрунту на глибині вузла куціння по області не може бути цілком надійним показником умов перезимівлі. Для більш детальної характеристики умов перезимівлі були досліджені абсолютні мінімуми температури ґрунту на глибині вузла куціння. В січні і перших двох декадах лютого значення абсолютного мінімуму бувають нижчими ніж критична температура вимерзання озимої пшениці. Починаючи з другої декади грудня до другої декади лютого включно в областях Північного Степу мінімальна температура ґрунту опускається нижче критичної температури вимерзання. В областях Південного Степу період, коли температура на глибині вузла куціння опускається нижче критичної температури вимерзання, значно коротший і триває з другої декади січня по другу декаду лютого включно.

Була розрахована імовірність абсолютних мінімумів на глибині вузла куціння по областях Степової зони. Встановлено, що імовірність дуже низьких абсолютних мінімумів -21...-25 °С становить біля 8% в областях Північного Степу та 5 % в районах Південного Степу. Абсолютні мінімуми на рівні критичної температури вимерзання -16...-20 °С відповідно становить 14 % та 13%. Найбільша імовірність температур -5...-10 °С коливається від 42 до 44 %.

В цілому можна зробити висновок, що умови зимівлі озимої пшениці в Степовій зоні України складаються переважно сприятливі. Вимерзання посівів спостерігається не частіше одного разу на 10 років. Найчастіше пошкоджуються рослини, які внаслідок осінньої посухи не досягли оптимального для перезимівлі стану розвитку, тобто 3 – 6 пагонів куцистості.

Література:

1. Бойко П. І. Проблеми екологічно врівноважених сівозмін /П.І. Бойко, Н.П. Коваленко // Вісник аграрної науки. – 2003. – № 8. – С. 913.
3. Лихочвор В.В., Петриченко В.Ф., Іващук П.В. Зерновиробництво. – Львів: НВФ Українські технології, 2008. – 624 с.
4. Кліматичні зміни та їх вплив на сфери економіки України: [монографія]/ за 177 ед.. С. М. Степаненка, А. М. Польового, Н.С.Лободи– Одеса: Вид. «ТЕС», 2015. – 606с.
5. Польовий А.М., Божко Л.Ю. Довгострокові агрометеорологічні прогнози. – Київ.: КНТ.2007. – 296 с.

Науковий керівник:

кандидат географічних наук, доцент Божко Людмила Юхимівна.

СУЧАСНІ ПИТАННЯ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ КУРСАНТІВ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Однією із основних проблем фізичного виховання курсантів є недостатньо досконале володіння технікою і тактикою самозахисту [2, с. 3]. Останнім часом визначають зміну навчальних парадигм, які закономірно привели до переосмислення ролі фізичної підготовки курсантів, сприяючи формуванню професійно значущих якостей. Функції фізичної підготовки в нових умовах виходять за традиційні рамки формування фізичних навичок, стаючи чинником професійної підготовленості поліцейських.

Структура фізичної підготовленості є такою, що виникає і розвивається залежно від цілого комплексу умов життєдіяльності. Ці умови можуть бути такими, що не лише розвивають, але і руйнують основи фізичної підготовленості курсантів.

Освітній процес виявився не повністю готовим до усвідомлення значення фізичної підготовки для формування професійно значущих якостей курсантів і вдосконалення регулюючих систем організму. Реформи, які відбувалися, поглибили тим самим протиріччя між потребою в підготовці професійних фахівців і рівнем викладацького складу. Погіршення ситуації в країні понизило темпи розвитку фізичної підготовки і привело до зниження якості освітнього процесу.

В силу вказаних причин сучасна фізична підготовленість курсантів сьогодні не забезпечує належного рівня, який вимагають сучасні методики. На це вказують численні публікації у наукових виданнях, де відзначається неприпустимо низька ефективність виховання. Таким чином неопрацьованість правових основ освітньої політики, недостатня організація форм і видів фізичної підготовки дозволяє говорити про типові ознаки кризи.

Сценарії зі зміною цільової орієнтації фізичної підготовки, як правило, не носять системного характеру. Вирішення проблеми пов'язане з виявленням системних причин кризи фізичного виховання та аналізом процесів. Тому мета проведеного теоретичного обґрунтування та системного аналізу причин, що породжують кризу, передбачає стратегічні напрями виходу з ситуації, що склалася по антикризового розвитку фізичної підготовки в системі навчання.

Проблемна ситуація, що відбиває складність кризи фізичного виховання, має соціально-економічні і правові основи фізичної підготовки в системі навчання. Аналіз структурного взаємозв'язку соціально - економічних і правових механізмів дає стратегію динамічного антикризового розвитку фізичного виховання.

Найбільш прийнятним підходом до розробки антикризової концепції розвитку фізичного виховання є єдність теоретичних та програмно - нормативних аспектів і взаємодії суб'єктів фізичного виховання.

Зроблений аналіз впливу економічних і організаційно-правових чинників на функції фізичного виховання, специфіку її розвитку та кадрового забезпечення, включає визначення статусу фізичного виховання в нових умовах, що детермінує стійкість до впливу зовнішніх чинників у розвитку фізичної підготовки в системі навчання.

Виявлення причинно-наслідкових зв'язків, функціональної невизначеності розвитку, дозволяє розробити заходи стабілізації правового і економічного оздоровлення фізичного виховання.

Переосмислення функцій на базі сучасних концепцій теорії і методики фізичного виховання, дозволяє розглядати її, як багатофункціональну систему процесів, пов'язаних із зміцненням здоров'я та підготовкою на належному професійному рівні.

У законі України "Про фізичну культуру і спорт" фізичне виховання є сукупністю духовних і матеріальних цінностей [1, с. 2], що створюються суспільством, визначається, як одна з найважливіших складових культури. Значення фізичного виховання полягає у відтворенні фізичних ресурсів суспільства. Відсутність науково обґрунтованих норм розміщення державного замовлення на фізичну культуру, у зв'язку з нестійким функціонуванням економіки, в цілому зумовили її кризовий стан. Це привело до зниження якості освітнього процесу, руйнування наявної інфраструктури і скорочення викладацького складу. Незважаючи на прийняті останніми роками Державні програми та накази про вдосконалення процесу фізичного виховання в навчальних закладах, проблема фізичної підготовленості курсантів залишається. Найбільш перспективним механізмом розвитку фізичної культури є політика по реконструкції послідовності навчальних закладів, що забезпечує реалізацію традицій, розміщення державного замовлення і відповідне фінансування, цільовий підбір педагогічних засобів, методів і організаційних форм, що забезпечує ефективний розвиток освітнього процесу.

Міністерством освіти планується збільшення об'єму фінансування на розвиток фізичної культури, але без урахування перспективних програм розвитку. Вихід з ситуації, що склалася, передбачає опір на принципи єдності цілей управління, обґрунтування адаптивної моделі взаємодії державних і недержавних форм фізичної культури в системі навчання, системного підходу до рішення поставлених завдань, що забезпечує координацію структурних компонентів фізичної культури.

Ефективна реалізація розглянутого комплексу завдань пов'язана з необхідністю вирішення проблеми викладацького складу.

Навчальний процес вимагає сьогодні від фахівця ініціативи, гнучкості, творчості, уміння приймати рішення з багатьох питань системи освітніх закладів. Напрямок кадрової політики є підвищення професійної компетентності і інноваційної активності викладацького складу, оптимізації навчального навантаження, перепідготовки педагогічних кадрів відповідно до нових реалій.

У законі "Про фізичну культуру і спорт," фізичне виховання розглядається як педагогічний процес, спрямований на формування здорового способу життя, підвищення працездатності, творчого довголіття і продовження життя людини. Зважаючи на закони України та наказ МВС "Про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України", потрібно забезпечити організацію навчального процесу фізичної підготовки [3, с. 1] відповідно до освітніх стандартів передових держав. В результаті цього навчальна програма не повинна знижувати рівень у формуванні професійно значущих якостей курсантів. Внаслідок недостатньої рухової активності, пов'язаної з навчальним процесом, склалася тенденція до втрати інтересу до самостійних занять з фізичної підготовки. Більша частина опитаних курсантів вказують на надмірну перевантаженість спортивних залів, використання застарілого спортивного інвентаря, ігнорування індивідуальних особливостей.

Особливу тривогу викликає виявлене за останній час зростання гіпертонічних реакцій, вегетосудинної дистонії, обумовлене недостатньою психофізичною підготовленістю. З приведених фактів виходить, що складність вирішення цієї проблеми з урахуванням необхідності відродження виховного потенціалу фізичної підготовки набуває в даних умовах виключно важливого соціально-економічного значення. Базовою метою є значно підвищити підготовленість курсантів в формуванні професійної майстерності, використання сучасних педагогічних технологій при послідовній реалізації завдань інноваційного управління, шляхом розробки найважливіших структур і програм.

Стимулюючи дії курсантів до рухової активності, крім навчальних занять, на потреби в самостійному удосконаленні професійної якості, за принципом підходу західних країн, необхідно націлювати мотиваційну сферу на розширення можливостей досягати високого рівня. В цілому це сприяє базису педагогіки фізичної підготовки, формуванню навичок курсантів, вдосконалення сервісної служби, що забезпечує етапи освітнього процесу, пов'язаних з проектуванням новітніх моделей. Оптимізація структури і об'єму рухової активності курсантів є найважливішою проблемою підготовленості на належному рівні.

Освітній стандарт об'єму фізичної підготовки курсантів явно недостатній для формування професійно значущих якостей. Важливим кроком у збільшенні об'єму їх фізичної активності є самостійні заняття.

Умовою здійснення цього сценарію є підвищення фізичної підготовки, перехід до гнучких проблемно-модульних навчальних технологій, що надають їм особливий сенс. Здійснювана при цьому переорієнтація змісту освітнього процесу відбувається з урахуванням формування професійно значущих якостей, підвищення вимог до цільової спрямованості фізичних навантажень. Навчальні заняття зі спеціальної фізичної підготовки можуть бути реалізовані при цілеспрямованому формуванні найбільш приближених до реальних подій, з урахуванням індивідуального розвитку курсантів. Допустимий об'єм фізичних навантажень 40% загальної фізичної підготовки орієнтованих на розвиток фізичних якостей та 60% спеціальної фізичної підготовки, що забезпечує підвищення потужності механізмів енергозабезпечення і фізичної працездатності. Поєднання в одному зайнятті загальної фізичної та спеціальної фізичної підготовки здійснюється з урахуванням перебудови різних систем організму курсантів. Таким чином досягається задоволення не лише загальної фізичної підготовленості, але і спеціальної спрямованості фізичних дій.

Висновок. Сучасна педагогіка має спрямованість на інтеграцію правових, економічних і організаційних заходів, де відбиваються передові ідеї сучасної теорії фізичного виховання, що дозволяє розглядати її як гнучку освітню систему.

Реструктуризація фізичної підготовки, що передбачає переоцінку найважливіших напрямків розвитку, разом з прийняттям відповідної законодавчої бази забезпечує, як показує практика, високі темпи розвитку інфраструктури для підвищення якості навчально-методичної і науково-дослідної діяльності, для програмування навчального процесу.

Впровадження сучасних технологій, вимагає високого рівня професійності, тому перепідготовка викладацького складу стає ефективним чинником підвищення фізичної підготовки.

Література:

1. Закон України "Про фізичну культуру і спорт " (нова редакція) 9 р., N 34, ст. 271; 2000 р., N 13, ст. 101; 2001 р., N 41, ст. 200; 2005 р., N 5, ст. 122, N 11, ст. 204; 2006 р., N 22, ст. 184; 2007 р., N 34, ст. 443).
2. Ануфрієв М.І., Бутов С.Є., Гіда О.Ф., Решко С.М. Основи спеціальної фізичної підготовки працівників ОВС. Київ національна академія МВС 2003. – 338 с.
3. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 26 січня 2016 року № 50.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ИНДИВИДУАЛИЗИРОВАННЫХ ПРОГРАММ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ВУЗАХ

Специалистам в области физического воспитания студенческой молодежи известно, что уровень физического развития и функциональной подготовленности большей части современных молодых людей не соответствует оптимальным параметрам. Исследовательские данные свидетельствуют, что в настоящее время более 50% выпускников общеобразовательных учреждений имеют два или более хронических заболеваний, 30% призывников в вооруженные силы Республики Казахстан являются не годными к срочной службе по состоянию здоровья, а около 40% молодых людей призывного возраста не могут выполнить нормативы по общей физической подготовке даже на удовлетворительную оценку. Различные социологические исследования показывают, что количество студентов, направляемых по результатам медицинского осмотра в специальные медицинские группы достигает 50% от общего контингента учащихся, а уровень физического здоровья молодых людей планомерно снижается в прямой зависимости от курса обучения. Исследованиями подтверждается, что значительная часть молодых специалистов, покидают стены учебного заведения с более низким уровнем физического здоровья, чем они имели по приходу в вуз. У студентов от курса к курсу увеличивается частота хронической патологии и в первую очередь это связано с переходом различных функциональных отклонений в хронические формы заболеваний [1]. Более того, на старших курсах обучения регистрируется значительный процент вновь возникших морфофункциональных отклонений и снижение уровня адаптационных возможностей функциональных систем. Рост числа заболеваний студентов старших курсов происходит на фоне значительного снижения уровня их физического развития и функциональной подготовленности. Активным проявлением данных негативных процессов является резкое увеличение частоты сердечных сокращений и артериального давления в покое у данных молодых людей. Данная ситуация является серьезной проблемой требующей немедленного решения, поскольку медики не в состоянии сегодня одни справиться со сложившейся негативной динамикой ухудшения уровня здоровья молодых людей [2].

Еще одна актуальная проблема – снижение эффективности образовательных технологий в системе физического воспитания студенческой молодежи. Специалисты отмечают, что сегодня большинство преподавателей кафедр физического воспитания высших учебных заведений ориентируют студентов лишь на успешную сдачу, зачастую любыми путями, зачета по дисциплине «физическая культура», а не на качественное формирование у молодых людей – будущих специалистов в различных сферах деятельности, специальных знаний, умений, навыков и компетенций в области своего здоровьесбережения, приобщения к нормам здорового образа жизни, планомерного сохранения и укрепления уровня своего физического здоровья и т.д. [3]. По мнению ряда авторов, кафедры физического воспитания вузов в основном уделяют внимание студентам, имеющим спортивные разряды и звания, тем, кто своими спортивными достижениями может существенно повысить престижность учебного заведения, и сугубо формально и поверхностно занимаются реализацией основных принципов всестороннего физического воспитания для остальных студентов (составляющих подавляющую часть учебного контингента в вузах, за исключением специализированных спортивных университетов).

Исследования показывают, что на сегодняшний день используемые в практике высшей школы формы, методы и средства обучения не позволяют в полной мере обеспечить реализацию личностно-ориентированного подхода к формированию здорового образа жизни студентов и не отвечают требованиям к подготовке современных специалистов. Основным недостатком, по мнению Н.А. Мелешковой, является отсутствие в системе физического воспитания студентов индивидуально-дифференцируемого подхода. Тот же автор свидетельствует, что сегодня в вузах недостаточно поставлена физкультурно-оздоровительная работа со студентами, организация самостоятельной работы студентов по формированию и развитию у них ценностных ориентаций на ведение здорового образа жизни находится на низком уровне, учебно-методическая литература по данной проблеме присутствует в недостаточном количестве [4]. В данной ситуации крайне необходимы качественные преобразования и изменения в структуре и методике организации и проведения учебных занятий по физической культуре у студентов.

По мнению некоторых специалистов, одним из путей внедрения качественных и структурных преобразований в учебный процесс по физическому воспитанию в высшей школе будет изменение формы и методики проведения практических занятий по физической культуре со студентами с целью повышения уровня развития основных физических качеств и двигательных способностей, укрепления уровня их здоровья, целенаправленной подготовки к предстоящей им трудовой и социальной деятельности [5]. К подобным преобразованиям следует отнести индивидуализацию процесса физического воспитания студенческой молодежи с учетом исходного уровня их здоровья и физического развития.

Практика показывает, что эффективность физической тренировки будет высокой лишь в том случае, когда физические нагрузки для каждого занимающегося будут индивидуально дозированы. Индивидуальные программы физического воспитания студентов предназначены для молодых людей, которые по состоянию своего здоровья относятся к основной или подготовительной группе, но по каким-

либо причинам (недостаточному уровню физического развития, недавней травме и т.д.) не могут выполнять физическую нагрузку на занятиях в полном объеме. В основе данных программ лежат методики физической и функциональной подготовки молодых людей к необходимому уровню нагрузки, с обязательным контролем над уровнем физического и функционального состояния организма занимающихся. В данном случае общий объем, и интенсивность физических упражнений лимитируется функциональным состоянием студентов, а не находится в зависимости от субъективного мнения преподавателя.

Педагогический эксперимент, проведенный автором статьи, свидетельствует, что с точки зрения эффективности повышения уровня функциональной подготовленности организма студентов к физическим нагрузкам, более всего подходят программы индивидуально дозированных физических упражнений. Следует отметить, что данная форма проведения учебных занятий по физической культуре позволяет привлекать к практическим занятиям студентов с различным уровнем физической и технической подготовленности, а также студентов, зачисленных по результатам медицинского осмотра в специальные медицинские группы.

Еще один эффективный способ повышения эффективности учебного процесса по физическому воспитанию в вузах – внедрение в образовательный процесс здоровьесберегающих подходов, использование в процессе обучения современных, действенных и эффективных здоровьесберегающих программ, целенаправленное формирование и развитие у студентов здоровьесберегающих компетенций. К сожалению, автор статьи вынужден признать, что сегодня среди специалистов нет единого мнения и четких критериев понимания того, что собой представляет и из чего состоит здоровьесберегающий подход к процессу воспитания (в том числе и физического) студенческой молодежи. Анализ литературы, посвященной проблемам здоровьесбережения позволяет сделать вывод о том, что различные авторы по-разному понимают и описывают сущность и способы применения здоровьесберегающего подхода в высшей школе. К здоровьесберегающему подходу относят: проведение большого количества профилактических мероприятий (лекций, бесед и т.д.) в вузах, оказание психологической помощи молодым людям в период сессий, создание эффективной системы документооборота в образовательном учреждении и многое другое. По мнению автора статьи, здоровьесберегающий подход – это совокупность приемов, методов и форм воздействия наиболее эффективно способствующая формированию и последующему развитию у студентов компетенций здоровьесбережения. В педагогическом процессе формирования данных компетенций должны быть выполнены следующие условия: а) наличие действенных методик проведения учебных занятий по физической культуре со студентами с целью повышения исходного уровня их физического здоровья, за счет планомерного увеличения уровня их ежедневной двигательной активности и объективного контроля над их функциональным состоянием; б) повышение уровня мотивации молодых людей к физкультурно - оздоровительной и спортивной деятельности, путем предоставления им права выбора необходимых им для улучшения своего физического здоровья упражнений и контроля над их качественным выполнением [6].

Исследования доказывают, что соблюдение данных условий, как на занятиях физической культурой, так и в повседневной жизни, позволяет занимающимся значимо повысить уровень своего физического здоровья и функциональной подготовленности.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что сегодня имеются действенные способы решения проблем ухудшения уровня здоровья студенческой молодежи и снижения эффективности образовательного процесса по физическому воспитанию студентов в высшей школе. Исследовательским путем доказана высокая эффективность применения индивидуализированных программ физического воспитания молодых людей и использования здоровьесберегающего подхода в рамках формирования у студентов компетенций здоровьесбережения.

Литература:

1. Программа комплексного оздоровления Республики Казахстан. Алматы: Типография Парламента Республики Казахстан, 2011, с. 168-175.
2. Формирование здорового образа жизни молодежи (методико-социальные аспекты) М.: Медицина, 2011, с. 35-40.
3. Президентские тесты: Формирование здорового образа жизни общества средствами физической культуры и спорта: Сб. научн. методич. статей. Алматы, 2013, с. 50-89.
4. Мелешкова Н.А. Формирование здорового образа жизни студентов вуза в процессе физического воспитания: Дис. канд. пед. наук. Кемерово. 2005. 215 с.
5. Николаев В.С. Оптимизация оздоровительной тренировки студенческой молодежи //Здоровье молодежи- будущее нации: Сборник статей Всероссийской научно-практической конференции с международным участием МордГПУ. Саранск. 2008. С. 185 – 189.
6. Осипов А.Ю., Гольм Л.А., Михайлова С.А. Формирование здоровьесберегающих компетенций будущих специалистов средствами физического воспитания // Вестник Череповецкого государственного университета. 2012. №2 (39). Т.2. С. 178 – 182.

Наталья Соловьева, Оксана Назаркина, Наталья Моисеева
(Астана, Казахстан)

РЕШЕНИЕ ПРОТИВОРЕЧИЙ В СОВРЕМЕННОМ СПОРТЕ ПУТЕМ ПОВЫШЕНИЯ ОБРАЗОВАННОСТИ ОБЩЕСТВА

Современный спорт представляет собой мощную индустрию, включающую особую систему производства спортивных рекордов. В ней задействованы наряду со спортсменами и тренерами менеджеры, спортивные врачи, психологи, научные сотрудники. Средства массовой информации постоянно «раскручивают» широкомасштабные соревнования до уровня главных событий жизни общества. Тем не менее, не следует представлять современный спорт как единый феномен, имеющий одну цель, функции и общие закономерности развития. Современный спорт многолик и разнообразен. В систему спорта входят такие его разновидности, как массовый, детско-юношеский, школьный, студенческий спорт решающие задачи оздоровления и формирования спортивной культуры подрастающего поколения. Спорт высших достижений (олимпийский и профессиональный спорт) направлен на достижение высоких спортивных результатов и побед. Эти разновидности объединяют общие функции: зрелищная, политическая, экономическая. Спорт высших достижений транслирует особый образец стиля жизни, путь достижения успеха, демонстрирует высокую спортивную технику, умение обыграть соперника. Для многих зрителей эта модель становится эталоном для подражания не только в спорте, но и в других сферах жизнедеятельности. Однако спорт высших достижений породил большое количество противоречий, которые не позволяют современному спорту позитивно развиваться, зачастую дискредитируют его и формируют негативное отношение людей, особенно родителей, к спортивным занятиям. Все чаще общественное мнение оценивает современный спорт как опасную для человека сферу деятельности. Цель исследования: провести социологический анализ противоречий современного спорта и предложить пути их преодоления [1].

К наиболее острым противоречиям развития спорта в современном обществе относится миф о том, что спорт - это едва ли не единственный и главный фактор сохранения и укрепления здоровья. Никто не оспаривает профилактического значения занятий физическими упражнениями. Однако необходимо понимать, что это - лишь один из факторов, составляющих здоровый стиль жизни. Кроме занятий спортом на здоровье человека влияют экологическая обстановка, режим и качество питания, наличие вредных привычек, уровень жизни, наследственность и т. д. Поэтому не стоит напрямую связывать состояние здоровья и занятия спортом. Кроме этого, известны трагические случаи, произошедшие с выдающимися молодыми спортсменами из-за травм и высоких спортивных нагрузок. Достаточно привести пример трагической судьбы Алексея Черепанова, когда на хоккейном матче остановилось сердце молодого и перспективного спортсмена. Уже стала привычной картина, когда легкоатлеты, лыжники, биатлонисты после прохождения дистанции «замертво» падают на дорожку стадиона или на трассе.

Спорт высших достижений сопряжен с риском и необходимостью воздействия предельно допустимых физических нагрузок на организм. К сожалению, в силу ряда обстоятельств (настроенность на победу любой ценой, прием допинга) спортсмен переходит грань допустимого и наносит ущерб своему здоровью, а иногда и здоровью соперника.

В настоящее время стремительно увеличивается число новых видов спорта, особенно экстремальных: маунтинбайк, квадрациклы, фристайл, скутеры и многое другое. Экстремальные виды спорта порой вытесняют классические - лыжный спорт, легкую атлетику, гимнастику. Однако нельзя запретить человеку заниматься любым видом спорта и познавать возможности собственного организма. Тем более, что зачастую в жизни мы сталкиваемся с ситуациями, когда только полная концентрация сил позволяет нам избежать опасности. И чем больше физических сил у человека, тем с меньшими потерями для здоровья он выходит из трудной ситуации. Спорт помогает моделировать проблемные ситуации и находить пути выхода из них. Поэтому каждый человек должен решать, к какому уровню спортивных достижений ему стремиться [2].

Разрешить противоречие, связанное со спортом и здоровьем спортсмена, можно путем совершенствования спортивного инвентаря, правил соревнований, улучшения материально-технического оснащения спортивных баз, профилактики здоровья, медицинского контроля за здоровьем спортсменов, а также повышения качества профессиональной подготовки тренерского состава. Однако пока проблема «спорт и здоровье» остается неразрешенной.

Следующее противоречие в сфере спорта высших достижений состоит в том, что многие виды спорта стали стремительно «молодеть». Рекордных результатов добиваются подростки, почти дети, например, в таких видах спорта, как художественная и спортивная гимнастика, фигурное катание. В других видах спорта возраст победителей также имеет заметную тенденцию к снижению (О. Корбут, М. Филатова, Л. Мухина, Т. Лепински, Ю. Липницкая добились высших результатов в 14 лет). Понятно, что и юные спортсмены могут побеждать на соревнованиях самого высокого ранга. Однако суть проблемы в том, что идет форсированная подготовка юного спортсмена без учета возрастных показателей его развития. Усугубляет эту проблему наличие системы отбора талантливых детей, когда подбирается не спорт для ребенка, а ребенок для спорта. Селекционный отбор является серьезным психологическим стрессом для многих детей и родителей, что зачастую навсегда отталкивает ребенка от занятий спортом.

Использование специальных технологий, «отработанных» на взрослом контингенте, без адаптации их к методике детско-юношеского спорта приводит к преждевременной «накачке» юного спортсмена, и о спортивном долголетии не может быть и речи. Это противоречие в сфере детско-юношеского спорта в конечном итоге искажает сущность спорта, калечит спортсменов физически и нравственно [3].

Еще одно противоречие, серьезно подрывающее основы спорта, порождено системой договорных побед, которые организуются в гостиничных номерах судей, в кабинетах управленцев, т. е. вдалеке от спортивных залов, площадок, полей. Вытеснение фактора соревновательности приобрело значительные масштабы, особенно в игровых видах спорта. По данным исследователей, немалое число матчей футбольных и хоккейных чемпионатов заранее бывают «проданы». Это, конечно, сказывается на нравственных устоях спортсменов, а также на зрелищности спорта. Поэтому мы нередко видим полупустые трибуны и разочарованных болельщиков. В профессиональном спорте, как и в шоу-бизнесе, «крутятся» большие деньги. Но борьба за «чистоту» спорта, безусловно, должна вестись.

Не менее сложная ситуация складывается в фармакологической службе спорта. Использование допингов, начавшееся еще в 1970-1980-е гг., распространилось во всех видах спорта. Проблема допинга неоднозначно воспринимается в обществе. Конечно, таким образом, спорт выигрывает в зрелищности, но гораздо больше проигрывает в гуманности. Ведь при условии применения допинга речь не идет о выявлении сильнейшего, в данном случае идет борьба между медиками и фармакологами, которые могут наиболее удачно «накачать» спортсмена. В настоящее время разрешить эту проблему вряд ли возможно, поскольку в современном спорте тенденции завоевания победы любой ценой лишь усиливаются и развиваются. Допинг - не частная практика спортивных врачей, а хорошо продуманная система научно-методического и медицинского сопровождения. В то же время не вызывает сомнения тот факт, что современный спортсмен испытывает колоссальные тренировочные нагрузки и его организм не в состоянии быстро восстановиться без помощи фармакологических средств. Если не использовать поддерживающие препараты, спортсмен будет не в силах тренироваться в современных объемах и заданных режимах интенсивности, а негативные последствия нагрузок приведут к патологическим изменениям в его организме и психике. Поэтому спортивные врачи требуют узаконить некоторые фармакологические средства, которые помогут спортсменам справиться с непомерным напряжением и нагрузками, повысят сопротивляемость организма при простудных заболеваниях, повысят болевой порог при лечении спортивных травм. Никто не запрещает людям экстремальных профессий (шахтерам, нефтяникам, космонавтам) восстанавливать работоспособность с помощью фармакологических средств. Тогда почему же профессиональному спортсмену нельзя помочь сократить время восстановления после травмы или непомерных тренировочных нагрузок? Деятельность специально созданных организаций по борьбе с допингом не оправдала надежд: в обществе не стихают допинговые скандалы. Спортсменам, уличенным в приеме допинга, надолго закрывается дорога в большой спорт, их лишают спортивных наград, они становятся в ряд людей, которые отвергаются обществом.

Таким образом, путь решения этих и других социальных противоречий современного спорта в усилении образовательной, научной и культурологической составляющих спортивной деятельности. Становление и интенсивное развитие спортивной культуры могут существенно повысить потенциал современного спорта и формировать позитивное общественное мнение, позволяющее изыскивать новые ресурсы для массового вовлечения людей в спортивное движение.

Литература:

1. Лубышева, Л.И. Социология физической культуры и спорта: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Л.И. Лубышева. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Издат. центр «Академия», 2010. - 272 с.
2. Формирование здорового образа жизни молодежи (методико-социальные аспекты) М.: Медицина, 2011, с. 35-40.
3. Рожков П.А. Развитие физической культуры и спорта- приоритетное направление социальной политики государства/П.А.Рожков/Теория и практика физической культуры. - № 1. - 2012. – С. 2-8.

Андрій Федоряка
(Дніпро, Україна)

ВПЛИВ ЗАНЯТЬ СПОРТИВНИМИ ТАНЦЯМИ НА РОЗВИТОК ГНУЧКОСТІ У ДІВЧАТ 14 – 15 РОКІВ, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ В ОЗДОРОВЧИХ ГРУПАХ

Анотація. Стаття присвячена проблемі розвитку гнучкості танцюристок 14 – 15 років. Визначається вплив експериментальної системи занять спортивними танцями з оздоровчою спрямованістю на фізичний розвиток, фізичну та функціональну підготовленість дівчат.

Вступ. Останніми роками великого поширення набули різні практики оздоровчого тренування. Популярними стало східне єдиноборство, фітнес, заняття різними видами танцю. Так само дуже популярним у наш час є гнучке, пластичне, гармонійно розвинуте тіло.

У пошуках інноваційних підходів до організації позашкільного фізичного виховання з дітьми та підлітками слід враховувати особливе значення й привабливість занять спортивними танцями. Вони

дозволяють розв'язати цілий комплекс важливих завдань у роботі з дітьми: задовольнити їх потребу у русі, навчити володіти своїм тілом, розвивати фізичні якості, розумові та творчі здібності, моральні якості тощо. Спортивні танці є відносно новим видом спорту не тільки в Україні, але і в усьому світі. Вони активно розвиваються і набувають все більшої популярності завдяки своїй видовищності, яка полягає у поєднанні краси, музики і мистецтва зі спортом, силою, виснажливими тренуваннями та захоплюючими змаганнями.

В Україні працюють багато клубів і гуртків спортивного танцю і актуальною є проблема забезпечення їх необхідною навчально-методичною літературою, необхідні розробки методики підготовки тих, що займаються. У літературних джерелах недостатньо розкривається проблема розвитку гнучкості танцівників та особливостей планування тренувального процесу тих, що займаються бальними спортивними танцями. Тому ми вважаємо, що дана проблема є актуальною та потребує детальнішого вивчення.

Мета дослідження: експериментально обґрунтувати систему занять, що сприяє розвитку гнучкості у дівчат 14-15 років, які займаються спортивними танцями в оздоровчих групах.

Задачі дослідження.

1. Визначити рівень розвитку гнучкості у дівчат 14-15 років, що займаються спортивними танцями в оздоровчих групах.

2. Експериментально обґрунтувати та визначити ефективність застосування вправ на розвиток гнучкості у дівчат 14-15 років, що займаються спортивними танцями в оздоровчих групах.

Об'єкт дослідження: фізична та функціональна підготовленість танцюристок 14-15 років.

Предмет дослідження: розвиток гнучкості дівчат 14-15 років на заняттях спортивними танцями в оздоровчих групах.

Організація дослідження. Дослідження проводилися у НВК № 59 міста Дніпра. У дослідженні взяли участь 24 дівчат віком 14-15 років. Перша група – 12 дівчат, що займалися за традиційною методикою і друга група – 12 дівчат, які займалися за експериментальною методикою. В обох групах заняття відбувалися 3 рази на тиждень, тривалість заняття – 90 хв. Заняття в групах мали спільні та відмінні ознаки. Спільні ознаки: заняття в обох групах тривало 90 хвилин і проводилися за традиційними, адаптованими методиками. Відмінні ознаки: на заняттях із дівчатами другої групи наприкінці підготовчої та на початку заключної частини занять використовувались вправи на розвиток гнучкості. Вправи були спрямовані на розвиток пасивної і активної гнучкості, виконувались самостійно і в парах. Дівчата першої групи 3 рази на тиждень займалися за традиційною методикою. Завдання експерименту полягало у виявленні змін у показниках гнучкості дівчат під впливом розробленої нами методики.

Формування експериментальної методики спиралася на такі педагогічні положення:

1. Комплексний підхід до розвитку фізичних якостей. Наші дослідження показали, що більшість дівчат мають недостатній рівень розвитку гнучкості. Тому систематичний розвиток гнучкості з чітким дозуванням навантажень був обов'язковою умовою експериментальної методики.

2. Раціональна побудова комплексу вправ на розвиток гнучкості, що дозволило усебічно впливати на організм дівчат 14-15 років. Процес виконання фізичних вправ передбачав дотримання таких педагогічних принципів:

- принцип свідомості та активності забезпечував створення у дівчат чіткого розуміння впливу фізичних вправ на їхній організм;
- принцип доступності реалізовувався шляхом урахування вікових особливостей і рухової підготовленості дівчат 14-15 років;
- принцип систематичності передбачав триразові тренування на тиждень.

Методи дослідження: аналіз літературних джерел, педагогічне спостереження, педагогічне тестування, педагогічний експеримент, методи математичної статистики.

Результати дослідження та їх обговорення. Для визначення вихідного рівня гнучкості ми прийняли у досліджуваних контрольні нормативи. В педагогічному тестуванні ми використовували наступні тести:

1. Шпагати: лівою, правою, середня оцінка.
2. Нахил із положення стоячи.
3. Міст.
4. Викрут рук з палицею.

На підставі аналізу літературних даних було з'ясовано, що заняття спортивним танцем позитивно впливають не тільки на фізіологічний стан організму, але і на фізичні здібності дівчат. Однак тренеру необхідно знати індивідуальні особливості кожного із своїх підопічних і на основі цих знань планувати навчально-тренувальний процес. Результат підготовки буде найбільш успішний, якщо тренер буде уважно стежити за тим, як ті, що займаються, реагують на ти чи інші навантаження, щоб вчасно попередити помилки і травми.

За результатами дослідження вихідного рівня розвитку гнучкості виявлено, що дівчата 14-15 років мали середній і нижче середнього рівень розвитку гнучкості (табл. 1).

Порівняльний аналіз результатів педагогічного тестування після педагогічного експерименту показав, що у першій групі, яка займалася за традиційною методикою, в тестах по визначенню рівня розвитку гнучкості не спостерігається вірогідний приріст показників у всіх тестах ($p > 0,05$). У другій групі, яка займалася за експериментальною методикою, рівень розвитку гнучкості зріс і спостерігався вірогідний приріст всіх показників ($p < 0,05$). Порівнюючи показники результатів розвитку гнучкості попереднього та

заключного досліджень ми виявили, що: в тесті № 1 результат покращився із низького рівня до вище середнього; в тесті № 2 результат покращився з середнього рівня до високого рівня; в тесті № 3 рівень зріс із середнього до високого; в тесті № 4 показники зросли з середнього до вище середнього.

Таблиця 1

Показники рівня розвитку гнучкості у дівчат 14-15 років

№	Тести	Група	1 X1 ± m 1	2 X2 ± m 2	P	p1
1	Шпагати: лівою, правою, середня оцінка, см	Група 1	12,1 ± 1,4	11,3 ± 0,6	> 0,05	< 0.05
		Група 2	12,1 ± 1,5	6,9 ± 0,5	< 0,05	
2	Міст, см	Група 1	57,9 ± 2,6	58,0 ± 1,9	> 0,05	> 0.05
		Група 2	58,5 ± 4,4	56,7 ± 4,5	> 0,05	
3	Нахил, бали	Група 1	2,0 ± 0,4	3,0 ± 0,4	> 0,05	< 0.05
		Група 2	2,0 ± 1,2	5,0 ± 0,9	< 0,05	
4	Викрут із палицею, см	Група 1	56,4 ± 1,1	56,4 ± 1,1	> 0,05	< 0.05
		Група 2	53,6 ± 1,9	47,7 ± 1,8	< 0,05	

В умовах педагогічного експерименту рівень гнучкості дівчат 14-15 років, що займалися за експериментальною методикою, значно підвищився, порівняно з дівчатами, які займалися за традиційною методикою ($p < 0,05$). Кількісний аналіз показників гнучкості показав, що в другій групі, яка займалась за експериментальною методикою, після експерименту показники мають статистично значущі ($p < 0,05$) зміни порівняно з показниками першої групи, в якій дівчатка займалися за традиційною методикою (табл. 1).

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. У відповідних літературних джерелах з різних галузей знань, що мають відношення до предмету дослідження, науково обґрунтована необхідність і важливість використання нових і подальше дослідження вже існуючих методик, спрямованих на розвиток фізичних якостей, у даному випадку розвиток гнучкості на заняттях із спортивних танців.

2. За результатами дослідження вихідного рівня розвитку гнучкості виявлено, що дівчата 14-15 років, які займаються спортивними танцями, мали середній та нижче середнього рівень розвитку гнучкості.

3. Результати заключних досліджень показали, що у дівчат які займалися спортивними танцями за традиційною методикою не спостерігається приріст показників розвитку гнучкості, а у дівчат які займалися за експериментальною методикою спостерігається достовірний приріст показників ($p < 0,05$).

Таким чином, отримані результати свідчать про ефективність розробленої нами системи занять, що сприяють розвитку гнучкості у дівчат 14-15 років, які займаються спортивними танцями в оздоровчих групах. Подальші дослідження будуть спрямовані на розвиток гнучкості у дівчат 15-16 років, що займаються спортивними танцями.

Література:

1. Борисова Ю.Ю. Хореография как средство повышения уровня технической подготовленности в художественной гимнастике / Ю.Ю. Борисова, О.А. Еремина //Международ. Научно-практ. конф., Минск, 2015 г.: в 4 ч / Белорус. Гос. ун-т физ. культуры; редкол.: Т.Д. Полякова (гл. ред.) [и др.]. – Минск: БГУФК, 2015. – С. 139-143 с.
2. Ваганова А.Я. Основы классического танца:ученик для высших и средних учебных заведений искусства и культуры, издание шестое / А.Я. Ваганова издание шестое – М.: МКРФ, 2000.— 168 с.
3. Власюк О.О. Порівняльний аналіз розвитку гнучкості у дівчаток 7-8 років, що займаються художньою гімнастикою оздоровчої спрямованості і класичним танцем /О.О. Власюк, А.В. Федоряка, Є.В. Целуйко //Международ. Научно-практ. конф., - Чернівці: Чернівецький національний університет, 2017. – С. 67 – 70
4. Круцевич Т. Ю. Теория и методика физического воспитания: учеб. для студ. высш. учеб. зав. физ. воспитания и спорта / Т. Ю. Круцевич. – К.: Олимпийская литература, 2003.- Т.1. - 422 с., Т.2. – 392 с.
5. Худолій О.М. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання / О.М. Худолій: Навч. посібник. — Харків: «ОВС», 2007. — 406 с.

О. В. Ченікало, А.В. Казмірук, О. В. Зіньків
(Львів, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІКИ ОДНОЧАСНОГО БЕЗКРОКОВОГО КЛАСИЧНОГО ЛИЖНОГО ХОДУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В останні десятиліття в лижних перегонах відбулися зміни, що призвели до виникнення двох різних стилів лижного бігу: класичного та ковзанярського, кожен з яких вимагає різної технічної підготовки. Класичний стиль представляє собою три види пресування по дистанції: одночасний без кроковий,

одночасний однокроковий та поперединний двох кроковий, кожен з яких застосовується на різних ділянках траси, або в залежності від техніко-тактичної підготовленості лижника[4]. Зокрема ми хочемо виділити окремо класичний вид пересування на лижах, одночасний без кроковий, або як його називають на міжнародній арені Doublepoling, який останнім часом навів галасу на лижних трасах, та почав широко застосовуватись на змаганнях з лижних перегонів, чим самим спричинив введення нових правил у змагання.

У вітчизняній науковій літературі лижним перегонам присвячено ряд наукових статей [1, 2]. Вони загалом висвітлюють історичні аспекти, фізичну та технічну підготовку спортсменів, містять статистичні дані про проведення змагань та їх результати.

Важливим предметом наукового аналізу на даному етапі є класичний лижний хід, зокрема, його вид – одночасний без кроковий. А також особливості його застосування на змаганнях та популяризація його використання. Цій проблемі присвячується дана робота.

Мета роботи: визначення особливостей застосування спортсменами по трасі одночасного безкрокового лижного ходу (Doublepoling)

Методи та організація дослідження:

Вирішенню поставленої мети сприяло застосування традиційних методів дослідження, що включало аналіз та узагальнення науково-методичної літератури, відео аналіз змагальної діяльності, педагогічне спостереження.

Проведення педагогічних спостережень на змаганнях з лижних перегонів, вивчення відеоматеріалів змагальної діяльності і науково-методичної літератури проводилися з метою визначення та структуризації особливостей проведення змагань.

Результати дослідження:

Лижні перегони одні із складно-технічних видів спорту, тому вимагає постійного технічного вдосконалення впродовж усього підготовчого макроциклу лижників-гонщиків. Останнє десятиліття показує, що зміни методики підготовки висококваліфікованих лижників та технічний прогрес у сфері лижних мастил для підготовки лиж, лижного інвентарю та лижних трас стрімко йде вгору, що несе за собою меншу силу тертя зі снігом, а отже збільшує швидкість пересування спортсмена по дистанції. Як нам вже відомо в лижних перегонах існує два види пересування на лижах це – класичний (традиційний) та ковзанярський (вільний) стиль пересування. У них також є типи пересування, які застосовуються відповідно до особливості частини траси або по індивідуальній фізичній підготовленості спортсмена. У цьому матеріалі ми хочемо звернути особливу увагу на одночасний без кроковий (Double Poling) тип пересування, який останнім часом наробив галасу на теренах світової лижні, що спричинило зміну правил змагань Міжнародною федерацією лижних видів спорту(FIS) про які буде описано далі.

Вперше одночасний без кроковий хід почали застосовувати у лижному спринті у зв'язку з нетривалою по часу гонкою та особливостями підготовки спортсменів. Узв'язку із вдосконаленням лижних мастил, швидкість пересування значно збільшилась, що спровокувало відносно легше подолання траси. Тому цей хід масово почали застосовувати лижники високої кваліфікації на довгих 10 та 15 кілометрових гонках, звісно із врахуванням погодних умов на рельєфу траси. Одночасний без кроковий хід набрав популярності також і у марафонських дистанціях, де не одноразово спортсмени саме ним здобували перемоги.

На початку даблполінг почали використовувати лижники спринтери у сезоні 12-13року і майже одразу почали здобувати медалі цим ходом. На початку цей хід використовували одиниці, практично топ 10 лижників спринтерів. Але у зв'язку технічним прогресом лижного інвентарю та лижних мастил спортсмени почали використовувати його і на дистанційних гонках. Спринтери почали використовувати цей хід у зв'язку з особливостями підготовки в порівнянні з дистанційними (спринтера більш розвиненні у швидкісно-силовій якості)тим більше це дозволяв рельєф спринтерської траси, де практично відсутні круті підйоми, що дозволяло демонструвати високу швидкість. В дистанційних гонках даблполінг використали у сезоні 2014-15 на 15-ти кілометровій гонці у Давосі (Швейцарія).

Розглянемо, що ж таке одночасний без кроковий хід (Doublepoling), це одночасне відштовхування двома палицями без застосування лижного кроку ногою, простіше кажу відштовхування за допомогою рук та спини лижника. Цей тип застосовується для стартового розгону на рівнинних частинах траси та для розгону зі схилу. Але зі змінами які наведенні вище, спортсмени почали застосовувати цей тип повністю по цілій трасі без застосування поперединного двох крокового ходу, показуючи вражаючі результати, адже саме одночасний хід вважається найшвидшим з понад усіх класичних стилів. У зміну пересування на лижах вплинуло ряд важливих факторів, а саме: погодні умови, структурний стан снігу, рельєф траси, фізична підготовленість спортсмена. Для застосування інших класичних ходів де залучається паралельне відштовхування ногами, потрібно на слизьку поверхню лиж (колодку лиж) наносять тримаючу мазь, яка при контакті зі снігом не дозволяє лижі просуватися назад, але разом із цим збільшується сила тертя зі снігом, яка зменшує швидкість пересування на лижах особливо зі спуску.

Спортсмени цілеспрямовано почали змінювати свою підготовку приділяючи велику увагу саме цьому виду пересування. Здебільшого на гонках класичним стилем, спортсмени використовували лише одночасний без кроковий тип стилю здобувавши перемогу, чим ставили під сумнів доцільність взагалі існування класичного ходу в цілому. Міжнародна лижна федерація (FIS) почала шукати вирішення цього питання. Як вже згадувалось раніше FIS потрібно було знайти механізм вирішення цього питання. Тому 30

вересня 2016 року на засіданні Міжнародної федерації лижного спорту (FIS) в Цюриху було прийнято рішення, що на всіх міжнародних стартах (етапів Кубка світу, Континентальних кубках і будь-яких гонках(включаючи марафони) під егідою (FIS) лижники зобов'язані у класичних гонках використовувати палиці не більше 83 % від росту лижника. Висота палиць вимірюється від кінця загостреного наконечника до отвору закріплення капкану. Ріст лижника вимірюється стоячи у лижних черевиках, заміри росту спортсмена заносяться в особисту карту спортсмена. Для лижоролерів виміри, дещо інші, оскільки спортсмен стоїть вище на ролерах ніж на снігу, тобто $83\% + 5\text{см}$. Формула правил змагань така: $h * 0.83 = \text{висота палиць}$, це є $170\text{см} * 0.83 = 141.1\text{см}$, для лижоролерів – $170\text{см} * 0.83 + 5\text{см} = 146.1\text{см}$. До прийняття цих правил висота палиць більшості спортсменів згідно статистики дорівнювала 85% від росту спортсмена заміри палиці проводилися від місця прикріплення наконечника до верхнього кінця ручки палиці [3].

Чому саме 83% від зросту лижника, було прийнято черговим зібранням асоціації лижників різних країн. Це свідчить про те, що лижні палиці стали нижчими від попередніх, які склали 85 % від зросту лижника. Відповідно застосовувати одночасний безкроковий стане фізично важче та енергозатратніше, тому що збільшується навантаження на поперековий відділ хребта, особливо на ділянках траси, де розташовані підйоми, оскільки амплітударухів менша, це зобов'язує лижника збільшувати кількість рухових циклів, що супроводжує всі ознаки наведенні вище.

Щодо правил змагань, хотілось доповнити, якщо спортсмен вийде на старт з вищими палицями він не допускається до змагань, у разі поломки лижного інвентарю, лижник зобов'язаний після фінішу повідомити про це суддів змагань та предявити поломаний інвентар. Також останні доповнення у правила змагань, були введені зони вільні від таблполінгу, тобто зони де заборонено використовувати безкроковий одночасний хід, як правило вони розташовані на підйомах, та розмічені табличками **freezone**. За порушення правил змагань лижник дискваліфіковується. Цим правилом представники FISo статочно викорінняють застосовування цього ходу, тим самим, ще міцніше закріплюють привила наведенні вище. Хочеться підкреслити, що данні правила змагань, чомусь не застосовуються на Чемпіонатах та Кубках України.

Як стверджують представники FISвведення нових правил змагань, вони були змушенні ввести для збереження структури класичного ходу в цілому, щоб класичний хід був **класичним**та зберігався і таким надалі. Хоча ці правила повністю не зможуть змусити спортсменів пересувати традиційним класичним ходом, тому колегія FISi на далі будуть думати над змінами правил змагань, що до класичного ходу. Також до офіційного оголошення цих правил на адресу FIS були надіслані пропозиції, не змінювати правил змагань для класичного ходу, а створити нову дисципліну лижних перегонів, даблполінг в, яких би лижники змогли демонструвати свою техніко-фізичну тренуваність. Але FIS відмовила у цій пропозиції, наполягаючи на класичному ході.

З приводу введення нових правил, у нас сформувалися деякі думки, що FIS змінило правила змагань для класичного ходу не тільки для того, щоб зберегти структурну цілісність класичного ходу, можливо у них є певні домовленості з індустрією виготовлення лижних тримаючих мастил, оскільки багато лижників почали бігати на чистих лижах, це зменшує продажі тих самих мастил, що і зменшує прибуток виробників. Як ми можемо прослідковувати, після введення нових правил кількість лижників, які припинили використовувати даблполінг не зменшилося, критики з боку тренерів не зауважується з приводу використання традиційного класичного ходу.

Чому і надалі не зважаючи на правила лижники використовують цей хід?

У нас є припущення, що все таки технічні властивості лижного інвентарю та профіль траси дозволяє використовувати цей хід. Також є деякі лижники які практично систематично використовують цей хід не зважаючи на погодні умови та рельєф траси. У нас є припущення, що це пов'язано з технічним браком володіння попереминого двох крокового ходу лижником або особливостями його підготовки.

Не зважаючи на введення нових правил лижники продовжують використовувати цей хід і здобувають хороші результати у класичних дисциплінах.

Висновки:

1. На нашу думкуFISi на далі буде вводити нові правила змагань, для збереження класичного ходу.
2. Останні зміни у правила змагань були використанні на етапі Кубка Світу зі спринту у Драменні, 08.03.2017року.
3. Представлені відмінності лижного спринту і дистанційних змагань підтверджують необхідність планування спеціалізованої підготовки і внесення методичних особливостей в тренувальний процес лижників-бігунів.
4. У спринті спостерігається деяка систематичність, що до використання даблполінгу на певних трасах, де всі призові місця завойовуються саме цим ходом. Такі міста як: Драмен(Норвегія), Стокгольм(Швеція). Але ми вважаємо, що не можна сприймати спринт гонкою для використання даблполінгу, є також достатня кількість трас, де даблполіг буде, дуже енергозатратно застосувати при будь яких погодних умовах оскільки рельєфи траси складний.

Література:

1. Правила соревнований по лыжным гонкам / подборщ. ред. В. А. Логинова – М.: Светотон, 2007. – 160 с. – ISBN 5-7419-0082-8.

2. Ченікало О. В. Структура та регламентація змагальної діяльності в олімпійських дисциплінах з лижних перегонів / Ченікало О. В., Казмірук А. В., Стефанишин О. М., Зіньків О. В. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім.Т.Г.Шевченка. – Чернігів: Чернігівський нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 2016. – вип. №139. – С. 279-282
3. International Competition Rules (ICR) Cross-Country (with marked-up precisions since 2016)[http://www.fis-ski.com/inside-fis/document-library/cross-country/#deeplink=rules\(dateofapplication27.12.2017\)](http://www.fis-ski.com/inside-fis/document-library/cross-country/#deeplink=rules(dateofapplication27.12.2017))
4. TheInternationalSkiCompetitionRules (ICR) [Electronic resource] / Book II. Cross-country, FIS, nov. 2015, BARCELONA (SPA). – Access mode: http://www.fis-ski.com/mm/Document/documentlibrary/CrossCountry/02/95/69/ICRCross-Country2015_clean_Nov15_English.pdf (date of application 27.12.2017)

Наталія Чекмарьова, Інна Шкіль
(Дніпро, Україна)

МОТИВАЦІЯ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ТА ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми. У сучасних умовах гуманізації й демократизації суспільства одним із важливих завдань фізичного виховання студентів є формування у них стійкої мотивації до самостійної фізкультурно-оздоровчої діяльності. Адже, стійка мотивація – це шлях до успішного вирішення виробничих завдань, це вміння приводити наявні умови у відповідність до вимог, які впливають із мети, змісту навального процесу та власного бачення проблем навчання [2]. Природно, що мотивація залучення молоді до фізичного виховання та спорту відіграє велику роль у студентському суспільстві. Головним чинником мотивації до занять фізичною культурою є здоров'я людини, її схильність до здорового способу життя. Серед причин, які призводять до погіршення здоров'я молоді – зниження рівня їх мотивації до фізичного виховання й спорту та до різних форм пропаганди фізкультурно-спортивної діяльності.

Викладення основного матеріалу. Одним зі шляхів підвищення ефективності системи фізкультурної освіти, фізкультурно-оздоровчої діяльності студентів у закладах вищої освіти (ЗВО) є формування повноцінної мотивації до занять. Система фізкультурно-оздоровчої діяльності, яка існує у закладах вищої освіти, на жаль, не дає змогу в повному обсязі реалізувати величезний гуманістичний, культурний потенціал фізичного виховання. Враховуючи цю ситуацію, потрібно вести інтенсивний пошук нових напрямів роботи у закладах вищої освіти, адже сучасна духовна ситуація в Україні разом з іншими засобами вимагає гуманізації фізичного виховання молоді, що, полягає в посиленні моральних чинників мотивації під час занять фізичною культурою і спортом, орієнтації на олімпійські цінності, які спрямовані на формування моральних якостей молоді, визначення принципів і норм спортивних стосунків та спілкування, які відповідають уявленням про високу культуру особистості й суспільства [5].

Загальноприйнятими проблемами мотивації є положення про те, що мотивація (у широкому змісті) включає усі види спонукань: мотиви, потреби, інтереси, прагнення, мету, нахил, як усвідомлене чи малоусвідомлене спонукання до діяльності.

Мотивація молоді до занять фізичними вправами багато в чому залежить від педагогічної кваліфікації викладачів, уміння ними застосовувати ті чи інші важелі впливу на свідомість студентів, відповідно до особистісних рис характеру молодої людини. Залучаючи молодь до занять і підтримуючи інтерес до них протягом тривалого часу, педагог постійно спостерігає поведінку, психологічні особливості і, залежно від цього, користується відповідними до даного конкретного випадку мотиваційно-психологічними чинниками. Завдання викладачів фізичного виховання полягає саме у тому, щоб застосовувати різні методи (наприклад заохочення) так, щоб вони підвищували відчуття успіху, додавали впевненості у своїх силах, а також сприяли підвищенню внутрішньої мотивації у студентської молоді.

Навчальна і фізкультурно-оздоровча діяльність спонукається цілим комплексом мотивів, що і визначають зміст занять для студентів.

Можна сказати, що:

– більшість студентів позитивно ставляться до фізичного виховання і розуміють значимість теоретичних знань для самостійних занять фізичними вправами;

– у навчальному процесі з фізичного виховання у ЗВО відсутні теоретичні заняття. У зв'язку з цим, програма занять з фізичного виховання обов'язково повинна включати теоретичну частину, яка вміщувала б матеріал про дозування фізичних навантажень, критерії ефективності занять фізичними вправами;

– самостійні заняття з фізичного виховання повинні плануватися за індивідуальною програмою, яку викладач коректує і перевіряє її виконання. Критерієм ефективності повинен бути приріст власних результатів відповідно до вихідного рівня;

– інтенсивність мотивації до самовдосконалення знаходиться на низькому рівні, що вимагає розробки комплексу стимулів у системі фізкультурно-оздоровчої діяльності ЗВО.

Мотивація стає ефективнішою у поєднанні зі стимулюванням – спеціальною діяльністю викладача, спрямованою на підвищення активності студентів. Стимулом може виступати як оцінка, так і залік, подяка, особисте ставлення, відзнака словом. Ще одним із критеріїв, на який потрібно звернути увагу під час формування мотиваційного компонента, є інтерес до фізичної культури в цілому. Він виступає як

спонукальний механізм пізнання, без спрямованості якого не може розвиватись і формуватись особистість. Якщо інтерес сформувався і став життєвою потребою, він може активізувати пізнавальні процеси людини у певному виді діяльності [2].

Існують різні способи мотивування студентів на заняттях фізичною культурою, проте найефективніший метод полягає в тому, щоб продемонструвати різні позитивні впливи фізичних навантажень. Ось деякі з них: інтерес до нової справи; цікаві форми проведення занять; бажання самоствердитись в оточенні та у змаганні з іншими; вплив “колективної свідомості”; бажання мати силу; бажання бути здоровим; наслідування особистого кумира; наслідування іміджу фізичної сили і краси; бажання проводити дозвілля цікаво, корисно, спільно з друзями.

Для збільшення інтересу студентів до розвитку власної фізичної культури важливе значення має їх залучення і викладачів до різних програм, семінарів, навчальних курсів, під час яких розглядаються проблеми здоров'я, а також лекційних занять із цього фаху. Однак значного зміцнення здоров'я студентів досягти не можна, якщо не розвивати у них мотивацію до рухової активності. Для цього необхідно, насамперед, подолати формальність занять з фізичної культури та спорту у ЗВО. Важливо оптимізувати розклад занять, поліпшити умови для занять фізичною культурою студентами у гуртожитках, сприяти формуванню у них уявлення про здоровий спосіб життя і вдосконалювати методичне забезпечення навчального процесу з фізичного виховання [3].

Фізичну активність людини слід вважати одним з найважливіших природних факторів організації здорового способу життя, ефективним засобом виховання здорового духу і, поряд з тим, нетерпимості до антикультурних і антисуспільних явищ. Саме фізична активність може бути універсальним чинником управління способом життя людини [1]. А тому і зростає роль мотивації як “засобу” залучення студентської молоді до занять фізичною культурою, а від так і до збереження та зміцнення її здоров'я.

Висновок. Таким чином, спираючись на результати дослідження можна відзначити, що формування позитивної мотивації студентів до занять фізичною культурою і спортом залежатиме від ряду чинників: цілеспрямованої роботи кафедр фізичного виховання, активності викладачів, врахування індивідуальних особливостей студентів, пошук нових підходів до організації занять.

Тому у ЗВО потрібно впроваджувати ряд заходів щодо покращення організації занять студентів з фізичного виховання з метою залучення та зацікавлення їх до фізкультурно-оздоровчої діяльності [4]:

- відкриття секцій з популярних видів фізичної культури і спорту;
- коректування навчальних програм;
- забезпечення студентів методичною літературою;
- досконале планування навчального процесу з урахуванням побажань студентів;
- покращення матеріальної бази.

Література:

1. Азаренков В. М. Шляхи формування мотивації до занять фізичною культурою у студентів факультету мистецтв / В. М. Азаренков. – Суми, 2012, С. 10.
2. Жуковський Є. І. Формування у студентів мотивації до самостійної фізкультурно-оздоровчої діяльності / Є. І. Жуковський. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка 2013, С. 381, 385.
3. Ильинич В. И. Физическая культура студента: Учебник / В. И. Ильинич. – М.: Гардарики, 2000. — С. 41-43.
4. Круцевич Т. Ю. Теорія і методика фізичного виховання / Т. Ю. Круцевич – Т. 1. – Київ: Олімпійська література, 2012. – с. 98.
5. Петренко Н. В. Визначення мотивації та інтересів студентів економічних спеціальностей до фізкультурно-оздоровчих занять / Н. В. Петренко, Т. О. Лоза. – Київ, С. 2-3.

Науковий керівник:
Наталя Григорівна Чекмарьова

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Асель Мамырбекова
(Талдықорган, Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПАТРИОТИЗМГЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ БАСТЫ БАҒЫТЫ – ЖАҢАРТЫЛҒАН БАҒДАРЛАМА

«Қазір бой жарастыратын заман емес, ой жарастыратын заман»
Н.Ә. Назарбаев.

Қай кезде, қай қоғамда болсын жеке тұлғаның қалыптасуы ұстаздан басталады. Білім саласындағы түбегейлі өзгерістер ұстаздан үлкен жауапкершілікті талап етеді. Жаңартылған оқу бағдарламасы аясында тек өз мамандығын шексіз сүйетін, бала үшін өзінің ұстаздық ғұмырын арнайтын мамандар ғана сапалы да, жемісті еңбек ете алады.

Бүгінгі таңда елімізде білім беру мазмұны жаңа бағытқа бет бұрды. Елбасы Н. Назарбаев өз сөзінде «Біз қазір «білім-ғылым-инновация» атты үштік үстемдік құратын постиндустриялық әлемге қарай бағыт алып барамыз», - деген болатын. Ендеше еліміздің әлемдік үрдістерге енуі білім беру жүйесінің жаңа сапалық деңгейге өту қажеттілігін арттыруда екені түсінікті. Әр ел бұл үрдіске өз бетінше қам-қарекет жасау үстінде. Мысалы, Жапон елі өз мәдениетін, салт-дәстүрін, тілі мен дінін жоғары деңгейге көтеріп, мемлекеттік дәрежеде қорғауда. Бізде Қазақ елінің жаһандану үрдісіне сіңіп кетпей, өркендеп, өсуі үшін өзіміздің мәдениетіміз, тарихымыз, салт дәстүріміз, тіліміз бен дінімізді қорғап, оларды өркендету үшін күресуіміз қажет. Қазақ елінің тарихын насихаттап, өскелең ұрпақты ұлтжанды етіп тәрбиелейтін, әрқашан мемлекеттік тәуелсіздігіміздің мәңгі баянды болуын насихаттау жолында аянбай еңбек етуіміз керек. Осы орайда, мұғалімдердің еңбек етуіне барлық жағдайлар жасалынып жатыр.

Тәуелсіз елдің негізгі тірегі – білімді ұрпақ. Қазіргі таңда білімдінің алға түсіп, бәйгеден озып келетін заманы енді туды. Мемлекет болашағының кепілі – жастарға білім мен тәрбие беру мәселесінен өткір мәселе жоқ екені белгілі. Қазақтың кемел талантты ұлы ұстазы Ахмет Байтұрсынов: «Елді түзетуді бала оқыту ісін түзетуден бастау керек», - деген.

Н.Ә. Назарбаев еліміздің әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына қосылуы туралы міндет қойғаны мәлім. Білім беру жүйесін жетілдіру осы мақсатқа қол жеткізуде маңызды рөл атқарады. Болашақта өркениетті, дамыған елдер қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет.

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың биылғы «Қазақстандық жол – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауында еліміз дамуының барлық Стратегиялық бағыттарын жүзеге асыратын міндеттер қойылды. Республика болашағына бағдар беретін бұл жолдауда «XXI ғасырдағы дамыған ел дегеніміз – белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар» деген.

Ал, дамудың негізі білім мен ғылымға келіп тіреледі. Сондықтан да, әлемдегі дамыған елдер сияқты Тәуелсіз елімізде білім жүйесі сапасын жетілдіру ең негізгі өзекті мәселелердің бірі болып отырғаны белгілі.

Қазіргі ұстаздар алдындағы міндет: ғылым мен техниканың даму деңгейіне сәйкес оқушының білімі терең, іскер және ойлауға қабілетті, әлемдік стандарттар негізінде жұмыс істей алатын құзырлы тұлғаны қалыптастыру. Мұндай талапқа сай қызмет істеу үшін ұстаз үздіксіз ізденісте кәсіби білікті болуы тиіс.

Жаңартылған білім беру бағдарламасы оқушының сөйлеу әрекетінің төрт түрін: тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылымды жетілдіруге бағытталған. Бұл сөйлеу әрекетінің түрлері бойынша түйінді дағдылар оқу жоспарында «спиральды» тәсілмен берілген. Қарапайымнан күрделіге қарай, бірте – бірте білім, білік пен дағдылары кеңейтіліп қалыптасады. Оқу мақсаттары оқушылардың зерттеу дағдыларын, қарапайым бақылауға тәжірибе арқылы білімі қалыптасуына, алған білімін қайта өмірде қолдана білуіне бағытталған. Оқушы мәтінді оқығанда оның мазмұнын айтумен ғана шектелмей, мәтінге қатысты өзі сұрақтар құрастыруына, себебін анықтануына, болжам жасау мен өзіндік бағалауына, сұраққа жауап болатын ақпаратты дереккөздерден табу ретін білуіне, жаман мен жақсыны айыра білуіне жетелейді.

Ұрпағын өз халқының патриоты етіп тәрбиелеу – қай халықтың болса да тәрбиелеу жүйесінің негізгі талаптарының бірі. Ал біздің халқымызда бұл талап әрдайым жоғары болған. Ата-бабаларымыз кең далада өмір сүрген де, сондықтан оларға «Атамекен, туған жер» ұғымы – әрдайым қастерлі де қасиетті ұғым. Бұл қасиеттер ұрпақ бойына оқумен, біліммен, үйренумен, талпынумен бітеді. Халық батыры Бауыржан Момышұлы былай деген екен: «Біздің тарихымыз батырға бай тарих, халқымыз батырлықты биік дәріптеп, азаматтық пен кісіліктің символы, үлгісі санаған. Батырлық деген, ерлік деген ұрпақтан ұрпаққа ата дәстүр болып қала бермек. Өткенін білмеген, тәлім – тәрбие, ғибрат алмаған халықтың ұрпағы – тұл, келешегі тұрлаусыз. Біздің қазақ халқы – батыр халық». Қазақ халқын құрып кету қаупінен сақтап қалған, жерін жауға бермей, ұлан байтақ өлкесін қазақ еліне мәңгі қоныс ету мақсатында жарғақ құлағы жастыққа тимей, елім деп еңіреп өткен хас батырлар қаншама десеңіші! Бұлардың ерлігі кейінгі ұрпаққа қашан да болса өнеге болмақ.

«Біздің тағы бір аса маңызды идеологиялық міндеттеріміз – Қазақстандық патриотизмге тәрбиелеу, әрбір азаматтың өзін-өзі айқын билеу. Олай болса, осы міндетті орындау жолында тәрбие мәселесін қолға алып, ұрпақтарды аздырмай – тоздырмай қазіргі сауда – саттықтың, алдау – арбаудың ықпалына

жібермей, етегіне сүйретпей еліміздің болашақ өркениетті дамуын алға бастыратын адамдарын тәрбиелеуіміз керек», - дейді Президент. «Қазақстандық патриотизм» арқылы Отан, туған жер, ел, атамекен, мемлекет, туған өлке, халқы туралы түсініктер оқу – тәрбие үрдісінде, сабақтан тыс іс-шараларда Отансүйгіштік сезімді дамыту, ұлттық салт-дәстүрді сақтау, мемлекеттік рәміздерді құрметтеу, ана тілін қадірлеу сияқты сезімдерді ояту. Ұлттық тәрбие дегеніміз ол оқшаулану емес, керісінше ұлттық тәрбие үлгілерімен әлемдік идеяларды қабылдап, ненің тозық, ненің озық екенін тани білу, өрісі, дүниетанымы кең азаматтарды тәрбиелеуге мүмкіндік болады деп түсіну қажет және солай да.

Білімнің бастауы, қайнар көзі – мектеп болса, келешек ұрпақтың алғашқы баспалдағы – мұғалім екені баршамызға аян. Осы тұста Мұхтар Шаханов атамыздың мына бір сөзі ойға оралады. «Бала жүрегі кішкентай күй сандық. Сол сандықтың кілтін тапсаң ғана ашылады. Мұғалімның қолында үнемі сол кілт жүруі керек» дегендей, әр пән мұғалімі үнемі ізденісте болуы керек. Бүгінгі күні әлемдегі барлық елдер жоғары сапалы білім жүйесіне ұмтылуда.

Бағалау жүйесі де түбегейлі өзгеріске ұшырап, критериалдық бағалау жүйесіне өтеді. Критериалды бағалау кезінде оқушылардың үлгерімі алдын ала белгіленген критерийлердің нақты жиынтығымен өлшенеді. Оқушылардың пән бойынша үлгерімі екі тәсілмен бағаланады: қалыптастырушы бағалау және жиынтық бағалау. Бұл бағалау жүйесінің артықшылығы – баланың ойлау қабілетін дамытып, ғылыммен айналысуына ықыласын туғызады. Қалыптастырушы бағалау күнделікті оқыту мен оқу үдерісінің ажырамас бөлігі болып табылады және тоқсан бойы жүйелі түрде өткізіледі. Қалыптастырушы бағалау үздіксіз жүргізіле отырып, оқушылар мен мұғалім арасындағы кері байланысты қамтамасыз етеді және балл не баға қоймастан оқу үдерісін түзетіп отыруға мүмкіндік береді. Жиынтық бағалау оқу бағдарламасының бөлімдерін (ортақ тақырыптарын және белгілі бір оқу кезеңін (тоқсан, оқу жылы, орта білім деңгейі) аяқтаған оқушының үлгерімі туралы ақпарат беріледі.

Жаңа бағдарламаны меңгеру барысында ерекше есте қалатын мына әдіс – тәсілдер сабақтың тиімді өтуіне, оқушы бойында қажетті төрт дағдыны (тыңдалым, айтылым, жазылым, оқылым) қалыптастыруға ықпал ететіні сөзсіз: «Шығыс базары», «Білім қабырғасы», «Ыстық орындық», «Пікірлер сызығы», «Сана саяжолы», «9 ромб», «5 қадам», «Драма әдісі», «Әдебиеттік үйірме», графикалық органайзерлер – «Дара диаграмма», «Қос диаграмма», «Оқиға тауы», «Хикая картасы», «Эмоция кестесі» т.б.

Жаңартылған білім беру бағдарламасының ең негізгі мақсаты – білім алушылардың оқу нәтижелерін жетілдіру болып табылады. Орта білім мазмұнын жаңартудың көптеген компоненттері, соның ішінде мұғалімдердің біліктілігін арттыру бағдарламасы осы мақсатқа бағытталған. Осы орайда ойымды өрнектеп, сөзімді өлеңмен жалғастырсам деп едім:

Білім жайлы бағдарлама жаңадан,
Өзгертіліп енгізілді қайтадан.
Алға қарай самғау керек қашанда,
Заман соны талап етер байқасам.

Қазіргі таңда еліміздің түкпір – түкпірінде Қазақстан Республикасы орта білім беру мазмұнын жаңарту шеңберінде бірқатар пәндер бойынша педагогикалық кадрлардың біліктілігін арттыру курстары жүргізілуде.

Жаңартылған білім беру бағдарламасы бойынша менің түсінгенім: алдымызға бір мақсат қоя отырып, сол мақсатқа жету жолында шәкірттердің жүрегіне жол тауып, әрекеттендіре білу шеберлігіне жетсек, егемен елдің ұл – қыздары білімді де білікті болып шықпақ. Соның арқасында біз бәсекеге қабілетті, іргесі мықты ел боламыз. Ұстаздықтың ұлы жолында өзімнің бар күш жігерімді салып, еліме пайдамды тигізіп жатсам, бұл ғаламда одан артық бақыт жоқ деп ойлаймын.

Қорыта келе, мен баяндамамды ақын Міржақып Дулатовтың «Жалғыз сүйеніш, жалғыз үміт – оқуда. Теңдікке жетсек те, жұрттығымызды сақтасақ та, дүниедегі сыбағалы орнымызды алсақ та, бір ғана оқудың арқасында аламыз. Жақсылыққа бастайтын жарқын жұлдыз – оқу. Надан жұрттың күні – қараң, келешегі – тұман» деген сөздерімен аяқтағым келіп отыр. XXI ғасыр – ғылым ғасыры. Сондықтан да, құрметті әріптестер еліміздің жастарының Қазақстан Республикасының патриоттары болып өсуіне бар ынтамызды салып, аянбай еңбек етейік!

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Wwwbilim-all.kz / article 3913
2. Wwwbilim-all.kz / article 3901
3. Wwwbilimsite.kz
4. Ұстаз әдістемесі, 19.10.2017ж

Давидюк Алла Романівна
(Київ, Україна)

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ В НЕМОВНОМУ ВУЗІ

Стаття присвячена актуальним проблемам навчання спеціальному перекладу в немовних вузах. Особлива увага приділяється шести професійно значущим завданням і можливим варіантам їх вирішень.

Ключові слова: спеціальний переклад; професійна комунікація; предметно-спеціальний мова; міжкультурна комунікація.

Проблеми навчання перекладу є об'єктом пильної уваги сучасних вчених, що обумовлено ситуацією, що склалася в останні десятиліття в освітній сфері, яка по-своєму унікальна. З одного боку, виникла велика потреба в інноваційних кадрах технічного або ширше - негуманітарного профілю, з іншого - зросли вимоги до рівня володіння іноземною мовою. За подібних обставин одним з можливих шляхів реалізації поставлених завдань є одночасна підготовка кадрів як з технічних спеціальностей, так і за напрямом «Лінгвістика». На перший погляд, це видається можливим, проте виникає запитання: «чи потрібні фахівці у певній галузевій сфері, які володіють основами міжкультурної комунікації, або фахівці з перекладацької кваліфікацією в галузевому знанні?». Така постановка питання дозволяє виділити наступне коло важливих освітніх завдань:

- навчання фахівців негуманітарного профілю основ міжкультурної комунікації;
- навчання фахівців негуманітарного профілю основ переказу (усного і письмового);
- навчання фахівців негуманітарного профілю спеціальному перекладу (спеціальний або предметно-спеціальний).

У цьому контексті виникає методологічне питання про співвідношення теорії та практики міжкультурної комунікації (МК) і теорії та практики перекладу. Зазначене протиріччя носить характер антиномії. Ця обставина дозволяє вибудувати таку модель, що відбиває послідовність лінгводидактичної взаємодії між названими теоріями і практиками.

Таким чином, на першому місці стоїть навчання спеціальності при одночасному чи наступному навчанню основ міжкультурної комунікації з виходом в перекладацьку діяльність. Перекладацька діяльність передбачає професійну компетентність як в галузевому знанні, так і в лінгвістичному. В цьому випадку вважається правомірним розглядати перекладацький аспект в якості складового елементу системи підготовки студентів немовних спеціальностей.

Спостереження показують, що часто при навчанні перекладу в нелінгвістичних вузах декларується інтегративна модель навчання, проте в дійсності навчання здійснюється за іншою схемою. Студентам пропонується читання спеціальних або предметно-спеціальних текстів та їх переклад з іноземної мови на українську. Передбачається, що студент повинен виконати переклад автентичного спеціального тексту, вимірюваний в знаках, для того, щоб бути атестованим з даного предмету. У зазначеному випадку переклад реалізується у письмовій формі і служить не стільки формуванням перекладацької компетентності, скільки механічної роботи над текстом, яка не включає комплексу завдань і вправ, спрямованих на формування професійної, міжкультурної, комунікативної, перекладацької та інших компетенцій.

Далі розглянемо варіанти перекладацької практики та відповідні методології навчання перекладу в немовному вузі.

Передусім слід зупинитися на термінологічному розумінні лексем «професійний (професійно-орієнтований)» та «спеціальний». У німецькомовній спеціальній літературі чітко виділяються два терміни *Fachkommunikation* і *berufliche Kommunikation*, які в перекладі на українську мову звучать як спеціальна комунікація (спеціальне знання, спеціальна мова, предметно-спеціальна мова та ін) і професійна комунікація. При цьому під спеціальною комунікацією розуміється взаємодія комунікантів, що володіють галузевим знанням, а під професійною комунікацією - професійна взаємодія фахівців у процесі реалізації спільної професійної діяльності. Прийнято вважати, що в соціокультурному аспекті професія є одним з чинників консолідації суспільства і відмінною ознакою того чи іншого соціуму, а також підтримує статус і престиж членів професійного співтовариства. У лінгвістичному розумінні це виражається:

а) у володінні спеціальною лексикою і в знанні певної термінології (термінів, полу термінів, інтернаціоналізмів, кліше тощо);

б) у знанні і володінні професіоналізмами, жаргонізмами, арготизмами і т. п.

З точки зору лінгвістичного статусу на більш високому рівні, безумовно, спеціальна комунікація, яка є невід'ємною частиною соціокультурної сфери, у той час як професійна комунікація є її важливим компонентом, що забезпечує взаємодію у галузевому середовищі.

Спостерігаються відмінності і в методологічному аспекті. Так, методологічну основу професійного та професійно орієнтованого перекладу формує теорія міжкультурної комунікації. Це передбачає як володіння основами міжкультурної взаємодії, пов'язане з умінням вступити в контакт, почати світську бесіду і ін., так і володіння спеціальною лексикою з галузевого знання, використання якої забезпечує взаємодію фахівців у професійному середовищі. Міжкультурна комунікація сприяє створенню в процесі професійної взаємодії «загальних місць», згодом формують основу для точок перетину інтересів партнерів по соціокультурному взаємодії.

Спеціальний переклад поряд з вищеперерахованим передбачає володіння репертуаром мовних засобів, що забезпечують і підтримують інституційну взаємодію, тобто комунікацію між різними інститутами, які регулюють їх взаємовідносини у професійному середовищі.

Таким чином, методологічну базу навчання спеціальному перекладу формують не розрізнені теорії, а інтегративна міждисциплінарна база, яка включає основні положення теорії міжкультурної комунікації, теорії інституціональності (спеціальні мови та професійна комунікація), загальну та часткові теорії перекладу.

Аналіз ринку перекладацьких послуг показав, що сучасні інституції потребують інноваційних кадрів, здатних здійснювати спеціальний, професійний, професійно орієнтований та інші види перекладу. У відповідності з цією реальністю виникає не менше шести ключових проблем, що потребують свого вирішення в процесі навчання спеціальному перекладу.

Проблема 1

Як забезпечити модульну побудову освітнього процесу?

Можливе рішення:

- розробка міжкафедрального / міжфакультетного навчального плану;
- підготовка програми навчання з трьох циклів: базового, варіативного, практико-теоретичного;
- розробка гнучких міждисциплінарних циклів навчання, розрахованих на один (і більше) рік навчання;
- оформлення навчально-методичних комплексів та інших навчально-методичних документів, що забезпечують послідовність лінгводидактичної взаємодії між навчанням спеціальності, навчанням теорії міжкультурної комунікації та спеціальному перекладу.

Проблема 2

Як зберегти ціннісний підхід до навчання спеціальному перекладу?

Можливе рішення:

- освоєння основних різновидів інституційного дискурсу у відповідності з програмою навчання (економічного, політичного, адміністративного, педагогічного та ін) з урахуванням сучасних гуманізованих загальнолюдських (етичних) цінностей;
- розробка системоутворюючих жанрів кожного з перерахованих різновидів інституційного дискурсу з урахуванням як національно-культурного компонента, так і системи базових цінностей, релевантної для різних лінгвокультур;
- створення загально гуманітарної бази, необхідної для формування вторинної системи цінностей, релевантної для різних етносоціумів і культурно-мовних спільнот.

Перераховані вище кроки дозволять сформулювати методологічну основу для успішної реалізації спеціального перекладу - не поверхневого, а вдумливого, тобто не тільки перекладу сказаного / написаного, але і того пласту інформації, який стоїть за сказаним / написаним або мається на увазі.

Проблема 3

Як зберегти жанроцентричний підхід у процесі навчання спеціальному перекладу?

Можливе рішення:

- розробка жанрових різновидів систем інституційного дискурсу, що послужить наступності в процесі навчання і дозволить запропонувати студентам ті жанри, які є найбільш затребуваними в даному різновиді інституційного дискурсу;
- контрастивне вивчення і оцінка національно-культурної своєрідності, спрямовані на його порівняння з існуючою загальноприйнятою системою цінностей, заснованої на гуманізованих людських ціннісних уявленнях. Це дозволить виділити подібності та відмінності в рідній і іншій культурі і послужить формування толерантності в учнів.

Проблема 4

Як втілити в життя футурологічний підхід у процесі навчання спеціальному перекладу?

Можливе рішення:

- вивчення комбінацій традицій та інновацій в перекладних текстах, так як при навчанні спеціальному перекладу важливо бути в курсі інноваційних технологій, впроваджуваних в суспільне життя соціуму;
- складання глосаріїв з урахуванням новітньої термінології та спеціальної лексики;
- трансфер та впровадження інноваційного знання в інші дисципліни негуманітарного циклу.

Проблема 5

Як формувати глосарій протягом усього періоду навчання спеціальному перекладу?

Можливе рішення:

- відбір лексики, що містить етнокультурний компонент, що виражає систему ціннісних смислів, орієнтованих на різні лінгвокультури і формує загальне комунікативний простір для взаємодії представників різних культур;
- включення лексичних одиниць, що містять національно специфічний компонент, який демонструє відмінність культури досліджуваної мови рідної, «своєї» культури;
- обов'язкове тлумачення одиниць спеціальної лексики, що характеризує досліджуваний різновид інституційного дискурсу і вводиться на тлі загальноновживаного словника;
- вивчення вузькоспеціалізованої термінології, яка з часом формує професійну компетенцію.

Проблема 6

На якому текстовому матеріалі здійснювати навчання спеціальному перекладу в немовному вузі?

Можливе рішення:

- відбір текстів для навчання професійному спілкуванню з акцентом на комунікативно-прагматичні критерії, тобто з урахуванням специфіки каналу поширення інформації - друкований, електронний (традиційні та інноваційні мас-медіа), характеристик цільової аудиторії (спеціалісти, неспеціалісти,

масовий реципієнт), на яку орієнтований текст; жанрового розмаїття текстів і національно культурної специфіки;

– формування власного тезауруса, тобто лексикону, словника у індивідуума. Важливо, щоб в його власному лексиконі мали місце:

а) різні частини мови (іменники, дієслова, прислівники, частки та ін);

б) різноструктурні мовні одиниці (слова, фразеологізми та їх різновиди);

в) запозичення (латинізми, неолатинізми, англіцизми тощо);

г) стилістично забарвлені одиниці;

д) одиниці, що містять етнічний компонент, що потребують додаткових коментарів і самостійного пошуку у різних джерелах інформації і пошукових системах, які можуть бути зараховані до різних типів реалій.

Отже, навчання спеціальному перекладу в немовному вузі являє собою складний багатокомпонентний процес, який може привести до успішного результату тільки при дотриманні певної послідовності дій, їх продуманості і їх постійному порівнянню на відповідність поставленої / заявленої мети.

Література:

1. Гавриленко Н. Н. Программа подготовки переводчиков в сфере профессиональной коммуникации. - М.: РУДН, 2008. - 77 с.
2. Гавриленко Н. Н. Понять, чтобы перевести: профессионально ориентированный перевод. - М.: НТО им. акад. С. И. Вавилова, 2010. - 206 с.
3. Гавриленко Н. Н. Теория и методика обучения переводу в сфере профессиональной коммуникации. - М.: НТО им. акад. С. И. Вавилова, 2009. - 178 с.

Машхура Хасанова
(Тошкент, Узбекистон)

НЕМИС ТИЛШУНОСЛИГИДА ФРАЗЕОЛОГИЯНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

Замонавий немис тили фразеологик бирликларни фразеологик бўлмаган турғун сўз ибораларидан ажратиш тамойилларини аниқлаштириш фразеологиянинг умумназарий моҳияти ва функцияси ҳисобланади. Фразеологиянинг мустақил лингвистик фан сифатида ўз ўрнини топиш жараёни немис ва ўзбек тилларида қиёсий жиҳатдан фразеологик тадқиқотларда қайсидир даражада чуқур ва ҳар тарафлама акс эттирилган. Бу хусусида фикрлар ва муаммоларга қарамасдан фразеология фанининг асосий масалалари ҳозирги пайтда таниқли тилшунослар сай-ҳаракати туфайли яратилган объектив мезонлар асосида ҳал қилиш учун тадқиқотлар олиб борилмоқда. Фразеология даставвал илк даврлардан нисбий алоҳида тилшуносликнинг соҳаси сифатида қаралган. *Тео Шуппеннинг „Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache“ (1992)* номли китобида фразеология лексикологиянинг қисми сифатида кузатилган. Семантик таҳлил муаммосида фразеологизмлар паралексема сифатида қаралади. *М.Д. Степанова, И.И. Черънешеваларнинг „Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache“* номли китобида эса фразеологияни алоҳида боб қилиб берилди. Умуман олганда тилшуносликда “фразеология” тушунчаси кенг қамровли тушунча бўлиб, ҳали ўрганилмаган жиҳатлари ҳам кўп бўлган соҳалардан биридир. Шу ўринда тилшунос олимларнинг фразеология тушунчасига келтирган таърифларини кўриб чиқиш ўринлидир. Тилшунос олимлар *А. Искос ва А. Ленков ўзларининг „Deutsche Lexikologie“* номли китобида “фразеология атамаси икки маънолидир. У ҳамма аниқ турғун сўз бирикмаларини ўз ичига қамраб олган соҳани англатади”, дейишган.

Немис фразеологияси борасидаги Фридрих Зейлернинг “Немис тили фразеологияси” номли илмий иши немис фразеологияси учун муҳим ҳисобланади. Унинг бу иши нафақат немис тилининг фразеологик жиҳатдан бой эканлигини кўрсатиш, балки фразеологиянинг асосий турлари бўлган мақоллар, жуфт ибораларнинг таркиби ва семантикасини, ҳамда уларнинг тилда юзага келиш манбаларини таҳлил қилишга уриниш эди. Далил сифатидаги кўпгина материаллар билан бир қаторда у ҳозирги пайтда ҳам ўз долзарблигини йўқотмаган қатор назарий жиҳатларни умумлаштиришга эга бўлган. Ф. Зейлернинг фразеологизмларнинг бир тури – идеомаларнинг устида олиб борган изланишлари диққатга сазовордир.

Шубҳасиз энг осон ажраладиган сўз бирикмалари умуман ажралмайдиганлари ҳисобланади, уларнинг маъноси ўз лексик тузилмасидан, компонентларнинг маъносидан ва шунингдек шартли ва ихтиёрий бир маъноли сўз белги сифатида мустақил ифодаланади. Бундай турдаги фразеологик бирликлар фразеологик чатишма деб аталади.

Агар фразеологик гуруҳда компонентларнинг семантик бўлинишининг кучсиз белгилари сақланиб қолган бўлса, умумий маънода агар кўп маънолиликка йўналтирилса, чатишма ҳақида гапириш қийин. Булар фразеологик бирликлар деб аталади. Шунингдек фразеологик бирикмалар ҳам мавжуд. Эркин бўлмаган сўзлар маъносидан тузиладиган иборалар тури фразеологик бирикмалар деб аталади.

Фразеологик бирикмалар грамматик жиҳатдан сўзларга ўхшамайди, аммо улар бир бутун гаплар бўлиши ҳам мумкин. Тизимларнинг ўзаро ҳаракатлари, бирикиши ва компонентли таркибнинг семантик ўзгариши натижасида пайдо бўладиган ўзига хос моҳиятга кўра қуйидагича фарқланади:

- а) фразеологик бирикма;
- б) фразеологик ибора;
- в) фразеологик чатишма (идиома).

Фразеологик бирикма сўзлар маъносини кўчма маъно тарзида тушуниш асосида пайдо бўлади. Фразеологик бирикманинг сўз бирикмалари таркибидаги алоҳида компонентлар моҳиятининг ўзгариши натижасида эмас, балки бутун мажмуанинг ўзгариши оқибатида вужудга келади. Фразеологик бирикма компонент ичидаги сўзларнинг хусусий маъносининг йўқолиши ва умумий маъно тарафидан қамраб олиниши билан юзага келади. Улар ажралмас бутунлик ҳосил қилишади. Семантик бирлашув ёки семантик бутунлик фразеологиянинг худди мана шу тоифасига хосдир. Бинобарин, бутунлиkning моҳияти “иборанинг асл ўзаги” тушунчаси, “ички шакл”ни ташкил қилувчи моҳияти билан боғлиқ:

j-t den Kopf waschen – кимнингдир адабини бериб қўйиш.

Бу фразеологик бирикманинг моҳияти умуман компонентларнинг маъносига асосланмайди, яъни бутунлай кўчма маънога эгадир.

Фразеологик иборалар деб ўзининг грамматик тузилишига қараб сўзлар ва гапларнинг предикатив бирикмалари бўлган бирликларга айтилади. Коммуникатив моҳияти жиҳатидан бу ерда қуйидаги кўриниши мавжуд:

Lügen haben kurze Beine – Ёлгоннинг умри қисқа.

Яъни бу фразеологик иборанинг ўзбек тилидаги муқобилидан ҳам шу маълум бўладики, фразеологик иборалар мақоллар тарзида ҳам намоён бўлиши мумкин.

Хулоса қилиб айтиладиган бўлсак, фразеология тилшунослиkning кенг қамровли соҳаси бўлиб, турғун сўз бирикмаларини, мақол ва ибораларни тадқиқ этади.

Номлари тилга олинган бир қатор тилшунос олимлардан фарқли ўлароқ Х. Буссман ўз луғатида фразеология тушунчасини бироқ бошқача талқин этади. Унинг изоҳига кўра бу тушунча идиоматика деб юритилади.

Юқорида кўриб чиққанмиздек, лексикологиянинг бир қисми фразеологизмларни алоҳида бир соҳа сифатида қаровчилар ҳам бор. Чунки фразеологизмлар ҳам тил бойлиги ҳисобланиб, унинг ҳам сўзлар каби маъноси, ўзаро маъно муносабати, таснифи ўрганилади. Шунинг учун фразеологизм ҳам сўз каби лексиканинг бир қисми деб қаралиши керак. Чунки фразеологизмлар ҳам тартиб билан бир бирикмага жойлаштирилган ва кўчма маъно англатувчи сўзлар йиғиндиси.

Ҳар бир нарса – буюм, ҳар бир ҳаракат, хусусият, нарса-буюм орасидаги муносабат тилда алоҳида сўз ёки сўз бирикмаси кўринишида ўз номига эга. Бирор нарса-буюм, ҳодиса, хусусият кабиларга оид бирор бир тушунча учун тилда тўлиқ ёки тўлиқсиз маъно бўйича мос келувчи бошқа сўз ҳосил бўлади.

Баъзан сўзлар бошқа тилдан янги маъно билан бирга ўзлаштириб олинади. Мавжуд бўлган тушунча учун қўлланиладиган бошқа номлар эса ҳар доим ҳам бошқа тилдан ўзлаштириб олинавермайди, улар шевалардан кириб келган бўлиши мумкин. Шунингдек, мавжуд тушунчанинг бошқача номи сўз маъносининг ўзгариши натижасидан ҳам келиб чиқиши мумкин. Масалан, немис тилида “бош” тушунчасини “Haupt” сўзи ифодалайди, “Kopf” сўзи эса авваллари “ичимлик учун идиш”ни англатган. Вақти-вақти билан турли хил тарихий сабабларнинг таъсири кучи натижасида “Kopf” сўзи ўз маъносини ўзгартириб борди ва ҳозирги замонавий немис тилида бу сўз “Haupt” сўзи каби “бош” маъносини англатади ва “Kopf” сўзи стилистик жиҳатдан нейтрал ва юқори сўзлашув услубига хос “Haupt” сўздан фарқли ўлароқ “Kopf” сўзи кенг қўлланилмоқда.

Хуллас, бирор бир ёки айнан шу тушунчани ифодалаш учун тилдаги икки ёки ундан ортиқ сўзлар маъно жиҳатдан тўлиқ мос келиши ҳамда маъно тури, услубий бўёқдорлиги ва қўлланилиши жиҳатидан ҳам фарқлиниши мумкин. Бундай сўзлар синонимлар деб аталади. Синонимлар ҳар доим гапнинг бир хил қисмига тегишли бўлади. Синоним сўзи грек тилидан олинган бўлиб, “бир хил номли” деган маънони билдиради. Қоида бўйича бирор сўз бир қанча маънога эга ва одатда ўзининг бир маъноси билан бошқасига синоним бўлади, бундай ҳолда, сўзнинг маънодаги варианты ёки маъноли сўзлар деб аталувчи ўзининг алоҳида маъносидаги сўзлар синоним ҳисобланади.

Синонимия тил бирликлари орасидаги семантик микросистемалардан бири бўлиб, иборалар орасида ҳам анчагина. Икки иборани синоним дейиш учун улар айни бир маънони англатиши шарт. Бусиз синонимия ҳақида гап юритиб бўлмайди. Айни бир маъноликни тенг маънолик деб тушуниб бўлмайди. Ҳар бир синоним, шу синонимия уяси учун умумий маъно ўзанидан ташқари, ўзига хос маъно қиррасига эга бўлади.

Синоним тушунчаси замирида асосан синоним сўзлар эмас, балки сўзларнинг маъно синонимлари тушунилади. Кўпгина сўзлар маъно жиҳатдан бой бўлишини ҳамда асосий ва иккиламчи, яъни вариант маъноларга эга бўлишини ҳисобга олиб сўзларнинг маъно синонимларини бир неча қисмларга ажратиш мумкин:

а) икки сўзнинг асосий маъносидаги синонимия: *das Meer – die See; die Frau – das Weib*. Бу сўзларнинг иккаласи ҳам бир маънони “дарё” ва “аёл” маъноларини англатади ва гапда бир-бирини синоним сифатида тўлдириши мумкин.

б) асосий маънодаги бир сўзнинг иккиламчи маънодаги бошқа сўзга синонимияси: *fahren – gehen*.

в) иккиламчи маънодаги икки сўзнинг синонимияси: *sich aufklären* ва *sich aufhellen* сўзлари об-ҳавога нисбатан ёришмоқ маъносини билдиради.

Синонимнинг бу уч кўринишига яна икки асосий қисмлар киради:

г) ўз маъносидаги бир сўзнинг фразеологик ибора билан синонимияси: “*faulenz*” феъли “*auf der Bärenhaut liegen*” иборасига синоним бўлиб, “бекор юрмоқ”, “танбаллик қилмоқ”, “дангасалик қилмоқ” маъноларини билдиради.

д) икки ва ундан ортиқ фразеологик ибораларнинг синонимияси. Масалан: *den Mund voll nehmen*; *eine grosse Klappe haben*; *grosse Bogen spucken*; *auf die Rauke hauen* фразеологик иборалари битта маънони, яъни “мақтанмоқ”ни билдиради.

Биз эса ушбу тадқиқот ишида асосан синонимияни охириги кўриниши, яъни фразеологик ибораларнинг ўзаро синоним бўлиб келиши ҳақида тўхталиб ўтамиз.

Фразеологик синонимия ва полисемия муаммоларининг ўрганилиши 50-йиллар ўрталарига таалуқли бўлиб, тилшунослик фанлари каби фразеологиянинг ривожланиши натижаси ҳисобланади. Айниқса, бу икки муаммолардан фразеологик синонимия чуқур ўрганилиб борилмоқда.

Лексик бирликларга хос бўлган бир-бирига яқин мантиқий маъно касб этгани сингари, фразеологизмда ҳам тўлалигича мос келадиган ёки умумий аҳамияти маълум семантик кўринишларни акс эттирувчи турли тизимга хос хусусиятларига эга муҳим бирикмаларини кузатиш мумкин. Семантик кўринишлардан фарқли ўлароқ, умумаҳамият жиҳатидан мос келувчи фразеологик бирликлар функционал – стилистик қарашда фарқ қилишлари ҳамда турли бирикишга эга бўлишлиги мумкин. Бундан маълум бўладигани, фразеологик синонимлар бу- фразеологик бирликларнинг ғайри оддий моҳиятга эгаллиги ва аҳамиятнинг семантик оттенкасида, функционал-семантик муносабатда ва бирикмаларда учраши мумкин бўлган фарқлар мавжудлигига қарамасдан бир хил аҳамиятга эга бўлган турли тизимли фразеологик бирликлардир.

Фразеологик синонимия фразеологиянинг муҳим бир бўлими бўлиб, немис ва ўзбек тилшунослигида унинг роли беқиёсдир.

Фраземаларнинг айна бир маънони англатиши асосида гуруҳланиши фразеологик синонимия дейилади. Яъни бунга бироз аниқлик киритадиган бўлсак, фразеологик синонимия – фразеологик бирликларнинг ўзаро синоним бўлишидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Турсунов Ў, Мухторов Ж. Рахматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили Тошкент, 1992, 274.
2. Чернышева И.И. Фразеология современного немецкого языка. Москва, 1970, 200.
3. Gernyseva I.I. Teste Wortkomplexe des Deutschen in Sprache und Rede. Москва, 1980, 141.
4. Jskos A, Lenkova A. Deutsche Lexikologie Leningrad. 1970. 296.
5. Schippen Thea Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen. Nievtyer. 1992.

Дониёрбек Хожиматов
(Ташкент, Ўзбекистан)

ПОНЯТИЕ «КОНЦЕПТ». ФОРМИРОВАНИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ КОНЦЕПТОВ

Современная лингвистика имеет многие характерные особенности. Одним из них является исследование языка в тесной связи с человеком, его сознанием, познанием мира и окружающей действительности. Следовательно, понятия концепта и системы концептов находят свое выражение в языке и культуре народа.

Сегодня языкознание занимает среди других наук особое место. Оно изучает язык как инвариант, реализуемый в разных конкретных языках, изучает общее и существенное в различных языках и представляет собою общую теорию языка и науки о нем [2, с. 28]. Язык, являясь универсальным орудием общения людей, представляет собой феномен особого рода. Язык имеет тесную связь с человеческим сознанием, характеризующийся высшим уровнем психического отражения действительности человека и определяющий предварительное, мысленное настроение действий, предусмотрение их последствий, контроль и управление поведением человека, его способность отдавать себе отчет в том, что происходит в окружающем мире и в нем самом, и создает эффект неотделимости языка от его носителя - человека.

Язык - уникальный феномен человеческого бытия, его познание и исследование являются предельно трудными, поскольку они соприкасаются с самопознанием, и своеобразие этого процесса заключается в том, что результаты познания языка откладываются в свою очередь в языковой форме [3, с. 7]. Язык - внеязыковая действительность, язык - мышление, язык - сознание. По этим линиям сопоставления выявляется специфика языка как феномена человеческой культуры. В таких случаях, язык выступает как нечто недостаточно определенное, если не опираться на внешние проявления сущности языка: его функционирование, многообразие структуры разных языков, языковые универсалии и т. д.

Изучение многими учеными функции языка как средства, инструмента членения и осмысления окружающей действительности послужило основой формирования представления о системе различных концептов, которые выявляются непосредственно в человеческой деятельности. Понятие «концепт» - это

многомерний мыслительный конструкт, отражающий процесс познания мира, результаты человеческой деятельности, его опыт и знания о мире, хранящий информацию о нем [1].

Многими учеными было сказано, что любая концептуальная система состоит из огромного количества самых разнообразных концептов. Их формирование происходит по индивидуальной схеме на каждом конкретном историческом этапе развития системы. Концепты могут быть осмыслены лишь при рассмотрении их в качестве элементов исторически сложившейся системы знания, навыков и опыта самого человека.

Знаменитый немецкий мыслитель Вильгельм фон Гумбольдт говорил, что даже сам человек есть концепт. В своей концепции он трактует человека как активное, деятельное общественное существо, наделенное сознанием и свободой. Он противопоставляет миру как целостное единство, будучи погружен всем своим существованием в историю. Человек является творцом цивилизации и культуры, которые, несмотря на их способность очеловечивать и облагораживать народы, нельзя считать вершиной того, до чего может подняться человеческий дух.

По В. Гумбольдту, язык выступает очередным концептом как наиважнейшая деятельность человеческого духа, позволяющая человеку осуществлять уникальный тип общения - языковое общение [3, с. 26]. Ученый утверждал, что человек является человеком только благодаря языку, а для того, чтобы создать язык, он уже должен быть человеком. К данному процессу появления способности мышления и возникновения речи, который является одновременно сложной проблемой истории первобытного общества, человек шел долго. Основных источников для выяснения происхождения и реконструкции древних стадий развития мышления и речи несколько. К ним можно отнести сравнительную психологию, сравнительную физиологию, антропологию и языкознание, в распоряжении которых находятся необходимые данные о развитии в процессе антропогенеза материального аппарата речи и мышления. Концепты «мышление и речь» возникли одновременно. Сначала в первобытном обществе возникли простейшие сознательно изготовленные орудия труда. И это говорит, что возникли и простейшие представления, т. е. появилось мышление, более высокая ступень познания, ступень рационального познания действительности, условие разумной практической деятельности человека. Таким образом, наряду с возникновением простейших представлений возникла и простейшая форма передачи информации с помощью различных звуковых символов. Дальнейшее развитие этих концептов «мышление и речь» и появление уже первых языков наблюдается в истории с периода позднего палеолита. Поэтому утверждение В. Гумбольдта, является верным, что человеку нужен язык, чтобы он стал человеком.

Кроме этого, дальнейшее формирование системы концептов связано с развитием системы информации о мире, представлений человека о мире, систему определенной когнитивной и культурной общности. К примеру, ученый Витгенштейн выявляет следующие концепты: ощущение, намерение, понимание, представление, мышление и другие, которые определяют поведение человека в мире, организуют процесс познания им окружающей действительности и являются постоянно действующей функциональной основой этого процесса [4]. По мнению ученого, содержание любого концепта может быть описано посредством парадигмы употребления обозначающего его слова. Таким образом, чтобы понять или объяснить концепт, нужно искать не какую-либо конкретную или абстрактную сущность, которая определяется этим концептом, а обратиться к употреблению обозначающего его слова. При этом под употреблением понимается не просто множество конкретных случаев использования того или иного слова, а определенные способы правильного употребления, соответствующего лингвистическим стандартам, принятым в обществе. Следует важно отметить, что языковые функции тесно связаны друг с другом и активно взаимодействуют в концептах мышления, общения и актах составления текстов. Языковые функции - различные стороны речевого сообщения, под которыми понимается реализация разных возможностей и свойств речевого акта. К основным функциям языка относятся: коммуникативная функция, которая обеспечивает передачу и обмен информации в процессе общения, при практическом взаимодействии двух или более людей; когнитивная функция, которая характеризует обеспечение формирования и формулирования мыслей у человека, реализующаяся не только в общении отдельных субъектов, но и в самом языковом опыте народа и закрепляющаяся в виде представления опыта познания мира; познавательная, которая служит передаче знаний, умений и навыков посредством оперирования понятиями; эмоциональная функция, которая позволяет человеку выражать в языке свои чувства, ощущения, переживания, активизируя также бессознательные процессы. Следовательно, перечисленные языковые функции, связанные друг с другом, активно взаимодействующие в концептах мышления, общения и актах составления текстов, и сам язык как совокупность знаков для мышления и выражения мысли и чувств могут быть не только концептом «язык-слово», но могут быть также и концептом «язык жестов и мимики» [6, с. 323]. Эти названные концепты являются в свою очередь центральными проблемами языкознания, логики, философии и психологии. Осознавая происходящие процессы мира, окружающей среды и отношения других людей, человек связывает свои языковые и познавательные процессы с очередным концептом «язык-речь», которому величайший ученый, основоположник лингвистического структурализма Фердинанд де Соссюр уделил пристальнейшее внимание. Речь поясняется Ф. де Соссюром индивидуальным актом воли и разума, индивидуальной стороной речевой деятельности [2, с. 13-14]. Впоследствии, ученым была выдвинута идея, что концепт «язык-речь» присуще ближе психолингвистике и физиологии высшей нервной деятельности человека.

Именно в 19 веке было изучена связь лингвистики и психологии, получившая позднее название психолингвистики. Психолингвистика старается утвердить лингвистику как психологическую науку и рассматривает все самые существенные явления языка как психические процессы. В поле зрения психолингвистики находятся именно вышеназванные концепты, связанные с внутренним духовным и психическим миром человека, а также отражение эмоциональной и умственной деятельности человека языковыми формами, многообразные особенности процессов порождения, восприятия и понимания речи.

Обобщая можно прийти к такому выводу, что концепт отражает наиболее общие и одновременно наиболее существенные признаки предмета и явления. Это высшая форма обобщения как со стороны объекта, так и со стороны субъекта. Со стороны объекта концепт является высшей формой обобщения, потому что он отражает признаки не одного предмета, а множество однородных предметов или проявлений одного процесса. Со стороны субъекта концепт достигает наивысшей степени обобщения потому, что он возникает в процессе глубокого познания действительности не отдельным человеком, а многими людьми и в конечном счете обществом в целом [5, с. 11]. Таким образом, образование концептов возникает благодаря тому, что человек вынужден отражать факты действительности в своем сознании, без чего невозможна реальная ориентация человека в мире и познание им этого мира

Сформировав у себя все вышеназванные концепты, человек постепенно начнет понимать и другие более специфические, значимые, ценимые концепты как «личность», «общество», «любовь», «красота», «добро», «культура», «Родина», «истина» и другие, которые приняты в обществе. Это говорит о том, что с развитием научных процессов и появлением новых представлений о мире, формируются все больше и больше концептов. Это значит, что процесс образования концептов, которые отражают информацию об общих свойствах предметов и явлений окружающего мира, и само содержание концептов будут сохраняться, обогащаться, корректироваться или даже существенно измениться в дальнейшие эпохи, потому что каждое поколение имеет свои интересы и вносит свой вклад в процесс формирования концептуальной системы. Если в будущем появятся новые концепты в науке и обществе, то это даст сведение о необходимости решения какой-либо задачи, задавая ей направленность и организуя ее.

Литература:

1. Ангелова М.М. "Концепт" в современной лингвокультурологии. Сборник научных трудов. Выпуск 3. М.: 2004.
2. Березин Ф. М., Головин Б. Н. Общее языкознание. М.: Просвещение, 1979.
3. Общее языкознание. Под ред. А. А. Абдуазизова, А. М. Зализняка и А. Г. Шереметьевой. Ташкент: 2012.
4. Понятия концепта и системы концептов в теории коммуникации [Электронный ресурс]: 2017. – URL: <http://genhis.philol.msu.ru/ponyatiya-koncepta-i-sistemy-konceptov-v-teorii-kommunikacii/>. – Загл. с экрана.
5. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания. Изд. 2-е, перераб. М.: Просвещение, 1975.
6. Хрестоматия по истории русского языкознания. Под ред. Ф. П. Филина. М.: Высшая школа, 1973.

Научный руководитель:

кандидат филологических наук, доцент Имяминова Шухратхон Салижановна.

**Вікторыя Ярмоліч
(Баранавічы, Беларусь)**

ДЗЕЦІ І ВАЙНА Ў ТВОРАХ ВАСІЛЯ СТЭФАНІКА І МІКОЛЫ КУПРЭВА

Імя Васіля Стэфаніка (1871–1936) заслужана ўвайшло ў гісторыю сусветнай навілістыкі, дзе ён сцвердзіўся як аўтар праўдзівых сацыяльна-псіхалагічных твораў з жыцця сялян Галіцыі. Яго ставяць у адзін шэраг з выдатнымі навілістамі свету Гі дэ Мапасанам, Э. Хемінгуэем, А. Чэхамым. Навела В. Стэфаніка «Дзіцячая прыгода», напісаная ў 1916 годзе і надрукаваная ў пачатку 1917-га, пазначыла, на думку даследчыкаў, пачатак другога перыяду творчасці пісьменніка, які, магчыма, быў не такім інтэнсіўным, як першы, але даў значныя здабыткі ў галіне малой эпічнай формы. У гістарычным плане гэта быў час імперыялістычнай вайны і вялікіх сацыяльных катаклізмаў — распаду Аўстра-Венгерскай імперыі, нараджэння савецкай краіны.

У навеле В. Стэфаніка «Дзіцячая прыгода» праз прызму дзіцячага ўспрымання адлюстроўваюцца смерць, вайна і жах. Маленькія героі яшчэ не зусім усведамляюць, у які час яны жывуць, якая небяспека пагражае ім самім і якая трагедыя разгортваецца на іх вачах. Іх маці-пакутніца памірае ў іх на руках, робячы так, каб дзеці не баяліся і ратаваліся без яе — ішлі да дзядулі. Нават у апошнія хвіліны свайго жыцця яна непакоіцца, каб Васілька лёгка трымаў сястрычку за руку, але каб веў, а не нёс яе, бо яшчэ недастаткова моцны для гэтага. Па форме навела, па сутнасці, уяўляе сабой маналог Васількі з увагай на магчымыя адказы сястрычкі, якія пісьменнік у тэксце не падае. «Лепш хай цябе куля заб'е, бо я сам патраплю і дам знаць, дык вас або іх дзядуля пахавае» [тут і далей пераклад наш — В. Я.]. Калі сястрычка захацела есці, хлапчук тлумачыць ёй, што было б добра, каб мама дала есці, але «душа з мамы пайшла, а гэта ж яна, душа, і гаворыць, і дае хлеба, і б'е...» [4]. І пасля смерці маці ратуе дачушку ад голаду: у яе

запазухай застаўся акраец хлеба, набраклы крывёю. Калі пражэктар асвятліў твар дзяўчынкі, у брата мільгнула думка, што ў яе трапіла куля, але, разгледзеўшыся, ён супакоіўся: «Э, гэта не куля цябе забіла, то хлеб замачыўся ў крыві ў мацінай пазусе» [4], — і, як дарослы, дакараў малую: «Вось жа нягоднае дзяўчо, есць, як свіння, от, запэцкала твар і рукі крывёю...» [4]. Гэта не адзіны «мужчынскі» дакор у гэтым невялікім па аб'ёме творы. Каб Настулька не плакала, калі салдат хацеў маці абняць, дык, можа б, і ўцякаць не давялося, і куля б тая не забіла маму. Чаго такая дзеўка вартая, зле Васілька: як памерла была суседка Іваніха, дык яе дочкі галасілі, маўляў, дзе вас, мама, шукаці, дзе вас выглядаці, — а Настулька не ўмеє... А яму, вялікаму хлопцу, і галасіць не пасуе, і набіць сястру рука не падымаецца, бо яна ўжо сірата і, не маючы мамы, мусіць пайсці службыць у людзі... Стрыманасць апаведу, сцісласць натуралістычных дэталю ўражваюць значна больш, чым гэта часам удаецца дэталёвым ці пафасным апісаннем. Васілька ўкладвае сястрычку спаць паміж мёртвай маці і сабою, збіраючыся і далей «...дзіўца на вайну». Яго заўвага «воўк цябе не з'есць» [4] падкрэслівае непераадольную прорву паміж міфічнымі страхамі і жахамі чалавеказабойства, якім ахоплены свет. У развагах дзіцяці знайшоў адбітак уласцівы простым людзям стыхійны фаталізм: «А можа, куля ўжо і дзядулю забіла на вайне, а можа, яшчэ да ранку і мяне заб'е, і Насцю, нібыта і не было нікога, нікога» [4].

Навела В. Стэфаніка пацвярджае сентэнцыю «Слову цесна, а думцы прасторна» [3]. У творы таксама прадстаўлена шырокая палітра эмацыянальных станаў, супярэчлівых па сваёй прыродзе, як, напрыклад, жах і любоў. Пісьменнік добра разумее дзіцячую псіхалогію, для якіх шмат якія праявы рэчаіснасці ўяўляюць гульню і прыгоду. «Ты дзівіся на вайну, — кажа Васілька сястрычцы, — якая яна прыгожая...» [4]. Святло пражэктара з таго боку ракі пускаюць, «нібы вадзю з сіта» [4], яно беленькае, як снег... Але тое, што адбываецца паводле сюжэта навелы, усведамляецца як прыгода толькі ва ўнутраным свеце дзіцяці. У знешнім жа ўсё вельмі страшна. І дзіцячая душа яшчэ не гатова прыняць гэтай жорсткасці дарослага свету, ёй вельмі цяжка прыстасавацца да яе самастойна. Фінал твора адкрыты, і можна толькі здагадавацца, ці прачнуліся дзеці ўранку, ці трапілі да дзядулі, ці накараміў ён іх баршчом, як марыў Васілька...

Лёс таленавітага беларускага пісьменніка Міколы Купрэева (1937–2004) быў вельмі няпросты. Літаратуразнаўцы слухна пісалі пра тое, што ягонай паэзіі ўласцівыя арыгінальнасць раскаванай свабоднай формы, шчырае трапяткое пачуццё, нестандартныя вобразы, глыбіня падтэксту і ў той самы час — прастата выказвання. Такія характарыстыкі стасаваліся і да аўтабіяграфічных аповесцяў «Дзіцячыя гульні пасля вайны» і «На вуліцы Карла Маркса з паэтам». З іншага боку, ён жыў матэрыяльна і побытава неўладкавана, як піша У. Арлоў, «хворы, незразуметы, адрывуты сваякамі, маючы недзе ўласных дзяцей, якіх калісьці, абраўшы лёс вандроўнага паэта, пакінуў без падтрымкі» [2, с. 447].

У 1943 годзе фашысты арыштавалі яго бацьку і забілі маці. Гэтая трагічная падзея адбілася ў свядомасці ўражлівага хлопчыка і стала пазней фрагментам аповесці М. Купрэева «Дзіцячыя гульні пасля вайны». Толя Кухараў, шасцігадовы аўтабіяграфічны герой пісьменніка, наўрад ці нашмат старэйшы за Васільку з навелы «Дзіцячая прыгода». Але іх гора аднолькава вялікае. Аповесць дазваляе разгарнуць шырокія эпічныя малюнак, аднак М. Купрэў у сваім апаведзе такі ж сціплы, як і В. Стэфанік, бо ён выкарыстоўвае «тэкст у тэксце»: ужо ў сталым узросце яго герой чытае сваё школьнае сачыненне «Гэта было ў гады Вялікай Айчыннай вайны». Толя жыў у вёсцы з мамай, бацькам і трохгадовай сястрычкай Галей. Калі пачалася вайна, бацька, які служыў у Чырвонай Арміі, выйшаў з акружэння дахаты і працаваў настаўнікам. Ён стаў партызанскім сувязным. У пачатку восені 1943 года немцы прыйшлі ў іх хату, забралі бацьку і павялі да машыны. За ім, плачучы, пайшла маці, а за ёю пабеглі і малыя. Бацька вырваўся і пабег у лес, а маці з крыкам бегла за ім. У вучнёўскім сачыненні паслядоўна і лаканічна зафіксаваны наступныя падзеі. «Фашысты выстралілі ў яе і паранілі нагу. Мама ўпала. Да яе падбеглі паліцэйскія, укінулі ў балотную яму і засыпалі зямлёй. Фашысты дазволілі дзеду ноччу адкапаць маму. Яе прывезлі на калёсах на дзедзю двор, памылі і днём пахавалі на кладзю. Дзед, баба, дзядзькі і цётка (з матчынага боку — В. Я.) у Ямнаўцы не ведалі пра гэта. Дзядзька Ігнат адпомсціў старасту за смерць мамы» [1, с. 25]. Вяртаючыся ў свой сённяшні дзень, герой М. Купрэева зноў узнаўляе ў памяці перажытае, але ў пэўнай меры ўдакладняе яго натуралістычнымі, як у В. Стэфаніка, дэталямі. Маці «была разутая, калені, рукі па локці і твар былі ў чорнай зямлі. Адна яе рука... далонню ляжала на драбіне зверху, і мне здалася: мама трымаецца рукой за драбіну» [1, с. 29], нібыта яна жывая... Дзяцей ускінулі на печ. Сонная малая Галья «нічога не бачыла, не нічога не ведала, але нешта ўжо адчувала... і ўсхліпвала» [1, с. 29]. У труне, да якой падвялі дзяцей развітацца, маці ляжала прыгожата, і Толя ўпершыню ўбачыў яе з заплюшчанымі вачыма...

Некаторыя фрагменты аповесці М. Купрэева нібы ажыццяўляюць дэкампрэсію тэксту навелы «Дзіцячая прыгода». Асабліва ўражлівы матыў галашэння, на які В. Стэфанік толькі робіць намёк. Галасіла па забітай яе сястра, Толева цётка Маня, называла яе рыбанькай, птушанькай, пыталася, нашто пакінула сваіх дзетачак... «Цётка шмат што расказала маме: пра лён, расцелены на выгане за агародам, пра палотны, якія мама ўжо не будзе ткаць... пра салавейку, які вясною без яе адзін спяваць не будзе, пра тое, што ні матульча, ні татульча, ні сястра, ні брацікі не знаюць, як птушанька ўпала і разбілася...» [1, с. 30].

Творы, да якіх мы звярнуліся ў дадзеным артыкуле, напісаны прадстаўнікамі розных літаратур у розныя гістарычныя перыяды. Яднае іх не толькі тое, што пісьменнікі звярнуліся да адной і той жа балючай тэмы — яны карыстаюцца ў адлюстраванні вайны класічным прыёмам: паказваюць трагедыю і пакуты народа праз трагедыю дзяцей. Яшчэ большае ўздзеянне на пачуцці і свядомасць чытачоў робіць дакладная перадача дзіцячай псіхалогіі: дзеці не адразу ўсведамляюць трагізм свайго становішча,

сіроцтва, адзіноту, якія чакаюць іх са стратай блізкіх. Яны эмацыянальна чуйныя да ўсякіх новых праяў навакольнага свету, у тым ліку і да тых, што звязаны з ваеннымі дзеяннямі, схільны заўважаць у іх элементы прыгоды, нават гульні. Асабліва яркая выявіў гэтую адметнасць В. Стэфанік. І ў падобным паказе пісьменнікі не прырачаць праўдзе, бо так мудра распарадзілася прырода, каб ахаваць ад татальнага разбурэння яшчэ неакрэпленыя душы. Творы В. Стэфаніка і М. Купрэева належаць да розных жанравых формаў эпасу, але маюць пэўнае стылёвае падабенства. Таксама можна сказаць, што асобныя фрагменты аповесці «Дзіцячыя гульні пасля вайны» можна ацаніць як праспектыўныя элементы кампазіцыі навелы «Дзіцячая прыгода».

Літаратура:

1. Купрэў, М. С. Дзіцячыя гульні пасля вайны / М.С. Купрэў // Палеская элегія.— Мінск: Літаратура і мастацтва, 2007. — С. 17—111.
2. Арлоў, У. Мікола Купрэў / У. Арлоў // Імёны Свабоды.— Радые Свабодная Эўропа / Радые Свабода, 2007. — С. 446-447.
3. Рецензии на книгу «Діточапрыгода» [Электронный ресурс]. — <https://www.livelib.ru/book/1000464752-ditocha-prigoda-vasil-stefanik> — Дата доступа: 25.12.2017.
4. Стефанік, Василь. Вибрані творы / Василь Стефанік / Упорядк. Тэкстів, передм. та прім. І. М. Андрусяка. — Харків: Веста: Видовництво «Ранок», 2003. — 192 с.

Навуковы кіраўнік

кандыдат педагагічных навук Белая Алена Іванаўна.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

- Андронакі Алла Борисівна** – Одеський державний екологічний університет.
- Асанбай Макпал Болатовна** – магістрантка 1 курсу ЕНУ імені Л.Н. Гумилева.
- Бабійчук Тетяна Андріївна** – керівник гуртка-методист Будинку дитячої та юнацької творчості Олександрійської міської ради.
- Бажанов Николай Николаевич** – доцент Южного федерального університета.
- Білик Валентин Вікторович** – викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Національної академії внутрішніх справ.
- Бобрович Володимир Володимирович** – студент факультету фінансів, підприємництва та обліку Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
- Богушевський Володимир Святославович** – доктор технічних наук, професор. Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут” імені Ігоря Сікорського.
- Борзик Олена Богданівна** – викладач кафедри природничих дисциплін КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.
- Борщевська Дар’я Олександрівна** – Одеський державний Екологічний університет.
- Вапняр Олексій Сергійович** – студент Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського.
- Васильєв Михайло Анатолійович** – студент кафедра мікробіології, вірусології та біотехнології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.
- Вольвач Оксана Василівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри агрометеорології та агрометпрогнозів Одеського державного екологічного університету.
- Гельжинська Татяна Ярославівна** – аспірант Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка.
- Гіріна Катерина Павлівна** – студентка Харківського національного автомобільно-дорожнього університету.
- Гожа Ганна Іванівна** – викладач спеціаліст вищої категорії, викладач-методист. Мирогощанський аграрний колледж.
- Гончарова Наталія Олександрівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри української і всесвітньої історії та культури Ізмаїльський державний гуманітарний університет.
- Гура Інна Вікторівна** – студентка Університет ДФС України.
- Деркач Юлія Вадимівна** – студентка Харківського національного автомобільно-дорожнього університету.
- Долгопола Галина Євгенівна** – старший викладач кафедри туризму ІФНТУНГ.
- Драган Олена** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології Університету ДФС України.
- Дымов Артём Валентинович** – УО «Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины».
- Ембергенов Танирберген** – Казахская национальная академия искусств имени Т.Жургенова.
- Есенгабылов И.Ж.** – Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова.
- Забарний Максим** – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Університету ДФС України.
- Заика Виктор Михайлович** – кандидат педагогических наук, доцент кафедры легкой атлетики, плавания и лыжного спорта Брестского государственного университета имени А.С. Пушкина.
- Иванов Алексей Олегович** – УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины».

- Имяминова Шухратхон Салижановна** – Ўзбекистон Миллий университети хорижий филология факультети немис филология кафедраси доценти, филология фанлари номзоди.
- Івченко Альона Павлівна** – Харківський коледж Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.
- Кабанець Людмила** – аспірант Університету ДФС України.
- Капарова Балгын Орынбасаровна** – магістр 2-го курсу факультета информационных технологий ЕНУ им. Л.Н. Гумилева.
- Клемба Анатолій Олександрович** – кандидат педагогічних наук, доцент Львівського університету фізичної культури.
- Коляда Юлія Александровна** – Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины.
- Косматьков Александр Сергеевич** – УО «Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины».
- Кузенков Олександр Васильович** – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Національної академії внутрішніх справ.
- Кузьміна Лідія Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українознавства Харківського національного університету радіоелектроніки.
- Курант Анна Дмитрівна** – НМетАУ.
- Курманбай Улжан** – Казахская национальная академия искусств имени Т. Жургенова.
- Кутова Ольга Вячеславівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри ПАХФВ НФаУ.
- Лебеденко Ганна** – Одеський державний екологічний університет.
- Лучанінова Ольга Петрівна** – доцент кафедри інженерної педагогіки НМетАУ.
- Любіжанін Юрій Генадійович** – старший викладач Львівського університету фізичної культури.
- Макаренко Татьяна Викторовна** – кандидат биологических наук, доцент кафедры химии УО «Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины».
- Мисько Володимир Зіновійович** – асистент кафедри географії та методики її викладання Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.
- Михаленко Василий Михайлович** – инженер-химик, ОАО «Милкавита»
- Мілованова Софія Ігорівна** – студентка III курсу Харківського національного автомобільно-дорожнього університета.
- Мішкевич Юлія Володимирівна** – магістр Національної металургійної академії України.
- Мубараків Акан Мукашевич** – доктор педагогічних наук, професор кафедра інформатики ЕНУ имени Л.Н. Гумилева.
- Мусина Нургайша Фазылгаламовна** – старший преподаватель кафедры вычислительной техники и программного обеспечения Казахской агротехнического университета имени С.Сейфуллина.
- Недострелова Лариса Василівна** – кандидат географічних наук Доцент кафедри метеорології та кліматології Одеський державний екологічний університет.
- Неплях Олександр Вікторович** – Харківський національний медичний університет.
- Нурбекова Гульмира Фазылгаламовна** – старший преподаватель кафедры Информатики, Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева.
- Нурпеис Бакыт** – декан факультета «Искусствоведение», профессор, доктор искусствоведения. Казахская национальная академия искусств имени Т. Жургенова.
- Овчинніков Сергій Олександрович** – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.
- Олейник Анастасія Олександрівна** – НМетАУ.
- Олефіренко Ірина Валеріївна** – викладач медичної біології Олександрійського медичного училища, викладач-методист.
- Оралбай Назерке** – Казахская национальная академия искусств имени Т. Жургенова.

- Польовий Анатолій Миколайович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри агрометеорології та агрометр прогнозів Одеського державного екологічного університету.
- Савицька Катерина Олександрівна** – студентка Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова.
- Сайтарли Анна** – магістр ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського».
- Свидюк Ганна Олександрівна** – Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського.
- Сергазієва А.С.** – Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова.
- Сирбу Юлія Ігорівна** – аспірант Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут” імені Ігоря Сікорського.
- Сіньковський Артем Петрович** – аспірант Черкаського державного технологічного університету.
- Сіренко Ірина Євгеніївна** – Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут” імені Ігоря Сікорського.
- Скляр Євгенія Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності факультету фінансів, підприємництва та обліку Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
- Скорбач Тетяна Василівна** – кандидат філологічних наук. Харківський національний медичний університет.
- Старіш Тетяна Миколаївна** – Ізмаїльський державний гуманітарний університет.
- Турдалиєва Бахытжан Какиєвна** – Казахская национальная академия искусств имени Т. Жургенова.
- Турмагамбет Жансая** – Казахская национальная академия искусств имени Т. Жургенова.
- Угрин Марія Михайлівна** – студентка юридичного факультету Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.
- Українець Вікторія Вікторівна** – Одеський державний екологічний університет.
- Учитель Інна Борисівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інженерної педагогіки Національної металургійної академії України.
- Федоряка Андрій Вікторович** – старший викладач кафедри гімнастики Придніпровської державної академії фізичної культури і спорту.
- Федоряка Софія Андріївна** – Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна.
- Федюшина Уляна Миколаївна** – Одеський державний екологічний університет.
- Хасанова Машхура Ғайрат қизи** – Ўзбекистон Миллий университети хорижий филология факультети немис филология бўлими 2 – курс талабаси.
- Хожиматов Дониёрбек Равшанжон углы** – студент 3 курса отделения немецкой филологии факультета зарубежной филологии Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека.
- Цівина Леся Михайлівна** – викладач – методист вищої категорії дисциплін фізико – математичного циклу, голова циклової комісії фізико – математичних дисциплін. Хорольський агропромисловий коледж Полтавської державної аграрної академії.
- Ціпун Владислав Юрійович** – Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут” імені Ігоря Сікорського.
- Чекмарьова Наталя Григорівна** – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри фізичного виховання Національної металургійної академії України.
- Ченікало Олександр Володимирович** – викладач Львівського університету фізичної культури.
- Шакиєва Санат Омарханқызы** – Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы.

- Шаповалов Олександр Васильович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри ПАХФВ НФаУ.
- Шаров Александр Васильевич** – кандидат педагогических наук, заведующий кафедрой легкой атлетики, плавания и лыжного спорта Брестского государственного университета имени А.С. Пушкина.
- Шевченко Володимир Євгенович** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Київського торговельно-економічного університету.
- Шевченко Ірина Валеріївна** – навчаючись на 4 курсі ДВНЗ «Університет банківської справи» Черкаський начальніо-науковий інститут.
- Шевчук Володимир Тихонович** – спеціаліст вищої категорії, викладач-методист. Мирогощанський аграрний коледж.
- Штанько Анна Игоревна** – магістрант першого года обучения УО «Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины».
- Юр'єва Ксенія Олександрівна** – студентка НФаУ.
- Юр'єва Полина Борисівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства ДФСУ.
- Ярошевич Виктор Григорьевич** – кандидат педагогических наук, профессор кафедры легкой атлетики, плавания и лыжного спорта Брестского государственного университета имени А.С. Пушкина.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩІЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты!

Государственное высшее учебное заведение

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»,

молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,

студенческое научное общество исторического факультета «Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что с 30 по 31 января 2018 г. проводится XLVI Международная научно-практическая интернет-конференция «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии».

Планируется работа по секциям:

I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VIII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

IX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

XVIII. ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Metallургия.
2. Горное.
3. Литейная Дело.
4. Машиноведение.
5. Электротехника
6. Теплотехника.
7. Гидротехника.
8. Радиотехника.
9. Строительство

XIX. СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ. МЕДИЯ.

1. Журналистика. Теория и история журналистики.
2. Книговедение, библиотекведение, библиографоведение.
3. Социальная информатика. Прикладные социально-коммуникационные технологии.

Оргкомитет конференції планує розміщати доповіді на Web-сторінці по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатах конференції буде сформований електронний збірник матеріалів, який можна буде завантажити в PDF-форматі на головній сторінці конференції по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – український, польський, російський, англійський, французький, білоруський, грузинський, армянський, азербайджанський, казахський, узбекський, таджицький, киргизський, молдавський, туркменський.

Останній термін подання матеріалів – 29 січня 2017 р. (включительно).

Вартість участя в конференції і розміщення статті в електронному збірнику становить:

Організаційні збори – 10 USD США або 10 Євро (переклад в гривнях – 500 гривень). (в організаційні збори входить оплата за розміщення на сайті, верстка макета, редактування текстів).

Обсяг статті – не більше 7 сторінок. Завантажити збірник можна буде **через тиждень** на головній сторінці конференції.

Для учасників країн Європи і Азії (за виключенням України) засоби перераховуються наступним чином:

ВНИМАНИЕ!!! В Україні працюють тільки такі системи перекладу.

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА

Або поштовою перекладом на Ф.І.О.: Король Андрій Петрович, 08401, Україна, Київська обл, г. Переяслав-Хмельницький, ул. Сухомлинського, 32, к. 808.

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА Western Union на Тихая Инна Викторовна (TYKHA INNA VIKTORIVNA) (вказати код перекладу Ф.І.О того, хто перекладає організаційні збори)

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА Moneygram на Тихая Инна Викторовна (TYKHA INNA VIKTORIVNA) (вказати код перекладу Ф.І.О того, хто перекладає організаційні збори)

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи

(Ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский / / Ефремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.: Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Научный руководитель:

кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью), телефон, E-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **WORD** в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм. Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: neasmo@gmail.com (тема сообщения: 30.01-31.01.2018 г.) (в случае если Ваш почтовик выбрасывает ошибка не отправления отправляйте на адрес neasmo@ukr.net) или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте**, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Король Андрей Петрович

Контактные телефоны: +38 (097) 923 16 58:

E-mail: neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ!

После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил, через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

ВНИМАНИЕ! В случае если Вам нужен электронный сертификат, то в сведениях об авторе, укажите об этом. И мы Вам его вышлем по электронной почте в течение двух недель после завершения проведения конференции.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!

Державний вищий навчальний заклад

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,

молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,

студентське наукове товариство історичного факультету «Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що з 30 по 31 січня 2018 р. проводиться XLVI Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії».

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Ґрунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економіки.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

IX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Виборчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

XVIII. ТЕХНІЧНІ НАУКИ

1. Металургія
2. Гірництво
3. Ливарна справа
4. Машинознавство
5. Електротехніка
6. Теплотехніка
7. Гідротехніка
8. Радіотехніка
9. Будівництво

XIX. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА.

1. Журналістика. Теорія та історія журналістики
2. Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.
3. Соціальна інформатика. Прикладні соціально-комунікаційні технології

Оргкомітет конференції планує розмішувати доповіді на web-сторінці за адресою: <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Робочі мови конференції: українська, польська, російська, англійська, французька, білоруська, грузинська, вірменська, азербайджанська, казахська, узбецька, таджицька, киргизька, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – 29 січня 2017 р. (включно).

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 90 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів). Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після закінчення роботи конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши на слово.

Увага! Реквізити змінено. Кошти перераховуються на:

Картку Приват банку 4149 4996 4061 9514 (одержувач – Тиха Інна Вікторівна) та відправити SMS підтвердження про оплату на моб. 097 923 16 58 у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

Або

МГО «Незалежна асоціація молоді» ЄДРПОУ ДРФО 26426765, Київська філія, МФО 321842, р/р 26002053144531
Призначення платежу: безповоротна благодійна допомога на виконання статутних завдань організації

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
Місто
за зразком Іван Петренко
(Київ, Україна)

Секція, підсекція за зразком **ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
(Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (великими літерами)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратичних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури (у правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)) подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (повністю) телефон, Е-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: neasmo@gmail.com (тема повідомлення: **30-31.01.2018 р.** (у разі якщо Ваш поштовик викидає помилку не відправлення відправляйте на адресу neasmo@ukr.net)) або на CD-дисках (**дискети не приймаються**) із додаванням друкованих матеріалів + відскановану копію або ксерокс квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приватбанку ксерокопію квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS** вказавши прізвище **автора доповіді**).

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Укрпоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та зараховано»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Увага! У разі якщо Вам потрібний електронний сертифікат, то у відомостях про автора, вкажіть про це. І ми Вам його надішлемо електронною поштою на протязі двох тижнів після завершення проведення конференції.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, гурт. 1, кім. 108.

Координатор – Тиха Інна Вікторівна, Король Андрій Петрович

Контактні телефони: (097) 923 16 58.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ менше 3 сторінок НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення попередніх конференцій можна ознайомитися за адресою

<http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ**СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Михайло Васильєв (Одеса, Україна) АНТИМІКРОБНІ ВЛАСТИВОСТІ ПРИРОДНИХ ПОРФІРИНІВ.....	6
Сергій Овчинніков (Одеса, Україна) ЧУТЛИВІСТЬ МІКРООРГАНІЗМІВ ДО ДІЇ СВІТЛА.....	7
Катерина Савіцька (Одеса, Україна) ВЗАЄМОДІЯ МІКРООРГАНІЗМІВ.....	10

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Дар'я Борщевська (Одеса, Україна) АНАЛІЗ ДИНАМІКИ УРОЖАЙНОСТІ КУКУРУДЗИ В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	13
Оксана Вольвач, Уляна Федюшина, Алла Андронакі (Одеса, Україна) АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ УМОВИ ВЕГЕТАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ ВИРОЩУВАННЯ СОНЯШНИКУ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	15
Ганна Лебеденко (Одеса, Україна) СТАТИСТИЧНА СТРУКТУРА РОЗПОДІЛУ ВИСОТИ СНІГОВОГО ПОКРИВУ НА СТАНЦІЯХ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	17
Володимир Мисько (Кам'янець-Подільський, Україна) ЕКОЛОГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ У ДОЛИНИ Р. СМОТРИЧ.....	19
Вікторія Українець (Одеса, Україна) АНАЛІЗ ДИНАМІКИ УРОЖАЙНОСТІ ЦУКРОВОГО БУРЯКУ В МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	22

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Татьяна Макаренко, Артём Дымов (Гомель, Беларусь) ОСОБЕННОСТИ НАКОПЛЕНИЯ ХРОМА В ТКАНЯХ МОЛЛЮСКОВ, ОБИТАЮЩИХ В ВОДОЁМАХ Г. ГОМЕЛЯ.....	25
Т.В. Макаренко, Алексей Иванов (Гомель, Беларусь) ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ МЕДИ И ХРОМА В ВОДНЫХ РАСТЕНИЯХ ВОДОЕМОВ Г. ГОМЕЛЯ И ПРИЛЕГАЮЩЕЙ ТЕРРИТОРИИ.....	27
Татьяна Макаренко, Анна Штанько (Гомель, Республика Беларусь) ОЦЕНКА СОДЕРЖАНИЯ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ В ПОВЕРХНОСТНЫХ ПРИРОДНЫХ ВОДАХ Г. ГОМЕЛЯ.....	29
Татьяна Макаренко, Коляда Юлия (Гомель, Беларусь) СОДЕРЖАНИЕ ХРОМА В ДОННЫХ ОТЛОЖЕНИЯХ ВОДОЁМОВ Г. ГОМЕЛЯ И ПРИЛЕГАЮЩИХ ТЕРРИТОРИЙ.....	31
Татьяна Макаренко, Василий Михаленко (Беларусь, Гомель) ОСОБЕННОСТИ НАКОПЛЕНИЯ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ БРЮХОНОГИМИ МОЛЛЮСКАМИ В ВОДОЕМАХ Г. ГОМЕЛЯ.....	32
Татьяна Макаренко, Татьяна Зайцева (Гомель, Беларусь) СОДЕРЖАНИЕ ХРОМА В ВОЗДУШНО-ВОДНЫХ РАСТЕНИЯХ ВОДОЕМОВ Г. ГОМЕЛЯ И ПРИЛЕГАЮЩИХ ТЕРРИТОРИЙ.....	34
Татьяна Макаренко, Александр Косматьков (Гомель, Беларусь) ИЗУЧЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ В ВЫСШИХ ВОДНЫХ РАСТЕНИЯХ И ДОННЫХ ОТЛОЖЕНИЯХ ВОДОЁМОВ Г. ГОМЕЛЯ.....	36

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Володимир Бобрович (Чернівці, Україна) ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АВТОМОБІЛЬНИХ ДОРІГ УКРАЇНИ.....	39
Інна Гура (Ірпінь, Україна) ПРОЦЕС ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОГО СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА.....	41
Рафаель Міщенко, Полина Юр'єва (Ірпінь, Україна) ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ.....	42
Артем Сіньковський (Черкаси, Україна) АНАЛІЗ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ТОВАРУ В СУСПІЛЬСТВІ ЗА ДОПОМОГО МОДЕЛІ ДИФУЗІЇ ІННОВАЦІЇ РОЗРОБЛЕНОЇ ФРЕНКОМ БАССОМ НА ОСНОВІ МОДЕЛІ ЕВЕРЕТТ РОДЖЕРСА.....	43
Софія Федоряка (Дніпро, Україна) ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ ТА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	47
Санат Шакиєва (Алматы, Қазақстан) ЖАСЫРЫН ЖАРНАМА: ҚАЗАҚ КИНОСЫНДАҒЫ ЖАҢА ҮРДІС.....	50

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Ганна Гожа, Володимир Шевчук (Мирогоща, Україна) ТАРАКАНІВСЬКИЙ ФОРТ.....	53
Наталія Гончарова (Ізмаїл, Україна) УКРАЇНСЬКО-МОЛДОВСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА В ШКІЛЬНИХ КУРСАХ ІСТОРІЇ.....	55
Ситора Негматова (Тошкент, Узбекистан) ЎЗБЕКИСТОНДА ҲУҚУҚИЙ ДАВЛАТ БАРПО ЭТИШ ЖАРАЁНИДА ҚОНУНИЙЛИКНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ.....	56
С.С. Михайлов, С.В. Мельник (Харків, Україна) ІСТОРІЯ СМЕРТНОЇ КАРИ.....	60
Тетяна Старіш (Ізмаїл, Україна) РОЛЬ РЕМЕСЛА В ГОСПОДАРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЕТНОСІВ УКРАЇНСЬКОГО ПОДУНАВ'Я (XIX-ПОЧ. XX СТ.).....	62

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Леся Цівина (Хорол, Україна) ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ ЛІНІЙНОГО ПРОГРАМУВАННЯ ТА ФОРМИ ЙОГО ЗАПИСУ.....	66
Владислав Ціпун, Ірина Сіренко (Київ, Україна) КВАТЕРНІОНИ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В ПРОГРАМУВАННІ ІГОР.....	68

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Тәңірберген Ембергенов (Алматы, Қазақстан) САХНА ТӨРИНЕН ТЫС ҚАЛҒАН «ТАС ТҮЛЕК».....	72
Ұлжан Құрманбай (Алматы, Қазақстан) АКТЕРЛІК ІЗДЕНИС ЖОЛЫНДА.....	74
Бақыт Нұрпейіс (Алматы, Қазақстан) ҚАЗАҚ ТЕАТР РЕЖИССУРАСЫНЫҢ БАСТАУЫ.....	76
Назерке Оралбай (Алматы, Қазақстан) БЕЙІМБЕТ МАЙЛИННИҢ «МАЙДАН» ПЬЕСАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ.....	78
Анна Сайтарли (Одеса, Україна) РОЛЬ ОРФОЕПІЇ У ВІДТВОРЕННІ НАЦІОНАЛЬНОГО СТИЛЮ ІНШОМОВНОГО МУЗИЧНОГО ТВОРУ У ВИКОНАВСЬКО-ХОРОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	80
Ұлбосын Тулақова (Алматы, Қазақстан) СҰМ СОҒЫСТЫҢ ЗАРДАБЫ.....	82
Бақытжан Турдалиева (Алматы, Қазақстан) САХНА ӨНЕРІНІҢ ЕҢ БАСТЫ ҚҰРАЛЫ – СӨЗ.....	84
Жансая Тұрмағанбет (Алматы, Қазақстан) ҚАРС АЙРЫЛҒАН АНА ЖҮРЕГІ (ЕВРИПИДТИҢ «ГЕКУБА» ПЬЕСАСЫНА ТАЛДАУ).....	86

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Николай Бажанов (Таганрог, Россия) ПРИСОЕДИНЕНИЕ ЮФУ к Magna Charta Universitatum КАК КЛЮЧЕВОЙ ЭЛЕМЕНТ ПРОДВИЖЕНИЯ БРЕНДА УНИВЕРСИТЕТА ЗА РУБЕЖОМ.....	89
Олена Борзик, Альона Івченко (Харків, Україна) ЕКОЛОГО-ПРИРОДНИЧА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	90
Олексій Вапняр (Одеса, Україна) КРИТЕРІЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ГРИ НА ФОРТЕПІАНО.....	92
Тетяна Гельжинська (Полтава, Україна) ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ДОМІНАНТНО-ПОЗИЦІЙНОМУ ПІДХОДІ.....	94
И.Ж. Есенгабылов, А.С. Сергазиева (Талдыкорган, Казахстан) ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ФИЗИКЕ.....	96
Гульнар Исанбаева (Казакстан, Жезказган) ЕРЕСЕК ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ҚАРАПАЙЫМ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ҰҒЫМДАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	99
Балгын Капарова (Астана, Казахстан) РАЗВИТИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ И ИНФОРМАТИКИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИКТ.....	101
Ольга Лучанінова, Анна Курант (Дніпро, Україна) ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ.....	102

Ольга Лучанінова, Анастасія Олійник (Дніпро, Україна) ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗНАТЬ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗАСОБАМИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	104
Тетяна Бабійчук, Ірина Олефіренко (Олександрія, Україна) ПЕРЕВЕРНУТЕ НАВЧАННЯ ЯК ОДНА ІЗ КЛЮЧОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ СУЧАСНОСТІ.....	106
Ганна Свидюк (Одеса, Україна) ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ВИКОНАВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА НА ЗАНЯТТЯХ З ПОСТАНОВИ ГОЛОСУ, ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	109
Назаркуль Смаилова (Жезказган, Казакстан) ЦЕЛОСТНОСТЬ КУЛЬТУРНО-ДИАЛОГІЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ В УСЛОВИЯХ БИЛИНГВИЗМА.....	111
Елена Титова (Жезказган, Казакстан) О КАЧЕСТВЕ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ДЕТЕЙ.....	113
Інна Учитель, Юлія Мішкевич (Дніпро, Україна) ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-МЕТАЛУРГІВ ЯК АКТУАЛЬНА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	115
Тетяна Шевченко (Суми, Україна) ПІДВИЩЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА ЗАСОБАМИ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	117
Тетяна Шевченко (Суми, Україна) МЕДІАОСВІТА ЯК ФАКОР ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІВ.....	119
Ксенія Юр'єва, Ольга Кутова, Олександр Шаповалов (Харків, Україна) ПРО ПРОФІЛЮВАННЯ ДЕЯКИХ РОЗДІЛІВ КУРСУ ПРИКЛАДНОЇ МЕХАНІКИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ІНЖЕНЕРІВ-ТЕХНОЛОГІВ.....	121

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Юрій Бондаренко (Харків, Україна) СКЛАД І ВНУТРІШНЯ СТРУКТУРА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ.....	124
Катерина Гіріна, Юлія Деркач (Харків, Україна) ВЗАЄМОДІЯ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ І ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	126
Олена Драган (Ірпінь, Україна) ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ.....	128
Максим Забарний (Ірпінь, Україна) ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ.....	129
Людмила Кабанець (Ірпінь, Україна) ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	130
Михайло Коробов (Харків, Україна) ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ СПАДКОВОГО ПРАВА.....	131
Л.В. Леонтьєва, С.Е. Моренець (Харків, Україна) РОЗПОДІЛ МАЙНА МІЖ УЧАСНИКАМИ ПРИ ЛІКВІДАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА.....	133
А.В. Леонтьєва, А. І. Михайлов, В.С. Старов (Харків, Україна) ПОНЯТТЯ СПАДЩИНИ І ПОРЯДОК ВСТУПУ ЗА ЗАКОНОМ.....	135
Олександр Лозовой (Харків, Україна) ЗАХИСТ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	138
Софія Мілованова (Харків, Україна) СУТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	140
Л.В. Леонтьєвна, В.О. Мовчан (Харків, Україна) ОХОРОНА АВТОРСЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНІ.....	142
Ситора Негматова (Тошкент, Узбекистон) ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИНИНГ ХУҚУҚЛАРИ ВА МАНФААТЛАРИ ҲИМОЯ ҚИЛИНИШИДА ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИНИНГ АСОСИЙ ВАЗИФАЛАРИ.....	144
Ліна Леонтьєва, Анастасія Приз (Харків, Україна) ПАТЕНТ ЯК ФОРМА ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ.....	147
Виталий Чеботарев (Харьков, Украина) ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВЫПЛАТЫ АЛИМЕНТОВ В УКРАИНЕ.....	149

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Угрин Марія (Чернівці, Україна) ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРИЧИН ВЧИНЕННЯ АКТИВ ТЕРОРИЗМУ.....	153
Лідія Кузьміна (Харків, Україна) ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЛІДЕРСТВА В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....	155

Тетяна Скорбач, Олександр Неплях (Харків, Україна) ПРЕДМЕТ И ЗАВДАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ.....	157
Тетяна Скорбач, Олександр Неплях (Харків, Україна) МЕТОДОЛОГІЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ.....	159
Володимир Шевченко (Київ, Україна) АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ.....	161
Зоя Романець (Львів, Україна) АНАЛІЗ СТРЕСОГЕННОСТІ ВПЛИВУ НА СИСТЕМНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПСИХІКИ У КОНТЕКСТІ ПРИВ'ЯЗАНOSTІ (ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ).....	163

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ

Ірина Шевченко (Черкаси, Україна) МЕРЕЖЕВЕ ПОКОЛІННЯ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ОБРАЗ І ЦІННІСНА ОРІЄНТАЦІЯ.....	166
--	-----

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Галина Долгопола, Олександр Кривяк (Івано-Франківськ, Україна) ОБГРУНТУВАННЯ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ІНТЕРАКТИВНОГО СЕРЕДОВИЩА SKETCHUP.....	170
Нургайша Мусина, Гульмира Нурбекова (Астана, Казахстан) ИСТИННОЕ МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ ОБЛАЧНЫХ ВЫЧИСЛЕНИЙ.....	172

СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Святославович Богушевський, Юлія Сирбу (Київ, Україна) БАЛАНСОВА МОДЕЛЬ КОНВЕРТЕРНОЇ ПЛАВКИ.....	175
--	-----

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Виктор Заика, Виктор Ярошевич, Александр Шаров (Брест, Республика Беларусь) О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ЛЕГКОАТЛЕТОВ.....	176
Анатолій Клемба, Юрій Любіжанін, Олександр Ченікало (Львів, Україна) ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗДАТНОСТІ ОЦІНЮВАТИ І УПРАВЛЯТИ РИТМІЧНИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ ТЕХНІКИ РУХУ НА ЛИЖАХ.....	177
Олена Крисак (Одеса, Україна) ОЦІНКА АГРОКЛІМАТИЧНИХ УМОВ ВИРОЩУВАННЯ ОЗИМОЇ ПШЕНИЦІ В СТЕПОВІЙ ЗОНІ УКРАЇНИ.....	179
Олександр Кузенков, Валентин Білик (Київ, Україна) СУЧАСНІ ПИТАННЯ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ КУРСАНТІВ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ.....	182
Оксана Назаркина, Наталья Соловьева (Астана, Казахстан) ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ИНДИВИДУАЛИЗИРОВАННЫХ ПРОГРАММ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ВУЗАХ.....	184
Наталья Соловьева, Оксана Назаркина, Наталья Моисеева (Астана, Казахстан) РЕШЕНИЕ ПРОТИВОРЕЧИЙ В СОВРЕМЕННОМ СПОРТЕ ПУТЕМ ПОВЫШЕНИЯ ОБРАЗОВАННОСТИ ОБЩЕСТВА.....	186
Андрій Федоряка (Дніпро, Україна) ВПЛИВ ЗАНЯТЬ СПОРТИВНИМИ ТАНЦЯМИ НА РОЗВИТОК ГНУЧКОСТІ У ДІВЧАТ 14 – 15 РОКІВ, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ В ОЗДОРОВЧИХ ГРУПАХ.....	187
О. В. Ченікало, А.В. Казмірук, О. В. Зіньків (Львів, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІКИ ОДНОЧАСНОГО БЕЗКРОКОВОГО КЛАСИЧНОГО ЛИЖНОГО ХОДУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	189
Наталія Чекмарьова, Інна Шкіль (Дніпро, Україна) МОТИВАЦІЯ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ТА ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	192

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Асель Мамырбекова (Талдыкорган, Казахстан) ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПАТРИОТИЗМГЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ БАСТЫ БАҒЫТЫ – ЖАҢАРТЫЛҒАН БАҒДАРЛАМА.....	194
Давидюк Алла Романівна (Київ, Україна) ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ В НЕМОВНОМУ ВУЗІ.....	195
Машхура Хасанова (Тошкент, Ўзбекистон) НЕМИС ТИЛШУНОСЛИГИДА ФРАЗЕОЛОГИЯНИНГ ТУТГАН ЎРНИ.....	198
Дониёрбек Хожиматов (Ташкент, Ўзбекистон) ПОНЯТИЕ «КОНЦЕПТ». ФОРМИРОВАНИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ КОНЦЕПТОВ.....	200

Вікторыя Ярмоліч (Баранавічы, Беларусь)	
ДЗЕЦІ І ВАЙНА Ў ТВОРАХ ВАСІЛЯ СТЭФАНІКА І МІКОЛЫ КУПРЭВА.....	202
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	205
НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ	
Информация для участников из зарубежных стран.....	209
Інформація для учасників з України.....	212

Українською, польською, російською, англійською, французькою, білоруською, грузинською, вірменською, азербайджанською, казахською, узбецькою, таджицькою, киргизькою, молдавською, туркменською мовами

Матеріали XLV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2017 р. – 219 с.

Материалы XLV Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2017 г. – 219 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,

ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: І.В. Тиха, А.М. Вовкодав

Верстка та дизайн: І.В. Тиха, А.М. Вовкодав

Проведення XLV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці **молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»**

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді» за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

